studii

REVISTĂ DE ISTORIE

DIN SUMAR

ISTORICUL ANDREI OȚETEA — M. BERZA
EVOLUȚIA SENSULUI DENUMIRII DE „DACIA". ÎNCERCARE DE ANALIZĂ A RAPORTULUI ÎNTRE TERMINOLOGIA POLITICO-GEOGRAFICĂ ȘI REALITATEA ȘI GÎNDIREA POLITICĂ — ADOLF ARMBRUSTER
PAGINI INEDITE DIN OPERA LUI N. BĂLCESCU — CORNELIA BODEA
CONTRIBUȚII PRIVIND EXILUL LUI ALEXANDRU IOAN CUZA — MATEI IONESCU
VIAȚA ȘTIINȚIFICĂ
RECENZII
REVISTA REVISTELOR
ÎNSEMNĂRI
NOTE BIBLIOGRAFICE

TOMUL 22 — 1969

3

www.dacoromanica.ro

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

ACADEMIA REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA
SECȚIA DE ȘTIINȚE ISTORICE

COMITETUL DE REDACȚIE

Acad. A. Oțetea (*redactor responsabil*); Matei Ionescu (*redactor responsabil adjunct*); acad. P. Constantinescu-Iași; acad. C. Daicoviciu; M. Berza, Șt. Pascu, membri corespondenți ai Academiei; L. Bányai; Miron Constantinescu; Al. Elian; M. Petrescu-Dîmbovița; Eugen Stănescu (*membri*); I. Apostol (*secretar de redacție*)

Prețul unui abonament este de 180 lei.

În țară abonamentele se primesc la oficiile poștale, factorii poștali și difuzorii voluntari de presă din întreprinderi și instituții.

La revue „STUDII" — REVISTĂ DE ISTORIE paraît 6 fois par an.

Le prix d'un abonnement annuel est de £ 3.6.0; $ 8, —; FF 39, —; D.M. 32, —

Toute commande à l'étranger sera adressée à CARTIMEX, Boîte postale 134—135, Bucarest, Roumanie ou à ses représentants a l'étranger.

En Roumanie, vous pourrez vous abonner par les bureaux de poste ou chez votre facteur.

Manuscrisele, cărțile și revistele pentru schimb, precum și orice corespondență se vor trimite pe adresa Comitetului de redacție al revistei „Studii", revistă de istorie.

Apare de 6 ori pe an.
Adresa redacției
B-dul Aviatorilor nr. 1
București
telefon: 18 25 86

www.dacoromanica.ro

studii

REVISTĂ DE ISTORIE

TOM. 22 1969 Nr. 3

SUMAR

Pag.

M. BERZA, Istoricul Andrei Oţetea 411

ADOLF ARMBRUSTER, Evoluţia sensului denumirii de „Dacia". Încercare de analiză a raportului între terminologia politico-geografică şi realitatea şi gîndirea politică 423

DAMASCHIN MIOC, Din tehnica viticolă medievală în Ţara Românească 445

ŞERBAN PAPACOSTEA, O veche tipăritură despre Moldova la mijlocul secolului al XVI-lea 459

L. DEMÉNY, Comerţul de tranzit spre Polonia prin Ţara Românească şi Transilvania (ultimul sfert al secolului al XVII-lea) 465

★

CORNELIA BODEA, Pagini inedite din opera lui N. Bălcescu 499

VASILE NETEA, Un nou memorialist paşoptist: Ioan Oros alias Rusu 517

MATEI IONESCU, Contribuţii privind exilul lui Alexandru Ioan Cuza. 531

VIAŢA ŞTIINŢIFICĂ

Discuţie geografică cu prilejul unei recenzii la volumul I al lucrării *Călători străini în ţările noastre* (*Maria Holban*); Dezbaterile privind macheta volumului al VI-lea din tratatul *Istoria României*; Analiza activităţii Institutului de istorie „N. Iorga" al Academiei Republicii Socialiste România pe anul 1968; Sesiunea metodico-ştiinţific ăorganizată de S.S.I. la Braşov (*Elvira Preda*); Constituirea Asociaţiei europene de istorie contemporană (*Nicolae Fotino*); Călătorii de documentare în Italia (*Matei Ionescu* şi *Natalia Drăghici*); Cronică 539

RECENZII

ELIZA CAMPUS, *Mica Înţelegere*, Bucureşti, Edit. ştiinţifică, 1968, 405 p. (*Dinu C. Giurescu*) 575

V. MIHORDEA, *Relaţiile agrare din secolul al XVIII-lea în Moldova*, Bucureşti, Edit. Acad., 1968, 313 p. (*C. Şerban*) 578

EMIL VÎRTOSU, *Paleografia româno-chirilică*, Bucureşti, Edit. ştiinţifică, 1968, 346 p. (*Tr. Ionescu-Nişcov*) 583

KÖPECZI BÉLA, *A Rákóczi-szabadságharc és Franciaország* (Războiul de eliberare rákóczian şi Franţa), Akadémiai Kiadó, Budapest, 1966, 480 p. (*Ludovic Demény*) 587

www.dacoromanica.ro

REVISTA REVISTELOR

„Revue d'histoire de la deuxième guerre mondiale", an. XVIII, nr. 69—72/1968, Paris, P.U.F., 513 p. (*Gh. Buzatu*) 591

ÎNSEMNĂRI

ISTORIA ROMÂNIEI. — * * * *Omagiu lui Valeriu Braniște*, îngrijit de Valeria Călimman și Mircea Băltescu, Comitetul județean pentru cultură și artă Brașov, Brașov, 1968, 136 p. (*Gr. Ploeșteanu*); I. CHIOREANU, TR. DUȘA, GR. PLOEȘTEANU, *Cetatea Tîrgu-Mureșului*, Tîrgu-Mureș, 1968, 46 p. (*I. D. Suciu*); CAIUS TEODORESCU, *Date privind instituția plăieșiei în Transilvania în secolele XVII—XVIII*, în „Culegere de studii și cercetări", Muzeul regional Brașov, 1967, nr. 1, p. 151—167 (*Ecaterina Negruți-Munteanu*). ISTORIA UNIVERSALĂ. — W. HECHT, *Die byzantinische Aussenpolitik zur Zeit der letzen Komnenen Kaiser (1180-1185)*, ed. Ph. Schmidt, Neustadt Aisch, 1967, 97 p., 2 hărți și 2 planșe (*E. Frances*); J. B. DUROSELLE, *L'Europe de 1815 à nos jours*, Paris, P.U.F., „Nouvelle Clio", 1967, 397 p. (*Ion Bulei*); * * * *Atlas historyczny Polski* (Atlasul istoric al Poloniei), Państwowe Przedsiębiorstwo Wydawnictw Kartograficznych, Varșovia, 1967, format 31 × 19, 54 pagini hărți și 51 pagini text (*Ilie Corfus*); C. WARREN HOLLISTER, *The Making of England 55 B.C. 1399*, Boston, D.C. Heath and Company, 1966, 241 p. (*S. Columbeanu*) 595

NOTE BIBLIOGRAFICE 607

www.dacoromanica.ro

La a 75-a aniversare a
academicianului Andrei Oţetea

ISTORICUL ANDREI OŢETEA

DE

M. BERZA

Opera istoricului Andrei Oţetea merită fără îndoială, prin întinderea ei şi prin temeinicia rezultatelor pe care le aduce, un studiu aprofundat, care să-i analizeze geneza, să-i precizeze aportul în diferitele probleme pe care le-a atins şi să indice perspectivele pe care le deschide cercetării, să caute, în sfîrşit, a o integra în dezvoltarea generală a istoriografiei contemporane. În aşteptarea acestui studiu, paginile omagiale de faţă nu vor putea decît să evoce pe scurt liniile directoare ale unei activităţi ştiinţifice care a făcut din profesorul meu de acum 40 de ani unul dintre maeştrii necontestaţi ai studiilor istorice în România.

Opera istorică a academicianului Oţetea îmbrăţişează deopotrivă probleme de istorie românească şi probleme de istorie universală. Şi într-un domeniu, şi în celălalt, ea se caracterizează în primul rînd prin importanţa fenomenelor sau evenimentelor istorice asupra cărora s-a oprit istoricul în cercetările sale. Abordarea unor teme fundamentale, investigarea sistematică, în diferitele lor implicaţii, a domeniilor de studiu alese, legătura organică dintre subiectele luate în dezbatere au asigurat în acelaşi timp nivelul de ansamblu cu totul remarcabil al operei şi soliditatea ei. Nici un fel de diletantism în această activitate stăruitoare şi ordonat desfăşurată, în care se simte permanent severa disciplină pe care autorul a ştiut să şi-o impună. Riguros informată, întemeiată pe o largă bază documentară, hrănită de întinse investigaţii în arhive, cercetarea istorică a profesorului Andrei Oţetea a ştiut totdeauna să nu cadă în micrografie, să se ţină departe de ceea ce azi numim „factologie", să reziste tentaţiei insidioase de a exploata pînă la ultimele sale limite materiale informaţia de care dispunea, oricît de nouă ar fi fost ea.

Respectul faţă de izvorul istoric, rigoarea interpretării lui, învăţată de Andrei Oţetea de la maeştrii săi de la Sorbona, dar adîncită şi lărgită totodată prin contactul tot mai intim cu metoda şi gîndirea marxistă, constituie, pe de altă parte, încă una din caracteristicile esenţiale ale activităţii sale ştiinţifice.

Pe aceste baze şi cu asemenea orientare, academicianul Oţetea a reuşit să înscrie o valoroasă contribuţie românească la studiile de istorie universală şi să înnoiască în multe privinţe cercetarea istorică a unor

„STUDII", tomul 22, nr. 3, p. 411–422, 1969.
www.dacoromanica.ro

aspecte de primă importanţă ale trecutului ţării. Orizontul de istorie universală, format prin cercetarea personală şi îndelunga predare de la catedra universitară a acestei discipline, şi-a exercitat efectul binefăcător în analiza problemelor de istoria României, care nu rămîn astfel niciodată simple chestiuni de caracter local, ci se integrează în ample procese istorice. Tocmai această legătură strînsă dintre cele două domenii cultivate conferă operei academicianului Oţetea unitatea sa internă şi semnificaţia ei metodologică.

În 1926 apărea la Paris, în editura Picart, teza de doctorat a tînărului istoric român, cunoscut pînă atunci doar prin seria de articole critice publicate în „Viaţa românească", pe teme de actualitate culturală şi politică. El îşi rezervase rezultatele obţinute în cursul unui întreg şir de ani acestei teze, care avea să-l impună dintr-o dată în cercurile ştiinţifice. Cercetarea sa se îndreptase către una din figurile de prim plan ale culturii şi vieţii publice italiene din prima jumătate a veacului al XVI-lea — Francesco Guicciardini. Tema aleasă — *François Guichardin, sa vie publique et sa pensée politique* — avea calitatea de a-l introduce pe cel ce i se dedica în intimitatea istoriei italiene, în cursul a trei din cele mai frămîntate decenii ale trecutului acestei ţări. Subiectul însuşi nu era nou, căci atît acţiunea diplomatică şi de guvernămînt, cît mai ales ideile politice ale lui Guicciardini făcuseră obiectul a numeroase studii. El a putut găsi însă o tratare nouă, o explicaţie mai adîncă, prin efortul istoricului de a urmări în continua lor interdependenţă desfăşurarea acţiunii practice şi dezvoltarea gîndirii politice a ilustrului florentin. Dar, pentru a ajunge la datele reale ale evoluţiei celor doi termeni ai procesului care s-au influenţat reciproc, a fost necesară o stăruitoare muncă asupra manuscriselor lui Guicciardini şi reintegrarea lor în seriile cronologice.

Rezultatele obţinute de Andrei Oţetea nu privesc numai una dintre cele mai complexe personalităţi ale Renaşterii în cele două laturi ale activităţii sale pe care şi-a propus să le lumineze. Ele ajută în acelaşi timp la înţelegerea operei istorice a lui Guicciardini, după cum reprezintă şi o contribuţie la istoria politică a Italiei în perioada cînd i se decidea soarta pentru mai multe veacuri.

Teza principală de doctorat — devenită de la apariţie şi rămasă pînă azi una din lucrările fundamentale în vasta bibliografie guicciardiniană — a fost însoţită de o teză complementară, un al doilea volum, tipărit de data aceasta în Italia: *Francesco Guicciardini Dall'assedio di Firenze al secondo convegno di Clemente VII e Carlo V (28 giugno 1530 — 2 dicembre 1532). Lettere inedite a Bartolomeo Lanfredini* [1].

Cele 100 de scrisori, publicate cu acest prilej, au aruncat o lumină nouă asupra evenimentelor din anii 1530—1532 şi au fost puse în valoare mai întîi de însuşi editorul lor.

Asupra lui Guicciardini şi a gîndirii italiene din vremea sa, profesorul Oţetea avea să mai revină în cîteva rînduri, mai întîi într-un articol publicat în revista ieşeană „Minerva", în 1928, tratînd despre *Omul ideal al Renaşterii în opera lui Fr. Guicciardini* [2], apoi într-o contribuţie la volumul omagial închinat profesorului său H. Hauvette — *La „supplique"*

[1] Aquila, 1927.
[2] „Minerva", II (1928), 1, p. 64—79.

www.dacoromanica.ro

de Guichardin à François Ier [3] — și, în sfîrșit, într-o privire sintetică dată în 1941 : *Un exponent al Renașterii italiene : Francesco Guicciardini*[4].

Dar, între timp, preocupările rinascimentale ale profesorului Oțetea luaseră o cale nouă. Anume, ele se îndreptaseră către o viziune de ansamblu a fenomenului Renașterii și a legăturilor sale cu mișcarea contemporană a Reformei. Studiile asupra lui Guicciardini îi serviseră învățatului ieșean — pe atunci Andrei Oțetea era profesor la Universitatea din Iași — ca un adevărat post de observație pentru cunoașterea orientărilor ideologice ale societății italiene, în jocul aprig al forțelor ce-și disputau teritoriul peninsulei. Gîndirea italiană din jurul anului 1530 nu era însă decît punctul final al unui proces ideologic care se desfășura în Italia de mai bine de un veac. Era îmbietor să urci în timp spre izvoarele lui și mai ales să extinzi cercetarea spre complexul de fenomene culturale în care acest proces se integrează, căutînd totodată factorii care stau la baza genezei lor.

Această idee ambițioasă a fost realizată prin studii îndelungi, prin repetate călătorii în Italia și contactul direct cu monumentele artistice și operele literare ale Renașterii, prin cercetarea dezvoltării generale a societății europene în perioada premergătoare și într-aceea a Renașterii. Precedată de o serie de studii publicate începînd din 1927 în revistele „Minerva", „Viața românească" și „Revista Fundațiilor regale" [5], opera de sinteză a academicianului Oțetea — *Renașterea și Reforma* — apărea la București în 1941. Ideea de bază a cărții este că fenomenul cultural al Renașterii își are determinarea în transformările social-economice cunoscute de Europa, și în primul rînd de Italia, și de aceea el nu poate fi studiat decît în ansamblul fenomenelor care îl condiționează. Este tocmai ceea ce face ca tratarea problemelor umanismului, ale Renașterii artistice și ale Reformei să fie precedată de o serie de capitole, care constituie prima jumătate a cărții, unde autorul examinează „Renașterea economică" și „Renașterea politică" — formarea statelor moderne —, rolul descoperirilor geografice și lupta pentru supremația asupra Italiei. Sub vechea etichetă a Renașterii este astfel vorba de procesul complex de formare a unei noi societăți, a cărei expresie ideologică este umanismul. Autorul însuși și-a sintetizat concepția în următoarele rînduri din prefață : „Înflorirea literelor și artelor, expansiunea liberă a personalității, răspîndirea culturii umaniste și dezvoltarea simțului critic sînt incontestabil elemente caracteristice ale Renașterii, dar nu definesc esența mișcării și nu-i pot delimita conținutul în spațiu și în timp. Ele sînt fenomene de ordin secundar, efecte, nu cauze ale Renașterii. Condițiile de existență nouă au creat o conștiință nouă, nu invers. Pentru ca o nouă concepție despre lume și viață să triumfe a fost nevoie ca vechea organizare economică, socială

[3] *Mélanges de Philologie, d'Histoire et de Littérature offerts à H. Hauvette*, Paris, 1934, p. 259—268.

[4] „Italica", I (1941), p. 12—27.

[5] *Considerațiuni asupra genezei și spiritului Renașterii*, „Minerva", I (1927), 2, p. 136—163 ; *Renașterea și Reformațiunea (Afinități și contraste)*, *ibid.*, II (1929), 3, p. 106—125 ; *Cauzele economice ale Renașterii*, „Viața românească", XXX (1939), 1, p. 40—56 ; *Formarea statelor moderne*, *ibid*, XXX (1939), 4, p. 7—26 ; *Descoperirile geografice, începutul expansiunii europene*, *ibid.*, XXXI (1939), 6, p. 13—14 ; *Lupta pentru supremație asupra Italiei și formarea sistemului politic european (1494—1559)*, *ibid.*, XXXI (1939), 8, p. 3—20 ; *Umanismul italian*, *ibid.*, XXXI (1939), 9—10, p. 40—56 ; *Problema Renașterii*, „Revista Fundațiilor regale", VI (1939), 3, p. 562—577 ; *Umanismul medieval*, *ibid.*, VI (1939), 10, p. 104—111 ; vezi de asemenea articolele amintite despre Guicciardini.

www.dacoromanica.ro

și politică, în care a trăit omul medieval, să dispară. Aceasta a fost opera capitalismului" (p. 11).

Procedînd în acest chip, profesorul Oțetea reușea să dea — indiferent de discuțiile care se pot duce asupra unor aspecte particulare — prima operă de sinteză asupra Renașterii pornind de la concepția materialismului istoric. Ea fusese concepută într-o vreme cînd, pe plan istoriografic general, progresele studiilor asupra originilor capitalismului, cu profundele transformări social-economice pe care acesta le-a adus, nu atrăseseră decît în prea mică măsură atenția asupra implicațiilor lor necesare în ordinea fenomenelor spirituale, cum întîlnim la un Halvdan Koht în articolul său din 1921, *Le problème des origines de la Renaissance* [6], sau la A. von Martin, în *Soziologie der Renaissance*, apărută în 1932 [7], cînd de altminteri profesorul Oțetea își fixase pozițiile sale principale — pe care avea desigur să le precizeze ulterior — încă din lecția de deschidere la Universitatea din Iași, în mai 1927 [8]. Însăși postularea unui „spirit al capitalismului", care ar fi stat la baza formării economiei capitaliste, așa cum o făcuseră un Max Weber sau un Werner Sombart, nu era menită să înlesnească înțelegerea relațiilor fundamentale, cu tot marele aport al acestor învățați la dezvoltarea studiilor istorice. De altminteri, chiar un istoric atît de receptiv la marxism ca H. Hauser afirma încă în 1929, în introducerea la *Les débuts de l'âge moderne* (coll. „Peuples et civilisations"), că „le même individualisme, qui caracterise le mouvement umaniste et le mouvement réformé, explique la révolution économique...".

Dar mai gravă și oarecum neașteptată era influența exercitată de înseși progresele rapide ale studiilor medievale, care au dus în cele din urmă la ceea ce istoricul recent al gîndirii asupra Renașterii, W. K. Ferguson, numea „revolta medieviștilor" [9]. Această reacțiune, din care n-au lipsit de multe ori nici tendințe național-șovine, ducînd la afirmarea primatului cultural al propriei țări, și nici orientări antiraționaliste și ostile formelor politice ale vieții moderne, a tins, în cazurile cele mai bune, către anularea originalității istorice a perioadei Renașterii, care nu ar fi fost decît o simplă continuare a evului mediu, iar în cele mai rele, la considerarea ei ca o epocă de alterare a unor valori afirmate în evul mediu, sau de abatere, pe o cale nouă și primejdioasă, a omenirii de la marile idealuri de viață și de gîndire ale civilizației medievale. În această dezbatere în plină desfășurare, cartea profesorului Oțetea se înscria ca o pledoarie viguroasă în favoarea nu numai a existenței Renașterii ca perioadă istorică determinată — dincolo de tot ce moștenește ea de la evul mediu — dar și pentru valorile promovate de cultura ei, care sînt încă prezente în societatea noastră. E păcat că limba în care a fost ea scrisă a împiedicat pe savantul american amintit să-i acorde locul meritat în remarcabilele sale analize asupra evoluției gîndirii istorice cu privire la Renaștere.

Cartea din 1941 a academicianului Oțetea nu însemna de altminteri numai o importantă contribuție românească la studiul istoriei universale.

[6] „Revue de Synthèse historique", XXXVII (1924), p. 107—116.

[7] Stuttgart, 1932; vezi în această privință, W. K. Ferguson, *La Renaissance dans la pensée historique* (trad. fr.), Bibliothèque Historique (Payot), Paris, 1950, p. 211—213.

[8] Vezi nota 5: *Considerații asupra genezei și spiritului Renașterii.*

[9] Vezi cartea citată mai sus, cap. X și mai ales cap. XI: *La révolte des médiévistes. La Renaissance interprétée comme une continuation du Moyen Âge.*

www.dacoromanica.ro

Ea avea și sensul unei luări de poziție ideologice în cadrul curentelor de gîndire ce se manifestau atunci în România. De altminteri, profesorul Oțetea avusese prilejul să-și afirme deschis atașamentul față de principiile marxiste ale interpretării istorice încă din 1938, cînd ținea la Institutul de istorie universală din București conferința — tipărită apoi în revista „Însemnări ieșene" din iulie același an — despre „Concepția materialistă a istoriei ca metodă de cercetare și de expunere".

O mențiune specială cred că se cuvine încă, în această ordine de idei, rîndurilor cu care se încheie prefața cărții despre „Renaștere și Reformă", prefață semnată la 20 octombrie 1940. Ele sună deopotrivă ca o mărturisire de credință și ca o profeție : „Dacă o asemenea carte ar comporta o învățătură pentru vremurile noastre, învățătura ar fi aceasta : pentru a realiza omul nou pe care toți îl dorim și pentru a ridica societatea românească la înălțimile problemelor care o așteaptă, trebuie modificate condițiile de existență, ale națiunii. Din noile condiții de existență, mai drepte și mai înțelepte, noua conștiință va răsări ca o recoltă îmbelșugată dintr-un ogor bine lucrat și răsplătit cu toate binefacerile Cerului" (p. 19).

Volumul publicat de savantul român în 1964 sub titlul de *Renașterea* [10] e departe de a fi o simplă reeditare a studiului monografic apărut în anii celui de-al doilea război mondial. Dacă structura cărții a rămas aceeași, materia ei a fost într-o bună măsură înnoită. Progresele studiilor privind istoria economică a veacurilor al XIV-lea și al XV-lea i-au permis autorului să reia analiza condițiilor apariției capitalismului, care rămîne factorul de bază în explicarea fenomenelor Renașterii. Cercetarea umanismului a profitat la rîndul său de rezultatele unui sfert de veac de noi investigații. Atenta reelaborare a vechiului text în toate capitolele sale a dus de asemenea la o mai largă tratare a celor închinate artei, care beneficiază și de o ilustrație deosebit de bogată. În sfîrșit, între trăsăturile dominante ale noii ediții este și extinderea considerațiilor privitoare la aspectele intelectuale și artistice ale Renașterii în afara hotarelor Italiei, urmărite, de data aceasta, și în Europa centro-orientală și de răsărit.

După cum indica și titlul ediției din 1964, problemele Reformei nu mai intraseră în economia noului volum. Ele își regăsesc locul firesc, într-o examinare înnoită și ea, în ediția din 1968, care revine la titlul inițial — *Renașterea și Reforma* [11].

Preocupările științifice ale academicianului Oțetea în legătură cu Renașterea, manifestate încă de la începutul studiilor sale de specialitate și prezente vreme de două decenii, urmau să fie reluate, cum am arătat, în vederea noilor ediții ale cărții sale din 1941. Dar, după numirea sa la Universitatea din Iași în 1927, ele merseseră paralel cu investigații întreprinse într-o nouă zonă, care aveau să-l îndrepte treptat spre unele probleme majore ale istoriei noastre. Încă din anul numirii sale la Iași, profesorul Oțetea avea să urmeze sfatul lui Nicolae Iorga și, cu sprijinul acestuia, să pornească cercetarea, în arhivele de la Napoli, a rapoartelor inedite încă ale reprezentanților Regatului celor Două Sicilii la Constantinopol. Aceste rapoarte s-au dovedit bine informate asupra situațiilor din Imperiul otoman, cu implicațiile lor internaționale, și deosebit de bogate în știri

[10] *Renașterea*, București, Edit. științifică, 1964, 470 p.
[11] *Renașterea și Reforma*, București, Edit. științifică, 1968, 399 p.

www.dacoromanica.ro

despre țările noastre, atît în ce privește legăturile lor cu Poarta, cît și problemele lor interne.

Rezultatul acestor cercetări de arhivă a fost importantul volum publicat în 1930, în seria de „Etudes et Recherches" ale Academiei Române, sub titlul de *Contribution à la question d'Orient*. El cuprinde 360 de documente privind îndeosebi Moldova și Țara Românească între anii 1741—1821, precedate de un întins studiu, în care autorul a reluat, pe un larg plan de istorie europeană, problema orientală între războiul încheiat cu pacea de la Kuciuk-Kainargi și sfîrșitul imperiului napoleonian.

Situația celor două țări românești în ultimele decenii ale veacului al XVIII-lea și în cele dintîi ale celui următor se găsea astfel integrată în complexul proces istoric în cadrul căruia a evoluat. Materialele din arhivele italiene au stat de asemenea la baza comunicării făcute de Andrei Oțetea la Congresul internațional de la Oslo, în 1929, cu titlul *L'Etablissement de la Légation napolitaine à Constantinople (1740)* [12] și a unui articol publicat în revista „Cercetări istorice", *Știri italiene cu privire la țările române* [13].

În 1936, după ce între timp se oprise și asupra circumstanțelor înființării consulatelor franceze în țările române[14], profesorul Oțetea și-a reluat cercetările în arhivele de la Napoli explorînd, de data aceasta, rapoartele din anii 1821—1860, adică de unde își oprise investigațiile în 1927 și pînă la desființarea Legației napolitane în urma unificării Italiei. Noua serie de izvoare, care nu a văzut pînă azi lumina tiparului, trebuia să fie, ca și în volumul din 1930, precedată de un studiu, ce urma să debuteze prin expunerea mișcării revoluționare din 1821. În acest mod a fost adus academicianul Oțetea să se ocupe de problema larg dezbătută de vechea noastră istoriografie, cu soluții însă contradictorii, a răscoalei conduse de Tudor Vladimirescu. Dar, pe măsură ce cercetările sale de izvoare se lărgeau, profesorului ieșean i s-a impus necesitatea unei reluări a problemei în toate datele ei, astfel că ceea ce trebuise să fie un capitol introductiv a devenit masiva carte publicată în 1945, în colecția Institutului de studii și cercetări balcanice. Titlul însuși — *Tudor Vladimirescu și mișcarea eteristă în țările românești 1821—1822* [15] — sugera poziția autorului. Acolo unde tezele cele mai general admise prezentau răscoala din 1821 ca o acțiune spontană coincizînd doar cu mișcarea eteristă cu care avea să intre în conflict, academicianul Oțetea a dovedit legăturile ei cu aceasta din urmă, încadrarea acțiunii inițiate de Tudor Vladimirescu în planul general de ridicare a popoarelor din Balcani împotriva stăpînirii otomane.

Cartea despre Tudor Vladimirescu, în viziunea nouă a lui Andrei Oțetea, era o carte de istorie românească și de istorie universală în același timp. Aportul fundamental pe care-l aducea la înțelegerea unuia dintre evenimentele cele mai pline de semnificație ale perioadei de trecere de la

---

[12] „Bulletin de la Section historique de l'Académie Roumaine", XV (1929), p. 59—72.

[13] „Cercetări istorice", IV (1928), 1, p. 48—64.

[14] *Înființarea consulatelor franceze în țările române*, „Revista istorică", XVIII (1932), 10—12, p. 140—153.

[15] *Tudor Vladimirescu și mișcarea eteristă în țările românești (1821—1822)*, Institutul de studii și cercetări balcanice, Seria istorică, 5, București, 1945, 411 p.; apariția cărții a fost precedată de publicarea articolelor: *Marile puteri și mișcarea revoluționară din 1821 în țările românești*, „Revista Fundațiilor regale", XI (1944), 9, p. 522—541 și *Mișcarea eteristă în Moldova, în În amintirea lui C. Giurescu*, București, 1944, p. 563—572; vezi, de asemenea, *Românii și nemții (austriacii) în armata lui Tudor Vladimirescu*, „Apulum", II (1943—1945), p. 251—256.

www.dacoromanica.ro

feudalism la capitalism nu excludea însă nici opoziția pe care aveau să o întîmpine ideile sale de bază și nici chiar un anumit aspect unilateral — cum e firesc cînd cauți să impui o teză nouă — al unora dintre acestea. Cu o vigoare și cu un spirit polemic remarcabile, dar și cu un efort de adîncire asemănător, de peste două decenii, profesorul Oțetea își apără, pe de o parte, tezele fundamentale, iar pe de alta își lărgește interpretarea. Descoperiri fericite în arhivele din Moscova și Budapesta l-au confirmat în ce privește legăturile lui Tudor cu Eteria și condițiile internaționale în care au eșuat atît mișcarea grecească din țările noastre, cît și cea românească. Cît despre adîncirea interpretării de care vorbeam, ea s-a făcut în sensul unei mai juste reliefări a rolului fundamental jucat de mase, care i-a permis o mai cuprinzătoare înțelegere a dialecticii mișcării revoluționare și a înseși personalității lui Tudor. Expuse cu o strînsă argumentare în articole apărute în „Lupta de clasă" [16] și în „Revue Roumaine d'Histoire" [17], noile concluzii la care s-a oprit istoricul au găsit o fericită integrare în dezvoltarea generală a țărilor românești în amplul capitol consacrat evenimentelor din 1821 de volumul al III-lea al *Istoriei României* [18]. Ulterior, noi studii, publicate în țară și în străinătate și bazate pe importante documente inedite, au fost consacrate în chip deosebit acțiunii desfășurate de Eterie la nord de Dunăre și implicațiilor ei internaționale [19].

O subliniere deosebită se cuvine ultimului articol publicat de profesorul Oțetea în aceste probleme: *Caracterul mișcării conduse de Tudor Vladimirescu: răscoală sau revoluție?* [20]. Analiza situației existente în Țara Românească în momentul izbucnirii mișcării, a mobilurilor care i se impuneau în mod obiectiv, ca și a consecințelor imediate sau mai îndepărtate pe care le-a avut, îi impune autorului concluzia că avem de-a face cu o revoluție, cu o revoluție de eliberare națională, desfășurată în cadrul unei mișcări revoluționare europene și tinzînd, alături de desființarea dominației otomane, la abolirea regimului feudal. În mare parte programul său de emancipare politică și socială nu se va realiza, din pricina circumstanțelor nefavorabile, decît mai tîrziu, dar el exprima încă de atunci nevoi profunde ale societății românești. Definirea mișcării lui Tudor Vladimirescu ca o revoluție atrage după sine în mod logic consecințe importante în domeniul periodizării istoriei naționale, care urmează, potrivit vederilor istoricului român, să caute în momentul 1821 începutul epocii moderne în istoria României.

[16] *140 de ani de la răscoala condusă de Tudor Vladimirescu*, „Lupta de clasă", seria a V-a, XLI (1962), 5, p. 41—56.

[17] *L'insurrection de 1821 dans les Principautés danubiennes*, „Revue Roumaine d'Histoire", I (1962), 1, p. 77—98. Vezi și *Legămîntul lui Tudor Vladimirescu față de Eterie*, „Studii", IX (1956), 2—3, p. 125—133; *O nouă istorie a mișcării din 1821*, ibid., X (1957), 2, p. 201—222; *Valoarea documentară a memoriilor lui T. P. Liprandi*, *ibid.*, XI (1958), 3, p. 77—92.

[18] *Istoria României*, vol. III, București, 1964, cap. VIII „Mișcarea revoluționară din 1821" (p. 850—906).

[19] *L'Hétairie d'il y a cent cinquante ans*, „Balkan Studies", VI (1965), p. 249—264; *Les grandes puissances et le mouvement hétairiste dans les Principautés Roumaines*, *ibid.*, VII (1966), p. 379—394; *Sfînta Alianță și insurecția eteristă din 1821*, „Revista română de relații internaționale", I (1967), 1—2, p. 155—170.

[20] *Caracterul mișcării conduse de Tudor Vladimirescu: răscoală sau revoluție?*, „Studii", XX (1967), 4, p. 667—679.

www.dacoromanica.ro

De tot acest îndelungat efort de lărgire a informației și de adîncire a explicării fenomenelor cercetate, de dublă și solidă încadrare a lor în evoluția istorică a poporului român și în contextul situației internaționale a vremii, va beneficia noua ediție a cărții din 1945, aflată într-o fază înaintată a pregătirii și așteptată, pentru toate aceste motive, cu cel mai justificat interes.

Trebuie adăugat, în aceeași ordine de idei, că academicianul Oțetea este redactorul responsabil al culegerii în 5 volume de documente privind acțiunea revoluționară din 1821 [21] și că cercetările sale în arhivele din Budapesta i-au procurat materialele unui volum de informații inedite asupra ecoului găsit de mișcarea din Țara Românească în Transilvania [22].

Documentele din această din urmă culegere nu contribuie numai la mai buna înțelegere a sensului evenimentelor petrecute la sud de Carpați, dar aruncă și o puternică lumină asupra gradului de formare a conștiinței naționale la românii transilvăneni, a aspirațiilor lor sociale și politice și a legăturilor lor cu ramura de peste munte a aceluiași popor [23]. Este de nădăjduit că și importantele documente descoperite în cursul investigațiilor sale din arhivele de la Moscova să vadă lumina tiparului cît mai curînd, adăugîndu-se astfel la publicațiile de pînă acum, cu care Andrei Oțetea a lărgit baza documentară a cercetării istorice.

Cercetările din arhivele napolitane nu l-au dus pe profesorul Oțetea numai spre o nouă interpretare a evenimentelor anului 1821. Ele au fost punctul de plecare al integrării tot mai complete în preocupările sale a ansamblului de probleme pe care le pune istoria Moldovei și a Țării Românești în jumătatea a doua a veacului al XVIII-lea și în cea dintîi a secolului următor, adică într-una din perioadele cheie ale istoriei noastre, care constituie trecerea de la feudalism la capitalism. Studiile sale în acest domeniu privesc și unele aspecte economice considerate ca atare — în special problemele comerțului [24], în care o lucrare mai întinsă așteaptă de asemenea tipărirea — sau aspecte politice [25], dar cele mai importante contribuții se referă la esența însăși a procesului istoric principal, la relațiile sociale, examinate în condiționarea lor de profundele transformări economice petrecute în această vreme. După o serie de studii publicate în diferite periodice sau culegeri [25 bis], academicianul Oțetea a ajuns la ampla analiză apărută în 1960, în „Studii și materiale de istorie medie", sub

[21] *Documente privind istoria României. Răscoala din 1821*, vol. I—V, București, 1959—1962.

[22] *Solidaritatea românilor din Transilvania cu mișcarea lui Tudor Vladimirescu. Documente privind istoria României*, colecția Eudoxiu de Hurmuzaki, seria nouă, vol. III, București, 1967.

[23] Vezi, în această privință, în afară de introducerea la volumul de documente, articolul *Țăranii români din Ardeal și mișcarea lui Tudor Vladimirescu*, „Studii", IX (1956), p. 51—74.

[24] *Casa de comerț Hagi Constantin Pop și rolul ei în dezvoltarea comerțului din Țara Românească*, în „Comunicări și articole de istorie", București, 1955, p. 29—44.

[25] *Un cartel fanariot pentru exploatarea țărilor române*, „Studii", XII (1959), 4, p. 35—47; *Influența Moldovei și Țării Românești asupra politicii Porții*, „Revista arhivelor", III (1960), 1, p. 49—56. Vezi pentru aspectele internaționale ale situației politice a țărilor române și *Politica Rusiei în Orient în cea de-a doua jumătate a secolului al XVIII-lea*, în „Studii și comentarii de istorie și lingvistică", București, 1947, p. 73—89.

[25 bis] *Constrîngerea extraeconomică a clăcașilor la începutul secolului al XIX-lea*, în „Studii și referate", II, 1954, p. 1055—1076; *Le second asservisement des paysanes roumains, 1746—1821*, în „Nouvelles Etudes d'Histoire", I, 1955, p. 299—312; *Țăranii români sub regimul Regulamentului organic* (în colab. cu G. Oțetea), în „Studii și articole de istorie", I, 1956, p. 136—150; *Le second servage dans les Principautés danubiennes (1831—1848)*, în „Nouvelles Etudes d'histoire", II, 1960, p. 325—346.

www.dacoromanica.ro

titlul de *Considerații asupra trecerii de la feudalism la capitalism în Moldova și Țara Românească* [26]. Cercetarea situației din țările noastre este făcută și aici într-un larg cadru de istorie universală, în care sînt aduse în discuție etapele constituirii, la răsărit de Elba, a marii exploatări agricole bazate pe clacă sau, altminteri spus, ale „iobăgiei a doua". Căci, într-adevăr, după profesorul Oțetea, procesul de transformare a relațiilor agrare după reformele lui Constantin Mavrocordat se încadrează în ansamblul de situații care au dat naștere iobăgiei a doua. După d-sa, o fază preliminară este reprezentată de perioada dintre păcile de la Kuciuk-Kainargi și Adrianopol, cu efectele lor asupra relațiilor economice dintre țările noastre și Poartă, pe de o parte, și în ce privește posibilitățile generale ale exportului de cereale, pe de alta. Faza constituirii depline a regimului celei de-a doua iobăgii, determinată de nevoia asigurării forței de muncă necesare unei largi producții de export, se situează în perioada regulamentară, iar prelungirile ei continuă pînă la reforma agrară din 1864. Discuțiile la care a dat loc, în istoriografia noastră, această concepție s-au purtat îndeosebi asupra noțiunii însești de „a doua iobăgie" și nu asupra aportului eminent al studiilor academicianului Oțetea în fixarea situațiilor din domeniul relațiilor agrare și a consecințelor lor pentru dezvoltarea istorică a țărilor românești.

După ce se oprise asupra mișcării revoluționare din 1821, a Regulamentului organic [27] și, într-un articol publicat în 1948 la Budapesta, asupra revoluției din 1848 și țărănimea română [28], era firesc ca profesorul Oțetea să-și spună cuvîntul autorizat și asupra etapei istorice fundamentale reprezentate de Unirea Principatelor Române în 1859, problemă în care, de altminteri, publicase încă din 1943 un articol despre atitudinea marilor puteri față de Unire [29]. Sărbătorirea centenarului Unirii în 1959, ca și reuniunile internaționale ce au avut loc în Italia în 1960 — 1961 pentru celebrarea centenarului unității italiene au fost, între altele, prilejuri de reluare a acestei teme, fie în articole de sinteză consacrate ansamblului de factori, interni și externi, care au intrat în joc în geneza actului din 1859 [30], fie în studii asupra relațiilor internaționale în legătură cu chestiunea unificării politice a celor două state românești [31].

Academicianul Oțetea este totodată redactorul principal al volumului de „Studii privind Unirea Principatelor", apărut în 1960, și redactorul responsabil al colecției de izvoare „Documente privind Unirea Principatelor", din care au apărut primele trei volume [32].

[26] „Studii și materiale de istorie medie", V (1960), p. 307—390.

[27] Vezi, în afara studiilor citate în nota precedentă, *Geneza Regulamentului organic*, în „Studii și articole de istorie", II, 1957, p. 387—402.

[28] *La Révolution de 1848 et les paysans roumains*, „Revue d'histoire comparée", XXVI (1948), 1, p. 19—34.

[29] *Marile puteri și Unirea Principatelor*, în *Omagiu lui Ioan Lupaș*, București, 1943, p. 667—679.

[30] *O sută de ani de la Unirea Principatelor*, „Lupta de clasă", seria a V-a, XXXIX (1959), 1, p. 18—38; *Însemnătatea istorică a Unirii*, „Studii", XII, 1959, 1, p. 21—42; *Unirea Principatelor*, în „Studii privind Unirea Principatelor", București, 1961, p. 11—31; *Unirea Principatelor Române*, „Studii", XIX ((1966), 1, p. 5—16.

[31] *Risorgimentul și Unirea Principatelor*, „Analele Acad. R.P.R.", XI (1961), p. 367—375; *L'accord d'Osborne (9 août 1857)*, „Revue Roumaine d'Histoire", III (1964), 3, p. 525—537; *L'Union des Principautés, problème d'équilibre européen au milieu du XIXe siècle*, Cours d'été et colloques scientifiques, Sinaia, 25 Juillet — 25 Août 1965 (policopiat).

[32] *Documente privind Unirea Principatelor*, vol. I—III, București, 1959—1963.

www.dacoromanica.ro

În sfîrşit, istoricul ţărănimii româneşti în veacurile al XVIII-lea şi al XIX-lea a analizat, în „Analele" Universităţii din Bucureşti, însemnătatea istorică a răscoalei din 1907 [33], a cărei oglindire în istoriografia românească a format, pe de altă parte, tema contribuţiei sale la volumul colectiv publicat cu prilejul semicentenarului marii mişcări ţărăneşti de la începutul veacului [34].

Zece ani mai tîrziu, istoricul se apleca din nou asupra acestei teme, revelatoare pentru poziţiile social-politice ale istoricilor români din prima jumătate a veacului nostru [35].

Perioadei mai noi îi aparţine cu deosebire şi analiza pătrunzătoare a situaţiei românilor din Transilvania ca factor de dezintegrare a monarhiei habsburgice, pe care profesorul Oţetea a prezentat-o în 1966 la colocviul de la Bloomington [36].

Din epoca mai veche a istoriei româneşti, două probleme i-au reţinut în mod deosebit, în ultima vreme, interesul său ştiinţific, cea dintîi prin importanţa sa capitală în istoria poporului român, dar şi prin caracterul său de problemă majoră a istoriei sud-estului european în secolele XIII—XIV — este vorba de formarea statelor feudale româneşti [37] —, cea de-a doua, prin jocul relaţiilor internaţionale şi legăturile cu Reforma pe care le-a implicat — ne referim la domnia în Moldova a lui Iacob Heraclid sau Despot-Vodă (1561—1563) [38].

Înainte de a ajunge la una dintre cele mai însemnate părţi ale activităţii ştiinţifice a academicianului Oţetea din ultimul deceniu, cu care vom încheia, trebuie să ne ridicăm iarăşi în timp, pentru a nu lăsa neamintită altă contribuţie a sa, de deosebită valoare. Este vorba de ediţia critică pe care a dat-o în 1946 scrierilor istorice ale lui Kogălniceanu, ediţie precedată de un bogat studiu introductiv[39]. Rolul lui Kogălniceanu în începuturile istoriografiei româneşti a fost reluat în 1956, de data aceasta cercetarea cuprinzînd şi activitatea de om de stat a acestuia[40], asupra căreia profesorul Oţetea a stăruit din nou foarte de curînd, în articolul său *Un créateur de la Roumanie moderne : Mihail Kogălniceanu*[41]. Alături de Kogălniceanu, celălalt mare reprezentant al generaţiei de la 1848,

---

[33] *Răscoala din 1907 şi însemnătatea ei istorică*, „Analele Univ. C. I. Parhon", Seria ştiinţe sociale — Istorie, 9, 1957, p. 185—202.

[34] *Răscoala din 1907 în istoriografia românească*, în „Studii şi referate privind răscoalele ţărăneşti din 1907", Bucureşti, 1957, p. 85—98.

[35] *Răscoala din 1907 în istoriografia românească*, „Analele Institutului de studii istorice şi social-politice", XIII (1967), 1, p. 3—18.

[36] *The Rumanians and the Disintegration of the Habsburg Monarchy*, „Austrian History Yearbook", III (1967), 2, p. 450—476.

[37] *La formation des Etats féodaux roumains*, în „Nouvelles études d'histoire", III, 1965, p. 87—104.

[38] *Wittenberg et la Moldavie*, în *Renaissance und Humanismus in Mittel- und Osteuropa*, I, Berlin, 1962, p. 302—321.

[39] Mihail Kogălniceanu, *Opere*, t. I, *Scrieri istorice*, ed. critică adnotată, cu o introducere şi note de Andrei Oţetea, Bucureşti, 1946, 711 p.; Introducere, p. 7—42.

[40] *Mihail Kogălniceanu, istoric şi om de stat*, în *90 de ani de viaţă academică în ţara noastră*, Bucureşti, 1956, p. 81—104.

[41] „Revue Roumaine d'Histoire", VII (1968), 1, p. 3—15; vezi şi „Studii", XX (1967), 5, p. 905—914.

www.dacoromanica.ro

Nicolae Bălcescu, a fost cercetat atît ca istoric[42], cît și în ansamblul activității sale[43].

În domeniul istoriografiei mai sînt de adăugat, între altele, articolele asupra lui Ioan Filitti[44] și Nicolae Iorga[45], ca și prezentările de ansamblu ale dezvoltării științei istorice românești după 23 August 1944[46], sau a învățămîntului istoriei universale la Universitatea din București, în cursul secolului trecut, de la întemeierea ei[47]. În legătură cu lucrările pregătitoare, începute în acea vreme, ale tratatului de *Istoria României*, Andrei Oțetea discuta în 1957 și problema de bază a periodizării istoriei naționale[48].

Academicianul Oțetea a avut și privilegiul de a îmbogăți opera tipărită a lui Marx cu însemnările sale inedite despre români[49]. Valorii pe care o reprezintă pentru noi orice pagină ieșită din condeiul acestui mare gînditor i se adaugă de data aceasta faptul că în textele publicate cu nesfîrșită grijă de profesorul Oțetea este vorba de trecutul poporului nostru. Atitudinea întemeietorului socialismului științific față de problemele fundamentale ale românilor din vremea sa a constituit, la rîndul său, obiectul unui articol apărut în cursul anului trecut[50].

Tratatul de istorie a României, vastă operă colectivă, în a cărei elaborare academicianului Oțetea i-a revenit unul din rolurile principale, a beneficiat, așa cum făceam aluzie ceva mai înainte, de cea mai mare parte a eforturilor sale științifice în cursul unui întreg șir de ani. În afară de valoarea lor intrinsecă, cercetările de istorie românească ale academicianului Oțetea din ultima perioadă au, de cele mai multe ori, și acest caracter de studii pregătitoare pentru opera de sinteză. Redactor responsabil al volumelor al doilea și al treilea[51], care îmbrățișează dezvoltarea societății românești în perioada orînduirii feudale, profesorul Oțetea a luat asupră-și, alături de marile răspunderi decurgînd din această situație, și sarcina de a redacta personal un număr de capitole care echivalează cu o carte.

Țările române în cadrul relațiilor internaționale din veacul al XVIII-lea, schimbările în economia și în structura societății aduse de destră-

---

[42] *Bălcescu istoric*, în „Revista Fundațiilor regale", XIII (1946), 1, p. 100—108.

[43] *Nicolae Bălcescu*, București, 1967 (text bilingv).

[44] *Ioan Filitti istoric*, în „Viața românească", XXXVIII (1946), 2, p. 40—44.

[45] *N. Iorga, historien des Roumains*, în „Revue Roumaine d'Histoire", IV (1965), 3, p. 573—585; vezi și „Studii", XVIII (1965), 6, p. 1 215—1 225. Vezi de asemenea, *Nicolae Iorga — personalitate eminentă a culturii românești*, în „Lupta de clasă", seria a V-a, XLV (1965), 12, p. 37—47.

[46] *Dezvoltarea științei istorice românești după 23 August 1944*, în „Studii", XII (1959), 4, p. 35—47; *L'étude de l'histoire du Moyen Âge dans les années du pouvoir populaire*, în „Revue Roumaine d'histoire", III (1964), 3, p. 443—455; *Les problèmes de l'histoire marxiste roumaine, ibid.*, IV (1965), p. 373—383.

[47] *O sută de ani de predare a istoriei universale la Universitatea din București, 1864—1964*, în „Analele Universității București", Seria științe sociale. Istorie, XIII (1964), p. 23—49 (în colab. cu V. Netea).

[48] *Problema periodizării istoriei României*, în „Studii", X (1957), 6, p. 103—110.

[49] K. Marx, *Însemnări despre români* (Manuscrise inedite), publicate de acad. A. Oțetea și S. Schwann, București, 1964, 186 p. și facsimile.

[50] *Karl Marx et la lutte des Roumains pour l'émancipation sociale et la libération nationale*, în „Revue Roumaine d'Histoire", VII (1968), 5, p. 725—732; vezi și „Lupta de clasă", seria a V-a, XLVIII (1968), 4, p. 42—47 și *Marxismul și contemporaneitatea*, București, 1968, p. 55—61.

[51] *Istoria României*, vol. II, București, 1962, 1 158 p. și vol. III, București, 1964, 1 259 p.

www.dacoromanica.ro

marea feudalismului şi începuturile relaţiilor capitaliste în Moldova şi Ţara Românească, mişcarea revoluţionară din 1821, Regulamentul organic şi perioada regulamentară, cu aspectele ei de modernizare a statului şi, totodată, de goană dezlănţuită a stăpînilor de moşii după supramuncă, formarea naţiunii române, iată cîteva din chestiunile fundamentale ale istoriei noastre, pe care astăzi le cunoaştem mai bine şi le vedem în semnificaţiile lor adînci datorită eforturilor academicianului Oţetea. Bazate pe întinse cercetări personale şi, ca atare, rod al unui contact intim şi prelungit cu izvoarele, aducînd un viguros spirit de sinteză şi un orizont de istorie universală, aceste capitole se înscriu printre cele mai de seamă realizări ale tratatului de istorie a României, şi, implicit, ale istoriografiei noastre marxiste.

Expunerea noastră, aşa cum şi-au putut da seama cunoscătorii activităţii ştiinţifice a profesorului Oţetea, este evident lacunară, şi aceasta datorită a două motive. Mai întîi, nu am urmărit o evidenţă bibliografică, ci am încercat să indic doar, aşa cum spuneam, căile principale pe care s-a îndreptat activitatea sa de cercetător al trecutului, importanţa problemelor ce şi-a pus şi valoarea soluţiilor pe care le-a dat acestor probleme, soluţii prin care a făcut să înainteze ştiinţa istorică românească.

În al doilea rînd, nu avem a face aici bilanţul operei istorice a academicianului Oţetea, deoarece această operă este, spre adînca noastră satisfacţie, în plină desfăşurare. D-sa este, după cum ştie toată lumea, unul dintre cei mai activi, dintre cei mai prezenţi în inima vie a istoriografiei noastre de azi. Nici o problemă mare a trecutului nostru nu se discută fără de prezenţa competenţei sale. Conduce colective de lucru, începînd cu marele colectiv al Institutului de istorie „N. Iorga", şi le face să beneficieze, aşa cum a făcut-o totdeauna, de vasta sa experienţă ştiinţifică. Cu aceeaşi pasiune de profesor înnăscut, formează tineri în disciplina grea a muncii de cercetare. Redactor responsabil de reviste şi de colecţii, academicianul Oţetea îşi împarte energia rămasă tînără între multiplele sale îndatoriri, găsind încă răgazul necesar pentru activitatea ştiinţifică personală. Cărţi şi volume de documente, ieşite din străduania sa, apar treptat în vitrinele librăriilor sau se află pe şantier.

Fie-mi îngăduit a-i ura, cu prilejul acestei aniversări, să le ducă la capăt pe cele din urmă şi să le adauge şi altele, spre marele folos al ştiinţei istorice româneşti şi bucuria noastră a tuturora.

www.dacoromanica.ro

EVOLUȚIA SENSULUI DENUMIRII DE „DACIA". ÎNCERCARE DE ANALIZĂ A RAPORTULUI ÎNTRE TERMINOLOGIA POLITICO-GEOGRAFICĂ ȘI REALITATEA ȘI GÎNDIREA POLITICĂ

DE

ADOLF ARMBRUSTER

În lucrarea de față ne propunem să urmărim evoluția termenului de *Dacia* și să analizăm raportul dintre terminologia politico-geografică și realitatea și gîndirea politică. Ancheta noastră urmărește reflectarea acestui raport în izvoarele istorice și geografice de la retragerea legiunilor și a administrației romane din Dacia — după care denumirea fostei provincii imperiale nu mai are un conținut politic real — și pînă în momentul în care lupta românilor pentru emancipare și unitate politică începe să exprime esența acestui program prin categoria politică *Dácia*. Valoarea sa de simbol a conferit acestui termen o adevărată forță politică, capabilă să sintetizeze revendicările luptei poporului român, eliberarea națională și unitatea politică. Această etapă (mijlocul veacului al XVIII-lea—1859) în evoluția sensului *Daciei* nu intră în preocupările noastre, ea bucurîndu-se de altfel de o lucrare specială—e drept, incompletă atît ca informație, cît și ca tematică și întindere în timp [1] —, cît și de o atenție specială în cadrul unor lucrări generale [2]. Pentru perioada cuprinsă între 271 și mijlocul secolului al XVIII-lea dispunem doar de unele studii de specialitate cum ar fi cele ale lui A. Decei și Al. Bărcăcilă.

Prin urmare, întrucît tema abordată de noi nu a constituit pînă acum obiectul unei investigații sistematice în istoriografia noastră [3], literatura utilizată la elaborarea acestui studiu este alcătuită aproape în exclusivitate de sursele istorice.

---

[1] Ion I. Nistor, *Restaurarea Daciei în sintezele diplomației europene*, în „Analele Academiei Române. Mem. secț. ist. ", s. III, t. XXI (1938—39), p. 335—355.

[2] Vezi P.P. Panaitescu, *Problema unificării politice a țărilor române în epoca feudală*, în volumul *Studii privind Unirea Principatelor*, București, 1960, p. 84 și urm. și D. Prodan, *Supplex Libellus Valachorum*, București, 1967, p. 275 și urm., p. 387 și urm.

[3] Recent, Eug. Stănescu, *Unitatea teritoriului românesc în lumina mențiunilor externe. „Valahia" și sensurile ei*, în „Studii", XXI (1968), nr. 6, a pus în discuție într-o formă concentrată și problema sensurilor denumirii de *Dacia* în veacurile XV—XVII.

 www.dacoromanica.ro

Tratarea temei de față ne-a fost sugerată de o lucrare relativ recentă a cercetătoarei germane Margret Lugge [4]. Concluzia principală care se degajă din această lucrare este că folosirea celor două denumiri (*Gallia* și *Francia*) nu se află nicidecum sub constrîngerea unei logici imanent istorice, ci că diferitele etape parcurse în folosirea acestor termeni sînt determinate, pe de o parte, de stadiul concret în care se afla statul francez, respectiv german, în momentul folosirii termenului, iar pe de altă parte de cadrul în spațiu și timp, de poziția socială și de pregătirea aceluia care-l utilizează. Acest element explică varietatea atît de mare a sensului dat acestor două noțiuni.

La capătul încercării noastre vom fi în stare să constatăm în ce măsură sînt valabile încheierile generale ce se degajă din lucrarea Margretei Lugge, încheieri ce „nu sînt nici noi și nici originale" [5].

Pînă la retragerea legiunilor romane în timpul lui Aurelian, termenul *Dacia* cunoaște două accepții; cea dintîi consemnată prima oară în opera lui Pliniu cel Bătrîn [6], și care a fost utilizată pentru a desemna realitățile politice carpato-dunărene anterioare cuceririi romane, cuprinde regatul dac; a doua desemnează noua provincie a Imperiului roman, termenul geografic fiind însoțit fie de diferitele atribute (*Dacia Capta*, *Dacia Pacata*, *Dacia Felix*), fie de denumirile subdiviziunilor administrative ale provinciei (*Dacia Superior*, *Dacia Inferior*, *Dacia Porolissensis*, *Dacia Malvensis*, *Dacia Apulensis*); faptul explică în același timp imprecizia granițelor provinciei și diversitatea ulterioară a denumirilor și sensurilor date *Daciei*.

Pentru ultima oară *Dacia Felix* apare în 271, adică tocmai în anul evacuării administrative a Daciei [7]. Cu retragerea stăpînirii romane se încheie o epocă importantă din istoria Daciei. Cel mai însemnat rezultat al dominației romane în *provincia Dacia* a fost procesul de romanizare a populației autohtone dace, temelie a poporului și limbii române. Romanitatea nord-dunăreană realizată în timpul stăpînirii romane în Dacia, asimilînd pe daci, va alcătui și în epoca următoare un factor de bază în evoluția istorică [8].

Părăsirea Daciei de către Aurelian nu a însemnat însă și renunțarea la numele provinciei pierdute: pentru a salva ficțiunea apartenenței Daciei la imperiu, împăratul a creat, după cum se știe, două Dacii noi (*Dacia Ripensis* și *Dacia Mediterranea*). Dacia continuă astfel să figureze pe lista provinciilor Imperiului roman [9].

---

[4] M. Lugge, *„Gallia" und „Francia" im Mittelalter*, Bonn, 1960 (Bonner Historische Forschungen, 15).

[5] Vezi recenzia făcută lucrării în revista „Österreichische Osthefte", IX (1967), p. 328 și urm.

[6] *Naturalis Historia*, I,67; cf. *Izvoare privind istoria României*, I, București, 1964, p. 397, n. 1.

[7] În contextul nostru nu ne interesează discuția dacă părăsirea Daciei a avut loc sub Galienus ori sub Aurelian, sau este mai degrabă un act compus din mai multe acțiuni succesive, dictate de presiunea externă și de situația internă a imperiului. Dacia a fost una din ultimele cuceriri romane și prima provincie pierdută definitiv. Cazul Daciei prefigurează dezastrul imperiului. Individualul capătă în acest caz valoarea anticipată a generalului din toate punctele de vedere.

[8] *Istoria României*, I, București, 1960, p. 467; vezi și N. Iorga, *Istoria românilor*, II (*Oamenii pămîntului*), București, 1936, p. 110.

[9] De semnalat faptul că *provincia Dacia* nu mai există totuși în terminologia oficială, ceea ce-și găsește reflectarea și la autorii care au scris imediat după crearea acestor două Dacii,

www.dacoromanica.ro

Revenind la retragerea aureliană trebuie să consemnăm faptul că actul acesta este înregistrat relativ tîrziu în izvoarele antice. Izvoarele literare antice despre părăsirea Daciei nu sînt numeroase, iar cele care s-au păstrat sînt foarte laconice și contradictorii în privința fixării cronologice a evenimentului. Oricum, toți autorii vorbesc de o *Dacia amissa* (respectiv de o *amissio Daciae*). Aceasta este deci o primă accepție a noțiunii de *Dacia* după retragerea administrației romane din provincie. Deși autorii care au consemnat actul retragerii romane din Dacia aparțin jumătății a doua a secolului al IV-lea (Flavius Vopiscus, Eutropius, Aurelius Victor, Sextus Rufus) sau secolului al VI-lea (Iordanes), socotim preferabil să-i amintim în legătură imediată cu evenimentul relatat, întrucît toți s-au inspirat dintr-un izvor comun, contemporan părăsirii Daciei [10].

Dar Imperiul roman nu a considerat evacuarea Daciei ca o renunțare definitivă la această bogată provincie. O doctrină politică generală, aceea a unității imperiului — în ciuda realității care o contrazicea din ce în ce mai flagrant — și-a găsit una din cele mai timpurii aplicații în cazul Daciei. Repetatele încercări ale împăraților romano-bizantini de a cuprinde din nou în granițele imperiului provincia părăsită au invocat toate această doctrină. În anul 297 așadar, nu mult timp după retragerea administrației romane, panegiricul închinat lui Constantin Chlorus folosește formula de *Dacia restituta*[11], realitate istorică sau exagerare caracteristică genului literar al panegiricului? Întrebarea ne readuce la problema raportului dintre ideologia politică și realitatea istorică în perioada imperiului tîrziu. „Limitele Imperiului roman — afirma unul dintre cei mai de seamă specialiști ai istoriei romane — nu s-au oprit niciodată la frontierele sale oficiale, ci ele cuprindeau toate teritoriile care, în diverse epoci, se aflaseră în dependență față de imperiu"[12]. În virtutea acestei concepții despre raportul dintre granița virtuală și cea reală, cucerirea unei părți reduse din vechea provincie a Daciei putea fi ușor considerată o restituție a situației anterioară părăsirii și aceasta cu atît mai mult în textele panegirice, în care limitele dintre realitate și ficțiune sînt deosebit de imprecise.

---

ei adăugînd de regulă acel *ripensis*, respectiv *mediterranea*. Cu timpul această deosebire dispare. Spre sfîrșitul existenței Daciilor sud-dunărene. *Dacia* începe să însemne și teritoriile sud-dunărene, obiceiul acesta prelungindu-se pînă după dispariția lor administrativă definitivă.

[10] Citatele acestor mărturii se găsesc în toate sintezele sau lucrările de specialitate. Repetarea lor devine inutilă. Semnalăm totuși ingenioasa analiză făcută participiului *amissa* de către D. Șt. Marin, *Părăsirea Daciei Traiane în izvoarele literare antice. Considerații filologico-lingvistice pe marginea textelor*, în „Buletinul Institutului de filologie română Alexandru Philippide". X (1943), p. 163—187, îndeosebi p. 171 și urm. Vezi și *Istoria Românilor*, I, p. 460; N. Iorga, *Le problème de l'abandon de la Dacie par l'empereur Aurélien*, în „Revue historique du Sud-Est Européen", I (1924), p. 37—58.

[11] *Panégyriques Latins*, IV (8), 3, 3, ed. Galletier, Paris, 1949. Edouard Galletier arată că acest panegiric trebuie datat la 1 martie 297 și că autorul său este un anonim (cf. *Introduction*, p. XXI, și vol. I, p. 71—81); cf. și N. Iorga, *Istoria românilor*, II, p. 93, notele 10—12; D. Tudor, *Stăpînirea romană în sudul Daciei*, în „Revista istorică română", X (1940), p. 224, și C. Daicoviciu, *La Transylvanie dans l'antiquité*, Bucarest, 1945, p. 220. Acești autori, folosind ediția lui W. Baehrens din 1911 (Teubner), atribuie panegiricul lui Eumenius și-l datează cu anul 296.

[12] Ernst Kornemann, *Römische Geschichte*, II[5], Stuttgart, 1963, p. 265 și urm.; vezi și idem, *Die unsichtbaren Grenzen des römischen Kaiserreiches*, Budapest, 1934, p. 2 și urm. (Veröffentlichungen des Ungarischen Nationalen Ausschusses für internationale geistige Zusammenarbeit, II).

www.dacoromanica.ro

Formula *Dacia restituta* a rămas însă izolată la opera panegiristului anonim; încercările ulterioare de recucerire a teritoriilor nord-dunărene — cele ale lui Constantin cel Mare [13], ale lui Iustinian [14] şi Mauriciu [15] —, deşi se reclamă de la cucerirea lui Traian şi se legitimează prin ea, evită termenul de *Dacia*. Nu vom insista asupra aplicării acestei noţiuni geografice la provinciile sud-dunărene, create de Aurelian, în opera scriitorilor răsăriteni, cunoscători mai îndeaproape decît cei apuseni ai realităţilor locale, întrucît termenul nu are decît accepţia de provincie administrativă sau de dioceză de la sud de Dunăre. Pe măsură ce sciziunea între partea orientală şi cea occidentală a imperiului se precizează, se constată deci şi în sfera izvoarelor o evoluţie deosebită în ceea ce priveşte accepţia termenului *Dacia*. Astfel, tendinţa caracteristică autorilor răsăriteni este aceea de a întrebuinţa denumirea de *Dacia* pentru teritoriul de la sud de Dunăre, fără însă ca amintirea vechii cuceriri a lui Traian să fi dispărut cu desăvîrşire; chiar dacă ea nu apare în chip explicit, formula *Dacia nova* din opera unui Lucius Caecilius Lactantius Firmianus (mort în 325) implică existenţa unei *Dacia antiqua* care nu putea fi decît cea abandonată de Aurelian. Referindu-se la mama împăratului Maximian, Lactantius Firmianus subliniază faptul că era o „transdanuviană", aşadar originară din vechea Dacie, care din pricina carpilor se refugiase în sudul Dunării, în *Dacia nova* [16]. Formula ne îngăduie să completăm terminologia de geografie politică a autorului pentru care, evident, *Dacia nova* era replica sud-dunăreană a unei *Dacia antiqua* situată la nordul fluviului [17]. Reţinem, deocamdată, pentru cele următoare apariţia acestei polarităţi *(Dacia antiqua) — Dacia nova.*

Cei care au păstrat termenului de *Dacia* vechea accepţie, de provincie nord-dunăreană, au fost scriitorii occidentali. Pentru ei, Dacia este în primul rînd provincia cucerită de Traian.

O nouă etapă în evoluţia termenului este marcată la începutul veacului al V-lea de opera lui Paulus Orosius, autorul celei dintîi istorii universale creştine în apusul Europei. Cunoscuta scriere polemică a prezbiterului spaniol intitulată *Historia adversum paganos* începe cu o descriere a lumii; în partea consacrată descrierii Europei se află următorul pasaj: „...ab oriente Alania est, in medio Dacia, ubi et Gothia, deinde Germania" [18]. Însemnătatea acestui text constă în faptul că este cel dintîi care stabileşte o legătură între situaţia veche a provinciei şi cea

---

[13] Iulianus, *Convivium* (sau *Caesares*), XXIV, ed. Hertlein, p. 423; cf. D. Tudor, *Constantin cel Mare şi recucerirea Daciei Traiane*, în „Revista istorică română", XI—XII (1941—42), p. 134, n. 4.

[14] Procopius, *De bello Gothico*, III, 14 şi faimoasa *Novella*, XI, pentru Iustiniana Prima; vezi V. Pârvan, *Contribuţii epigrafice la istoria creştinismului daco-roman*, Bucureşti, 1911, p. 183 şi urm., iar mai recent H.G. Beck, *Kirche und theologische Literatur im Byzantinischen Reich*, München, 1959, p. 186, n. 4.

[15] Theophylact Simocattes, *Historiae*, VII, 7, ed. Bonn, p. 281 şi urm.

[16] *Liber de moribus perseculorum*, IX, ed. Migne, *Patrologiae cursus completus-Series latina*, VII, col. 208.

[17] Din acelaşi veac mai avem o *Dacia nova*, vezi *Origo Constantini Imperatoris*, V, 13, ed. Mommsen, în *MGH, AA*, IX/1, p. 8.

[18] *Historia adversum paganos*, I, 2; la VII, 22 Orosius vorbeşte încă o dată de „Dacia trans Danuvium in perpetuum aufertur" împreună cu atîtea alte teritorii ale imperiului. Lucrarea lui Al. Busuioceanu, *Mitul dacic în Spania*, München, 1952, nu mi-a fost accesibilă. O astfel de lucrare ar trebui să înceapă cu Orosius sau cu Isidor de Sevilla.

www.dacoromanica.ro

nouă, creată de retragerea administrației romane și stabilirea goților pe teritoriul Daciei.

Un veac mai tîrziu, în 551, gotul (sau alanul) Iordanes — născut probabil pe teritoriul țării noastre — scrie o istorie a neamului său, *De origine actibusque Getarum*[19]. Pentru nobilul got, devenit episcop de Crotona, *Dacia* înseamnă numai teritoriul nord-dunărean, iar cînd se referă la Dacia sud-dunăreană nu uită niciodată să adauge acel *ripensis*[20], care distinge această Dacie de *Dacia antiqua*; Iordanes folosește chiar acest termen. Reîntîlnim astfel polaritatea aceasta sub o altă formă: *Dacia antiqua — (Dacia nova)*.

Bun cunoscător al adevăratei Dacii, Iordanes nu se mulțumește s-o descrie după tradiționalele puncte de orientare date de Ptolemeu: Prut, Dunăre, Tisa, Carpații Păduroși, ci, descriind teritoriul locuit de gepizi, care este într-adevăr cuprins între aceste puncte cardinale, spune: „intorsus illis Dacia est, ad coronae speciem arduis Alpibus emunita"[21], iar în alt loc — după ce relatează trecerea hunilor și goților prin Dacia[22] — afirmă: „Daciam dico antiquam, quam nunc Gepidarum populi possidere noscuntur, quae patria in conspectu Moesia sita trans Danubium corona montium cingitur, duos tantum habens accessus, unum per Boutas, alterum per Tapas. Haec Gotia, quam Daciam appellavere maiores, quae nunc, ut diximus, Gepidia dicitur, tunc ab oriente Aroxolani, ab occasu Iazyges, a septentrione Sarmatae et Basternae, a meridiae amnis Danubii terminabant"[23]. Două constatări fundamentale se degajă din aceste citate: pe de o parte tendința evidentă a lui Iordanes de a identifica Dacia în primul rînd cu teritoriul Transilvaniei — el inaugurînd astfel o tradiție ce se va prelungi pînă în epoca modernă —, iar pe de altă parte efortul său de a raporta situația etnico-politică contemporană la trecutul teritoriului dacic, denumirea antică continuînd a fi folosită pentru a desemna o nouă realitate; amintim însă că Iordanes nu a fost riguros consecvent în aceste tendințe întrucît, pe de o parte, el acceptă că Dacia nu se limita la teritoriul Transilvaniei și că se extindea și dincoace de Carpați, iar pe de altă parte a utilizat termenii de *Gotia* și *Gepidia* pentru același teritoriu.

Cu cît ne îndepărtăm de perioada cuceririi, respectiv a evacuării Daciei de către romani, surprindem o varietate mai mare de sensuri atribuite termenului *Dacia*, firește în funcție de informația autorilor, precum și de originalitatea lor. Ioan Malalas — care își scrie *Chronographia* la sfîrșitul secolului al VI-lea — se străduiește să distingă cele două Dacii rezultate din cucerirea, respectiv evacuarea teritoriului nord-dunărean printr-o terminologie originală, dar el nu reușește decît să sporească confuzia care rezulta din pluralitatea accepțiilor termenului de *Dacia*; de pildă,

---

[19] Este o eroare cînd se atribuie lui Iordanes confundarea goților cu geții. Numindu-i pe goți geți, Iordanes nu face altceva decît să reproducă vechea exegeză a registrului de popoare biblice; vezi pentru aceasta Arno Borst, *Der Turmbau von Babel. Geschichte der Meinungen über Ursprung und Vielfalt der Sprachen und Völker*, I, II/1—2, Stuttgart, 1957—58, passim. Despre Iordanes vezi acum Norbert Wagner, *Getica. Untersuchungen zum Leben des Iordanes und zur frühen Geschichte der Goten*, Berlin, 1967.

[20] *Getica*, XXV, 132; XXVI, 138.

[21] *Ibidem*, V, 34.

[22] *Ibidem*, 38.

[23] *Ibidem*, XII, 74.

www.dacoromanica.ro

cînd afirmă despre Traian : „A făcut și o altă provincie la Dunăre pe care a numit-o Dacia Parapotamia. Același împărat a construit la Daphne un templu al Dianei în mijlocul unei dumbrăvi, iar dincolo de fluviul Dunărea, în partea dinspre apus a făcut două provincii pe care le-a numit Dacia Prima și Dacia Secunda"[24]; sau cînd, referindu-se la Aurelian, scrie : „Același împărat a prefăcut în provincie și Dacia Parapotamia, care este lîngă fluviul Dunărea"[25]. În primul pasaj, *Dacia Parapotamia* este cea traiană, în al doilea însă cea aureliană. Malalas atribuie apoi lui Traian crearea a două provincii Dacia în dreapta Dunării ; astfel se poate înțelege acest pasaj dacă se acceptă că Daphne se afla în stînga Dunării ; dacă însă Daphne este situată în dreapta Dunării — fapt explicabil, pentru Malalas, căci nu ar fi singura sa localizare greșită — pasajul despre Traian ar căpăta un sens mai aproape de realitate, cele două Dacii ar putea corespunde Daciei inferioare și superioare [26].

O etapă hotărîtoare pentru fixarea accepției medievale a noțiunii *Dacia* în literatura istorică și geografică medievală apuseană a fost marcată de lucrarea lui Isidor Hispalensis, episcop de Sevilla (circa 560—636), *Etymologiae*, sinteză a cunoștințelor dobîndite pînă atunci. Acest „Handbuch des Wissens"[27] a fost apreciat contradictoriu în știința din zilele noastre. Nu vom insista asupra opiniilor foarte variate emise despre această lucrare [28], mărginindu-ne să amintim influența hotărîtoare a *Etimologiilor* lui Isidor de Sevilla asupra culturii medievale. Cu privire la Dacia, autorul *Etimologiilor* a rezumat tot ceea ce cunoștea despre ea în vremea sa : „Prima Europae regio Scythia inferior, quae a Maeotidis paludibus incipiens inter Danubium et Oceanum septentrionalem usque ad Germaniam porrigitur ; quae terra generaliter propter barbaras gentes, quibus inhabitatur, Barbarica dicitur. Huius pars prima Alani aest quae ad Maeotidis paludes pertingit ; post hanc Dacia, ubi et Gothia ; deinde Germania, ubi plurimam partem Suevi incoluerunt"[29].

Isidor delimitează în continuare Germania, arătînd apoi că Dunărea separa „Barbarica" de Moesia, Tracia, Macedonia, Pannonia, Noricus, Raeticus, Graecia, Dalmatia etc. ; nimic despre o Dacie sud-dunăreană [30]. Isidor îi urmează așadar îndeaproape pe Ptolemeu și Orosius ; elementul original al operei sale constă în recunoașterea apartenenței Daciei la întinsa zonă a „Barbariei" cuprinsă între Dunăre și „Oceanus" (Marea Baltică) în opoziție cu teritoriul Romaniei.

Opera lui Isidor a fost hotărîtoare pentru concepția medievală despre *Dacia*, fapt care se oglindește mai ales în cartografia evului mediu [31].

---

[24] *Chronographia*, XI, ed. Bonn, p. 275, 277.

[25] *Ibidem*, XII, p. 301.

[26] Acel „dincolo de fluviul Dunării" nu trebuie raportat obligatoriu la Daphne, ci poate să fie privit de la locul de unde scrie Malalas, ceea ce ar indica de asemenea nordul Dunării.

[27] E.R. Curtius, *Europäische Literatur und lateinisches Mittelalter*, Bern, München, 1965, p. 447 și urm.

[28] Vezi discuția problemei la Arno Borst, *op. cit.*, II/1, p. 448 și urm., și, mai recent, idem, *Das Bild der Geschichte in der Enzyklopädie Isidors von Sevilla*, în „Deutsches Archiv", XXII (1966), p. 1—62.

[29] Isidor, *Etymologiae*, XIV, 4, 3 (ed. Lindsay, Oxford, 1966).

[30] *Ibidem*, XIV, 4, 5.

[31] Vezi Marin Popescu-Spineni, *România în cartografia pînă la 1600*, I, II, București, 1938. Întrucît hărțile medievale se repetă stereotip, nu ne vom ocupa de ele decît în măsura în care conțin elemente noi cu privire la poziția și circumscrierea Daciei. O primă influență a lui

www.dacoromanica.ro

Ca o curiozitate amintim un izvor merovingian de la mijlocul veacului al VII-lea, Fredegar Scolasticus, care, narînd evenimentele de la începutul secolului al II-lea e.n., folosește termenul de *Decia* în locul celui de *Dacia*; e evidentă încercarea autorului de a stabili o legătură între denumirea geografică și etnică (*decus*, *deci*) și numele de *Decibalus*: „Traianus de Decis et Scitis triumfavit. Traianus, victo rege Decibalo, Deciam fecit provinciam"[32].

De la sfîrșitul veacului al VII-lea sau începutul celui de-al VIII-lea [33] datează *Cosmographia* anonimului din Ravenna. Prima deosebire pe care o stabilește ravenatul în privința Daciei este aceea între „Datia [34] minor... et Datia magna, quae modo Gipidia ascribuntur, in qua nunc Unorum gens habitare dinoscitur"[35]. A. Decei identifică *Datia minor* cu Dania, Danemarca [36]. Dar *Datia minor* și *Datia magna* formează împreună un ansamblu numit *Gipidia*; concluzia se întemeiază pe folosirea de către autor a pluralului „ascribuntur" și pe un alt pasaj: „Iterum ad partem quasi meridianam, ut dicamus, ad spatiosissimam terram, sunt patriae spatiosissimae quae dicuntur Dacia prima et secunda, quae et Gipidia appellatur, ubi modo Uni qui et Avari inhabitant, quas utrasque Datias plurimi descripserunt philosophi..."[37]. Din citatul de mai sus rezultă că cea de-a doua deosebire pe care geograful anonim o face între cele două Dacii — *prima* și *secunda* [38] — corespunde perfect primei distincții făcute între Dacia mică și Dacia mare. Întrucît numirile geografice — fluvii și localități — ale celor două Dacii sînt indicate laolaltă, fără distincție între teritoriul de la nordul și cel de la sudul Dunării, localizarea lor este imposibilă; un element de imprecizie în plus este afirmația ravenatului că în ambele *Dacii* se aflau avarii. Înclinăm totuși să vedem în *Dacia minor* teritoriul de la nordul Dunării, mult mai întins decît cel al Daciei sudice. După criteriul cronologic, Daciei mari i-ar putea corespunde *Dacia prima* [39].

Isidor constatăm în *Versus de Asia et de Universus mundi rota* (*MGH, Poetae*, IV 2, p. 552, vers 16 urm.).

[32] *Chronicarum quae dicuntur Fredegarii Scolastici libri IV cum Continuationibus*, ed. Krusch (*MGH, Scriptores Rerum Merovingicarum*, II, p. 62).

[33] *Ravennati anonymi Cosmographia*, ed. Schnetz, în *Itineraria Romana*, II, Leipzig, 1940, p. V. Pentru sursele geografului vezi J. Schnetz, *Untersuchungen über die Quellen der Kosmographie des anonymun Geographen von Ravenna*, München, 1942 (Sitzungsberichte der Bayerischen Akademie der Wissenschaften. Philologisch-historische Abteilung, 1942, Heft 2).

[34] Forma *Datia*, pe care o întîlnim la ravenatul anonim și în multe izvoare medievale (vezi aparatul critic al variantelor manuscriselor) ar putea fi un indiciu asupra mult discutatei pronunții a literei *c* (urmată de vocala *i*) în limba latină. Dacă admitem că pronunția pentru *Dacia* și *Datia* era identică, rezultă că grupul *ci* se pronunță *ți* și nu *ci* cum se obișnuiește în limbile română și italiană. De altfel primele mențiuni ale Daciei în limba italiană din veacul al XIV-lea înregistrează forma *Dazia*, iar în textele românești ale veacurilor XVII—XIX deosebit de frecventă este *Dațiia* (pe lîngă *Dachia*, *Dakia* ș.a.).

[35] *Cosmographia*, XI, ed. Schnetz.

[36] Aurel Decei, *Românii din veacul al IX-lea pînă în al XIII-lea în lumina izvoarelor istorice armenești*, în „Anuarul Institutului de istorie națională", VII (1936—38), p. 462, n. 4 și p. 556.

[37] *Cosmographia*, XIV, ed. cit.

[38] Se pare că ravenatul a tradus și prelucrat un original grec (vezi J. Schnetz, *loc. cit.*). Această deosebire între o Dacie primă și secundă ar putea fi deci de provenientă bizantină, pentru că am întîlnit-o anterior la Ioan Malalas.

[39] Harta cosmografică a revenatului consemnează la nord de Dunăre *Dacia minor* și *Dacia major*, dar destul de îndepărtate între ele (cf. M. Popescu-Spineni, *op. cit.*, I, p, 63 și urm. și vol. II, harta nr. 20; această hartă [illegible] ... Dania!). Aceasta pare a

www.dacoromanica.ro

Nimic nu îndreptăţeşte localizarea exclusiv în sudul Dunării a *Daciilor* ravenatului, aşa cum a făcut-o Nicolae Iorga [40], care s-a bazat în afirmaţia sa doar pe primul citat, el necunoscînd pare-se pe cel de-al doilea, în continuarea căruia se înşiră cetăţile şi fluviile *Daciilor* anonimului.

Şi în opera ravenatului surprindem deci efortul de adaptare a terminologiei geografice antice la realităţile etnico-politice contemporane. Adoptînd terminologia lui Iordanes care menţionase o *Gepidia* pe teritoriul vechii Dacii, geograful anonim a simţit nevoia de a aduce la zi tabloul etnic al regiunilor de la Dunărea de jos : „Gipidia... ubi modo Uni qui et Avari inhabitant".

Schimbările survenite în bazinul dunărean în veacul al IX-lea au adus în impas pe cei care încercau să definească situaţiile din nou modificate, după destrămarea dominaţiei avare în spaţiul carpato-dunărean, regiunile care în trecut fuseseră cuprinse sub denumiri ca *Gothia* sau *Gepidia* nu-şi mai aflau o denumire corespunzătoare realităţii [41]. Soluţia adoptată de scriitori a fost aceea a revenirii la termenul antic de *Dacia*, referirile la situaţiile actuale fiind însă suprimate. E drept că în veacul al IX-lea se înregistrează apariţia unei noi denumiri, de data aceasta indicînd existenţa românilor ca factor etnic constituit. E vorba de acea „ţara Balak" dintr-o variantă (prima?) a *Geografiei* armeanului Moise Cheronaţi [42]. Dar această formă este cu totul izolată şi destul de incertă, nefiind niciodată asociată termenului de *Dacia* [43]. Românii ca popor constituit datează totuşi din secolul al X-lea, cînd apar şi primele formaţiuni politice. Ca atare, *Daciile* din perioada veacurilor IX—XIII trebuie privite cu foarte mare atenţie, în funcţie de raportul lor cu realităţile spaţiului nord-dunărean; doar din această raportare rezultă dacă ele reprezintă simple repetări ale unor izvoare antice (texte literare sau hărţi) sau dacă exprimă situaţia contemporană cu un nume antic ce ar constitui o nouă mărturie pentru continuitatea elementului daco-roman de la nord de Dunăre [44].

Avem astfel trei surse carolingiene care pomenesc Dacia nord-dunăreană. Einhard, biograful lui Carol cel Mare, care, descriind pe la 820—830 faptele de arme ale marelui împărat, înşiră cuceririle sale şi indică după Saxonia „...utramquie Pannoniam et adpositam in altera Danubii ripa Daciam, Histriam quoque et Liburniam atque Dalmatiam, exceptis

---

îndreptăţi identificarea Daciei mici cu *Dacia prima*, privită de la Ravenna, iar Dacia mare cu *Dacia secunda*.

[40] N. Iorga, *op. cit.*, II, p. 233.

[41] Doar hărţile se menţin consecvent pe linia isidoriană, mapamondurile din veacurile acestea repetînd stereotip „Dacia ubi et Gothia" (cf. M. Popescu-Spineni, *op. cit.*, I—II).

[42] A. Decei, *op. cit.*, p. 426, 439 şi urm., dar vezi şi H. Dj. Siruni, *Istorici armeni şi vechimea poporului valah (pe marginea unui studiu al d-lui A. Decei)*, în „Ani", 1941, p. 396—417.

[43] O altă variantă a *Geografiei* aceluiaşi Moise Cheronaţi (ediţia Soukry) înregistrează în locul „ţării necunoscute căreia i se zice Balak", *Dacia*, circumscrisă apoi după Ptolomeu cu mici diferenţieri, cf. A. Decei, *op. cit.*, p. 429. De aceea considerăm această variantă mai veche decît cea care conţine „ţara Balak", căci a doua atestare a acestei ţări cu acest nume este abia de la sfîrşitul veacului al XI-lea, cf. V. Bogrea, *Blakumenland*, în „Anuarul Institutului de istorie naţională", III (1924—25), p. 526 ; vezi şi A. Decei, *op. cit.*, p. 532.

[44] Etniconul *dacus (daci)*, pe care-l întîlnim des în izvoarele medievale (mai ales hagiografice şi panegirice), se încadrează şi el în problematica legată de *Dacia* din aceleaşi izvoare. Nu ne-am propus să urmărim etniconul *dacus*. O depistare sistematică a izvoarelor medievale care conţin pe *dacus* ar merita efortul, căci şi acesta exprimă în multe locuri situaţia concretă, termenul nefiind numai o simplă arhaizare.

www.dacoromanica.ro

maritimis civitatibus, quas ab amicitiam et junctum cum eo foedus Constantinopolitanum imperatorem habere permisit"[45]. Acest pasaj a cunoscut îndeosebi două interpretări în privința acestei Dacii; Konrad Schünemann[46] și Alexandru Bărcăcilă[47] s-au pronunțat pentru Dacia traiană, pe cînd Aurel Decei crede că ar fi vorba de Dacia de la sud de Dunăre, interpretarea sa pornind de la considerentul că din poziția geografică în care se afla biograful de la Aachen nu putea înțelege prin „altera ripa Danubii" decît malul drept al fluviului și că *ripa*, în textul său, ar fi desemnat Dacia Ripensis „singura cunoscută la curtea împăratului"[48]. Am arătat însă mai sus că Occidentul avea tendința de a înțelege prin Dacia în primul rînd provincia nord-dunăreană; în orice caz, amintirea Daciei traiane s-a păstrat mult mai puternic decît a celei aureliene în cursul întregului ev mediu; pe de altă parte, credem că formula „altera ripa" trebuie raportată la Pannonia și nu la îndepărtata reședință imperială din Aachen, ceea ce ar confirma identificarea ei cu Dacia nord-dunăreană.

La fel se prezintă lucrurile și în privința pasajului din *Analele france*, care relatează sosirea la Aachen, la adunarea generală din anul 824, a solilor abotriților: „Caeterum legatos Abotritorum, qui vulgo Praedenecenti vocantur et contermini Bulgaris Daciam Danubio adiacentum incolunt, qui et ipsi adventare nuntiabantur, ilico venire permisit"[49]. Este meritul lui Al. Bărcăcilă de a fi elucidat problema misterioșilor predenecenți cu ajutorul altor izvoare contemporane (Geograful bavarez). După el, predenecenții locuiau la nord de Dunăre, cam în regiunea Banatului de astăzi[50].

Al treilea izvor carolingian care menționează Dacia nord-dunăreană este opera anonimului poet saxon (Poeta Saxo), care repetă în versuri cele spuse de Einhard în biografia sa[51].

---

[45] Einhard, *Vita Karoli Magni Imperatoris*, XV, ed. Halphen.

[46] K. Schünemann, *Die Deutschen in Ungarn bis zum 12. Jahrhundert*, Berlin, Leipzig, 1923, p. 133 și urm.

[47] A. Bărcăcilă, *Dacia de la Dunăre în analele france din secolul IX*, Craiova, 1947, p. 22 și urm.

[48] A. Decei, *op. cit.*, p. 556 și urm. Și urmașii lui Einhard au înțeles că biograful imperial avea în vedere Dacia nord-dunăreană, astfel, de exemplu, Hugo de Fleury care adaugă la citatul lui Einhard: „omnesque preterea pene barbares nationes quae inter Rhenum et Wisera fluvios, oceanumque atque Danubium positae sunt, lingua quidem pene similes sed habitu vel moribus valde dissimiles, ita perdomuit ut eas sibi tributarias faceret"; Hugo Floriacensis, *Opera historica. Ex historia ecclesiastica*, *MGH*, *SS*, IX, p. 361.

[49] Einhard, *Annales*, A. 824, *MGH*, *SS*, I, p. 213, paternitatea lui Einhard ca autor a *Analelor* este astăzi contestată.

[50] A. Bărcăcilă, *op. cit.*, p. 10 și urm. Acest pasaj a fost folosit la începutul veacului al XVI-lea de către istoricul bavarez Johannes Turmayr în monumentala sa operă *Annales Boiorum*. Iată ce spune Aventinus cu privire la anul 824: „Interfuere cum muneribus omnium Orientalium Venedorum oratores, Abroditae, Sorabes, Vilizi, Boiemi, Balij, Moravi, Gepidae qui et Predenecenti, Daciam adversi Moesijs incolentes interfluentes Danubisque contermini" (ed. Ingolstadt, 1553, p. 383), iar la p. 385 (fără indicarea anului): „Gepidae qui vulgo Predenecenti dicti sunt, Daciam, ut dixi, incolentes adversus Bulgarorum incursiones latrociniaque conquerunter". *Cf.* și Al. Grecu (P. P. Panaitescu), *Bulgaria în nordul Dunării în veacurile IX—X*, în „Studii și cercetări de istorie medie", I (1950), 1, p. 223—236 (autorul fixează Dacia analelor france, de asemenea, la nord de Dunăre). Pentru politica generală a lui Carol cel Mare în Europa răsăriteană, vezi acum Josef Deér, *Karl der Grosse und der Untergang des Avarenreiches*, în *Karl der Grosse. Lebenswerk und Nachleben, I (Persönlichkeit und Geschichte*, Düsseldorf, 1967, p. 719—791; autorul nu se ocupă însă de această *Dacie* și nici de predenecenți.

[51] Poeta Saxo, *Annalium de gestis Caroli Magni Imperatoris*, V, vers 197 urm., *MGH Poetae*, Iv/1, p. 60.

www.dacoromanica.ro

Din a doua jumătate a veacului al IX-lea datează vasta activitate de traducător a regelui anglo-saxon Alfred cel Mare (871—901). Printre lucrările traduse de Alfred şi colaboratorii săi se află şi scrierea lui Orosius *Historia adversum paganos*. În versiunea anglo-saxonă pasajul reprodus mai sus se înfăţişează astfel: „Ona ponne be eastan Carendran londe, begeondan paem westenne, is Pulgara land. Ond be eastan paem is Greca land. Ond be eastan Moroara londe is Wisle lond; ond be eastan paem sint Datia, pa be in waeron Gotan" [52] („Apoi. la răsărit de ţara Carintia începe pustiul, care este Bulgaria şi la răsărit de ea este Grecia; şi la răsărit de ţara Moravia este ţara Vistula; şi la răsărit sînt (este) Dacia (Daciile), care era pe vremuri Gotia"[53].) Comparînd textul acesta cu cel corespunzător din Orosius ne dăm imediat seama de marile deosebiri între ele; de altfel, ele reprezintă singurele abateri mai însemnate de la textul original pe care şi le-a permis traducătorul anglo-saxon. Recent s-a încercat explicarea acestor abateri prin supravieţuirea unor elemente ale tradiţiei antice în opera lui Alfred cel Mare; potrivit acestei interpretări, pasajele despre Dacia şi Gotia au fost preluate din texte antice necunoscute lui Orosius, în opera căruia „Dacia ubi et Gotia" apare în alt context; s-a încercat chiar identificarea izvorului antic al acestei tradiţii medievale în opera lui Agrippa şi Pliniu [54]. Nu negăm această posibilitate. Dar interpretarea amintită nu aderă perfect la textul de la care porneşte pasajul citat din opera lui Alfred, care revela conform acestor teorii două tendinţe contrarii: pe de o parte aceea de adaptare la situaţia concretă reală, deci de modernizare a lui Orosius (Bulgaria, Grecia, Moravia), pe de altă parte o arhaizare a lui Orosius, o interpolare a unui pasaj din Agrippa. Admiţînd această reminiscenţă antică, nu putem însă să nu ţinem seama şi de însăşi situaţia delicată a autorilor veacurilor IX—X, care, chiar dacă voiau să exprime situaţia contemporană (ceea ce e evident la Alfred cu atît mai mult ne îndreptăţeşte la aceasta utilizarea trecutului cînd se aminteşte de *Gotia*) nu aveau nici un termen adecvat, corespunzător situaţiei politice reale. Analizînd pasajul anglo-saxon, observăm stricta sa actualitate, caracterul său modern, toate numirile de ţări corespunzînd unei situaţii reale, modificate faţă de cea înregistrată de scrierea lui Orosius. Alfred consideră pe bună dreptate Moravia ca punct de orientare pentru Europa răsăriteană, ca fiind într-adevăr cel mai puternic stat slav din vremea sa. Deci, la est de Moravia şi nu de enigmatica „ţara Vistula" (probabil o formaţiune politică slavă) trebuie situată Dacia lui Alfred [55]. Dacă este să vorbim de o reminiscenţă antică, ea trebuie căutată mai degrabă în faptul că Alfred avea în vedere două Dacii [56].

---

[52] *Zródła skandynawskie i anglosaskie do dziejów słowiańszczyzny*, ed. G. Labuda, I, Varşovia, 1961, p. 66.

[53] Traducerea s-a făcut după R.E. Ekblom, *Alfred the Great as Geographer*, în „Studia Neophilologica", XIV (1941—1942), p. 117.

[54] Jerzy Lindersky, *Alfred the Great and Ancient Geography*, în „Speculum", XXXIX (1964), 3, p. 435 şi urm.

[55] Citatul este într-adevăr destul de ambiguu şi lasă loc şi unei traduceri „la est de Vistula"; vezi toată discuţia acestor posibilităţi de localizare a Daciei la J. Lindersky, *loc. cit.*, p. 434 şi urm.

[56] La această opinie ne-ar îndreptăţi pluralul verbului „sînt", care s-ar putea însă concorda şi cu Datia şi Gotia împreună.

www.dacoromanica.ro

Sfîrșitul evului mediu timpuriu înregistrează o frecvență tot mai redusă a termenului de *Dacia* pentru regiunile sud-dunărene, aflate acum în stăpînirea slavo-bulgară. Dar, cercetătorul care și-ar închipui, în mod legitim de altminteri, că o dată cu descreșterea simțitoare a mențiunilor Daciei sud-dunărene singura Dacie pe care o va mai întîlni în izvoare va fi cea întemeiată de Traian, va fi dezmințit în așteptările sale de apariția, tot la finele evului mediu timpuriu, a unei noi Dacii, de data aceasta în nordul Europei, Danemarca. Nu este în intenția noastră să urmărim istoricul denumirii acestei noi Dacii, căruia Al. Bărcăcilă i-a consacrat un valoros studiu [57].

Studiul izvoarelor medievale prilejuiește cercetătorului o constatare curioasă. Dacia ca denumire a Danemarcei apare mai ales în izvoarele de proveniență nedaneză (cronici, acte emise de cancelariile europene și mai ales cele ale curiei papale). Este probabil că adoptarea numelui *Dacia* pentru Dania (Danemarca) a fost făcută în scopul de a-i măguli pe danezi, punînd în evidență vechimea lor, procedeu frecvent folosit în evul mediu.

Evident, nu poate fi vorba de aplicarea riguroasă a unui principiu și nici de regulă fără excepții. Nu intenționăm să analizăm chipul în care s-a ajuns la această situație.

Întrebuințarea denumirii de *Dacia* pentru regatul danez a rezultat din tendința caracteristică cărturarilor medievali de a căuta strămoșii popoarelor din evul mediu între neamurile biblice sau antice. S-a ajuns astfel ca numele danezilor să fie derivat din acela al grecilor antici, danai. Aceștia din urmă, după căderea Troiei, ar fi trecut, potrivit legendei, prin Dacia nord-dunăreană pentru a se stabili apoi în Danemarca. Pentru prima oară, aceste deducții etimologice se întîlnesc în opera lui Dudo, (970—1043), decanul catedralei de St. Quentin [58]. La originea Daciei nordice se află așadar amintirea Daciei traiane. Arno Borst îi atribuie lui Dudo paternitatea identificării cu Danemarca [59]. Se știe însă că din secolul al X-lea (910) încep incursiunile normanzilor în Europa. Faptul i-a pus pe contemporani în fața unei situații noi și a necesității de a-i încadra pe acești nou-veniți în registrul lor de popoare, și de a da țării lor un nume. Numele dat patriei danezilor a fost Dania. Nesiguranța copiștilor de manuscrise se constată în faptul că uneori pentru Dacia sud sau nord-dunăreană în

---

[57] Al. Bărcăcilă, *Dacia și Dania în istoriografia și cartografia medievală*, în „Studii și cercetări de istorie medie", III (1958), p. 341—358. Remarcăm, totuși, că unele din „Daciile" pe care autorul le consideră a fi nord-dunărene trebuie identificate cu Danemarca. Al. Bărcăcilă repetă de fapt identificările lui Al. Marcu, *Riflessi di storia rumena in opere italiane dei secoli XIV e XV*, în „Ephemeris Dacoromana", I (1923), p. 338—386, combătute la timpul lor de Nicolae Iorga, în „Revista istorică", XX (1934), p. 385—386; Iorga, recenzînd volumul lui G. Popa-Lisseanu, *Izvoarele istoriei României*, III (*Românii în poezia medievală*), Iași, 1934, arată că și G. Popa-Lisseanu repetă greșelile de identificare pe care le-a comis Al. Marcu. Un indiciu destul de sigur pentru identificarea acestor *Dacii* cu cea a lui Traian sau cu Danemarca este ordinea enumerărilor, locul ocupat între diferitele țări, cît și contextul (de exemplu, Dacia din formulele *regnum Daciae* sau *rex Daciae* va fi întotdeauna în veacurile XI—XVI Danemarca). Pentru *Dacia* și *Dania*, vezi Franz Blatt, *Classical Features in Medieval Latin*, în „Classica et Mediaevalia", V (1942), p. 48—49 și Eugen Lozovan, *Vikings et Valaques au Moyen Âge*, în „Revue Internationale d'Onomastique", XV (1962), 2, p. 107—126.

[58] Dudo Decanus St. Quentin, *De Gestis Normanniae ducum*, I, ed. Migne, *PL.*, CXXXXI, col. 620 și urm., 668, 671 și urm. Teoria lui Dudo este repetată cu amplificări de W. Calculus, *Historia Northmannorum*, I, 2, ed. Migne, *PL*, CXLIX, col. 781 și urm. Această teorie a avut o largă răspîndire și printre istoricii Renașterii (Eneas Sylvio Piccolomini, Bonfini ș.a.).

[59] A. Borst, *op. cit.*, II/1, p. 560 și urm.

www.dacoromanica.ro

textele anterioare lui Dudo apare termenul *Dania*; fenomenul invers, scrierea *Dacia* pentru Dania este deci firească. Credem ca atare că Dudo nu a creat această denumire pentru Danemarca, ci i-a făcut doar exegeza şi etimologia etnico-politică.

În următoarele trei veacuri, menţiunile despre Dacia sînt mai puţin numeroase şi nu mai adaugă informaţii suplimentare în raport cu cele anterioare. În această epocă *Dacia* desemnează de regulă Danemarca; acolo unde Dacia nord-dunăreană este înregistrată pe hărţi şi în tratate geografice [60], avem de-a face în primul rînd cu reminiscenţe antice, căci de acum înainte există alte denumiri pentru acest spaţiu (Valachia, Blaquia, Cumania, Transilvania, Septem Castra, Siebenbürgen etc.). Nu vom repeta deci aceste izvoare strînse de altfel de Al. Marcu, Al. Bărcăcilă şi M. Popescu-Spineni. Vom reţine totuşi unele menţiuni ale Daciei.

În harta lui Heinrich von Meinz (secolele XI—XII) este înscrisă forma *Datcia* [61], încercare de îmbinare a celor două variante în care apare de obicei în textele medievale Dacia (*Datia*, *Dacia*). Prima apropiere directă între denumirea nouă care exprimă existenţa unuia dintre cele trei state române medievale este cea de pe harta din catedrala din Hereford din anul 1313 : „Dacia — hec 7 oppidum" [62]. Aceasta ar fi deci o primă identificare a Daciei cu Transilvania.

Faţă de informaţia precisă furnizată de această hartă din Anglia [63], este surprinzătoare o altă accepţie dată Daciei într-o ţară tot atît de îndepărtată de ea. Pentru autorul anonim al cunoscutului *Libro del conoscimiento* — operă a unui dominican spaniol — *Dacia* este un afluent al Dunării. „En esta Vecina se juntan nueve ríos que todos entran en el Mar Mayor. Al primero dicen Turbo, al segundo Danubio, al trecero dicen Dacia, el cuarto..." [64].

Epoca Renaşterii a adus o reînnoire şi în privinţa semnificaţiei termenului de *Dacia*, care capătă o accepţie nouă, complet diferită de cea medievală tradiţională. Pentru prima dată se stabileşte acum o legătură directă între realitatea etnică politică românească din spaţiul carpato-dunărean şi trecutul său antic.

Teza descoperirii de către Renaşterea italiană a latinităţii poporului şi limbii române a fost infirmată de cercetările recente [65]; meritul Renaşte-

---

[60] Anna-Dorothee von den Brincken, *Mappa mundi und Chronographia. Studien zur imago mundi des abendländischen Mittelalters*, în „Deutsches Archiv", XXIV (1968),1,p. 118—186.

[61] M. Popescu-Spineni, *op. cit.*, I, p. 65.

[62] *Ibidem*, p. 66, autorul nu remarcă legătura acestei însemnări cu cealaltă denumire latină a Transilvaniei : *Septem Castra* (*Siebenbürgen*).

[63] Pentru această hartă, în general, vezi K. Miller, *Die Hereford-Karte*, Stuttgart, 1903.

[64] *Libro del conoscimiento de todos los reinos y tierras y señioros, que son por el mundo y de las señales y armas que han cada tierra y señiorio por si y de los reyes y señiores que los possen*, Madrid, f. a., p. 116 (Colección „Telemaco", VI). În glosarul anexat, *Dacia* este identificată cu „Rio Oriuns, afluentes del Danubio", cu toate că textul nu pare să se refere la un afluent al Dunării. G.I. Brătianu discută pasajul din punct de vedere al poziţiei Vicinei : „*Dacia* — bras du Danube". E drept că printre cele 9 rînduri amintite în textul dominicanului spaniol se găsesc şi afluenţi ai Dunării, ceea ce nu ne îndreptăţeşte însă să afirmăm categoric acest lucru şi despre „rio Dacia". Vezi şi C. Marinescu, *Le Danube et le littoral occidental et septentrional de la mer Noire dans le „Libro de Conoscimiento"*, în „Revue historique du Sud-Est Européen", III (1936), p. 1—8.

[65] Şerban Papacostea, *Les Roumains et la conscience de leur romanité au Moyen Âge*, în „Revue roumaine d'histoire", IV (1965),1, p. 15—24.

www.dacoromanica.ro

rii a fost acela de a fi dat o largă răspîndire europeană acestei teze preluate de la înșiși reprezentanții poporului român.

Dacia Renașterii nu mai este o noțiune mai mult sau mai puțin abstractă, ci ea are întotdeauna un conținut geografic, politic și etnic concret, dar nicidecum unitar la toți scriitorii Renașterii. Cele mai puține deosebiri de opinii se constată în privința corespondențelor etnice. Umaniștii italieni știau că urmașii locuitorilor Daciei romane sînt românii. Teza contrarie nu este niciodată susținută, dar unii dintre ei îi desemnau pe români prin etniconul *daci*, tendință specific umanistă. Pentru unii umaniști însă, denumirea *daci* îi cuprinde pe toți locuitorii Daciei (moldoveni, munteni, români transilvani, sași, unguri, secui). În privința urmașilor dacilor se manifestă două opinii: după unii sinteza daco-romană a dat naștere populației românești, după alții urmașii direcți ai dacilor sînt sașii transilvani, românii fiind descendenți ai romanilor din Dacia. Deosebiri mai marcante se observă la stabilirea întinderii geografice a vechii Dacii, adică la delimitarea ei în raport cu situația politică contemporană. Renașterea lansează o adevărată campanie pentru redescoperirea Daciei antice. Geografia Renașterii fiind cea a lui Ptolemeu, originea acestei diversități trebuie căutată în opera geografului antic.

În cele ce urmează vom încerca să ilustrăm aceste constatări generale cu exemple concrete, acordînd prioritatea în selecția noastră autorilor care au cunoscut de aproape realitățile de la noi.

Primul umanist italian care a remarcat latinitatea românilor este Poggio Bracciolini (1380—1459). El nu folosește încă termenul de *Dacia* pentru a desemna provincia nord-dunăreană, pe care o numește „colonie a lui Traian"[66]. Al doilea mare umanist al Renașterii care afirmă latinitatea poporului român este Flavio Biondo (1388—1463). În discursul său de la 1 august 1453 către regele Siciliei Alfons de Aragon, *Dacia Ripensis* este *Valachia Maior*, iar *Ripensis Daci sive Valachi* nu sînt alții decît urmașii romanilor din Dacia antică [67]. Flavio Biondo este așadar primul care localizează una din cele două Dacii sud-dunărene în nordul Dunării [68].

Umanistul care a contribuit cel mai mult la răspîndirea teoriei despre romanitatea românilor a fost Eneas Sylvio Piccolomini (1405—1464, ca papă Pius al II-lea). Prin autoritatea sa, el a impus urmașilor vederile sale care devin hotărîtoare în privința noastră în toate lucrările istorico-geografice pentru cel puțin două veacuri. Cosmografia sa, *Historia rerum ubique gestarum locorumque descriptio*, a fost scrisă în timpul pontificatului său (1458—1464), dar a apărut la Veneția, abia în anul 1501—1503 (*Europa* în 1501 și *Asia* în 1503). Lucrarea a cunoscut însă o largă răspîndire încă înainte de tipărirea ei (dovadă folosirea ei de către Hartmann Schedel în faimoasa sa cronică) și a cunoscut ulterior numeroase reeditări. Pentru papa Pius al II-lea, Dacia de la nord de Dunăre, cea cucerită de Traian, este „nunc Hungariae portio", dar a fost „amissa"

---

[66] *Disceptationes convivales*, III (scrise în 1451); cf. Al. Marcu, *Riflessi di storia rumena in opere italiane dei secoli XIV e XV*, *loc. cit.*, p. 359.

[67] Al. Marcu, *op. cit.*, p. 360.

[68] Ca o curiozitate menționăm prima apariție într-o tipăritură a Daciei nord-dunărene, și anume într-un *Türkenkalender* pe anul 1454; vezi C. Karadja, *Cea mai veche mențiune a Daciei în tipar*, în „Anal. Acad. Rom. Mem. secț. ist.", s. III, tom. XXII (1939—40), p. 601—606.

www.dacoromanica.ro

de către Galienus şi „recuperata" de Aurelian [69]. În continuare, descriind Transilvania „quando Daci quondam incoluere", el vorbeşte de locuitorii ei, printre care şi „valachi, genus italicum sunt"[70], iar cu prilejul descrierii Valachiei introduce cunoscuta etimologie a etniconului din generalul Flaccus. Şi Pius al II-lea localizează deci Dacia sud-dunăreană în nordul fluviului, susţinînd că Aurelian ar fi readus Dacia traiană sub stăpînirea romană. Amintind de stăpînirea maghiară asupra Daciei, el avea desigur în vedere Transilvania, căci într-un alt loc afirmă că Valachia a fost „aliquando possessio Hungarorum"[71], bazîndu-se probabil pe pretenţiile regilor maghiari asupra Ţării Româneşti sau pe stăpînirea acestora în Banatul Severinului.

Singurul istoric bizantin din epoca Renaşterii care se referă la Dacia [72] este Laonic Chalcocondil. El deosebeşte două Dacii : una identificată cu Ţara Românească, cealaltă „Dacia peonilor" sau „Panodacia" cu Transilvania. Românii din toate cele trei ţări româneşti sînt daci [73]. La Laonic Chalcocondil se îmbină tradiţia bizantină de a da popoarelor „barbare" nume arhaice [74] cu moda Renaşterii de a folosi pentru denumirea popoarelor contemporane numele strămoşilor lor antici.

Un contemporan al bizantinului Chalcocondil care a cunoscut şi el de aproape părţile noastre a fost Pomponius Leto (1425—1498). Fără a fi cunoscut opera lui Pius al II-lea, el afirmă latinitatea românilor. Iată ce scrie în privinţa Daciei : „Dacia provincia est citra et ultra Histrum, nostro tempore dicitur Volochia, incolae Volochi appellantur..."[75]. Leto cunoaşte aşadar existenţa celor două Dacii antice pe ambele maluri ale Dunării, dar le identifică pe ambele cu Ţara Românească. La baza acestei localizări ar putea să stea existenţa românilor la sud de Dunăre, dar mai ales extinderea stăpînirii unor domnitori munteni din veacul acesta şi dincolo de Dunăre, ceea ce-şi găseşte expresia şi în titulatura unor domnitori.

Un alt umanist care a cunoscut ţările noastre de aproape este dominicanul Petrus Ransanus (1420—1492), care şi-a petrecut ultimii ani ai vieţii la curtea lui Matei Corvin. El a scris o istorie a Ungariei pe care a dedicat-o reginei Beatrice ; lucrarea, care a apărut în anul 1558 la Viena,

[69] Pius Pont. Max., *Europa, nostrorum temporum varias continentes historias*, Veneţia, 1501, p. 3.

[70] *Ibidem*, p. 7.

[71] *Ibidem*, p. 617. Tot aici, comentînd situaţia contemporană din Peninsula Balcanică autorul constată : „...ultra Danubium Valachia, quam prisci Datiam vocavere". Pentru Pius al II-lea, vezi şi Al. Marcu, *op. cit.*, p. 364—373, şi Ş. Papacostea, *op, cit.*, p. 20 şi urm.

[72] La începutul secolului al XV-lea un alt bizantin—Manuel Chrysoloras, care a cunoscut ţările române — scrie că ar fi trecut şi prin „Dacia", neputîndu-se stabili cu exactitate ce înţelege el prin aceasta, vezi Al. Duţu, *Some Remarks on the Dacians met in Rome by Manuel Chrysoloras*, în „Revue des études sud-est européennes", III (1965), 3—4, p. 649, n. 5. Cronicarii bizantini care se referă la ţările române medievale evită să numească acest teritoriu *Dacia* (excepţie făcînd doar L. Chalcocondil), în schimb mai mulţi dintre ei cuprind locuitorii teritoriului nord-dunărean sub denumirea generică *daci* (δάκης).

[73] Laonic Chalcocondil, *Expuneri istorice*, II, 77—80, ed. V. Grecu, Bucureşti, 1958 (Scriptores Byzantini, II), p. 63—65, vezi şi p. 75, 114 şi urm., 120, 131 etc.

[74] Cf. Kilian Lechner, *Helenen und Barbaren im Weltbild der Byzantiner. Die alten Bezeichnungen als Ausdruck eines neuen Kulturbewusstseins*, München, 1954 ; idem, *Byzanz und Barbaren*, în „Speculum", VI (1955), p. 292—306.

[75] Al. Marcu, *op. cit.*, p. 481. Forma „Volochia" şi „volochi" se explică prin faptul că P. Leto a cunoscut personal Rusia şi a adoptat deci această formă din vechile letopiseţe ruseşti. Ea poate să fie însă şi o adaptare [illegible] a lui Leto (I. Zabughin).

www.dacoromanica.ro

cuprinde o scurtă descriere a Transilvaniei, care a contribuit în mare măsură la cunoașterea acestei țări. Pentru Ransanus, Dacia este Transilvania și Valahia [76], aceasta din urmă denumită, ca și în opera lui Flavio Biondo, „Dacia Ripensis"[77].

Contemporan cu P. Ransanus este Ph. Callimachus Buonacorsi (mort la 1497). Se știe că el este primul care arată că etniconul „valah" exprimă însăși latinitatea românilor [78]. Pentru Callimachus, cunoscător nemijlocit al poporului român [79], Valahia dintre Carpați și Dunăre era vechea Dacie [80].

Ultimul mare istoric al veacului al XV-lea care se ocupă îndeaproape de Dacia antică și de localizarea ei este italianul Antonio Bonfini (mort la 1502), bun cunoscător al țărilor române. Bonfini era familiarizat nu numai cu literatura antică, ci și cu scrierile contemporanilor săi despre Dacia ; el este cel dintîi care a combătut ipoteza derivării numelui valahilor din Flaccus, emisă de Eneas Sylvio Piccolomini. Bonfini s-a străduit să raporteze vechea Dacie (*Dacia antiqua*) și ansamblul teritoriului ei (*Dacia tota*)[81] la realitățile politice-statale contemporane. De cele mai multe ori, cînd se referă la Dacia, el înțelege teritoriul nord-dunărean, căci vorbește în același context de Moldova, Țara Românească și Transilvania [82]. El cel dintîi a localizat ambele Dacii sud-dunărene la nordul fluviului, întrucît afirmă că Oradea se află în „Dacia mediterranea"[83], pe cînd Valahia Montana (sau „Transalpina") este „Dacia Ripensis", pentru că se întinde de-a lungul Dunării, iar înspre nord pînă la Carpați [84]. Despre Moldova susține că ar fi „quasi mollis Dacia"[85] sau „Dacia inferior"[86]; alteori o numește pur și simplu „Valahia", identificînd-o cu o parte a „Mysiei inferioare"[87]. În privința Transilvaniei, Bonfini susține că ar fi „extrema Daciae ora" sau „pars ulterior Daciae"[88], ceea ce nu-l împiedică să susțină că Dacia este Transilvania [89], așa cum afirmă și despre Țara Românească că ar fi Dacia [90].

---

[76] *Epitome Rerum Hungaricarum*, ed. Schwandtner, în *Scriptores Rerum Hungaricarum*, I, Viena, p. 326.

[77] *Ibidem*, p. 337.

[78] I.C. Chițimia, *Umanistul polonez* (sic !) *Filippo Bounacorsi Callimachus și originea latină a poporului român*, în „Romanoslavica", XV (1967), p. 203—209, reia aceeași temă, fără să cunoască lucrarea lui Ion Nistor („Anal. Acad. Rom. Mem. secț. ist.", s, III. t. XX III, 1940—41, p. 137 și urm.), pe care I. C. Chițimia nu o depășește nici ca informare și nici ca interpretare.

[79] Callimachus a avut în cîteva rînduri prilejul de a călători prin Moldova ; vezi I. Garbacik, *Materialy do dziejów diplomacjy Polskiej z lat 1486—1516* (*Kodeks Zagrzebski*), Varșovia, 1966, p. 12 și urm.

[80] Ph. Callimachus, *Historia de rege Vladislao*, Varșovia, 1961, p. 18 ; la p. 20 autorul arată că „altera Valachia Moldavie nomen est", urmînd aici evident nomenclaturii poloneze.

[81] A. Bonfinius, *Rerum Hungaricarum decades*, Basel, 1568, p. 7. La Bonfini putem constata o altă variantă a polarității între *Dacia antiqua — Dacia nova*, căci *Dacia nova* este pentru el Danemarca (*Ibidem*, p. 177).

[82] *Ibidem*, p. 162, 457, 459, 466, 494.

[83] *Ibidem*, p. 8.

[84] *Ibidem*, p. 28.

[85] *Ibidem*, p. 7 ; cf. speculare acestei „Dacii dulci" de către J. Tröster, *Das Alt- und Neu-Teutsche Dacia*, Nürnberg, 1666, p. 334.

[86] A. Bonfini *op. cit.*, p. 376.

[87] *Ibidem*, p. 641.

[88] *Ibidem*, p. 28, 161, 209, 210.

[89] *Ibidem*, p. 25.

[90] *Ibidem*, p. 424.

www.dacoromanica.ro

În veacul al XVI-lea numărul mențiunilor referitoare la Dacia sporește masiv și se produce o adevărată emulație savantă pentru redescoperirea Daciei antice, răspunzînd unui puternic interes al opiniei publice europene pentru țările române și pentru trecutul lor. În fața acestei situații, vom renunța la enumerarea cronologică a informațiilor, pentru a încerca o grupare a lor după accepția dată termenului discutat.

Pentru cei mai numeroși dintre scriitorii acestei perioade, Dacia este identificată cu ansamblul celor trei țări române. Faptul se explică atît prin supraviețuirea de-a lungul întregului ev mediu a noțiunii de Dacia și a ideii unității dacice, întemeiată la rîndul ei pe aceea a unității etnice a elementului român, cît și prin puternica înrîurire a lui Ptolemeu asupra geografiei Renașterii. Amintim pe principalii autori care dezvoltă teza Daciei unitare : Volterrano, M. Cromer, Domenico Mario Negri, Macarie, tipograful primelor cărți de pe teritoriul țării noastre [91], Șt. Broderici, I. Aventinus, Sebastian Münster, autorul uneia din cele mai citite cronici din secolul al XVI-lea, A. Verantius, N. Olahus [92], W. Lazius [93], J. Leunclavius, G. A. Magini, St. Zamosius (Szamosközy). Toți acești autori au tendința de a descrie mai amănunțit Transilvania și Țara Românească. Nu surprinde astfel faptul că unii autori identifică Dacia doar cu Transilvania și Țara Românească, așa cum o face la 1548 Pietro Andrea Mattiolo și către sfîrșitul veacului însoțitorul anonim al lui A. Possevino.

Mult mai numeroase sînt identificările Daciei cu una din părțile ei. Între acestea primează tendința de a identifica Dacia doar cu Transilvania, explicabilă de altfel prin faptul că aici s-a aflat reședința lui Decebal, cît și prin bogăția vestigiilor lăsate în provincie de romani. Amintim doar pe cei mai reprezentativi dintre aceștia : St. Taurinus, Beatus Rhenanus, G. Reicherstorffer, Ph. Melanchthon, G. Peucer, G. Ruscelli, G. Gastaldi, K. Gessner, A. Centorio (pentru acesta „la Transilvani — essendo anticamente detta Dacia"), G. Lorenzo d'Anania, Paolo Giovio, St. Szanto zis Arator. Antonio Possevino afirmă că Transilvania este doar „o parte destul de însemnată a Daciei", iar G. Wernher susține că Transilvania este „cultissima pars veteris Daciae"[94].

Alți autori identifică Dacia cu Țara Românească. În acest caz putem surprinde un fapt semnificativ, și anume că aceste identificări sînt toate

---

[91] D. Mioc, *Date noi cu privire la Macarie tipograful*, în „Studii", XVI (1963), 2, p. 432 și urm. Ceilalți autori fiind prea bine cunoscuți și studiați de N. Iorga, Cl. Isopescu, D. Găzdaru, K.K. Klein, M. Popescu-Spineni ș.a nu am socotit necesară repetarea titlurilor, destul de lungi, ale lucrărilor lor.

[92] Umanistul român Nicolaus Olahus este primul care cuprinde în Dacia antică toate corespondențele contemporane. „În ea (Dacia) sunt provinciae Valachia Magna quae et Transalpina vocatur, Moldavia, Transylvania, Maromarusium, Samosköz, Keresköz et Temesköz" (*Hungaria et Atila*, Viena, 1763, p. 54). Peste un veac, o *Descriere geografică* engleză va cuprinde sub denumirea de Dacia „Transilvania, Moldavia, Valachia, Servia, Bulgaria and Bosnia" ; cf. Scarlat Callimachi, *Din cărți vechi. Pagini privitoare la istoria românilor*, București, 1946, p. 104 și urm.

[93] El crează termenul de *Dacia Alpestris*, fără a indica limpede cărei arii geografice i se aplică (ceea ce e cazul la el și cu *Dacia Ripensis* și *Dacia Mediterranea*) ; de cele mai multe ori se referă însă la Moldova și Țara Românească, *Dacia Ripensis* fiind Banatul, iar *Dacia Mediterranea* Transilvania ; vezi monumentala sa lucrare *Reipublicae Romanae in exteris provinciis, bello acquisitis, constitutae commentariorum libri duodecim*, Frankfurt, 1598, p. 30—36, 149, 183,924, 930—933 etc.

[94] G. Wernher, *Hypomnemation*, ed. Schwandtner, *loc. cit.*, p. 847.

www.dacoromanica.ro

din prima jumătate a veacului al XVI-lea (M. Bocignoli, F. Petancici, A. Tranquillo, I. Cuspinianus).

Cît privește Moldova, putem constata un fapt deosebit. Ea nu a cunoscut, ca celelalte două țări române medievale, o identificare exclusivă cu Dacia de către scriitorii veacului anterior. G. Reicherstorffer numește Moldova în titlul *Chorografiei* sale „pars Daciae", dar în text nu mai reia această denumire. Pentru el, Dacia rămîne Transilvania. Spre deosebire de celelalte identificări, care reprezintă, așa cum am văzut, creații ale umanismului occidental, identificarea Daciei cu Moldova este specific poloneză, în acest sens creîndu-se o adevărată tradiție [95]. La începutul acestei tradiții se află cancelarul regal Iodocus Ludovicus Decius, Șt. Orichovius și M. Strijkovski. Că este vorba de o opinie larg răspîndită la curtea poloneză se constată din lucrările unor autori occidentali care au scris la curtea și în atmosfera curții polone (Ioan Dantiscus, Blaise de Vigenère)[96].

Dacia devine în acest veac și obiect de cercetare a antichităților romane, îndeosebi a inscripțiilor. Veacul al XVI-lea este deci epoca în care ia naștere epigrafia Daciei, părintele ei fiind arhidiaconul Mezerzius. El este urmat de Șt. Taurinus, H. Dernschwamm, G. Reicherstorffer, W. Lazius, P. Lescalopier, A. Possevino, M. Siglerus, St. Zamosius, J. Bongars[97].

O consecință firească a descrierilor istorico-geografice ale Daciei antice și a localizărilor ei în spațiul tradițional cuprinzînd cele trei țări române a fost exploatarea politică a acestei noțiuni științifice.

Conștiința originii romane s-a păstrat nealterată la poporul român de-a lungul întregii sale istorii și a dat fundamentul ideii de unitate a românilor de pretutindeni. În contact cu românii, străinii și-au însușit acest punct de vedere care a căpătat o largă difuzare europeană; unitatea de origine s-a aflat astfel la baza proiectelor de unitate politică, care au apelat deseori, pentru a exprima această idee, la termenul Dacia[98].

---

[95] O altă tradiție poloneză, legată de țările noastre, este aceea privind numirea Moldovei, care devine în această tradiție „Valahia".

[96] Tradiția polonă a fost continuată în veacurile XVII—XVIII de către scriitorii greci, pentru care *Dacia* este în primul rînd Moldova. Din numeroasele exemple amintim pe cele mai semnificative: încă din veacul al XVI-lea dispunem de o știre în care Moldova apare ca „Țara dacilor" într-un discurs bisericesc: cf. N. Iorga, *O descoperire privitoare la Ilie Rareș*, în „Revista istorică", II (1916), p. 179, 180. Din veacul următor citățm stihurile lui Atanase Patellaru adresate lui Vasile Lupu (cf. *Hurmuzaki*, XIII, p. 399, 406) și *Istoriile lui Alexandru Mavrocordat, Dragoman al Porții otomane, 1682—1687* (*Ibidem*, p. 39). Din secolul al XVIII-lea reținem scrisorile lui Nicolae Mavrocordat din 3 septembrie și 1 decembrie 1711 (*Ibidem*, XVI, p. 234), o inscripție de la biserica Sf. Spiridon din Iași (N. Iorga, *Studii și documente*, XV, p. 156, 158), ca și manuscrisul grecesc nr. 632, p. 76 de la Biblioteca Academiei (o scriere geografică a lui Ierotei al Dristrei).

Ca o curiozitate, amintim că în notițele relative la mormîntul lui Petru Șchiopul din Bozen (Bolzano) întîlnim două observații din 1650 și 1660 în care „Vaivoda Moldaviae" este înlocuit cu „Dux Daciae", cf. *Hurmuzaki*, XI, p. 461, n. 3.

[97] Th. Mommsen, *De Dacicarum inscriptionum auctoribus*, în CIL, III, p. 153—157, și C. Torma, *Repertorium litteraturam archaeologicam et epigraphicam*, Budapesta, 1880. O privire generală asupra cercetărilor epigrafice în Dacia de-a lungul veacurilor o oferă M. Macrea, *Cercetările privind epoca romană în Transilvania de la început pînă în zilele noastre*, în „Acta Musei Napocensis", II (1965), p. 141—161.

[98] Ideea unității se poate surprinde și înainte de această perioadă, de exemplu la cronicarii polonezi de la începutul veacului al XVI-lea care-l intitulează pe Ștefan cel Mare „Palatinus Valachiae et Moldaviae" (B. Wapovski), sau la unii principi transilvani care includ în titulatura

www.dacoromanica.ro

Unii din cei care exprimă clar această idee „după logica geografiei şi istoriei"[99] sînt oamenii Renaşterii, dintre care unii aventurieri occidentali ce caută să-şi realizeze planurile în ţările române. Se pare că asemenea proiecte au avut episcopul G. Martinuzzi[100] şi ucigaşul său, generalul Castaldo. Pe monedele sale, generalul spaniol se intitulează: „Subactae Daciae restitutor optimus". Alexandru Randa vede în această inscripţie un plan al lui Castaldo de a reface „ein Grossdazien altrömischer Ausmasse"[101], ceea ce nu este exclus, ţinînd seama de firea lui Castaldo, precum şi de atmosfera generală a epocii. Pe de altă parte, această Dacie „numismatică" ar putea să desemneze doar Transilvania.

Primul istoric străin la care găsim exprimată clar ideea refacerii Daciei este polonezul Stanislav Sarnicki (mort la 1592). În una din numeroasele sale scrieri apărute la Cracovia el tratează istoria antică a Daciei. Referindu-se la Dacia şi la locuitorii ei şi amintindu-l pe regele dac Decebal-Diurpaneus, Sarnicki trece apoi la domnia lui Despot-Vodă, în a cărui acţiune istoricul polon a văzut o încercare de restaurare a Daciei[102]. Acelaşi autor localizează, în altă parte, Dacia pe teritoriul Transilvaniei[103], iar despre regele Sigismund al II-lea August susţine că a fost „supremus Daciae dominus"[104]. Sarnicki îmbină în acest text idei cu largă circulaţie la curtea polonă: cea a Daciei, astfel cum era înţeleasă de tradiţia polonă şi cea care exprimă vechile pretenţii ale Poloniei asupra Moldovei. Credem că afirmaţia lui Sarnicki despre Despot nu este rodul unei fantezii a autorului polon, ci exprimă o formulă elaborată în Moldova lui Despot. Sarnicki l-a cunoscut personal pe Despot şi este deci probabil că ideea regatului dacic a fost preluată de la domnul Moldovei. În favoarea acestei afirmaţii se poate invoca cunoscuta proclamaţie a lui Despot către moldoveni.

Încercarea lui Mihai Viteazul de a uni cele trei ţări române [105] este pusă în legătură, de trei documente contemporane, cu un efort de reconstituire a Daciei. Semnificativ este faptul că aceste documente sînt emise din Praga[106], dar nu de curtea imperială. Surprindem astfel un al doilea centru străin, după curtea polonă, în care circula formula Daciei restaurate.

---

lor şi una sau ambele ţări româneşti de dincolo de Carpaţi, dar niciodată nu este folosit în această perioadă termenul de *Dacia* pentru a oglindi aceste realităţi sau tendinţe politice.

[99] N. Iorga, *Istoria românilor*, V (*Vitejii*), Bucureşti, 1937, p. 56.

[100] N. Iorga, *op. cit.*, p. 49, vorbeşte de „regatul dacic al lui Martinuzzi, regele care-şi făcuse capitala întărită în cetatea nouă din Gherla...". Pentru politica lui G. Martinuzzi, vezi acum *Istoria României*, II, Bucureşti, 1962, p. 932 şi urm.

[101] Al. Randa, *Pro Republica Christiana. Die Walachei im Langen Türkenkrieg der katholischen Universalmächte (1593—1606)*, München, 1964, p. 35; vezi şi admirabila caracterizare dată de Iorga generalului Castaldo, *op. cit.*, p. 48 şi urm.

[102] St. Sarnicius, *Annalium Polonorum*, III, 5, în J. Długosz, *Historia Polonica*, II, Leipzig, 1712, col. 916—917, vezi şi N. Iorga, *Tot despre Despot*, în „Revista istorică", IV (1918), p. 1 şi urm., şi idem, *Un „Héraclide" à Montpellier et un courtisan valaque de Henri III*, în „Bulletin de la Section historique", XVII (1930), p. 31 şi urm.

[103] St. Sarnicius, *Annalium Polonorum*, III, 2, *loc. cit.*, *col.* 912.

[104] *Ibidem*, III, 5, *loc. cit.*, col. 917.

[105] P.P. Panaitescu, *Problema unificării politice a ţărilor române în epoca feudală*, *loc cit.*, p. 63—67.

[106] Pentru existenţa unei „tradiţii pragheze" despre Dacia ar putea fi invocată şi o epigramă în limba latină asupra înfrîngerii suferite de Sinan Paşa în *Dacia*; epigrama compusă în toamna anului 1595 este opera secretarului Curţii de Război, Hieronimus Arconatus; vezi A. Decei, *Documente din Arhivele Vaticanului privind anul 1595*, în „Revista arhivelor", X. (1967), 1, p. 225, nr. 65.

www.dacoromanica.ro

Astfel, reprezentanții stărilor Boemiei îl înfățișează pe Mihai ca stăpîn al „țărilor dacice"[107]; și mai semnificativ este faptul că într-o cerere adresată în 1603 împăratului Rudolf de un locuitor din Teiuș, Ioan Jezernyczky, acțiunea lui Mihai este calificată drept o „recuperare" a Daciei[108].

Tot ca o reconstituire a Daciei i-a apărut și unui autor mai tîrziu — anume Ioan Bisseli (1601 — 1677)[109] — unirea celor trei țări române sub Mihai Viteazul.

Ultimele două dovezi ale circulației acestei idei în veacul al XVII-lea le găsim în scrisorile a doi prelați: episcopul V. Lubieniecki și cardinalul P. Pázmány. Cel dintîi, adresîndu-se la 6 mai 1616, din Iași, din tabăra lui Alexandrel, arhiepiscopului de Lemberg, sugerează crearea unei Dacii cuprinzînd Moldova, Țara Românească și Transilvania :„Transylvaniam, Moldaviam, Valachiam, et totum tractum Danubii usque ad Pontum Euxinum Serenissimo Principi Regis filio Polonia tradere. Regnum Daciae pauco exercitu superaddito et subiungaremus et obtineremus..."[110]. Lubieniecki continuă deci o dublă tradiție polonă, cu deosebirea că pretențiile Poloniei se extind acum și asupra celorlalte două țări române, fapt ce se explică probabil prin legăturile Poloniei cu cele trei țări românești la începutul veacului al XVII-lea.

La rîndul său, cardinalul P. Pázmány, într-o scrisoare adresată la 28 decembrie 1627 împăratului german, se referă la planul principelui G. Bethlen de a reface regatul Daciei: „Volui autem M.V. illud quoque demisse significare secretissime mihi significare Bethlemium urgere in Porta ut Moldaviam et Valachiam sibi concedant, ita rex Daciae declaretur"[111].

După aceasta, proiectul unui regat dacic nu se mai întîlnește timp de mai bine de un veac[112]. Produse tipice ale Renașterii[113], aceste interpretări au dispărut o dată cu încercările care le-au dat naștere. Categoria politică *Dacia* va fi reluată începînd cu a doua jumătate a veacului a XVIII-lea în condiții istorice diferite. Proiectul dacic continuă să figureze

---

[107] *Hurmuzaki*, IV/1, p. 23, nr. XVI din 2 III 1600; a doua scrisoare a lor, din 8 martie 1600 la J. Macůrek, *Michael der Tapfere und die böhmisch-schlesischen Stände am Ende des 16. Jh.*, în „Revista istorică română", II (1932), p. 348.

[108] Publicat de A. Veress, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei și Țării Românești*, VII, p. 123, nr. 102.

[109] I. Bisseli, *Aetalus nostrae gestorum ementium medula historica*, Amberg, 1675, în Al. Papiu-Ilarian, *Tesauru de monumente istorice pentru România*, I, București, 1862, p. 111 și urm.

[110] V. Vasiliu, *Il Principato Moldovo e la Curia Papale fra il 1606—1620*, în „Diplomatarium Italicum", II (1930), p. 64.

[111] N. Iorga, *Studii și documente*, IV, p. CLVI, n.1.; vezi și I. Lupaș, *Istoria unirii românilor*, București, 1937, p. 157 și urm.

[112] Ecouri ale formulei dacice surprindem totuși la J. Tröster: „Dieses ist nun das heutige Siebenbürgen, der alten Dacischer Könige Residenz, so mit Moldau und Wallachey... das alte Dacia gemachet hat. Dannenher auch die Fürsten in Siebenbürgen, so offt sich ihr Säbel etwas Empor schwingen können, allezeit Moldau und Wallachey mit Siebenbürgen bis an die Tissa oder Theysse besceptert haben wie denn solches auch 1648 der Durchl. Fürst und Herr, Herr Georgius Rakozi der Andere ins Werck gestellet hatte..." (*op. cit.*, p. 42—43).

[113] Curiozitatea tipică oamenilor Renașterii în opoziție cu mentalitatea manierismului se oglindește și într-o statistică privind menționarea Daciei de către călătorii străini care au trecut prin țările românești. Cu tot caracterul lor relativ, aceste cifre sînt totuși grăitoare: din 101 călători ai veacului al XVI-lea 21 amintesc Dacia, iar din cei 98 de călători ai veacului al XVII-lea doar 4 relatează și despre Dacia. Dintre cei 55 de călători din prima jumătate a secolului al XVIII-lea, 6 vorbesc de Dacia la descrierea călătoriei lor prin părțile noastre.

www.dacoromanica.ro

ca şi în epoca Renaşterii, în programul unor cercuri externe[114]. Mult mai importantă este apariţia în această perioadă a formulei politice dacice în gîndirea politică românească în legătură cu lupta pentru statul românesc unitar şi independent. Parafrazînd cunoscuta expresie a lui F. Lot „La Gaule préfigure la France", putem spune că această categorie politică a *Daciei* în concepţia Şcolii ardelene, a mişcării paşoptiste şi a unioniştilor „prefigurează România". Această *Dacie* ar merita o analiză amănunţită[115].

Ultima etapă în evoluţia noţiunii de *Dacia* care intră în preocupările noastre este cuprinsă între începutul veacului al XVII-lea şi mijlocul secolului al XVIII-lea. Este perioada barocului sau mai bine zis a manierismului[116], care-şi pune amprenta şi asupra operelor istoriografice şi geografice. Caracteristice vor fi deci dimensiunile voluminoase şi lipsa de originalitate ale acestor lucrări. Vom regăsi astfel în nenumărate compilaţii repetarea identificării Daciei cu cele trei ţări române sau cu cîte una sau două din ele. Reţinem deci doar ceea ce este original în această perioadă în privinţa Daciei : anume semnificaţia pe care o capătă *Dacia* în lumina cercetărilor saşilor transilvani, cît şi locul ocupat de *Dacia* la cronicarii români din această epocă[117].

Una din cele mai neobişnuite discuţii ale umanismului german din veacul al XVI-lea a fost teoria originii „dacice" a saşilor transilvani. Predominantă în Germania veacului Reformei a fost opinia că saşii transilvani ar fi fost descendenţi direcţi ai dacilor. Tot atît de categorică şi unanimă a fost însă şi reacţia umaniştilor saşi din Transilvania care, bazîndu-se pe documentele şi diplomele regale privind începuturile saşilor în Transilvania, au contestat teoria cercului de la Wittenberg. Centrul acestei reacţii s-a aflat la Braşov[118].

---

[114] Ion Nistor, *Restaurarea Daciei în sintezele diplomaţiei europene, loc. cit.*, p. 337—355,

[115] Deosebit de valoroase în acest sens sînt indicaţiile din lucrările acad. D. Prodan, *Supplex Libellus Valachorum*, Bucureşti, 1967 şi C. Bodea, *Lupta românilor pentru unitatea naţională 1837—1849*, Bucureşti, 1967.

[116] Printre numeroasele imitări manieriste ale cunoscutului roman *Simplicius Simplicissimus* al lui J.J. Grimmelshausen găsim şi un *Ungarischer oder Dacianischer Simplicissimus*, Nürnberg, 1680. Autorul romanului este compozitorul german Daniel Speer; vezi G. Bogdan-Duică, *„Simplicissimus" descriind Maramureşul de pe la 1650*, în „Transilvania", LX (1929), p. 305—310, iar acum Mollay Károly, *Ungarischer oder Dacianischer Simplicissimus*, în „Filologiai Közlöny", 1958, 3—4, p. 663—670.

[117] Vom reţine totuşi şi o primă „Dacie economică" : Mihai Schendos, medicul grec al generalului imperial Steinville, descriind bogăţiile Olteniei afirmă că „Valahia poate fi numită fără minciună grînarul Daciei", vezi *Galeria di Minerva riaperta*, Veneţia, 1724. De remarcat apoi şi răspîndirea cunoştinţei despre Dacia într-un mediu puţin obişnuit cu preocupări savante, anume negustorimea. Dintr-o plîngere din 24 mai 1678 a negustorilor din Bratislava citäm : „Sintemal vorhin jährlich für viel tonnen goldes tücher, leinwandten und andere Schlesische manufacturen ohne die anderwärts angebrachte specereien, zeuge, Holländische, Englische tücher und hunderterlei waren von hier in Ungarn verführt und damit Siebenbürgen, Moldau, Walachei, ganz Dacien, Romania, Bulgaria, mit einem Worte der ganze westliche tractus des ponti Euxini provisioniret worden", cf. *Die Schlesische Oderschiffahrt in Vorpreussischer Zeit. Urkunden und Aktenstüche*, hrsg. von Konrad Wutke, Breslau, 1896, p. 198 (*Codex diplomaticus Silesiae*, XVII).

[118] Pentru literatura acestei probleme, ca şi pentru întreaga „enigmă" a originii saşilor, vezi Karl Kurt Klein, *„Das Rätsel der siebenbürgischen Sprachgeschichte". Die Goten-Geten-Daken Sachsengleichung in der Sprachenentwicklung der Deutschen Siebenbürgens*, în volumul *Transsylvanica. Gesammelte Abhandlungen und Aufsätze zur Sprach- und Siedlungsforschung der Deutschen in Siebenbürgen*, München, 1963, p. 90—139.

www.dacoromanica.ro

Veacul al XVII-lea marchează un moment crucial în evoluția cercetării originii sașilor din Transilvania. Centrul acestor preocupări se mută de la Brașov la Sibiu. Erudiții sibieni își însușesc teoria combătută în veacul anterior amplificînd-o. De data aceasta, Dacia capătă o semnificație-cheie pentru Europa. În căutarea argumentării originii dacice a sașilor, Dacia devine patria străveche a tuturor neamurilor germanice europene[119], asemănătoare acelei „vagina gentium" a lui Iordanes sau ceea ce reprezintă Suedia în concepția lui Olof Rudbeck.

Potrivit teoriilor lui Tröster[120], Toppeltinus[121] și Miles[122], sașii ar fi fost descendenți ai dacilor. Teoria aceasta a fost combătută în veacul al XVII-lea de către înșiși sașii transilvani; groparul acestei teorii[123] a fost chiar un sas sibian, Valentin Franck von Franckenstein[124], el fiind urmat de o pleiadă de erudiți sași[125] care au făcut front comun împotriva grupului Tröster, Toppeltinus, Miles.

Ultima *Dacie* de care intenționăm să ne ocupăm în încheiere este cea a cronicarilor români. Față de marea varietate a accepțiilor date Daciei de către scriitorii străini, familiari cronicarilor noștri, surprinde în mod semnificativ faptul că la toți cronicarii români care menționează Dacia aceasta are o singură semnificație: ea este teritoriul antic al celor trei țări române, cadrul politico-geografic în care s-a realizat sinteza românească. *Dacia* cronicarilor se află la începutul istoriei românilor, de aici începe istoria națională a tuturor românilor. Astfel, stolnicul Constantin Cantacuzino afirmă: „Ci dară, s-au zis, acest pămînt Dachia chemîndu-se, și cum dachii îl stăpînia cu craii lor pînă la Dechebal, cel mai de pre urmă craiul lor, și cum că Traian Ulpie, împărat al romanilor, într-a doaoa oștire spre ia desăvîrșit o au luat și o au supus, den crăie, ținut mai mic cu voievozii făcîndu-o, aceastea din ceale mai de sus zise am cunoscut; și cum că apoi Traian mulțime de romani du pretutindenea den biruințele lui au adus aicea de au așezat lăcuitori și paznici acestor țări, den care și pănă astăzi să trag acești rumâni ce le zicem noi, iară grecii și latinii, vlahi și valahi le zic..."[126]. Același autor constată: „Așa-

[119] *Ibidem*, p. 120 și urm.

[120] J. Tröster, *op. cit.* El pune în circulație, pe lîngă atributele cunoscute ale Daciei, următoarele expresii: „Martialische Dacia" (p. 43, este provincia cucerită de Traian), „Dacia Consularis" (p. 43, corespunde Transilvaniei), „Dacia Collia" sau „Dacia Metorea" (p. 71, localizată în Țara Românească); „Dacia Mediterranea", reprezintă Transilvania, „Dacia Alpestris" Moldova și Țara Românească, iar „Dacia Ripensis" este mărginită de malurile Tisei, Crișurilor și Dunării (p. 48 și urm.).

[121] L. Toppeltinus, *Origines et occasus Transylvanorum*, Lyon, 1667.

[122] M. Miles, *Siebenbürgischer Würgengel*, Sibiu, 1670.

[123] Se pare că încă M. Opitz avusese intenția de a combate teoria originii dacice a sașilor. Din păcate, lucrarea sa *Dacia Antiqua*, consacrată, în ciuda titlului ei, și evenimentelor contemporane, s-a pierdut, cf. W. Gose, *Dacia Antiqua. Ein verschollenes Hauptwerk von Martin Opitz*, în „Südostdeutsches Archiv", II (1959), p. 127—144. Reținem faptul că alte lucrări consacrate istoriei Transilvaniei poartă titlul ca *Dacia Nova* (A. Szeredai, Cluj, 1744) sau *Das Bedrängte Dacia* (versiunea germană a istoriei lui I. Bethlen, apărută la Nürenberg, 1666).

[124] *Breviculus Originum Nationum et praecipue Saxonicae in Transilvania*, Sibiu, 1696; a apărut concomitent cu o versiune germană.

[125] Etapele principale ale combaterii teoriei originii „dacice" la A. Scheiner, *Das Hohelied Salomonis in der siebenbürgisch-sächsischen Sprache. Beitrag zu einer Geschichte siebenbürgisch-deutschen Sprachgefühls*, în „Archiv des Vereins für siebenbürgische Landeskunde", XLV (1930), 3, p. 432—541; cf. și K.K. Klein, *op. cit.*, p. 126 și urm.

[126] Stolnicul Constantin Cantacuzino, *Istoria Țării Românești*, ed. M. Gregorian, *Cronicari munteni*, I, București, 1961, p. 37.

www.dacoromanica.ro

dară şi acei rumâni dachi ce era aici şi al lor traiu şi stare îşi cerca, şi cît au putut a să ţinea au nevoit, moşteni vechi şi întemeiaţi acestor pămînturi socotindu-se că sănt; pentru că prin sute de ani trecuse şi să rădăcinase în toată Dachia lăcuind şi şezînd"[127]. Pentru Dimitrie Cantemir nu există nici o întrerupere în istoria Daciei prin retragerea aureliană. El continuă istoria Daciei pînă la venirea bulgarilor. De aici încolo D. Cantemir întrebuinţează denumirea *Volohia* pentru teritoriul românesc nord-dunărean[128]. Dacia, respectiv Volohia, este în concepţia savantului domn moldovean un stat unitar, o „Ţară Românească" care a continuat Dacia romană şi din care s-au desprins mult mai tîrziu cele trei ţări române, datorită creării unor dinastii separate, rezultate însă la rîndul lor toate dintr-o singură dinastie domnitoare din „Volohia" unitară. Ca erudit şi domnitor încă tipic medieval, D. Cantemir nu trage nici o concluzie cu privire la un viitor stat român unitar, pentru el statul acesta a existat doar la începuturile sale[129].

Găsim aşadar în literatura cronicărească din Moldova şi Ţara Românească expresia unei tradiţii interne străvechi care n-a pierdut niciodată amintirea Daciei antice[130] şi a romanilor ca strămoşi ai poporului român.

Am ajuns astfel la capătul analizei noastre. Putem arunca acum o privire de ansamblu pentru a recapitula fazele principale ale evoluţiei semantice a termenului *Dacia*. Semnificaţia dată acestuia este în funcţie de locul şi timpul în care se situează izvorul şi de pregătirea autorului. Cea care s-a păstrat în izvoare de-a lungul a două milenii este Dacia nord-dunăreană; celelalte două Dacii, cea sud-dunăreană şi cea nord europeană — al căror nume a fost derivat din cea dintîi — cunosc în comparaţie cu Dacia lui Decebal şi Traian o existenţă efemeră.

Factorii determinanţi ai conţinutului termenului de *Dacia* au fost realităţile etnice şi politice din spaţiul carpato-dunărean în momentul elaborării izvoarelor analizate de noi. Trăsătura comună a accepţiilor variate ale termenului discutat este referirea permanentă la situaţia contemporană întocmirii scrierii; deosebirile reflectă succesiunea modificărilor politice la Dunărea de jos.

Provincie romană în nordul Dunării în perioada imediat următoare cuceririi lui Traian, provincie romană în sudul Dunării după retragerea aureliană, teritoriu ocupat de valurile succesive ale migratorilor germani şi turanici şi, în sfîrşit, ansamblul celor trei ţări române, două sau numai una din ele, *Dacia* a devenit din veacul al XVIII-lea simbol al luptei pentru unitatea şi independenţă naţională. *Dacia* şi proiectele dacice dispar o dată cu triumful acestei lupte prin constituirea României.

---

[127] *Ibidem*, p. 67.

[128] D. Cantemir, *Hroniconul vechimii romano-moldo-vlahilor*, ed. Gr. Tocilescu, Bucureşti, 1901, passim, vezi îndeosebi cartea V, p. 297—309 şi p. 465.

[129] P.P. Panaitescu, *Problema unificării politice a ţărilor române în epoca feudală*, *loc. cit.*, p. 84.

[130] În acest sens ar putea fi de mare importanţă legendele româneşti despre „Dochia", precum şi supravieţuirea Daciei în folclorul românesc. În această privinţă există multe mărturii în răspunsurile primite din sate la cunoscutul chestionar al lui B.P. Hasdeu, vezi Biblioteca Academiei, ms. rom. 4 562, f. 450 şi urm.

www.dacoromanica.ro

DIN TEHNICA VITICOLĂ MEDIEVALĂ ÎN ȚARA ROMÂNEASCĂ

I. ÎNFIINȚAREA PLANTAȚIILOR DE VII

DE

DAMASCHIN MIOC

Cultură specială, de lungă durată, necesitînd prezența continuă și atenția deosebită a omului, viticultura a fost practicată de-a lungul vremii numai de popoarele sedentare, cu o avansată civilizație agricolă. Străveche pe pămîntul României, avînd condiții geografice favorabile, vița de vie a însoțit peste tot așezările omenești stabile, de la poalele Carpaților și pînă în șesurile țării și luncile apelor.

În Țara Românească, după cum se poate vedea din primele acte ale cancelariei de stat — a doua jumătate a veacului al XIV-lea —, viticultura ocupa un loc important în cadrul economiei. Izvor de venituri, ea s-a bucurat de interesul tuturor categoriilor sociale, începînd cu marii feudali și pînă la țărănimea dependentă. Boierii și mănăstirile, stăpîni de terenuri întinse, cultivate cu viță de vie, bucurîndu-se de largi imunități fiscale și avînd drept de monopol asupra vînzării băuturilor pe domeniu, manifestau un constant și permanent interes pentru extinderea acestei culturi. Locuitorii din principalele orașe ale țării (București, Tîrgoviște, Cîmpulung, Argeș, Pitești, Rîmnic, Buzău), negustori sau meșteșugari, slujitori sau preoți, aveau și ei destule vii în podgoriile din apropiere, concurînd în acest domeniu, atît cît puteau, cu stăpînii feudali. Și țăranii, cei liberi, ca și cei dependenți, erau posesori de vii, sădite pe teren propriu sau pe moșiile boierești și mănăstirești, vii pe care, în anumite epoci, căutau să și le extindă, de pe ele producînd vin nu numai pentru consumul propriu, dar și pentru vînzare.

★

Viticultura prezenta în trecut și în parte prezintă și azi cîteva trăsături caracteristice, de care istoricul nu poate să nu țină seama, indiferent de aspectul spre care își îndreaptă atenția. Foarte pe scurt, acestea sînt:

a) vița de vie este o cultură specială, de lungă durată (40 — 60 de ani);

„STUDII", tomul 22, nr. 3, p. 445–458, 1969.

www.dacoromanica.ro

b) produce roade abia la 3 — 4 ani de la înfiinţarea plantaţiei;

c) cere condiţii geografice adecvate, de sol, ca şi de climă (dealuri cu pante însorite, climă mai dulce, fără variaţii bruşte de temperatură);

d) este supusă intemperiilor şi predispusă bolilor mai mult decît alte culturi;

e) necesită o îngrijire cu totul deosebită, munci grele, mai ales manuale, făcute cu grijă şi pricepere şi întotdeauna la timp[1].

Aceste trăsături specifice culturii viţei de vie cereau o tehnică de nivel mai deosebit, mai înalt decît al altor ramuri productive din această epocă, tehnică care presupunea ca neapărat necesară o muncă cît de cît calificată. Aceasta, la rîndul ei, atrăgea după sine schimbări în relaţiile de producţie; munca iobagă, silită, nu putea asigura îndeplinirea în condiţii satisfăcătoare a lucrărilor speciale, îndelungate şi la timp făcute. De aceea, în viticultura domenială din Ţara Românească se folosea *munca salariată*, pe care, după cum vom vedea, o surprindem în documente încă în veacul al XV-lea. *Salariul*, la bucată sau la zi, pătrunde, la noi, în orînduirea feudală, mai întîi în relaţiile de producţie din viticultură şi numai mai tîrziu, în secolul al XVIII-lea, în manufacturi, fapt important, pe care am ţinut să-l semnalăm şi aci.

★

Tehnica medievală, după cum se ştie, este în general stăpînită de rutină, cu o evoluţie extrem de lentă, lipsită de inovaţii importante. Agricultura, ramură a economiei de care ţine şi cultura viţei de vie, este, prin excelenţă, o activitate umană, bazată pe tradiţie, în care regulile agrotehnice se moştenesc, veacuri de-a rîndul, din tată în fiu. Orice inovaţie pătrunde cu mari dificultăţi, izbindu-se de conservatorismul epocii, caracteristic mentalităţii medievale. De la întîia aplicare a schimbărilor tehnice şi pînă la extinderea şi generalizarea lor trecea un timp îndelungat, un mare popas acordat fazei de convingere a utilităţii şi superiorităţii acestor inovaţii faţă de mijloacele tradiţionale[2].

În linii mari, tehnica viticolă din Ţara Românească a avut şi ea în evul mediu evoluţia de mai sus. Vreme de cinci, şase secole, asupra cărora avem mărturii documentare, schimbările, modificările procedeelor tehnice sînt destul de greu sesizabile în aceste mărturii; constatăm de obicei menţionate cam aceleaşi metode de lucru şi, în parte, aceleaşi unelte. Totuşi, spre deosebire de alte ramuri ale agriculturii — agricultura cerealieră, de pildă —, în viticultura noastră medievală surprindem din timp în timp şi unele schimbări tehnice. Îngrijirea atentă, plină de răbdare, de abnegaţie a viei, pe parcursul a trei anotimpuri din an, cum e şi firesc, a trezit spiritul de observaţie al viticultorului. Acesta,

[1] Asupra acestor trăsături au stăruit toţi cei care s-au ocupat de viticultură sau istoricul ei. Dăm cîteva titluri de cărţi pe care le-am socotit mai importante din cele pe care le-am consultat: I.C. Teodorescu, *Viticultura*, Bucureşti, 1941; Robert Laurent, *Les vignerons de la „Cote d'Or" au XIX-e siècle*, Dijon, 1958; Gaston Galtier, *Le vignoble du Languedoc mediterranéen et du Roussilon*, Paris, 1958, 3 vol.; Roger Dion, *Histoire de la vigne et du vin en France, des origines au XIX-e siècle*, Paris, 1959; I.C. Teodorescu, Şt. C. Teodorescu şi Gh. Mihalca, *Viţa de vie şi vinul de-a lungul veacurilor*, Bucureşti, 1966; Gh. Constantinescu şi V. Juncu, *Viticultură şi vinificaţie*, Bucureşti, 1967; T. Martin, *Viticultura*, Bucureşti' 1968.

[2] Pentru aspectul tradiţional al viticulturii franceze, a se vedea lucrarea lui Robert Laurent, citată mai sus, p. 176—177.

www.dacoromanica.ro

în speranța unor recolte mai mari sau a îmbunătățirii calității lor, a căutat să aplice și metode noi de muncă, realizînd unele progrese tehnice. Manifestarea lor o găsim în îndesirea lucrărilor terenului și a viței, în înmulțirea uneltelor și specializarea unora dintre ele, a construcțiilor de la vii etc.; începînd cu a doua jumătate a veacului al XVIII-lea constatăm chiar unele inovații mai importante, mai deosebite, mai ales în domeniul vinificației.

În cele ce urmează vom încerca să descriem practicile viticole medievale din Țara Românească în evoluția lor și să surprindem, în măsura dezvăluirii de către izvoare, aproape exhaustiv cercetate, elementele tehnice noi. Deși în cursul expunerii le vom prezenta la data apariției lor în aceste izvoare, e de la sine înțeles că cele mai multe din ele sînt anterioare și că data primei mențiuni documentare păstrate nu corespunde cu data creării și aplicării lor.

★

Alegerea terenului. Importanța factorului geografic pentru cultura viței de vie face din alegerea terenului de plantat o operație importantă, cu implicații de multă răspundere. Viticultorii români din trecut, ca și cei din alte părți, au căutat ca locul pe care plantau vița să îndeplinească toate sau cît mai multe din condițiile necesare dezvoltării ei, practica învățîndu-i că neglijarea unora din acestea duce întotdeauna la compromiterea scopului urmărit: vie viguroasă și trainică, cu recolte mari și de calitate. Terenul nesatisfăcător avea întotdeauna drept ultim rezultat micșorarea sensibilă a rentabilității plantației. Pentru aceste motive, ei au ales dealurile însorite, cu pante line, teren neaccidentat, umiditate potrivită, fără înghețuri tîrzii primăvara sau timpurii toamna și, pe cît posibil, ocolite de grindină, chiar dacă aceste locuri erau la mari depărtări de satele de baștină. Îndelunga viață pe același loc a viței, cît o viață de om, încît rareori cel care o planta ajungea să o și scoată, sporea și mai mult grija la alegerea terenului. Localizarea celor mai însemnate podgorii din Țara Românească, atestate documentar în secolele XV — XIX, dovedește, fără îndoială, grija și priceperea viticultorilor noștri în alegerea locurilor celor mai indicate pentru cultura viței de vie. Aceste alegeri sînt relevate și de unele din documentele interne. Astfel, în 1751, mai mulți țărani se învoiesc cu un boier să sădească vie pe moșia acestuia, la Predești, în județul Vîlcea[3], de pe care să-i dea otaștina cuvenită. Ei mărturisesc că vor să pună viță aci, și nu într-alt loc, deoarece „le-a plăcut pămîntu"[4]. Alți țărani, în 1755, se îndeamnă să-și pună viță pe moșia Onceşti din județul Vlașca, a mănăstirii Găiseni, de pe care de asemenea să dea otaștină. Se constată că acea moșie are „un loc foarte bun de a să face vii pă dînsul", deși „altădată n-au mai fost vii nicidecum"[5].

În cazurile de mai sus, ca și în altele[6], au loc, evident, o evaluare a calității pămîntului, o apreciere a poziției terenului, o comparație cu altele,

[3] Precizăm că peste tot unde pomenim județele este vorba de vechile județe istorice, așa cum le găsim la data documentelor folosite.

[4] *Documente privind relațiile agrare în veacul al XVIII-lea*, vol. I, Țara Românească, București, 1961, p. 509 (în continuare: *Doc. relații agrare*).

[5] *Ibidem*, p. 532.

[6] Dumitrașco, fost serdar, cumpără în 1674 un loc de țelină de zece pogoane și jumătate de la sătenii din Sîrbeni (sat dispărut în fostul județ al Săcuienilor); locul pe care vrea să pună

www.dacoromanica.ro

o prealabilă alegere, făcută de oameni pricepuți, care știau bine ce vor și de ce au nevoie.

Înființările de plantații de vii, fie pe teren propriu, fie pe teren străin, ca în cazurile semnalate mai sus, cînd luau forma proprietății divizate[7], sînt semnalate de izvoare ca făcîndu-se adesea în părăsiști[8] sau paragini[9], în locuri sterpe[10] sau înțelenite[11] pe dealurile vechilor podgorii ale țării. Asemenea terenuri erau preferate atît pentu că li se cunoșteau dinainte și bine condițiile naturale, de climă și sol, cît și pentru că desfundatul pămîntului în vederea sădirii viței se putea face mult mai ușor decît în alte părți unde nu mai fusese vie. Evident, în atare cazuri, suprafața totală a plantațiilor viticole pe întreaga țară stătea mai mult pe loc. Fenomenul acesta, al sădirii viei pe locurile unde a fost și mai înainte, în podgorii cunoscute, îl întîlnim în tot cursul evului mediu, dar mai cu deosebire în veacul al XVII-lea, epocă de puternică prosperitate a viticulturii.

Lipsa unor asemenea locuri înțelenite, aflate între vii, în epocile de mai mare atenție acordată viticulturii, a îndemnat pe viticultorii vremii să caute alte terenuri proprii culturii viței. Ei și-au îndreptat atenția mai ales spre dealurile împădurite, al căror sol este unul dintre cele mai potrivite pentru vii, fapt, desigur, cunoscut și atunci, ca și în zilele noastre și de care depindea în mare măsură însăși rentabilitatea culturii. Sădirile de vii în păduri, în așa-numitele *curături*, *lazuri*, *seciuri* sau *jarișți*, noțiuni care arată metoda de „despădurire" și de punere în valoare a terenurilor împădurite, foarte răspîndite pe acea vreme, sînt frecvent amintite în documentele secolelor XVI — XVIII, mai cu deosebire în zona subcarpatică, începînd cu județul Mehedinți și pînă în fostul județ al Rîmnicului-Sărat. Mi se par utile și cîteva exemplificări. În anul 1664, Grigorie Ghica voievod dăruiește mănăstirii Vieroș vinăriciul cuvenit domniei de la toți cei ce vor sădi vii pe moșia acesteia, la Valea Mare,

---

vie și-l ia „pe coastă, în dealul Sîrbenilor" (Biblioteca Academiei Republicii Socialiste România CXCVI/220; în continuare se va cita: Bibl. Acad.). În 1726, mai mulți locuitori din Hăiești fostul județ Mehedinți, neavînd teren propriu culturii viței, se învoiesc cu egumenul mănăstirii Tismana ca să pună vie pe o moșie depărtată a acesteia, la Orlea, în județul Romanați, lîngă balta Potelu, unde ei găsesc loc bun de vie (*Doc. relații agrare*, p. 320).

[7] Asupra formei de proprietate pe care se înființau noile plantații de vii, a se vedea Damaschin Mioc, *Les vignobles au moyen âge en Valachie. I. Les formes de la propriété viticole*, în „Revue Roumaine d'Histoire", VI, 1967, nr. 6, p. 865—879.

[8] În 1678, patru țărani se învoiesc cu mitropolitul Varlaam al Țării Românești să pună viță pe o moșie a mitropoliei în Dealul Tîrgoviștei, pe Valea Voievodului, unde era „o vie părăsită" (Arhivele statului București, Mitropolia Țării Românești, LV/11; în continuare: Arh. St. Buc. Menționăm că parte din documente le-am consultat în transcrierile ce se află la Institutul de istorie „N. Iorga" al Academiei).

[9] Un iuzbașă din Rîmnic cumpără vii și locuri de vie la Jideni, în județul Rîmnicu-Sărat. Între ele și „un pogon paragină" (document din 1681, la Arh. St. Buc., M-rea Rîmnicu-Sărat, II/34).

[10] În 1676, Duca-Vodă scutea de vinărici domnesc pe toți cei ce vor sădi vii pe „o moșie stearpă, fără di vii" a episcopiei de Rîmnic, la Drăgășani, jud. Vîlcea, să dea numai vinărici boieresc (Arh. St. Buc., Episc. Rîmnic, LXVII/29).

[11] Stoian clucerul amintește în 1683 că a pus mai înainte la Ceptura, în județul Buzău, 14 ½ pogoane de vie, „saduri, den țelină" (Arh. St. Buc., M-rea Cotroceni, LV/73). În județul Rîmnicu-Sărat, la Homești, se vînd în 1676, pentru a se sădi vie, „10 pogoane de loc țelină, tufe" (Muzeul de istorie a orașului București, 1611/D). În 1790, mai mulți locuitori din Ștefănești se învoiesc cu egumenul mănăstirii Hurezu ca să pună vii, de pe care să dea otaștină, pe moșia mănăstirii, în „nește țelină cu mărăcini, pă lîngă viia mănăstirii, ce este în gura Văii Izvoranilor, în Dealul Piteștilor" (*Doc. relații agrare*, p. 764).

www.dacoromanica.ro

în județul Muscel, unde „n-au fost nici odinioară vii, ci au fost pădure mereae"[12]. Cei ce au sădit vii în dealul Șolomon, lîngă Tîrgoviște, pe moșia mănăstirii Dealul, sînt scutiți de vinăriciul domnesc, căci aici „oamenii... au tăiat stejarii în pădurea întreagă" și „au săpat cu sapa... ca să facă vie pe locul și pe ocina mănăstirii Dealul"[13]. Mai mulți săteni din Zălogi, județul Rîmnicu-Sărat, se tocmesc cu egumenul mănăstirii Aninoasa din județul Muscel ca să pună vie pe moșia acesteia de la Uricheşti (județul R.-Sărat), „însă pădurea, cît iasti unde vom să facim acésti vii, să o tae sfinția sa cu alți oamini și cureţe locul di pădure cu alți oameni"[14].

Înființarea plantațiilor de vii în curăturile făcute în pădure este amintită în documente și pentru alte regiuni[15].

În izvoarele aceleiași epoci mai găsim pomenite vii sădite în pomet[16], la șes[17] sau în pajiște[18].

Datele de mai sus și altele ca acestea, pe care nu le mai menționăm, sînt tot atîtea mărturii care atestă preocuparea continuă a locuitorilor Țării Românești de a sădi noi vii, fapt care a dus la lărgirea podgoriilor existente, la extinderea suprafețelor cultivate cu viță de vie.

Pregătirea terenului. Era și ea o operație căreia i se dădea mare importanță — ca și azi, de altminteri —, de ea depinzînd atît prinderea viței sădite, cît și durata plantației. Lucrul se începea cu defrișarea terenului ales, prin înlăturarea copacilor sau a tufelor. Copacii, de obicei, se „secau" prin decojirea pe porțiuni întinse a tulpinii sau prin tăierea rădăcinilor, iar tufele erau arse, cenușa formînd un bogat și cunoscut îngrășămînt al solului. Defrișarea pădurii în vederea sădirii viței de vie era lucrarea cea mai grea, cea mai obositoare, neputînd fi asemuită cu nici o alta din lucrările pămîntului. Ea cerea lucrătorilor, la nivelul tehnicii medievale, un efort deosebit, un mare consum de energie fizică. E foarte probabil că pentru acest motiv și diacul de cancelarie, cunoscînd greutatea unei asemenea munci și impresionat de ea și de eforturile pe care le depunea omul, o evocă în cuvinte sugestive, pline de înțelegere și compasiune pentru cei ce o executau. Numai la amintirea vreunei bătălii sîngeroase sau fapte eroice își mai dădeau tot astfel grămăticii drum condeiului, fără a le porunci cineva, într-o exprimare cursivă, atentă, plină de simțire.

În 1619 are loc un proces între mănăstirea Sfînta Ecaterina din Bucureşti și sătenii din Berești, județul Vlașca. Aceștia cumpăraseră mai înainte vreme de la mănăstire un loc pustiu, împădurit, pe care au sădit vie și pomi. La un moment dat locul odată sădit și aducînd venituri, mă-

[12] Arh. St. Buc., ms. 479, f. 12 v. și Bibl. Acad., LXXVIII/103. Adjectivul vechi românesc „mereu" avea sensul de continuu, neîntrerupt, imens.

[13] Documente din 1632, 1633 și 1660, la Arh. St. Buc., M-rea Dealul, XXII/9, 10 și 14.

[14] Document din 1680, la Arh. St. Buc., Mitrop. Țării Rom., XCI/11. Vezi anexa I.

[15] În 1668, un postelnicel din Ploiești vinde 5 ½ pogoane de vie la Cernătești, jud. Săcuieni, pe care, spune el, „le-am pus eu cu mîna mea și... am curat... în pădure mirée" (Arh. St. Buc., M-rea Cotroceni, LVII/23). În 1670 se pune vie la Ludești, jud. Dîmbovița, pe moșia mănăstirii Potoc, la „un loc plin de pădure" (Arh. St. Buc., Mitrop. Țării Rom., CDLXXXI/2).

[16] Într-un act din 1646 se amintește că un oarecare Alexe a „tăiat pometul... și a pus viță" la Izvorani, jud. Muscel, pe moșia mănăstirii Radu Vodă (Arh. St. Buc., M-rea Radu Vodă, XVIII/98).

[17] Lupu căpitan face niște saduri de vie, 6 ½ pogoane, pe ocina Verneasca, jud. Buzău, „la șes, în jos" (act. din 1638, la Arh. St. Buc., Episc. Buzău, XXX/2).

[18] În 1742, la Studina, în județul Romanați, se fac niște vii „din pajiște" (Arh. St. Buc., ms. 192, f. 43v.).

www.dacoromanica.ro

năstirea şi ctitorii, invocînd diverse motive, îl cer îndărăt. Mănăstirea pierde procesul, domnul şi divanul nefiind de acord cu cedarea către mănăstire a locului. Iată ce spune bătrînul logofăt Stan din Săveşti referitor la întîmplare, vorbind în numele lui Gavril Movilă, domnul de atunci al ţării : „Încă am socotit domnia mea cu tot sfatul domniei mele că ar fi mare blestem şi păcat de Dumnezeu pentru truda şi chinul acestor oameni mai sus zişi, să se risipească şi să se spargă casele lor şi curţile lor şi ogrăzile lor, cu tot pometul pe care l-au sădit şi cu viile ce le-au făcut pe acel loc pustiu — şi au scos toată pădurea, şi mulţi spini cu sapa, cu mare chin şi nevoie şi greutate — şi toate agoniselile lor, de atîta vreme de cînd ei s-au trudit, iar acum în scurt, într-un ceas, să se strice şi să piară munca lor, să nu fie nicăierea"[19].

Asemenea accente în legătură cu defrişările găsim în izvoare şi cu un veac[20] sau chiar două mai devreme[21].

În cazul plantării în locul fostelor vii, după ce acestea fuseseră lăsate vreme de mai mulţi ani în părăsire, lucrarea se numea „întoarcerea viei"[22], ea constînd în scoatera vechilor butuci, uscaţi sau sălbăticiţi, săparea terenului şi sădirea viţei tinere.

Dintre metodele de desfundare a terenului practicate în antichitate, în special la romani, anume : a) săpatul de gropi izolate, b) săpatul în tranşee[23] şi c) desfundatul total[24], documentele noastre medievale nu pomenesc decît de prima metodă, a gropilor izolate. E probabil însă că se practica şi desfundatul total, însă numai în cazul viilor înţelenite, aşa-numita „întoarcere" de care am amintit mai sus. În cazul defrişărilor, nici nu se simţea nevoia unei asemenea desfundări a întregului loc, pămîntul fiind deja, prin scoaterea buturugilor şi a rădăcinilor, în mare parte afînat.

Informaţiile relative la desfundat, deşi puţine ca număr, dau date destul de amănunţite şi deci foarte preţioase. Theodosie, egumenul mănăstirii Aninoasa, în mirenie Tudoran paharnic şi pitar, mare acaparator de moşii, voia să-şi sădească vii în judeţul Rîmnicu-Sărat, la Urichești. În acest scop, el se învoieşte cu mai mulţi ţărani care să-i sădească via contra plată, anume un galben de fiecare pogon sădit. Se fac şi învoieli scrise, în care se specifică în amănunţime obligaţiile ambelor părţi, dar mai ales ale ţăranilor[25]. Aceştia se angajează : „Să facim acum de toamnă groapili

---

[19] *Documente privind istoria României, seria B, Ţara Românească, veac. XVII*, vol. III, p. 387 (în continuare : *D.I.R.*).

[20] Un oarecare Mircea cumpără la Poenile Zlătariului (sat dispărut, probabil în fostul judeţ Săcuieni) o moşie, care, atunci cînd a cumpărat-o, „au fost plină de pădure şi de copaci ; şi au curăţit Mircea acea moşie cu securea şi cu tîrnăcopul şi cu foc şi cu multă sudoare şi osteneală" (act din 1543, în *D.I.R.*, XVI, vol. II, p. 297).

[21] Într-un act din 1545, pomenind însă stări din deceniul al treilea al veacului al XV-lea, de pe vremea lui Dan al II-lea (1424—1431), este vorba de nişte megieşi cu ocină la Negoşina, în judeţul Buzău, pe care „şi-au curăţat-o cu securea şi cu sapa şi cu focul în pădurea deasă şi tare" (*ibidem*, p. 328—329).

[22] În 1678, mitropolia avea nişte vii părăsite lîngă Tîrgovişte. Patru ţărani, spun ei înşişi, „văzînd acele vii stînd aşa... le-am cerut şi ni le-au dat ca să le întoarcem, să le facem vii", de pe care să dea apoi otaştină (Arh. St. Buc., LV/11).

[23] Săpăturile în tranşee, în vederea sădirii viţei, probabil moştenire romană, se practicau mult în Spania. Vezi E.G. Raventós, *Técnicas, rendimientos y mutaciones agricolas en una finca catalana del siglo XVIII*.

[24] I.C. Teodorescu, Şt. C. Teodorescu şi Gh. Mihalca, *op. cit.*, p. 263.

[25] Asemenea învoieli, din care unele aproape contemporane cu cele citate de noi, sînt prezentate şi discutate pentru Franţa de Roger Dion, *op. cit.*, p. 201—205.

www.dacoromanica.ro

toate, cîte vor trebui, în toate pogoanele. Şi să fie groapili dease de un pas de la groapă pînă în groapă... şi să fie groapa di adîncă pînă disupra ginuchiului"[26]. Actul din care am citat poartă data de 14 octombrie 1680.

Reţinem, deocamdată, din cele de mai sus că gropile se făceau de cu toamna, vechii noştri viticultori cunoscînd bine necesitatea şi foloasele aerisirii gropilor timp mai îndelungat şi ale fărîmiţării bulgărilor de pămînt prin îngheţ şi dezgheţ ; că adîncimea lor era pînă deasupra genunchiului unui om, deci aproximativ 50 — 60 cm, şi că distanţa dintre ele era de un pas, ceea ce echivala în măsură modernă cu 1 m, dacă admitem că este vorba de pasul mic, cel de patru palme sau o jumătate de stînjen (exact 0,9832 m), fapt mai probabil, sau de aproape 1½ m, dacă ar fi vorba de pasul mare (exact 1,4748 m)[27].

Comparînd datele de mai sus relative la timpul în care se făceau la noi în evul mediu gropile pentru plantarea viţei, adîncimea acestora, ca şi distanţa dintre ele cu cele din antichitatea romană[28] sau cu cele din zilele noastre[29], constatăm că vreme de două milenii prea mari schimbări n-au intervenit, ceea ce confirmă cele spuse şi mai sus în legătură cu practica rutinară a tehnicii agricole în anumite aspecte ale ei.

Datele furnizate de aceleaşi documente din a doua jumătate a veacului al XVII-lea ne lasă să înţelegem că exista în această regiune a podgoriilor din judeţul Rîmnicu-Sărat şi un sistem precis de aranjare a gropilor şi a viţelor, de plasare a lor într-o anumită ordine, şi nu la întîmplare. La această concluzie ne îndeamnă două elemente : a) distanţele egale şi exacte între gropi şi b) numărul de butaşi, întotdeauna acelaşi pentru fiecare groapă, după cum vom vedea mai jos.

Săpatul gropilor toamna, fără alte precizări, este amintit şi în alte documente pentru alte podgorii din ţară[30].

S-ar putea ca în alte regiuni ale Ţării Româneşti distanţele dintre gropi şi dimensiunile lor să fi fost altele, dat fiind raportul strîns ce există între sistemul de aranjare pe teren a viţei şi diferiţi factori, ca natura terenului, soiul viţei, modul de conducere ş.a.[31], de care fără îndoială că viticultorii vremii ştiau că trebuie să ţină seama.

Plantarea viţelor. Dintre felurile de înmulţire a viţei de vie, documentele noastre medievale pomenesc doar butăşirea, şi aceea probabil fără rădăcini. Chiar şi la viile vechi, unde se umpleau golurile, se puneau tot butaşi. N-am întîlnit în documentele cercetate sistemul de înmulţire prin marcotaj, probabil, şi pentru că, în viile în care butucii erau dispuşi geometric, acest fel de înmulţire era mai greu de practicat. Butaşii sînt porţiuni de coardă de un an, cu 5 — 6 ochi, care se taie de la butuc pentru a fi plantaţi. De calitatea lor, ca şi de timpul şi felul cum se să-

[26] Arh. St. Buc., Mitrop. Ţării Rom., XCI/11

[27] Asupra măsurilor medievale, a se vedea Damaschin Mioc şi Nicolae Stoicescu, *Mesures et instruments médiévaux de mesure en Valachie et en Moldavie*, în „Revue Roumaine d'Histoire", VI. 1967, nr. 3, p. 357—378.

[28] I.C. Teodorescu, Şt. C. Teodorescu şi Gh. Mihalca, *op. cit.*, p. 263.

[29] Gh. Constantinescu şi V. Juncu, *op. cit.*, p. 162 ; cf. şi T. Martin, *Cultivarea soiurilor de struguri pentru masă*, Bucureşti, 1964, p. 73 ; idem, *Viticultura*, ed. cit., p. 412—416.

[30] Vezi, de pildă, un document din 1674 pentru vii din judeţul Săcuieni (Bibl. Acad., CXIV/220).

[31] I. C. Teodorescu, şi Şt. C. Teodorescu şi Gh. Mihalca, *op. cit.*, p. 267 ; Gh. Constantinescu şi V. Juncu, *op. cit.*, p. 165

www.dacoromanica.ro

deau depindea în mare măsură reuşita înfiinţării noilor plantaţii de vii, aşa cum viitoarele recolte de struguri şi de vin depindeau mai ales de alegerea soiurilor, a varietăţilor de viţă, acestea trebuind să concorde neapărat cu condiţiile naturale ale locului. Faţă de aceşti trei factori, calitatea butaşilor, soiul viţei şi timpul plantării, viticultorii noştri din trecut se arătau la fel de grijulii ca şi faţă de alegerea terenului, ţinînd seama de ei cu o rigurozitate deosebită. Specialiştii îşi alegeau singuri butaşii, avînd grijă să fie sănătoşi, cu lemnul bine copt şi de o anumită grosime. Ei înşişi îi tăiau de la butucii care se arătau a fi viguroşi şi productivi şi al căror soi îl cunoşteau.

În aceeaşi învoială de care a fost vorba şi mai sus, pentru sădire de vii la Uricheşti, ţăranii se angajează ca viţa, plătită de egumen, „noi să mergem să o luom şi să o căutăm di bună, ca să fie neam bun şi să nu fie uscată"[32]. Garantează prinderea, dar pun condiţia ca viţa s-o aleagă ei, ceea ce denotă deplină încredere în capacităţile lor de pricepuţi viticultori, „ci cari ni va plăcea noao, aciia să o luom"[33]. Preţul nu-l pomenesc, le este indiferent, de îndată ce butaşii nu-i plătesc ei, ci egumenul.

Documentele care vorbesc de vremea săditului sînt foarte puţine; se planta, ca şi în vremea noastră, toamna sau primăvara. La 15 octombrie 1680, alţi trei ţărani se angajau să sădească pentru acelaşi egumen al Aninoasei trei pogoane de vie „la Corboasa, în dealul Uricheştilor, însă să facim acum di toamnă groapile, iar *la primăvară* să punem viţa, *timpuriu, în mustul zăpezii*, ca să se poată prinde viţa"[34] (subl. ns. — *D.M.*). Ca şi unii dintre specialiştii de azi, care recomandă sădirea timpurie, imediat după topirea zăpezii, ţăranii viticultori de acum trei veacuri cunoşteau, apreciau şi practicau săditul din vreme, care, după cum ei înşişi o mărturisesc, ridica sorţii de prindere a viţei.

Unele izvoare din a doua jumătate a veacului al XVIII-lea amintesc de sădirea butaşilor toamna[35], însă numai la completarea golurilor din vii, nu la plantaţiile noi. Este vorba de viile mitropoliei din judeţele Muscel, Prahova şi Săcuieni. Aceleaşi izvoare pomenesc şi de punerea butaşilor cu gunoi[36], fapt pe care nu l-am întîlnit mai înainte, de pildă la Uricheşti. E greu de precizat dacă sădirea viţei cu gunoi este o inovaţie a veacului al XVIII-lea sau s-a practicat şi mai înainte, dat fiind că izvoarele folosite vorbesc de podgorii deosebite şi de împrejurări deosebite de plantare : în primul caz, plantaţie nouă, în curătură de pădure, în judeţul Rîmnicu-Sărat, iar în al doilea caz umplerea golurilor din viile bătrîne în judeţele mai sus citate. În orice caz, îngrăşarea terenurilor cu vii în secolul al XVIII-lea, prin gunoire, după cum vom vedea cu alt prilej, este o lucrare curentă, de care documentele pomenesc adesea.

Acelaşi act din 15 octombrie 1680, privitor la viile de la Uricheşti ce urmau să fie sădite, cu atît de preţioase informaţii, relatează şi despre

---

[32] Arh. St. Buc., Mitrop. Ţării Rom., XCI/11. Vezi anexa I.

[33] Ibidem.

[34] Ibidem, XCI/12. Vezi anexa II.

[35] La via de la Valea Gardului, Jud. Săcuieni, a mitropoliei, cei ce o lucrează sădesc butaşii toamna (Bibl. Acad., ms. 617, f. 67).

[36] Ispas diaconul se angajează în 1764 să lucreze nişte vii de la Călineşti, în judeţul Muscel, tot ale mitropoliei. Între altele, el se obligă să umple şi golurile din vii, băgînd la fiecare pogon „cîte 800 de butaşi, cu gunoi " (ibidem, f. 10). Alţii, în 1765, în moşia Izvorasca, fac acelaşi lucru (ibidem, f. 95 v.).

www.dacoromanica.ro

numărul şi modul de aşezare a butaşilor în gropi. „Şi să punim viţă — spun cei trei ţărani — într-amîndoao capătăli de groapă, la un cap 3 viţe, la alt cap, iar 3"[37]. Aproape la fel e şi relatarea din documentul cu data 14 octombrie acelaşi an : „...Să punim viţă pin gropi, la un căpătîi di groapă 3 viţe, la alt căpătîiu, iar 3"[38].

Cunoscînd numărul de viţe ce se puneau într-o groapă şi felul cum se aşezau, putem schiţa oarecare ipoteze în legătură cu existenţa unor sisteme de pichetare şi trage unele concluzii relativ la numărul de viţe — viitorii butuci — sădite pe o anumită suprafaţă.

Admiţînd că distanţele egale, cum am văzut, dintre gropi sînt de cîte un pas mic, adică aproximativ 1 m, şi ştiind că în gropi se puneau cîte trei viţe la fiecare capăt, deci cîte şase butaşi de groapă, după cum spun documentele citate, bănuim că gropile erau de formă dreptunghiulară, cu laturile de 1 şi, respectiv, 2 paşi mici (deci o suprafaţă

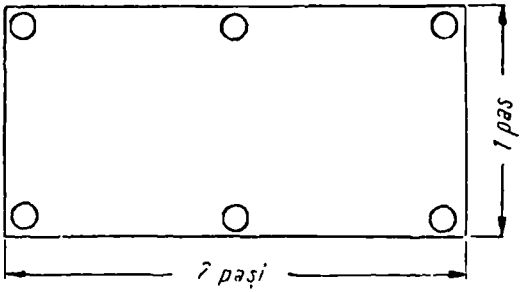

Fig. 1. — Aşezarea butaşilor în groapă (1680, Uricheşti, Jud. Rîmnicu-Sărat).

de circa 2 m^2), cu viţele aşezate cîte trei pe fiecare latură lungă, cea de doi paşi, a dreptunghiului ; cu alte cuvinte, cîte un butaş în fiecare colţ al gropii şi cîte unul la mijlocul laturilor mari, la marginea gropii (fig. 1).

Viţele astfel dispuse se aranjau în pătrate, cu distanţa de un pas între ele, obţinîndu-se, la terminarea sădirii, un sistem de aranjare a viitorilor butuci în pătrat (fig. 2), sistem recomandat şi folosit în viticultura

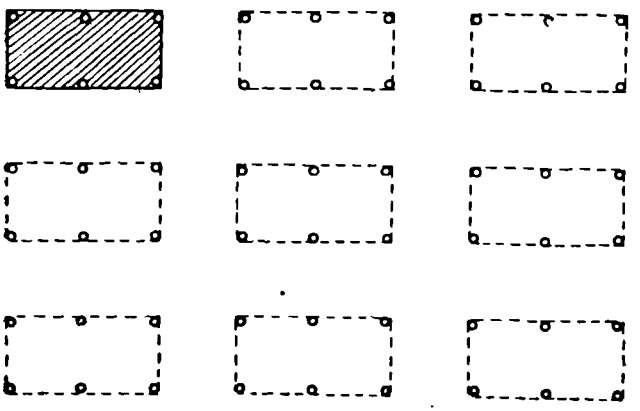

Fig. 2. — Sistem de pichetare (1680, Uricheşti, jud. Rîmnicu-Sărat).

[37] Vezi anexa II
[38] Vezi anexa I.

www.dacoromanica.ro

românească pînă în zilele noastre[39]. Se ajungea astfel ca atît între butuci, cît şi între rînduri distanţa că fie egală (aproximativ 1 m), sistem de sădire care pentru anumite terenuri, soiuri şi moduri de conducere era cel mai potrivit; el permite rădăcinilor să aibă aceeaşi suprafaţă de hrănire, iar viţelor fiecărui butuc suficientă şi egală lumină şi căldură[40].

Date fiind epoca, regiunea şi preţul săditului, menţionate de documentele pentru Uricheşti, citate mai sus, bănuim că pogonul de care este vorba este *pogonul mic*, avînd în măsură modernă 2 227,392 m^2 [41]. Însemna că pe un asemenea pogon ţăranii care s-au angajat să pună vie au fost nevoiţi să sape în jur de 340 — 350 de gropi, cu suprafaţa de 2m^2 fiecare, sădind aproximativ 2 000 — 2 100 de butaşi[42]. Aplicînd calculul la hectar şi păstrînd aceleaşi dimensiuni ale gropilor şi acelaşi număr de butaşi per groapă, însemna că pe fiecare hectar s-ar fi sădit între 9 000 şi 10 000 de viţe, număr şi desime care, după specialiştii contemporani, se recomandă şi astăzi[43]. Modul acesta de dispunere pe teren a viţelor, repetăm, este o presupunere; prea riguroase însă ni s-au părut datele referitoare la dimensiunile gropilor şi la distanţele dintre ele pentru a nu presupune că aceeaşi rigurozitate şi grijă să nu se fi manifestat, cel puţin în această regiune, şi în ceea ce priveşte modul de dispunere pe teren a viţelor.

Cele spicuite din documente şi redate pe scurt mai sus spun multe, dar în primul rînd şi mai ales că viticultorii români din veacul al XVII-lea ştiau nu din vreun tratat de viticultură, ci dintr-o prăctică de veacuri să aplice cele mai adecvate şi importante reguli agrotehnice ale vremii.

Îngrijirea sadului. Prinderea viţei era condiţionată şi de îngrijirea deosebită a sadului. În noua plantaţie, în cazul că se făcea în ţelină, răsăreau diferite buruieni dăunătoare viţei, stînjenindu-i dezvoltarea. Acestea trebuiau distruse, ceea ce obişnuit se şi făcea în cursul verii, prin cîteva săpături şi praşile. O îngrijire şi mai atentă, cu lucrări mai multe şi mai grele cerea tînăra plantaţie făcută într-o curătură de pădure, unde mai totdeauna exista posibilitatea ca din rădăcinile copacilor scoşi să lăstărească mlădiţe, care să se transforme în tufe şi să înăbuşe viţele abia pornite.

Şi în această privinţă documentele atît de des citate, pe care, pentru importanţa lor, le prezentăm şi în anexă, aduc ştiri cu totul lămuritoare. Se precizează că noua plantaţie de vie va fi săpată la vreme, în cursul verii, de două ori şi că se va continua munca la tăierea rădăcinilor copacilor şi a tufelor pînă ce viţa va prinde putere. În prima învoială de la Uricheşti, cea din 14 octombrie 1680, ţăranii se angajau ca după plantarea viţei „să o săpăm de doao ori bine, ca să să slăbească locul şi pi undi vor fi rădăcini să li tăim, ca să seaci, să nu să facă tufi preste vie... ca să să

---

[39] Gh. Constantinescu şi V. Juncu, *op. cit.*, p. 165—166.

[40] Se poate naşte întrebarea de ce, dacă s-a ajuns la un sistem de aranjare pe teren a viţelor în patrat, nu s-au săpat şi gropile tot în pătrat, punîndu-se 4 viţe la groapă, cîte una în fiecare colţ? Bănuim că motivul a fost de ordin tehnic şi utilitar. Gropile dreptunghiulare aveau avantajul că se săpau mai uşor, permiţînd lucrătorilor o *mai lesnicioasă mînuire a uneltelor* şi, în acelaşi timp, mai cu folos, săpîndu-se şi afînîndu-se în acest fel de 66% mai mult teren decît în cazul gropilor pătrate. Ele slujeau astfel mai bine scopurilor urmărite de viticultori.

[41] Damaschin Mioc şi Nicolae Stoicescu, *op. cit.*, p. 365—366.

[42] La pogonul mare, de 5 012 m^2, s-ar fi sădit circa 4 600—4 700 de butaşi.

[43] Gh. Constantinescu şi V. Juncu, *op. cit.*, p. 168; cf. şi T. Martin, *Cultivarea...*, p. 77.

www.dacoromanica.ro

prindă viţa toată"[44]. La fel de grijulii cu îngrijirea sadului se arată şi ceilalţi ţărani care fac învoiala în ziua următoare. Ei spun : „...Să o săpăm la vară de doao ori şi pi undi vor fi copaci tăiaţi şi tufi, să li tăim rădăcinili, ca să să usuci, să nu să facă tufi prin vii"[45]. Aceeaşi importanţă o acordă îngrijirii sadului şi cei cu învoiala din 18 octombrie acelaşi an : „...Să o săpăm la vreme şi să sicăm toate rădăcinili... pănă să va prinde toată viţa"[46]. Egumenul le pune condiţia, pe care ei o acceptă, ca, în caz că viţa nu se va prinde, ţăranii să o pună a doua oară, însă pe propria lor cheltuială. Ei se angajează faţă de egumen ca „să-i facim lucru di cridinţă, ca să să prindă viţa..., iar de n-am purta grijă să lucrăm pricum ni iasti tocmeala, ci s-ar usca viţa şi di s-ar faci tufi prin vie, pri la tulpinile tufilor şi ale copacilor, noi să punim a doa oară altă viţă de la noi şi s-o lucrăm păn să va prinde şi să sicăm şi tufile cari nu vor fi sicate, pintru că aşa ni iasti tocmeala cu sfinţiia sa"[47].

Probabil că sadului i se aplicau şi alte lucrări obişnuite viilor tinere : muşuroirea viţelor imediat după plantare, copcitul sau tăierea rădăcinilor date din nodurile superioare ale butaşilor şi îngropatul toamna, dar de ele documentele nu pomenesc decît în legătură cu viile bătrîne.

★

În cele de mai sus am dorit să arătăm cîteva aspecte de care, în aprecierea vechii noastre economii agricole şi a tehnicii ei, trebuie să se ţină seama. Ţinem să subliniem, la sfîrşitul acestei note, următoarele :

a) Tehnica viticolă medievală românească, aplicată la înfiinţarea plantaţiilor de vii, este în genere rutinară, dar, faţă de alte ramuri, are şi destule elemente de progres, pe care le putem surprinde în izvoarele vremii.

b) Viticultorii români din evul mediu, printr-o îndelungată practică, ajunseseră să cunoască bine importanţa factorilor principali în asigurarea unei dezvoltări optime a culturii viţei de vie, iar în cazul nostru, al înfiinţării de noi plantaţii, să ţină seama cu atenţie de : locul pe care se planta, timpul plantării, soiul viţei şi aşezarea ei pe teren.

c) Nivelul tehnicii plantării viţei de vie, cel puţin pentru veacul al XVII-lea, este acelaşi cu cel din alte ţări din apusul Europei (Franţa şi Spania), cu o viticultură foarte dezvoltată.

Constatările de mai sus, după cum vom vedea, sînt valabile şi pentru alte aspecte ale viticulturii noastre medievale, atît privitoare la forţele de producţie (tehnica lucrărilor viei, uneltele, vinificaţia, acareturile de la vii ş.a.), cît şi la relaţiile de producţie (raporturile dintre proprietari şi cei ce lucrau viile, munca salariată ş.a.).

---

[44] Vezi anexa I.
[45] Vezi anexa II.
[46] Vezi anexa III.
[47] Vezi anexa I.

www.dacoromanica.ro

ANEXA I

1680(7189) octombrie 14

+ Adecă eu Costandin vătaf i Nichita i Ştefan i Patrichie i Ion din sat din Zălogi, ot sud Slam Rîmnic, scris-am acesta al nostru zapis, ca să hii di bună cridinţă la mîna sfinţii sale părintelui Thiodosie di la mănăstire di la Aninoasa, ot sud Muşcel, cum să ştii că ne-am tocmit cu sfinţila sa să-i facim 5 pogoani di vie din ţălină, pri locul sfinţii sale, în dealul Uricheştilor, la Corboasa. Însă pădurea, cît iasti unde vum să facim acésti vii, să o tae sfinţia sa cu alţi oamini toată şi curiţe locul di pădure cu alţi oamini, iar noi să facim acum de toamnă groapili toate cîte vor tribui în toate pugoanile. Şi să fie gropili di deasi di un pas di la groapă pînă în groapă. Şi să fie pogoanele mai mari di cum sînt altele cu un stînjin în lungu şi cu alt stînjin în lat. Iar cînd va fi la primăvară, în mustul zăpezii noi să punim viţă prin gropi, la un căpătli di groapă 3 viţe, la alt căpătliu, iar 3. Şi să fii groapa di adîncă pînă disupra ginuchiului. Şi o săpăm dă doao ori bine, ca să să slăbească locul; şi pi undi vor fi rădăcini, să li tăim, ca să séci, să nu să facă tufe preste vie, să-i facim lucru di cridinţă, ca să să prindă viţa toată. Iar de n-am purta grijă să lucrăm pricum ni iasti tocmeala, ci s-ar usca viţa şi di s-ar faci tufi prin vii, pri la tulpinile tufilor şi ale copacilor, noi să punim a doa oră altă viţă de la noi şi s-o lucrăm păn să va prinde. Şi să sicăm şi tufile cari nu vor fi sicate, pintru că aşa ni iasti tocmeala cu sfinţiia sa. Şi ne-am tocmit di pogon cîte bani ughi 1, cari fac ughi 5; şi ni i-au dat toţi înainti diplin în mîinile noastre. Şi viţa cît va tribui di acist rîndu să o cumpiri sfinţiia sa, iar noi să mérgim să o luom şi s-o căutăm di bună, ca să fii neam bun şi să nu fie uscată; ci cari ni va plăcea noao aciia să o luom.

Şi noi de a noastră bunăvoe şi de nimenea sileţi amu mirsu la sfinţiia sa di ne-am tocmit.

Şi mărturie: Ghidion călugărul şi popa Ionaşco şi Armega pîrcălab i Pravăţ pîrcălab i Mihalcea pîrcălab.

Şi noi, pintru mai adivirită cridinţă ne-am pus dégitele mai jos în loc di piciţi, ca să să crează. Şi sîntem chizaşi unul pri altul, cari din noi nu va lucra, să lucrăm noi ciialalţi, pricum scrii mai sus.

Octombri 14 dni, leat 7189 (1680).

+ Eu Costandin vătaf ot Zălogi. + Eu Nichita ot Zălogi. + Eu Ştifan ot Zălogi. + Eu Patrichi ot tam. + Eu Ion ot tam.

Arh. St. Buc., Mitrop. Ţării Rom., XCI/11.
Orig. Mrtie (30×21).

ANEXA II

1680(7189) octombrie 15

+ Adecă eu Cazan birnic ot Uricheşti i Badiul birnic ot tam i Costandin striinul ot tam scris-am acista al nostru zapis, ca să fii di bună credinţă la mîna sfenţii sale părintilui Thiodosii di la mănăstire di la Aninoasa, ot sud Muşcel, cum să să ştii că ne-am tocmit cu sfinţiia

www.dacoromanica.ro

sa să-i facim 3 pogoane di vie în ţelini, anumi cîte un pogon, şi pri locul sfinţii sale la Corboasa, în dealul Uricheştilor. Însă să facim acum di toamnă groapile, iar la primăvară să punem viţa timpuriu, cu mustul zăpezii, ca să să poată prindi viţa. Şi cînd va faci groapeli, să li facim adînci pănă disupra giniuchiului; şi să fii loc sterpu din groapă pănă în groapă de un pas. Şi să punim viţa într-amîndoao capătăli di groapă, la un cap 3 viţe, la alt cap, iar 3. Şi viţa di astă dată să o cumpiri sfinţia sa, numai noi să mérgim undi va plăti să luom noi viţa cari ni va plăcea, ca să fii viţă bună, di neam bun şi să nu fii uscată. Şi s-o săpăm la vară de doao ori şi pi undi vor fi copaci tăiaţi şi tufi, să li tăim rădicinili, ca să să usuciă, să nu să facă tufi prin vii. Iar di n-am purta grijă ca să punim vita la vrémi, ci s-ar usca, atunci noi să avem a puni altă viţă di la noi a doa oară şi s-o lucrăm cu chiltuiala noastră, pănă să va prinde toată, pentru că aşa ne-am tocmit cu sfiţiia sa, di a noastră bunăvoe şi di niminea siliţi. Şi sîntem chizaşi unul pri altul pri lucrul viilor; cari din noi n-ar lucra, să lucrăm noi ciialalţi, iar cînd n-am lucra din noi nici unii, ci am fugi, şi să stea lucrul sfinţii sale jos, atunci sfinţiia sa să fii volnic cu zapisul nostru să ia din viele noastre pogon pintru pogon, iar di vom lucra pri cum iaste tocmeala, să fim plătiţi. Şi am tocmit di pogon ughi 1 şi ni-au dat toţi diplin în mîinile noastre.

Şi mărturie încă am pus: popa Ionaşco i Ananie călugărul i Armega pîrcălab i Pravăţ pîrcălab i Mihalcea pîrcălab.

Şi noi, pintru mai adivirită cridinţă ne-am pus mai jos dégitele în loc di piciţi, ca să să crează.

Octombri 15 dni, leat 7189 (1680).

+ Eu Cazan birnic ot Uricheşti. + Eu Badiul birnic ot Uricheşti. + Eu Costandin triinul ot tam. + Eu popa Ionaşco ot Urecheşti mărturie.

Arh. St. Buc., Mitrop. Ţării Rom., XCI/12.
Orig. hîrtie (30×21)

ANEXA III

1680(7189) octombrie 18

+ Adică eu Florea şi iu Oprea din sat din Urichcşti, ot sud Slam Rîmnic, scris-am zapisul nostru, ca să hie di bună cridinţă la mîna sfinţii sale părintelui Thiodosii di la mănăstire di la Aninoasa, ot sud Muşcel, cum să să ştii că ne-am tocmit cu sfinţiia sa să-i facim 2 pogoani di vie la Corboasa, pri hotarul Uricheştilor, pri locul sfinţii sale, în păragini. Însă acum di toamnă să facim groapele, cîte vor trebui. Şi di adînci pănă disupra giniuchiului şi din groapă păn în groapă să fii loc sterpu di un pas. Iar cînd va fi la primăvară, să punim viţa timpuriu, în mustul zepezii, ca să să prinză. Şi să o săpăm la vară de 2 ori, tot afundul, ca să slăbcască locul şi să tăim rădăcinile tulpinilor de copaci şi ali tufilor, ca să să usuci toati rădăcinili, să nu să facă tufi prin vii. Şi viţa acum să o plătească sfinţie sa, iar noi să mérgim să o luom şi s-o alégim, ca să nu fii uscată şi să fii neam bun. Şi ne-am tocmit în preţ di pogon ughi 1, cari fac amîndoao pugoanele ughi 2; şi ni i-au dat toţi deplin în mîinili noastri. Şi di cum sînt pogoanili într-altă parti, acéste să li facim mai mari cu un stînjin în lat şi cu un stînjin în lungu. Iar să n-am purta grijă să punim viţa timpuriu şi s-o săpăm la vréme şi să sicăm toate

www.dacoromanica.ro

rădăcinili, atunci noi a doao ora să punim altă viţă di la noi şi s-o lucrăm cu chiltuiale di la noi şi să sicăm toate rădăcinili, până să va prinde toată viţa. Iar di vom fugi şi va rămînea lucrul sfinţii sale jos, atunci sfinţie sa să fie volnic cu zapisul nostru să culeagă viili noastre, pogon dript pogon, până vom face viile sfinţii sale, pricum ni iaste tocmeala, pintru că aşa ne-am tocmit noi di bună voea noastră şi di niminea siliţi.

Şi mărturie : popa Ionaşco i Ananie călugărul şi alţii, cari-şi vor puni numeli mai jos. Şi noi pintri mai adivirită cridinţă ne-am pus dégiteli mai jos în loc di piciţi, ca să să crează. Şi sîntem chizaşi unu pre altu.

Octombri 18 dni, leat 7189 (1680).

+ Eu Florea ot Urechişti. + Eu Oprea ot Urechişti. + Eu popa Ionaşco ot Urecheşti mărturie.

Arh. St. Buc., Mitrop. Ţării Rom., XCI 13.
Orig. hîrtie (30×21).

www.dacoromanica.ro

O VECHE TIPĂRITURĂ DESPRE MOLDOVA LA MIJLOCUL SECOLULUI AL XVI-LEA

DE

ŞERBAN PAPACOSTEA

Lipseşte încă în istoriografia română o evidenţă sistematică a ştirilor din vechile tipărituri europene referitoare la trecutul nostru, cercetare care ar aduce, fără îndoială, în circuitul ştiinţific un însemnat spor de informaţie istorică. În aşteptarea unei asemenea lucrări de ansamblu şi în nădejdea că îşi va găsi cîndva împlinirea, punem la îndemîna cercetătorilor istoriei noastre medievale o tipăritură de provenienţă polonă din anul 1553 referitoare la evenimentele, atît de pline de urmări în istoria Moldovei, petrecute în anii precedenţi.

Datele de interes primordial cu privire la domnia lui Iliaş şi Ştefan Rareş şi asupra începuturilor domniei lui Alexandru Lăpuşneanu cuprinse în tipăritura amintită se integrează atît de tîrziu în istoria noastră din pricina faptului că broşura fiind tipărită împreună cu altă lucrare — un elogiu funerar al nobilului polon Jan Radziwill, ca anexă a acestuia, deşi lipsită de orice legătură sub raportul conţinutului — a scăpat atenţiei istoricilor noştri care au cercetat în trecut bibliotecile polone.

Titlul complet al lucrării este : *Oratio fvnebris illvstrissimi Principis et Domini Domini Johannis Radziuili Oliciae et Nesnisi Ducis, vita et morte, scripta a Wenceslao Agrippa Lithuano. Epicedion scriptvm a Philippo Melanthone. 1553. Addita est narratio scripta a fide digno de Vualachorum tyrannis, quae ostendit, Turcicos Tyrannos non solum crudelitate, sed etiam astutia magna et fraudibus grassari* [1].

Cei care cercetează istoria Moldovei la mijlocul veacului al XVI-lea vor găsi în paginile puţine la număr dar dense în conţinut ale broşurii elemente de îmbogăţire a imaginii unei societăţi frămîntate de conflicte interne şi grav expuse expansiunii otomane în vremea în care aceasta, ajunsă la punctul culminant, ameninţa să cuprindă ţara, apărată în deceniile anterioare de Ştefan cel Mare şi de succesorii săi.

Încercarea conducerii otomane de a reduce Moldova la regimul unei dominaţii directe şi stricte a trezit reacţia hotărîtă a ţării încă din vremea

[1] Broşura se află la Biblioteka Narodowa din Varşovia, secţia de vechi tipărituri, sub cota XVI. 0. 113.

„STUDII", tomul 22, nr. 3, p. 459–464, 1969.

www.dacoromanica.ro

cînd, după izgonirea lui Petru Rareş, turcii l-au impus domn pe Ştefan Lăcustă în numele căruia autoritatea otomană se împlîntase în ţară şi o guverna la umbra unui simulacru de legitimitate. Posibilitatea unei reacţii polone împotriva instaurării directe a stăpînirii turceşti în Moldova şi conflictul pe care l-ar fi declanşat cu Poarta a fost al doilea factor însemnat în moderarea veleităţilor conducerii otomane de a încorpora Moldova în imperiu, în formula dominaţiei directe.

Deosebit de puternic s-a manifestat tendinţa otomană de a subordona strict Moldova în timpul lui Iliaş şi Ştefan Rareş. Domnia celui mai vîrstnic dintre fiii lui Petru Rareş, încheiată cu trecerea lui la islam — fapt prea în pripă considerat în istoriografia noastră a fi fost un simplu episod personal şi asupra semnificaţiei politice a căruia ne propunem să revenim într-un studiu ulterior —, şi efortul conducerii otomane de a-l impune în continuare ca domn Moldovei, după turcirea lui — astfel cum se întrevede acum din textul broşurii editate în anexă —, au înregistrat punctul culminant al străduinţei Imperiului otoman în timpul domniei lui Soliman al II-lea de a subordona strict Moldova.

Refuzul ţării de a accepta drept domn pe acela care i-ar fi adus în acelaşi timp cu legea nouă şi o stăpînire otomană mult agravată a silit Poarta să-l retragă pe Iliaş Rareş şi să-l confirme domn pe fratele său, Ştefan. Dar, resemnîndu-se la această substituire de persoane, Poarta nu renunţa în acelaşi timp şi la proiectul iniţial; cititorii broşurii pe care o editäm în anexă vor putea urmări, pe baza unei informaţii noi, asaltul reînnoit al puterii otomane în Moldova în anii atît de frămîntatei domnii a ultimului descendent direct al vechii dinastii moldovene [2].

Domnia lui Ştefan Rareş, încă atît de puţin cercetată în istoriografia noastră, a continuat pe plan intern lupta între o putere autoritară — care prelungea tradiţia politicii centralizatoare a lui Ştefan cel Mare, Ştefăniţă şi Petru Rareş — şi marea boierime moldoveană.

---

[2] Reproducem în versiune românească pasajul referitor la turcirea lui Iliaş Rareş şi la eforturile puterii otomane de a-l determina pe Ştefan la acelaşi pas:
„După această expediţie tiranul turc l-a chemat la sine pe Ilie, îndemnîndu-l ca renegînd creştinismul, să adopte circumciziunea mahomedană. Ilie, om tînăr, în parte atras prin făgăduieli, în parte îngrozit de ameninţări, a cedat în faţa tiranului şi a primit circumciziunea împreună cu cîţiva dintre boierii săi. Ceilalţi însă, mai înţelepţi, nu au putut fi constrînşi nici prin ademeneli, nici prin ameninţări. În cele din urmă l-a trimis [pe Ilie] în Valahia încărcat de foarte multe daruri, poruncindu-i ca să-i atragă pe valahi cu încetul la aceeaşi necredinţă şi perfidie. Valahii însă i-au rezistat cu forţa lui Ilie cînd s-a înapoiat şi nu i-au îngăduit ca, mînjit de impietatea mahomedană, să intre în ţară. Iară turcul văzînd statornicia valahilor l-a revocat pe Ilie. Între timp valahii l-au ales pe fratele mai mic al lui Ilie, Ştefan, căruia tiranul turc i-a trimis, după obiceiul său, însignele şi daruri numeroase, sfătuindu-l să imite exemplul fratelui său. Acesta a răspuns că nu poate face acest lucru din pricina supuşilor [săi], căci altminteri ar fi răsturnat de locuitorii ţării. Turcul, ocupat cu alte războaie, a tăinuit toate. Apoi, prin solii repetate şi ademenitoare, dar tainice, l-a îndemnat pe tînărul nebun ca să-i suprime treptat pe cei care nu erau de acord cu fapta lui Ilie. Ştefan s-a purtat în această privinţă după cum dorea turcul, căci deseori ucidea într-o singură zi douăzeci, uneori şi mai mulţi bărbaţi fruntaşi, pentru a-i face pe plac tiranului turc, astfel încît, atunci cînd acesta ar fi dorit-o, să-i subjuge mai uşor pe ceilalţi după ce i-a suprimat pe cei mai puternici. Şi, pe cînd îşi desfăşura cruzimea împotriva tuturor fruntaşilor, dregătorii curţii sale ciţi mai rămăseseră, care nu îndurau cruzimea şi înţelegeau că toate se petrec din pricina preacrudului tiran, spre primejdia ţării, s-au hotărît să fugă şi au [şi] fugit la poloni, cărora le-au relatat toate intenţiile şi atrocitatea tiranului. Aceştia [polonii] i-au primit omeneşte, cu ospitalitate, şi au găzduit vreo două sute de bărbaţi fruntaşi, timp de un an. Căci, exceptînd vreo doi sau trei, ceilalţi, părăsind toate [ale lor], şi luînd cu ei caii cei mai buni, au fugit".

www.dacoromanica.ro

Cînd conflictul a atins momentul culminant, care a coincis şi cu un nou val de presiune otomană, boierimea, cum se ştie, l-a suprimat pe domnul care, după informaţia izvorului nostru, procedase la masive confiscări de stăpîniri boiereşti. Dar vidul de autoritate politică era deosebit de primejdios pentru că deschidea posibilitatea unei agravări a dominaţiei otomane asupra Moldovei; boierii moldoveni refugiaţi în număr mare în Polonia s-au grăbit să aleagă un nou domn, Petru Stolnicul, devenit Alexandru Lăpuşneanu; cu concursul autorităţilor polone de graniţă şi fără a aştepta asentimentul regelui Sigismund August, aflat în provinciile nordice ale ţării, noul domn intră în ţară, pe care pune stăpînire după înlăturarea rivalului ridicat în domnie imediat după asasinarea lui Ştefan Rareş de boierimea rămasă în ţară. Cîteva indicaţii de prim interes asupra începutului domniei lui Lăpuşneanu — alegerea şi jurămîntul depus de către boieri, omagiul noului domn faţă de coroana polonă, restituirea domeniilor boiereşti confiscate etc. — se adaugă la cele asupra domniei anterioare şi conferă broşurii un loc deosebit între izvoarele istoriei moldovene la mijlocul secolului al XVI-lea [3].

Născută dintr-o preocupare politică — necesitatea de a justifica în faţa forurilor conducătoare polone iniţiativa sprijinirii lui Alexandru Lăpuşneanu care putea comporta grave complicaţii în raporturile cu Imperiul otoman — , tipăritura din 1553 înfăţişează evenimentele expuse prin prisma intereselor care au adus-o la lumină; cu aceasta însă valoarea informaţiei pe care o aduce nu e cu nimic scăzută. Cercetată atent, confruntată cu izvoarele cunoscute încă dinainte asupra acestei perioade, ea va contribui la mai buna înţelegere a istoriei Moldovei în vremea în care valul islamului tindea să o cuprindă în întregime.

ANEXĂ

[FOAIA DE TITLU]

Oratio fvnebris de illvstrissimi principis et Domini Domini Iohannis Radziuili Oliciae et Nesnisi Ducis, vita et morte, scripta a Wenceslao Agrippa Lithuano.

Epicedion scriptvm a Philippo Melanthone

1553

[3] „De aceea [polonii] au îngăduit valahilor, care erau în număr mare, ca să aleagă dintre ei un bărbat drept şi înţelept; aceştia străduindu-se au ales un om serios şi bun numit Petru Alexandru, mai sărac decît ceilalţi [şi] a cărui dreptate şi cinste le erau dinainte cunoscute; acestuia i-au jurat supunere cu multă veselie. Apoi Alexandru ales a jurat cu ai săi faţă de domnii [poloni] supunere, credinţă şi ascultare regelui Poloniei, în numele întregii ţări, şi a făgăduit ajutor de zece mi de oameni, pe cheltuială proprie, împotriva oricărui duşman. Însă domnii [poloni], la rîndul lor, i-au făgăduit în numele regelui ajutor şi apărare. După ce acestea au fost săvîrşite potrivit ritualului, trimit fără amînare o oaste bine echipată în Valahia pentru a-l aşeza pe Alexandru în scaun. Oastea valahă i s-a supus şi cîţi mai rămăseseră dintre boieri l-au primit bucuros ca domn. La fel au procedat şi comandanţii cetăţilor şi ai garnizoanelor, fără opoziţia sau împotrivirea cuiva. Acesta fiind înscăunat în domnie, a încetat acea cruzime şi nedreptate. Căci tuturor le-a restituit stăpînirile pierdute".

www.dacoromanica.ro

Addita est narratio scripta a fide digno de Vualachorum tyrannis, quae ostendit, Turcicos Tyrannos non solum crudelitate, sed etiam astutia magna et fraudibus grassari.

Narratio scripta a fide digno de Vualachorum tyrannis, quae ostendit Turcicos Tyrannos non solum crudelitate, sed etiam astutia magna et fraudibus grassari.

Valachia regio meridionalis, populosa et bellatrix, amenissimo loco egregie sita est. Ea Regibus Poloniae multis annis erat feudalis. Sed paucis ante annis Petrus dux Valachiae defecit ad Turcam. Deinde ipso sublato filius natu maior nomine Elias rursus se Regi Polonorum subiecit, et iurauit, se fidem seruaturum. Nunc autem tertius iam instat annus, cum praefatus Elias instinctu et persuasione Turcae fidem fregit, et collecto non mediocri exercitu insperato cinxit obsidione arcem regiam Bar et ciuitatem, cui pręerat uir industrius ac rei militaris peritus Bernhardus Pretouitz. Hic strenue defendebat arcem, et ciuita || tem. Et cum non successisset Valachis illa obsidio, ammissis illic multis praestantioribus uiris, uersi sunt in fugam. Quos persequens Petrouicius magna clade affecit, et plurimos captiuos abduxit.

Post eam expeditionem Turcicus Tyrannus, uocauit, ad se Eliam, suasurus ipsi, ut abiecto Christianismo, susciperet circumcisionem Mahometicam. Elias homo iuuenis, partim pollicitationibus allectus, partim etiam minis perterritus, cessit Tyranno, ac cum paucis suis nobilibus circumcisionem accepit. Reliqui autem sapientiores nec blandiciis, nec terroribus adigi poterant. Tandem cum amplissimis muneribus eum dimisit in Valachiam, mandans, ut Valachos paulatim ad eandem impietatem et perfidiam pertraheret. Valachi autem redeunti Eliae ui restiterunt, nec passi sunt, ut pollutus impietate Mahometica Prouinciam ingrederetur. Turca uidens constantiam Valachorum reuocauit Eliam. Interim Valachi elegerunt fratrem iuniorem Stephanum, cui Turcicus Tyrannus mo||re suo misit uexillum et magna munera, ac suasit ut exemplum fratris imitaretur. Hic respondit, se non posse id facere propter subditos, alioqui excuteretur a prouincialibus. Turca occupatus aliis bellis dissimulauit omnia. Deinde crebris et blandis, occultis tamen legationibus persuasit stulto iuueni, ut illos quibus displicebat facinus Eliae, paulatim extirparet. Stephanus in hac re talem se gessit, qualem Turca exoptabat. Nam sępe uno die interfecit 20, aliquando plures uiros praestantes, et bellis Turcicis iam olim assuefactos, ac intra duos annos plus quam mille fortissimos uiros interfecit, ut Turcico Tyranno gratificaretur, quo facilius, quando uellet, absumptis fortioribus reliquos subiugaret. Et cum sic in omnes prestantiores saeuiret, illi qui reliqui erant officiales aulę eius, quibus displicebat crudelitas, et qui intelligebant ista geri iussu saeuissimi Tyranni ad perniciem prouinciae, fuga sibi consuluerunt, et confugerunt ad Polonos, quibus omnia consilia, et atrocitatem Tyranni exposuerunt. Quos ipsi humaniter ho || spicio exceperunt, et circiter ducentos uiros praestantes apud se per annum fouerunt. Exceptis enim duobus uel tribus, alii omnibus relictis, sublatis secum optimis equis, fugerunt.

Post haec proxima hac ęstate iussu Turcici Tyranni, collecto magno exercitu irruit Stephanus in Transiluaniam et illic magna clade Transiluanos in finibus praesertim sitos affecit, ac onustus praeda domum rediit. Rex Polonorum habuit non mediocres copias pro tutandis finibus, et incursione Tartarorum, Turcarum et Valachorum per totam ęstatem. Cumque istae copiae in castris iacerent per aliquot hebdomadas supra flumen Neper, quod Podoliam et Valachiam diuidit, ex quo loco facile et commode poterant tutari Podoliam tam aduersus Tartaros, quam Valachos, tunc multi ex Valachia nobiles, qui erant superstites, confugiebant ad exercitum, implorantes opem contra Tyrannum nomine totius Valachiae grauissime afflictae.

Praefectus eius exercitus miser || tus ipsorum cladis, consolabatur eos, iubens expectare mandatum hac de re Regis, nihil enim se posse iniussu regis facere. Tyrannus interim grassari non cessabat, iusto Dei tandem iudicio interfectus est a suis in tentorio noctu. Quod ubi exulibus ac Praefecto copiarum nunciatum esset, ipse consilio inito cum praecipuis nobilibus ac centurionibus eius exercitus, communi consilio statuerunt, non esse expectandum nuncium a Regia Maiestate, qui erat tum [illegible] ob distantiam loci uenire, sed

www.dacoromanica.ro

succurrendum oppressis Valachis, data tanta opportunitate, quae si negligeretur, Turcicus Tyrannus eam non neglexisset.

Quare permiserunt Valachis, quorum erat magnus numerus, ut ex suis eligerent uirum iustum et prudentem, qui inito consilio elegerunt uirum grauem et humanum, de cuius iusticia et probitate antea eis constabat, caeteris pauperiorem, nomine Petrum Alexandrum, cui iurarunt obedientiam cum magna animorum alacritate. Deinde Alexander electus || cum suis iurauit coram dominis, obedientiam, fidem et subiectionem Regi Polonię, nomine totius provinciae, et promisit proprio sumptu decem millia militum aduersus quemlibet hostem. Domini uicissim nomine Regis promiserunt ei auxilium et defensionem. His rite peractis mittunt exercitum sine contatione in Valachiam bene instructum, ut Alexandrum collocarent in sede. Exercitus autem Valachicus ultro se ei subiecit, et quotquot superstites fuerant domini, laeti suscipiebant eum pro suo domino. Idem fecerunt Praefecti arcium et praesidiorum, nemine contradicente aut prohibente. Quo in sede collocato cessauit illa crudelitas et iniusticia. Nam omnibus possessiones amissas restituit.

Inter caetera cum thesauros prouinciae aperirent, inueniunt literas Turcici Tyranni, nuper missas, in quibus gratias agit Stephano, pro illa crudelitate, quam iussu eius exercuit in Transiluania, et promittit ei gratiam. Rursusque hortatur eum ad expeditionem, iubetque colligere quin || quaginta millia bellatorum, et denuo irruere in Transiluaniam, quam Turcae Ardeliam uocant. Promittitque in eisdem literis Tartarorum triginta millia in auxilium. Item significat se mandasse Moldauo, cuius lata est prouincia, ut colligat contra Transiluanos octoginta millia. Deinde praeter Turcas, qui erant alioqui in Vngaria, promittit se missurum suppetias ad deuastandam Transiluaniam uiginti millia. Mandatque in eis literis, que erant Turcice scriptae, quas uidit qui haec retulit, ut absque ulla commiseratione igne et ferro grassaretur, nec parceret aetati, nec sexui, sed omnia funditus extirparet ac deleret.

Tam crudele decretum Turcicae beluae de Transiluania impediuit coelestis Pater. Primo per mortem Stephani, deinde per Polonos, qui tempestiue ut dictum est constituerunt nouum Principem. Quod tribuendum est admirandae diuinae gubernationi, et protectioni Ecclesiae, propter quam et reliquis parcit. Vtinam haec consilia, et crudelia decreta Turcica, scirent Ecclesiae Transilua||nae, ut Deo protectori et admirando liberatori gratias agerent, ac nomen eius celebrarent.

Tartari qui ad illam expeditionem Transiluanicam erant collecti, et adhuc colligebantur cis Tauricam Chersonesum, ubi exoneratur fluuius Neper, qui diuidit Podoliam ac Valachiam, audientes de morte Valachici Tyranni, et institutione noui Principis, rursus redierunt ad Precocopiam et reliqua loca. Haec ex multis pauca significaui, multa enim brevitatis causa omissa sunt, ut uos quoque sciretis quibus mediis Deus omnipotens Transiluaniam, quę hospicia Ecclesiae praebet, potenter et mirabiliter a Turcica Tyrannide liberauerit.

Hoc ingens beneficium Dei grata commemoratione celebremus, et petamus et expectemus nos quoque protectionem, ne in nostris regionibus grassetur Turcica impietas et spurcicies, sed ut seruentur Ecclesiae reliquiae, et Deus uera inuocatione et in agnitione Domini noestri Iesu Christi celebretur, et hominum mores, honesta disciplina regantur, Amen.

www.dacoromanica.ro

ORATIO FVNEBRIS DE ILLV-

STRISSIMI PRINCIPIS ET DO-

mini Domini Iohannis Radziuili Oliciæ
& Neſniſi Ducis, uita & morte,
ſcripta à

VVENCESLAO AGRIP-
pa Lithuano.

EPICEDION SCRIPTVM
A PHILIPPO MELAN-
THONE.

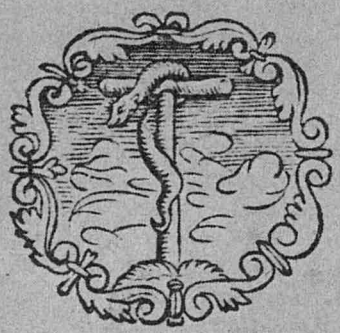

I 5 5 3.

ADDITA EST NARRATIO SCRI-
pta à fide digno de Vualachorum tyrannis, quæ
oſtendit, Turcicos Tyrannos non ſolum
crudelitate, ſed etiã aſtutia magna
& fraudibus graſſari.

Fig. 1. — Foaia de titlu a tipăriturii.

www.dacoromanica.ro

COMERȚUL DE TRANZIT SPRE POLONIA PRIN ȚARA ROMÂNEASCĂ ȘI TRANSILVANIA (ULTIMUL SFERT AL SECOLULUI AL XVII-LEA)*

DE

L. DEMÉNY

Un capitol important al relațiilor dintre țările române și Polonia în secolul al XVII-lea îl constituia comerțul de tranzit spre Polonia prin Țara Românească și Transilvania în ultimul sfert al acestui secol. Comerțul de tranzit din sudul Dunării spre Polonia s-a desfășurat în tot secolul al XVI-lea și în primele trei sferturi ale secolului al XVII-lea pe vechiul drum comercial prin Moldova. Acesta era drumul principal al comerțului direct dintre Polonia si Imperiul otoman, căci mărfurile levantine care pătrundeau în Polonia prin intermediul Europei apusene erau adusede companii comerciale engleze sau olandeze, dar mai ales de compania scoțiană, cum s-a întîmplat în prima jumătate a secolului al XVII-lea. Un comerț de tranzit prin Țara Românească și Transilvania spre Polonia cu o oarecare regularitate nu se desfășura. Dacă totuși pătrundeau mărfuri sud-dunărene și pe această cale în Polonia acest lucru era incidental, sporadic și juca un rol cu totul neglijabil în relațiile dintre țările române și Polonia și în ansamblul comerțului extern al Poloniei din acea vreme. Ce a determinat schimbarea bruscă a drumului comercial, deplasarea lui din Moldova în Țara Românească și Transilvania prin Cîineni și Turnu-Roșu? Între anii 1673 și 1692 această ultimă cale a devenit drumul comercial principal al comerțului de tranzit direct între sudul Dunării și Polonia. Se desfășura pe acest drum un comerț de tranzit spre Polonia care atingea proporții însemnate, ajungînd, după cum vom vedea, să însumeze mărfuri în valoare de peste 50 000 de florini renani anual.

Deplasarea drumului comercial de tranzit din Moldova în Țara Românească și Transilvania era legată de evenimentele politice și militare care au avut loc în regiunile nordului Moldovei, în Ucraina și în Podolia, care împiedicau desfășurarea comerțului în aceste regiuni. Încă nu se încheiase rivalitatea ruso-polonă prin încheierea în 1667 a păcii de la Andrusov, cînd

* Capitol din lucrarea *Relațiile economice dintre țările române și Polonia în secolul al XVII-lea*, elaborată în cadrul Institutului de istorie „N. Iorga".

www.dacoromanica.ro

Polonia a fost amenințată de un nou pericol. La sfîrșitul anului 1666 și începutul anului 1667 tătarii din Crimeea întreprind o expediție militară puternică împotriva Poloniei, la ordinul Porții. Imperiul otoman încurajat de succesele obținute în centrul Europei se angajează într-o acțiune care se va termina cu ocuparea Podoliei. Polonia era frămîntată de lupte interne duse de diferitele fracțiuni ale magnaților poloni pentru tron. După abdicarea lui Jan Cazimir în 1668, pe tronul Poloniei este adus Mihail Coribut Vișnovețki, în timpul căruia luptele interne s-au ascuțit și mai mult. Organizarea unei apărări solide în fața expansiunii turco-tătărești a fost lăsată pe planul al doilea sau neglijată complet. Între timp însă tătarii reînnoiau acțiunile lor militare din ce în ce mai des. În vara lui 1671, tătarii au pătruns din nou în Ucraina apuseană, aflată sub stăpînirea Poloniei. Cu toate succesele obținute de oștile polone, expansiunea turco-tătară nu a fost stăvilită. În ianuarie 1672 solul Porții aducea la Varșovia declarația de război. În vara lui 1672, armata turco-tătară a ajuns la granița Poloniei și în luna august a cucerit Camenița. Polonia nu era în stare să desfășoare a rezistență pe măsura pericolului care o amenința și a fost nevoită să accepte condițiile de pace impuse de Poartă și să semneze la 17 octombrie 1672 pacea în urma căreia Podolia și cea mai mare parte a Ucrainei apusene rămîneau ocupate de Turcia. Polonia s-a angajat să plătească Turciei o sumă de 80 000 de taleri despăgubire și un tribut anual de 22 000 de cervoneți. Seimul polon a refuzat să ratifice pacea și astfel rivalitatea turco-polonă, declanșată încă din 1666, s-a transformat într-o stare permanentă de război, care a durat cu succese schimbătoare timp de aproape 30 de ani, pînă cînd, în urma loviturilor primite în centrul Europei, Turcia a fost nevoită să renunțe la planurile sale expansioniste în regiunile ucrainene și polone.

Ocuparea Cameniței, centru comercial de prim rang pe drumul de tranzit între Turcia și Polonia, și transformarea acestor regiuni, precum și a Moldovei într-un teatru de război permanent au împiedicat desfășurarea comerțului dintre Balcani și Polonia pe vechiul drum de tranzit prin Moldova [1]. Negustorii care ocupau un loc de frunte în acest comerț și în special compania de negustori armeni din Camenița a fost nevoită să-și înceteze activitatea. Majoritatea negustorilor armeni din Podolia și Moldova au fugit în Transilvania. Circa trei mii de familii de armeni se stabilesc în 1672 în Transilvania, la Gheorghieni, în Ciuc, la Bistrița, și atunci se formează și puternica comunitate de negustori și meșteșugari armeni stabiliți la Gherla[2], care va juca un rol de seamă în viața economică a principatului Transilvaniei și în relațiile comerciale ale acestei țări cu țările vecine. Negustorii armeni stabiliți în Transilvania vor juca un rol important și în comerțul de tranzit ce se desfășura din regiunile sud-dunărene spre Polonia prin Țara Românească și Transilvania.

În urma evenimentelor relatate mai sus, drumul comercial din sudul Dunării prin Moldova spre Polonia a fost paralizat și comerțul de tranzit sud-dunăreano-polonez timp de circa trei decenii se va desfășura prin Țara

[1] H. Dj. Siruni, *Armeni în viața economică a țărilor române*, București, f. a., p. 33—34; N. Iorga, *Istoria comerțului românesc. Epoca veche*, București, 1925, p. 258—292; Paul Cernovodeanu, *England and the Question of free trade in the Black Sea in the 17th Century*, în „Revue roumaine d'histoire", tom. VI (1967), nr. 1, p. 15—21; idem, *Relațiile economice ale Angliei cu țările române în perioada 1660—1714*, în „Studii", tom. 21 (1968), nr. 2, p. 259.

[2] Szongott Kristóf, *Szamosújvár szabad királyi város monográfiája* (Monografia orașului liber regesc Gherla), vol. I—III, Szamosújvár, 1896—1901.

www.dacoromanica.ro

Românească și Transilvania, trecînd pe Valea Oltului pe la Cîineni și Turnu-Roșu.

Acest comerț de tranzit se poate studia pe baza unui material arhivistic foarte prețios păstrat la Arhivele Statului din Sibiu [3]. Este vorba de socotelile de vamă ale tricesimei de la Turnu-Roșu. Din păcate, în fondul amintit s-au păstrat integral socotelile numai pe cîțiva ani, începînd din 1673 și pînă la anul 1692, cu o serie de întreruperi. Anii pentru care socotelile vamale s-au păstrat sînt: 1673 [4] (februarie-august), 1682 (martie-octombrie) [5], 1683—1685 (integral) [6], 1686 (noiembrie 1685 pînă la 18 aprilie 1686) [7], 1689 (august-decembrie), 1690—1691 (integral) și 1692 (ianuarie- aprilie) [8]. În aceste socoteli vamale sînt trecute următoarele rubrici: data, numele negustorului, indicația că duce mărfuri în Polonia [9], numele și cantitatea mărfurilor transportate, vama plătită pentru fiecare marfă în parte sau vama globală plătită de negustor. Pe baza acestor date am schițat cîteva probleme de bază ale comerțului de tranzit prin Turnu-Roșu în Polonia în ultimul sfert al secolului al XVII-lea, încercînd să aplicăm metoda statistică, cantitativă în cercetare. Printre aceste probleme sînt: stabilirea sortimentelor de mărfuri transportate în Polonia, proporția diferitelor mărfuri, cantitatea totală de mărfuri transportate și vama plătită, locul pe care-l ocupă comerțul de tranzit spre Polonia în ansamblul legăturilor economice dintre Țara Românească și Transilvania desfășurate pe Valea Oltului, proveniența principalelor mărfuri, stabilirea listei de negustori și vama plătită de fiecare negustor pentru mărfurile duse în Polonia, proveniența negustorilor etc. Cercetarea materialului documentar ne-a demonstrat că ne aflăm în fața unui aspect important al relațiilor economice ale țărilor române cu Polonia în secolul al XVII-lea, nu numai pentru că acest comerț s-a desfășurat pe teritoriul țării noastre, ci pentru că un număr mare de negustori care duceau mărfuri sud-dunărene în Polonia proveneau din Transilvania și Țara Românească.

Totodată, atît sortimentul de mărfuri importate, cît și originea negustorilor ne arată că activitatea comercială desfășurată la Turnu-Roșu lega două regiuni diferite ale Europei, ba chiar lega Polonia și de alte continente prin mijlocirea companiilor comerciale străine care-și desfășurau comerțul în bazinul mediteranean, și în primul rînd prin mijlocirea companiei engleze a Levantului. Astfel, comerțul de tranzit din Imperiul otoman spre Polonia prin Țara Românească și Transilvania constituie o parte integrantă a comerțului european, un capitol important de istorie universală.

Sîntem convinși că începutul modest pe care-l întreprindem prin punerea în circuit a materialului documentar amintit mai sus va duce la o lărgire a cercetărilor în acest domeniu, că lacunele și neajunsurile studiului nostru vor fi în curînd completate de alte cercetări mai ample și mai complexe. Nădăjduim că vor fi scoase la iveală și alte materiale arhivistice de această natură, poate chiar din bogatele fonduri arhivistice din Polonia,

[3] Arhivele Statului Sibiu. Zwanzig-und Dreisig Rechnungen, cutia XXVII, nr. 1—16.
[4] Ibidem, nr. 5, II.
[5] Ibidem, nr. 10, II.
[6] Ibidem, nr. 10, II și 11.
[7] Ibidem, nr. 10, II.
[8] Ibidem, nr. 16.
[9] Am scos numai acele date unde această indicație din dată există.

www.dacoromanica.ro

şi atunci tabloul schiţat de noi va fi mult întregit, şi poate în unele locuri şi modificat.

Socotelile de vamă de la Turnu-Roşu ne dau răspuns la întrebarea despre sortimentul, cantitatea şi valoarea mărfurilor transportate în Polonia. La prima vedere acest sortiment este destul de larg dacă analizăm întreaga listă de mărfuri duse de negustori. În realitate însă, după cum vom vedea, numai circa 25—30 sortimente de mărfuri constituiau o preocupare permanentă a acestui comerţ de tranzit. Dar să vedem mai întîi care sînt aceste mărfuri şi în ce cantităţi au fost aduse din sudul Dunării. Reţine atenţia faptul că, pe prim loc, se situează *bumbacul şi diferite ţesături confecţionate din bumbac*, urmează apoi *mătasea şi articolele de mătase, piei diferite* şi *blănuri, stofe diferite*, un sortiment relativ redus de *mirodenii* şi *dulciuri* şi diferite alte *mărfuri din Adrianopol, Brusa, India, Persia, Rumelia, Veneţia* şi din alte ţări şi localităţi.

La loc de frunte , în ce priveşte plata de tricesimă, se situează firele de bumbac colorat numit şi fitău [10], pentru care s-a plătit în anii 1673 şi 1682—1686 la vamă suma de 1 465,05 florini renani, sumă apreciabilă în condiţiile de atunci. Ce cantitate de marfă reprezenta această sumă? Este o întrebare la care răspunsul este mai greu de dat, deoarece socotelile indicau măsuri diferite şi în unii ani chiar destul de imprecise. Totuşi o anumită evaluare se poate face. Două sînt măsurile care indicau cantitatea de fire de bumbac colorat dusă prin Ţara Românească şi Transilvania în Polonia : ocaua şi povara. Astfel, în 1673 s-au transportat 450 de ocale de fire în valoare de 740 de florini renani, pentru care s-a plătit ca vamă 22,50 florini renani. O cantitate mult mai mare de fire de bumbac colorat a fost înregistrată la vama din Turnu-Roşu în 1682, deşi socotelile pe acest an ni s-au păstrat doar pe perioada de la 27 martie pînă la 21 octombrie, deci mai puţin de şapte luni. În ce priveşte cantitatea de marfă transportată, izvorul o indică sau în ocale sau în poveri [11]. În total s-au transportat 33 de poveri şi 750 de ocale de fire de bumbac, în valoare de circa 6 502,50 florini renani, pentru care s-a plătit o sumă de 216,75 fl. r. vamă la Turnu-Roşu. În 1683 cantitatea de fire de bumbac transportată creşte şi mai mult ajungînd la 72 de poveri şi 460 de ocale, în valoare de circa 12 000 de fl. renani, pentru care s-a plătit o vamă de 386 de fl. r. Dar cantitatea cea mai mare de fire de bumbac colorat a fost dusă prin vama Turnu-Roşu spre Polonia în 1684, cînd ea s-a ridicat la 12 050 de ocale de fire, în valoare de circa 14 000 de florini renani, pentru care s-a plătit o vamă de 483,75 fl. r. Cu toate că, în 1685, cantitatea de mărfuri transportată prin Ţara Românească şi Transilvania creşte, atît sub raport comparativ cît şi absolut, totuşi cantitatea de fitău înregistrată la vama Turnu-Roşu pentru a fi dusă în Polonia arată, faţă de 1683—1684, o vădită scădere, însumînd doar 5 140 de ocale, în valoare de 8 000 de fl. r., pentru care s-a plătit o

[10] În socoteli : *Fejteo, feiteo, fejtő.*

[11] Povara nu era o măsură precisă şi bine fixată. Totuşi chiar socotelile de vamă ne dau indicaţii preţioase pentru a stabili cît reprezenta o povară de fire de bumbac colorat. Astfel, se nota că la 28 iunie 1682 negustorul „Ştefan Pop duce în Polonia 50 de ocale, adică o jumătate de povară de fitău" pentru care plăteşte 2,50 fl. r. vamă. O altă indicaţie ni se dă în aceleaşi socoteli la data de 16 octombrie 1682 cînd se arată că „fratele lui Paul din Tîrnovo duce în Polonia 300 de ocale (3 poveri) de fitău" pentru care plăteşte o vamă de 15,00 f.r. Cf. pentru povară : D. Mioc şi N. Stoicescu, *Măsurile medievale de greutate din Ţara Românească. Instrumente de măsurat capacitatea şi greutatea*, în SCIV, 1959, nr. 1, p. 89—91.

www.dacoromanica.ro

vamă de 257,65 fl. r. Această scădere este și mai clară în 1686, cînd s-au transportat în total numai 1 960 de ocale de fitău, în valoare de circa 3 000 fl. r. Trebuie să menționăm însă că, pe de o parte, pentru anul 1686 socotelile noastre sînt incomplete, pe de altă parte că în 1686 în ansamblul schimbului de mărfuri desfășurat prin Turnu-Roșu ponderea comerțului de tranzit spre Polonia este incomparabil mai mică decît în anii precedenți.

Constatăm în general deci că, în ce privește valoarea mărfurilor duse în Polonia, firul de bumbac colorat nu numai că ocupă primul loc, dar că el reprezintă aproape 20% din această valoare.

Bumbacul [12] era dus însă, în unii ani, în cantități apreciabile și fără să fi fost tors. Astfel, în 1683, la 29 decembrie, negustorul Ioan Fote a plătit 19,00 fl. r. vamă pentru 9 ½ poveri de bumbac transportate în Polonia; la 11 ianuarie 1685 Hagi Mihoc ducea în Polonia 20 de poveri de bumbac, pentru care a plătit vama de 33,00 fl. r.; iar la 31 ianuarie 1686 Gaspar din Rusciuc ducea 20 de poveri de bumbac plătind o vamă de 60,00 fl. r. Se constată deci că bumbacul netors nu reprezenta o marfă importantă care să fi constituit obiectul permanent de comerț, cel puțin în ce privește vama din Turnu-Roșu. O cantitate infimă de bumbac era dusă în Polonia prin Țara Românească și Transilvania în formă de ață colorată [13]. Numai în 1684 este ea înregistrată în socotelile de tricesimă și atunci într-o cantitate infimă, plătindu-se o vamă de 2, 88 florini renani.

Mătasea și diferite țesături de mătase constituiau de asemenea un obiect de import polonez permanent, care se reflectă destul de pregnant și în socotelile de vamă de la Turnu-Roșu. În total, în anii 1673 și 1682—1686, a fost transportată prin Țara Românească și Transilvania mătase [14] de o calitate mai bună, în valoare de circa 43 200 de fl. r., pentru care s-a plătit o sumă de 1 430,30 fl. r. vamă. Cantitatea cea mai mare de mătase mai fină a fost dusă în 1573, cînd 8 negustori au transportat 3 948 de litre de mătase, pentru care s-a plătit suma de 592,20 fl. r. vamă. Cu toate că în anii care au urmat constatăm o scădere sensibilă a cantității de mătase dusă în Polonia, totuși ea rămîne în ansamblul mărfurilor de tranzit la un loc de frunte. Astfel, în 1682 au fost transportate 10 poveri și 190 de litre, în 1683 9 ½ poveri și 66 de litre, în 1684 9 poveri, în 1685 7 poveri și 6 măji, iar în 1686 2 poveri de mătase mai fină. Se transporta însă în Polonia și mătase de o calitate inferioară [15], e drept, mult mai puțină; în valoare de circa 1 000—1 100 de fl. r., plătindu-se o vamă de 33, 60 fl. r. în toți anii arătați mai sus. Că este vorba de o mătase mai ieftină, deci de o calitate inferioară, ne arată faptul că pentru 100 de ocale din această mătase se plăteau doar trei florini renani vamă, pe cînd pentru aceeași cantitate de mătase mai fină se plătea o vamă de 20 de fl. r.

O singură dată în această întreagă perioadă se înregistrează o a treia calitate de mătase intermediară, așa-numita „mătase baka" [16], dusă în Polonia, anume în 1673 cînd s-au transportat 60 de litre în valoare de circa 200 de fl. r., plătindu-se o vamă de 6,00 fl.r.

Prin Țara Românească și Transilvania se ducea în Polonia o însemnată cantitate de țesături din mătase sau la care se folosea și mătasea.

[12] *Gyapot.*
[13] *Festett cérna.*
[14] *Selyem.*
[15] *Matász.*
[16] *Baka selyem.*

www.dacoromanica.ro

Printre acestea locul principal îl ocupa muselina [17]. În 1682 au fost transportate în Polonia 8 ½ baloturi de muselină în valoare de circa 2 000—2 100 fl. r., pentru care s-au plătit 69 fl. r. vamă. În 1683 s-a transportat o cantitate mai mică, doar 6 poveri, în valoare de circa 1 100 de fl. r., plătindu-se o vamă de 36 de fl. r. Cea mai însemnată cantitate de muselină a fost dusă în Polonia în anul 1684 (18 baloturi şi 1 907 valuri, în valoare de circa 7 550 de fl. r. , plătindu-se o vamă de 235,52 fl. r.) şi 1685 (40 ½ poveri în valoare de circa 7 400 de fl. r., pentru care s-au plătit 230,50 fl. r. vamă).

În cantităţi mai mici se transportau spre Polonia diferite alte mărfuri confecţionate din mătase, ca : material pestriţ din mătase [18], baticuri albe de mătase [19], şnur de mătase [20], cordoane mici de mătase [21], cordoane mijlocii de mătase [22], cordoane „mukadem" [23], cordoane de mătase carmajin [24], cordoane de mătase şi bumbac amestecate [25], precum şi diferite şaluri de mătase şi lînă împodobite cu fire de aur [26] şi alte sortimente inferioare [27] ca şi fulare de mătase [28] şi năframe [29].

Prin Ţara Românească şi Transilvania se transporta în Polonia o cantitate însemnată de pînzeturi de calităţi foarte diferite, ţesute mai ales din bumbac şi din in. Printre acestea se află pînza roşie [30] sau pînza turcească [31] şi cămăşi din pînză turcească [32]. Unele dintre acestea erau ţesute din bumbac, mătase şi chiar lînă fină amestecate, cele mai multe însă erau mai ales din bumbac şi în cantităţi însemnate, ca diferitele pînzeturi „batist". Astfel, numai în 1673 s-au transportat în Polonia, prin vama Turnu-Roşu, 787 de valuri de batist din bumbac [33], în valoare de circa 3 000 de fl. r., pentru care s-au plătit 90,24 fl.r. vamă. Se aduceau însă şi alte sortimente de pînzeturi batist [34] în cantităţi

---

[17] *Muszul.* Muselina (mosul) — o ţesătură de bumbac, mătase sau de lînă, foarte subţire şi străvezie. Numele lui *mosul* provine de la localitatea Mosul unde s-a fabricat pentru prima dată. Ţesătura era de diferite culori.

[18] *Tarka selyem materia.*

[19] *Fejér selyem keszkenő.*

[20] *Selyem sinor*

[21] *Apró selyem övek, apró sál övek.*

[22] *Közép való selyem övek.*

[23] *Mukadem övek.*

[24] *Kormasin selyem övek.*

[25] *Gyapot s selyemmel elegyes övek.*

[26] *Aranyozott sál övek, lengyel aranyozott övek.*

[27] *Alább való sál övek.*

[28] *Nyakra való keszkenő.*

[29] *Varrot keszkenő.*

[30] *Veres vászon.*

[31] *Török vászon, török bulya vászon.*

[32] *Török bulya vászon ingek.*

[33] *Gyapot patyolat.*

[34] *Köz jantsár patyolat, ritka patyolat, öreg jantsár patyolat, tarka selyem patyolat, aranyos végű patyolat, kármán patyolat, köz fejér végű patyolat, elegyes patyolat* etc.

www.dacoromanica.ro

însemnate. Este interesant să semnalăm transportarea unui fel de batist numit „batist din Salle" [35], adus de lîngă Rabat din localitatea Salle, unde se fabrica și de unde prin intermediul comerțului levantin a ajuns și la noi dar și în Polonia. La unul din sortimentele acestui batist se folosea și lîna fină ceea ce o făcea destul de scumpă [36]. Menționăm că mai ales în 1673 transportul de pînzeturi de batist era însemnat, căci în toți cei cinci ani — între 1682 pînă în 1686 — nu s-a înregistrat o cantitate atît de mare cît s-a consemnat în cele 7 luni ale anului 1673 în registrele vamale de la Turnu-Roșu.

Comerțul de tranzit spre Polonia mai cuprindea o cantitate oarecare de pînzeturi diferite [37]. Examinînd tabelul mărfurilor transportate, constatăm că ele constituiau o cantitate pentru care s-au plătit în diferiți ani de la 9 la 22,50 de fl. r. vamă. Cea mai apreciată pînză și de cea mai bună calitate era considerat giulgiul din India. Astfel, în 1673, s-au transportat în total 269 de valuri de pînză din India în valoare de circa 700 de fl. r. și s-a plătit o vamă de 21,54 fl. r.

Tafta turcească pestriță [38] este înregistrată doar în 1673 ca fiind dusă în Polonia, și atunci într-o cantitate de numai 40 de valuri, în valoare de circa 220 de florini renani, pentru care vama era de 7,20 fl. r. Cît privește taftaua turcească cu fire de aur [39], ea este consemnată doar în 1682, cînd s-a transportat doar un singur val. Nici cantitatea de catifea obișnuită [40] dusă în Polonia prin Țara Românească și Transilvania nu era însemnată, deși este înregistrată în anii 1682, 1684 și 1685. Ea era însă o marfă scumpă, căci în 1682 cînd s-au dus 3 valuri de catifea obișnuită în valoare de circa 300 de fl. r., s-a plătit o vamă de 9 florini renani. În 1684 s-a dus o catifea și mai scumpă, deoarece numai pentru un val și jumătate de catifea s-a plătit o vamă de 6 florini renani.

Bogasiul era o altă pînză sau stofă scumpă, folosită mai ales pentru căptușeli, transportată prin Țara Românească și Transilvania în Polonia. Și din această marfă întîlnim sortimente diferite ca: bogasiu [41], bogasiu obișnuit [42], bogasiu colorat [43], bogasiu de Brusa [44], bogasiu indian [45] și bogasiu „imamusa" [46]. În cei șase ani în care se poate stabili valoarea bogasiului transportat spre Polonia s-a înregistrat la Turnu-Roșu o cantitate în valoare de circa 11 000 fl. r., pentru care s-a plătit o sumă de 349,82 ½ florini renani vamă. Cît privește cantitățile transportate din fiecare sortiment, tabelul de mai jos ne oferă următoarea imagine:

---

[35] *Szállé palyolat, ször szállé palyolat,* sau simplu *szále* și *durva szálé.*

[36] Astfel numai pentru 109 valuri din acest batist s-a plătit în 1673 în total o sumă de 13,08 fl. r. vamă.

[37] *Gyolcs, gyapot gyolcs, Páltzás gyolcs, Indiai gyolcs.*

[38] *Tarka török taffota.*

[39] *Török aranyozott tafuta.*

[40] *Köz bársony, bársony, félvégű bársony.*

[41] *Bogazia.*

[42] *Durva bogazia.*

[43] *Festett bogazia.*

[44] *Bruszai bogazia.*

[45] *Indiai bogazia.*

[46] *Imamusza,* un fel de bogasiu negru amestecat cu verde.

www.dacoromanica.ro

Marfa	1673		1682		1683		1684		1685	
	cantitatea	vama	cantitatea	vama	cantitatea	vama	cantitatea	vama	cantitatea	vama
Bogasiu	—	—	—	—	10 pov. şi 10 viguri	36,20	6 pov. şi 10 viguri	36,45	4 pov.	36,00
Bogasiu grosolan	—	—	2 pov.	18,00	1 pov. şi 15 valuri	9,67 1/2	6 pov.	45,00	5 pov.	41,00
Bogasiu colorat	—	—	—	—	—	—	1 1/2 pov.	13,50	—	—
Bogasiu indian	2 075 valuri	83,00	—	—	—	—	—	—	—	—
Bogasiu de Brusa	—	—	—	—	—	—	1 1/2 pov.	20,00	—	—
Bogasiu „imamusa"	—	—	—	—	120 valuri	6,00	—	—	1/2 pov.	5,00

Din tabelul de mai sus reiese clar nu numai varietatea mare a sortimentelor de bogasiu şi calităţi diferite la acelaşi sortiment, ci se poate stabili şi preţul. Astfel, 6 poveri de bogasiu ordinar costau circa 1 500 de florini, 120 de valuri de bogasiu „imamusa" 200 de florini, 2 075 de valuri bogasiu indian 2 760 fl. r., una povară şi jumătate de bogasiu colorat 450 fl. r. şi aceeaşi cantitate de bogasiu de Brusa 660 de fl. r.

În anii 1682—1684 s-a transportat în Polonia o cantitate mică de flanelă [47], anume : în 1682, 20 de valuri în valoare de 33 fl., în 1683, 13 valuri, în valoare de 13 fl. şi în 1684, 60 de valuri, în valoare de 60 fl.

Un loc important în comerţul spre Polonia îl ocupă diferitele stofe şi postavuri. Printre acestea postavul aba [48] ocupă locul cel mai important, el fiind transportat cu destulă regularitate în fiecare an şi cu cantităţi însemnate, anume : în 1673, 300 de valuri în valoare de circa 1 060 fl. r., în 1682, 13 poveri şi 81 de valuri în valoare de circa 1 800 fl. r., în 1683, o jumătate de balot şi 438 de valuri în valoare de circa 2 050 fl. r., în 1684, 8 poveri şi 280 de valuri în valoare de circa 2 000 de fl. r., în 1685, cînd de fapt s-a înregistrat cea mai mare cantitate de postav aba dus în Polonia, 798 de valuri în valoare de circa 4 250 fl. r. şi în 1686, 238 de valuri în valoare de aproape 1 300 fl. r.

[47] *Borbély futa*. Lazăr Şăineanu, *Influenţa orientală asupra limbii şi culturii române*, II, partea I, Bucureşti, 1900, p. 174.

[48] *Aba* (pannus vilis, grobes Tuch, loden). Un fel de postav care se fabrica în Turcia din lînă de capră sau de oaie. Era de diferite culori şi era adusă în cantităţi mari şi la noi în secolul al XVII-lea.

www.dacoromanica.ro

Se ducea în Polonia un fel de postav grosolan numit dimie pestriță[49], dar în cantități cu totul neînsemnate. Dimia este înregistrată doar o singură dată la Turnu-Roșu ca fiind dusă în Polonia, și anume în 1673 cînd s-au transportat 6 valuri în valoare de 16 fl. r. În anii 1682 și 1684 s-a transportat prin Țara Românească și Transilvania în Polonia o cantitate însemnată de mohair, stofă lucrată de călugărițe din lînă amestecată cu păr de cămilă[50]. Și aici întîlnim calități diferite. Astfel, în 1683 s-au transportat $11\,^1{}_2$ poveri de mohair obișnuit în valoare de circa 2 500 fl. r. și 10 valuri de mohair grosolan[51]. În 1685 au fost duse spre Polonia de trei negustori $11\,^1/_2$ de poveri de mohair obișnuit, dar mai scump decît în 1684, căci o cantitate identică valora din această marfă circa 2 700 de fl. r.

Dintre materialele confecționate din mătase sau pînză se transporta în anii 1673, 1682 și 1683 o anumită cantitate de față de plapumă de calități iarăși diferite[52]. În 1673 s-au transportat 140 de bucăți de fețe de plapumă în valoare de circa 90—92 de fl. r. în 1682,130 de bucăți în valoare de aproape 300 fl. r., în 1683, o jumătate de povară, în valoare de 150 de fl. r.

Un alt grup de mărfuri, care ocupa, în ce privește valoarea mărfurilor duse în Polonia prin vama Turnu-Roșu, după bumbac și mătase, locul al treilea, îl constituiau pieile fine. Printre acestea la locul de frunte se înscrie cordovanul[53]. Astfel, în 1673 au fost duse 4 430 de bucăți de cordovan în valoare de aproape 500 fl. r., în 1682, 50 de bucăți în valoare de 66 fl.r.[54], în 1683, 12 poveri în valoare de aproape 2 000 fl. r., în 1684,14 poveri și 280 de bucăți în valoare de aproape 2 800 fl. r., în 1685, $30\,^1/_2$ poveri în valoare de peste 5 200 fl. r., iar în 1686, 2 poveri în valoare de circa 330 fl.r. În total s-au transportat în anii de mai sus $58\,^1/_2$ poveri și 4 760 de bucăți cordovan în valoare de peste 15 000 fl. r., ceea ce reprezintă o sumă apreciabilă.

În cantități ceva mai reduse, dar totuși apreciabile, se transporta în Polonia și pielea carmajin[55]. Astfel, în 1673 au fost duse 200 de bucăți în valoare de circa 330 de fl. r., în 1682, 11 baloturi în valoare de peste 2 300 fl. r., în 1683, 2 poveri în valoare de aproape 500 fl. r., în 1684, 2 poveri în valoare de peste 500 fl. r., iar în 1686, o singură povară în valoare de peste 200 de florini renani. În cei 6 ani sus-menționați au fost transportate deci în Polonia 22 de poveri, 11 baloturi și 200 de bucăți de piei carmajin în valoare totală de circa 8 730 fl. r.

Pe lîngă aceste două feluri de piei a mai fost dusă în Polonia, e drept într-o cantitate foarte mică, și pielea saftian[56], care este menționată în 1682.

---

[49] *Tarka dimi.* Țesătură de lînă mai groasă, cu precădere de culoare albă, dar și pestriță.

[50] *Muhár.*

[51] *Durva muhár.*

[52] *Paplan fedelek, alább való paplan fedél.*

[53] *Kordován bőr* (hircina pellis concinnata, corium cordubense, Cörduanleder). Cordovanul se prepara din piele de miel, oaie sau mai ales de capră. Era un fel de piele fină pentru încălțăminte de lux și era de diferite culori.

[54] În ce privește cantitatea foarte mică de cordovan dusă în Polonia în 1682, trebuie să avem în vedere că socotelile pe acest an sînt incomplete și că în realitate s-a transportat cordovan și în 1682, o cantitate mult mai mare.

[55] *Karmazsin bőr, karmasin* (corium carmesinum, Carmasinleder). Carmajinul era un fel de piele vopsită în roșu închis.

[56] *Szattyán, Szattyán bör* (corium ovillum, Schafleder). În a doua jumătate a secolului al XVII-lea, după stabilirea negustorilor armeni în Transilvania, se prepara și la noi, mai cu seamă din piele de capră și oaie.

www.dacoromanica.ro

Într-o cantitate nu prea mare se transportau în Polonia chilimuri sau carpete [57] şi covoare de două feluri; astfel, în 1673 au fost consemnate în registrele vigesimale în Turnu-Roşu trei transporturi de chilim totalizînd 256 de bucăţi în valoare de aproape 700 de fl. r. şi 67 de covoare roşii obişnuite [58] în valoare de peste 500 fl. r., pe cînd în 1682, 10 bucăţi de covoare [59] în valoare de 120 fl. r., iar în 1684, 2 baloturi din aceleaşi covoare în valoare de circa 800 de fl. r. După cum vedem, covoarele şi chilimurile sau carpetele ocupau în general un loc modest în comerţul de tranzit în Polonia prin Ţara Românească şi Transilvania.

În ce priveşte mirodeniile şi dulciurile, acestea se restrîngeau la tămîie [60], rădăcină de ghimbir [61], şofran [62] de calităţi diferite şi zahărul [63], dar acesta din urmă într-o cantitate cu totul neglijabilă, în toţi aceşti 6 ani doar în valoare de circa 35 florini renani. Din celelalte mărfuri numai la tămîie şi la rădăcina de ghimbir constatăm o continuitate de transport şi cantităţi ceva mai mari. Tămîia a fost dusă spre Polonia astfel: în 1673, $7\,^1/_2$ măji în valoare de peste 700 fl., în 1682, trei măji în valoare de circa 300 fl., în 1683, 14 măji în valoare de 1 400 fl., în 1684, 250 ocale în valoare de 350 fl., în 1685, 8 măji în valoare de 800 fl., iar în 1686, o singură majă în valoare de circa 200 fl. r. Cît priveşte rădăcina de ghimbir, ea a fost transportată în următoarele cantităţi: în 1673, $3\,^1/_2$ măji în valoare de circa 325 fl. r., în 1683, $12\,^1/_2$ măji în valoare de 1 400 fl. r., în 1685, 15 măji în valoare de 1 500 fl. r. şi, în 1686, 2 măji în valoare de circa 160 florini renani.

Şofranul se ducea pe această cale în Polonia destul de sporadic şi în cantităţi mici. Astfel, în toţi aceşti şase ani la care ne referim au fost transportate doar 72 de livre de diferite sortimente de şofran în valoare totală de circa 220 florini renani. Prin Ţara Românească şi Transilvania era dusă în Polonia şi o anumită cantitate de tutun [64]. În total din această marfă s-au transportat în anii 1682—1686, $13\,^1/_2$ poveri şi 8 măji, în valoare de aproape 1 150 florini renani.

În cantităţi foarte mici era dus în Polonia orez [65], el fiind înregistrat doar o singură dată în 1683, o singură povară în valoare de 12 florini renani. Nici hîrtia nu se ducea prin Ţara Românească şi Transilvania în Polonia în cantităţi însemnate [66]. Doar în 1684 a fost transportată o jumătate de balot de hîrtie în valoare de numai 22 florini renani.

Nu era, în ansamblu, mare nici cantitatea de blănuri duse în Polonia înregistrată la Turnu-Roşu. Astfel, au fost transportate diferite sortimente

[57] *Killim seu Karpit.* Chilimul, după definiţia lui Tiktin era „grober türkischer Wolteppich". Covor turcesc cu două feţe.

[58] *Skárlát.*

[59] *Szünyeg.*

[60] *Temjén, temén* (abibanum). Substanţă răşinoasă mirositoare, care se obţine din scoarţa copacului Baswellia din Asia.

[61] *Czitvar gyökér.* Ghimbirul (Zingiber officinale), plantă erbacee din regiunile subtropicale, al cărei rizom uscat e folosit în medicină şi ca condiment pentru prepararea siropurilor sau a dulceţurilor.

[62] *Pogáls sáfrán, sáfrán* şi *közsáfrán.* Şofranul, mică plantă erbacee cu frunzele lungi şi înguste şi cu florile violete cu linii purpurii, din ale căror stigmate se extrage o substanţă aromatică şi colorantă folosită în medicină şi în bucătărie.

[63] *Nádméz.*

[64] *Tubák, Duhán.*

[65] *Riskása,* oryza, Reis.

[66] *Papir.*

www.dacoromanica.ro

de blană de rîs pentru căptușeală [67] și piei de rîs [68]. În ce privește cantitățile duse din aceste mărfuri relevăm că în 1673 s-au transportat 5 căptușeli de blană de pe piciorul de rîs în valoare de 200 de florini renani, blană de rîs în valoare de 100 de florini renani, 24 de bucăți de piei de rîs pentru blană în valoare de 160 florini renani etc. Tot în 1673 s-au transportat în Polonia și 19 bucăți de blănuri de leopard în valoare de 290 de florini renani [69].

Se transportau dîn cînd în cînd și cai turcești [70], care erau destul de scumpi. Se întîmpla ca vama plătită pentru un singur cal să atingă suma de 2 florini renani, ceea ce ne arată că valoarea lui era de cel puțin 60 de florini renani. În cantități mai însemnate erau duse în Polonia cioltare [71], un fel de pături care se puneau sub șa. Din cînd în cînd se mai înregistrează și transportul de harnașamente pentru cai, dar în cantități foarte mici.

În socotelile vamale nu întotdeauna se dau indicații cu privire la mărfurile transportate spre Polonia. Deseori se arată însă de unde se aduceau mărfurile sau de unde proveneau ele. Astfel întîlnim mărfuri de Adrianopol [72], mărfuri de Brusa [73], mărfuri de Persia [74], mărfuri turcești [75], de la Poartă, mărfuri din Rumelia [76] și diferite mărfuri din Veneția [77]. Cantitățile transportate din aceste mărfuri erau însemnate, constituind o parte importantă a întregului sortiment de mărfuri duse spre Polonia. Menționăm faptul că în toți acești 6 ani pentru mărfurile din categoria de mai sus s-au plătit 1 456,90 florini renani vamă, ceea ce echivalează cu valoarea totală de peste 48 000 florini renani a mărfurilor transportate. Izvorul de care ne folosim nu ne permite să stabilim ce se ascunde sub denumirile generale de marfă din Brusa, marfă persană, marfă turcească etc. Ceea ce este evident e că în unele cazuri s-ar putea să fie vorba de o anumită marfă, căci se indică calități diferite din ea. Este cazul cu mărfurile turcești, zise și mărfuri de la Poartă. Izvorul ne indică următoarele sortimente : marfă turcească [78], marfă turcească amestecată [79], marfă turcească grosolană [80] și marfă turcească de bună calitate [81]. Că este vorba într-adevăr de sortimente diferite ale unei mărfi anumite se pare a ne indica și vama diferită plătită la aceeași cantitate din diferite mărfuri. Astfel, în 1684 s-au plătit pentru o povară de marfă turcească grosolană 10,00 florini renani vamă, pentru o povară de marfă turcească 12,00 florini renani, pentru o povară de marfă turcească amestecată 15,00 florini renani și, în sfîrșit, pentru o povară de marfă turcească de bună calitate 17,00 florini renani. După cît se vede, diferența este sensibilă. Cît privește cantitățile transportate în anii 1682 —

[67] Căptușeală din blana de pe piciorul de rîs (*Hiuszt láb bérlés*) și căptușeală din blana de pe spate a rîsului (*Hiuszt hát bérlés*).
[68] *Hiuszt bör.*
[69] *Párducz bör.*
[70] *Török ló.*
[71] *Csultár.*
[72] *Drinápolyi marha.*
[73] *Bruszai marha.*
[74] *Persiai marha.*
[75] *Portai marha.*
[76] *Rumélyi marha.*
[77] *Apró velenczei marha.*
[78] *Portai marha.*
[79] *Elegyes portai marha.*
[80] *Durva portai marha.*
[81] *Jóféle portai marha.*

www.dacoromanica.ro

1685 din diferitele sortimente ale mărfii turcești și valoarea lor, tabelul de mai jos ne înfățișează următoarea imagine:

Marfa	1682		1683		1684		1685	
	cantitate	vamă	cantitate	vamă	cantitate	vamă	cantitate	vamă
marfă turcească	—	—	—	—	6 poveri	72,00	13 1/2 poveri	174,00
marfă turcească grosolană	—	—	7 1/2 pov.	45,00	1 pov.	10,00	3 pov.	30,00
marfă turcească amestecată	3 pov.	32,00	—	—	1 pov.	15,00	4 pov.	48,00
marfă turcească fină	—	—	—	—	1 pov.	17,00	—	—
Total	3 poveri	32,00	7 1/2 poveri	45,00	9 poveri	114,00	20 1/2 poveri	252,00

Situația este asemănătoare și în ce privește marfa sau mărfurile din Brusa, Adrianopol, Rumelia și Persia. Tabelul de mai jos ne dă indicații sugestive atît în ce privește sortimentul, cît și vama plătită.

Așa cum apare din aceste socoteli, este vorba de o cantitate de mărfuri a căror valoare atinge aproape suma de 42 000 de florini renani. Dacă avem în vedere că din marfa de o valoare de 100 de florini renani se lua o vamă de 3 florini renani, tabelul de mai jos ne poate oferi și valoarea fiecăreia dintre mărfuri în parte.

Într-o cantitate infimă se aduceau mărfuri ce erau înregistrate sub numele de „mărfuri mărunte din Veneția" [82] sau „mărfuri venețiene diferite" [83].

Un capitol nu tocmai neglijabil al socotelilor de vigesimă îl constituie mărfurile înregistrate sub denumirea de „tot felul de mărfuri mărunte"[84].

Mai sînt înregistrate și alte mărfuri, dar în cantități atît de mici încît ele nu pot reține atenția noastră. Ele nu jucau în fond nici un rol în comerțul de tranzit prin Țara Românească și Transilvania spre Polonia. Amintim, doar pentru exemplificare, cîteva din aceste mărfuri, ca: sandale [85], lulele[86], atlaz [87], atlaz turcesc [88], zăbală [89], papuci [90], cuțite cu mîner de argint[91], năframe cusute [92], cordoane de mătase împodobite cu carmajin[93], atlaz turcesc cu fire de aur [94] etc.

[82] *Apró velencei marha.*
[83] *Elegyes velencei marha.*
[84] *Mindenféle dib-dob marha, mindenféle aprolékok.*
[85] *Szandál, jobb féla szandál.*
[86] *Pipa szár.*
[87] *Atlaz, tarka materia vég.*
[88] *Egy vég dolmánnak való török atlaz.*
[89] *Zabola.*
[90] *Paputs.*
[91] *Kés-ezüst hüvellyel.*
[92] *Varrott keszkenő.*
[93] *Karmasin selyem övek.*
[94] *Aranyozatt török atlaz.*

www.dacoromanica.ro

Marfă de Brusa	1682		1683		1684		1685		1686		Total	
	Cantităţi	Vamă	Cantităţi	Vamă	Cantităţi	Vamă	Cantităţi	Vamă	Cantităţi	Vamă	Cantităţi	Vamă
Marfă de Brusa		—	—	—	—	—	5 1/4 pov.	66,00	—		5 1/4 pov.	66,00
Marfă de Brusa amestecată	1 pov.	12,00	4 pov.	52,00	—	—	230 ocale	6,90	—	—	5 pov şi 20 ocale	70,90
Marfă de Adrianopol	—	—	—	—	4 1/2 pov.	36,00	6 pov.	67,50	—	—	10 1/2 pov.	103,50
Marfă de Adrianopol subţire	—	—	—	—	—	—	1 pov.	15,00	—		1 pov.	15,00
Marfă de Persia	15 baloturi	135,00	—	—	—	—	—	—	—	—	15 baloturi	135,00
Marfă de Persia grosolană		—	—	—	1 pov.	10,00	—	—	—	—	1 pov.	10,00
Marfa de Adrianopol amestecată	2 pov.	21,00	7 1/2 pov.	51,00	—	—	—	—	—	—	9 1/2 pov.	72,00
Marfă de Rumelia	11 pov.	99,55	30 1/2 pov.	271,00	1 1/2 pov.	13,50	22 1/2 pov.	198,50	9 pov.	81,00	71 1/2 pov,	666,55
Total	14 pov. şi 15 baloturi	267,55	42 pov.	377,00	7 pov.	69,50	34 3/4 pov. şi 230 ocale	353,90	9 pov.	81,00	106 3/4 pov. 15 baloturi şi 230 ocale	1 138,95

www.dacoromanica.ro

Este mai greu de a da un răspuns corespunzător la întrebarea de unde proveneau toate aceste mărfuri. Constatarea că ele erau aduse din Imperiul otoman este forate generală şi de fapt nu ne indică decît în foarte puţine cazuri originea mărfurilor din acest imperiu. Cu toate că în această problemă nu mai putem opera cu date statistice, cu cifre care să ne indice proporţia în ce priveşte cantitatea de mărfuri după originea lor de baştină, totuşi nu considerăm inutil a încerca să stabilim măcar unele din mărfurile intrate în circuitul descris mai sus. Este evident că ne aflăm în faţa comerţului levantin care furniza şi, după cum vom vedea în cele de mai jos, va asigura în cea mai mare parte pătrunderea mărfurilor enumerate mai sus nu numai la noi, dar şi în ţări ca Ungaria şi Polonia sau chiar Austria, Cehia şi statele germane.

Este fără îndoială că o serie de mărfuri erau produse chiar în cadrul Imperiului otoman. Acest lucru ne indică însăşi denumirea acestora, ca: tafta turcească pestriţă, batistul „ianicear" de diferite calităţi, pînza roşie sau turcească, atlazul turcesc, atlazul turcesc cu fire de aur împodobit, tafta turcească cu fire de aur, cămăşi din pînză subţire, fină, turcească, cai turceşti, cioltar etc. Erau sigur o serie de mărfuri din Imperiul otoman printre cele care erau înregistrate, în cantităţi mari, sub denumirile de „marfă de Adrianopol", „marfă de Brusa", „marfă de Rumelia" şi „marfă turcească".

Un sortiment destul de însemnat de mărfuri se aducea din Persia şi India. Printre mărfurile persane se găsesc covoare, „marfă din Persia" şi altele. Trebuie să subliniem aici şi faptul că mătasea naturală dusă în cantităţi aşa de mari în toată Europa, inclusiv în Polonia, prin Ţara Românească şi Transilvania în ultimul sfert al veacului al XVII-lea era în cea mai mare parte de provenienţă persană. Un studiu recent stabileşte că încă în prima jumătate a secolului al XVII-lea se aducea anual în Europa prin Alep şi Siria 6 000 de baloturi de mătase persană. Se arată că o cantitate considerabilă de mătase persană era vîndută şi la Brusa de către şahul Persiei [95].

Din India se aducea renumitul giulgiu indian, bogasiu indian şi în cantităţi mari bumbac şi fire de bumbac.

Prin intermediul comerţului levantin se duceau în Polonia pe calea arătată mărfuri veneţiene, mai ales tricotaje de mătase şi ţesături de mătase; din Franţa, la fel, diferite ţesături de mătase, tutun, pînzeturi fine de bumbac, zahăr şi unele mirodenii; din Anglia, diferite stofe şi ţesături.

Interesant este însă faptul că pe meleagurile noastre şi pe teritoriul ţării noastre erau duse spre Polonia mărfuri de pe meleaguri şi mai îndepărtate. Printre aceste mărfuri este tămîia, adusă prin intermediul comerţului levantin, din Africa de nord-est şi Asia de sud-vest, sau rădăcină de ghimbir adusă din regiuni subtropicale. Unele mărfuri duse în Polonia prin meleagurile noastre erau de origine din Manciuria. Amintim aici cordoanele renumite de „mukden", cordoane confecţionate în localitatea Mukden (Sön-jang, Tung-thien-fu) din Manciuria, din mătase şi blănuri scumpe. Se duceau în Polonia şi mărfuri originare din Maroc. Astfel, printre pînzeturile

[95] Káldy-Nagy Gyula, *Adatok a levantei kereskedelem XVII század eleji történetéhez* (Contribuţii la istoria comerţului levantin la începutul secolului al XVII-lea), în „Századok" 1967, nr. 1, p. 140—141.

www.dacoromanica.ro

Marfa	Vama plătită la Turnu-Roşu pentru fiecare marfă în anii :						
	1673	1682	1683	1684	1685	1686	Total
Fire de bumbac colorat	22,50	216,75	38 6,00	484,75	257,65	98,00	1 465,05
Bumbac	—	—	19,00	—	33,00	60,00	112,00
Aţă colorată	—	—	—	2,88	—	—	2,88
Mătase fină	592,20	193,10	250,00	190,00	165,00	40,00	1 430,30
Mătase ordinară	—	1,80	23,40	2,70	5,70	—	33,60
Mătase ,,baka''	6,00	—	—	—	—	—	6.00
Cordovan	144,33	2,00	58,16 1/2	83,00	156,50	10,00	453,99
Carmajin	10,00	79,50	14,00	16,00	117.25	7,00	263,75
Tămîie	21,75	9,00	42,00	10,50	24,00	6,00	113,25
Rădăcină de ghimbir	9,80	—	42,00	—	45,00	5,00	101,80
Şofran	—	—	1,80	—	—	5,80	7,60
Tutun	—	8,00	3,00	1,40	5,00	17,00	34,40
Zahăr	—	1,12 1/2	—	—	—	—	1,12 1/2
Aba	32,00	54.86	61,43	60,00	127,98	37,88	374,15
Dimie	0,48	—	—	—	—	—	0,48
Bogasiu	—	—	36,20	36,45	36,00	—	108,65
Bogasiu ordinar	—	18,00	9,67 1/2	45,00	41,00	—	113,67 1/2
Bogasiu colorat	—	—	—	13,50	—	—	13,50
Bogasiu de Brusa	—	—	—	20,00	—	—	20,00
Bogasiu indian	83,00	—	—	—	—	—	83,00
Bogasiu ,,imamusa''	—	—	6,00	—	5,00	—	11,00
Giulgiuri diferite	21,54	22,50	9.00	22,50	9,00	—	84,54
Pînză roşie	50,80	—	—	—	—	—	50,80
Pînzeturi ,,batist'' diferite	160,21	5,70	26,50	18,30	21,00	25,00	256,71
Chilimuri	20,48	—	—	—	—	—	20,48
Covoare	—	3,60	—	24,00	—	—	27.60
Covoare obişnuite	16,08						16,08
Cordoane mici de mătase	—	0,90	—	—	—	—	0,90

www.dacoromanica.ro

Continuare

Marfa	Vama plătită la Turnu-Roşu pentru fiecare marfă în anii:						
	1673	1682	1683	1684	1685	1686	Total
Cordoane „Mukden"	—	—	0,81	—	—	—	0,81
Snur de mătase	1,50	—	—	—	—	—	1,50
Baticuri de mătase	5,73	—	—	—	—	—	5,73
Material de mătase pestriţ	3,00	—	—	—	—	—	3,00
Muselină	—	69,00	36,00	235,52	230,50	—	571,02
Tafta turcească pestriţă	7,20	—	—	—	—	—	7,20
Catifea obişnuită	—	9,00	—	6,00	12,00	—	27,00
Mohair	—	—	79,00	80,50	—	—	159,50
Flanelă	—	1,00	0,39	1,80	—	—	3,19
Faţă de plapumă	2,80	8,30	4,50	—	—	—	15,60
Hîrtie	—	—	—	0,75	—	—	0,75
Cioltar	—	—	4,32	27,16	9,00	—	40,48
Cai turceşti	—	—	1,90	6,00	3,00	2,00	12,90
Blănuri scumpe diferite	22,50	6,07	12,00	—	9,00	—	49,57
Mărfuri de Adrianopol	—	21,00	51,00	36,00	82,50	—	190,50
Mărfuri de Brusa	—	12,00	52,00	—	72,90	—	143,90
Mărfuri din Persia	—	135,00	—	10,00	—	—	145,00
Mărfuri turceşti diferite	—	32,00	45,00	104,00	252,00	—	433,00
Mărfuri din Rumelia	—	99,55	274,00	13,50	198,50	81,00	668,55
Mărfuri mărunte din Veneţia	—	—	—	13,00	—	—	13,00
Diferite alte mărfuri	—	9,48	24,36	—	62,35	2,50	36,34

fine este des amintită pînza „sale" fină sau grosolană. Ea era confecţionată în vechiul oraş Sale din Maroc, din actualul Rabat.

Nu putem încheia această parte a studiului nostru fără a încerca unele generalizări pe care le credem utile. Sortimentul mărfurilor duse în Polonia prin Ţara Românească şi Transilvania era relativ bogat. Anual constatăm un sortiment de la 15 pînă la 70 de mărfuri diferite consemnate în socotelile vamale de la Turnu-Roşu ca fiind transportate în Polonia. Cu toate acestea erau totuşi numai cîteva mărfuri care dominau întreg comerţul spre Polonia, care constituiau mai mult de 80% din acest comerţ. Printre aceste mărfuri erau, după cum am văzut, bumbacul şi firele de bumbac,

www.dacoromanica.ro

Anii	1666	1667	1668	1670	1673*	1674	1675	1676
Sumele încasate din taxe vamale	5 017,66 1/2	5 170,84 1/2	4 750,35 1/2	3 834,22 1/2	2 963,92 1/3	4 207,12	5 289,19	5 774,78

Anii :	1678**	1679	1680	1681	1682***	1683	1684	1685
Sumele încasate din taxele vamale	1 238,46 1/2	7 263,82	5 679,90	4 491,09	3 535,23 1/2	4326,23 1/2	6 261,52	6 312,91 1/2

Anii :	1686	1 iulie 1687 1 iulie 1689***
Sumele încasate din taxele vamale	6 274,97 1/2	11 830,50

* Datele pe anii 1671—1672 lipsesc, iar pe 1673 sînt incomplete. Suma de 2 963,92 1/3 florini cuprinde doar venitul pe perioada de 6 luni, adică de la 22 februarie 1673 pînă la 22 august 1673. Cf.Arh.St.Sibiu, Zwanzig-und Dreisig-Rechnungen XVII, 5—II, f. 1.

** Socotelile pe anul 1678 cuprind doar un singur trimestru și deci venitul se referă la numai trei luni. Cf. ibidem, XVII, 9.

*** Socotelile pe 1682 cuprind doar șapte luni, pentru rest actele nu ni s-au păstrat. Cf. ibidem, XXVII, 10, I.

*** Pe această perioadă de doi ani dispunem numai de socoteli globale și de aceea nu putem preciza suma taxei pe anii 1687, 1688, 1689. Cf. ibidem, XXVII, 15

www.dacoromanica.ro

mătasea şi ţesăturile de mătase, piei carmajin şi cordovan, postavul aba, bogasiul, muselina, mohairul şi unele mirodenii. Pentru a oferi un tablou mai complet despre sortimentul, dar mai ales despre ponderea diferitelor mărfuri duse în Polonia, am încercat să întocmim un tabel despre mărfurile duse, indicînd suma de vamă plătită la Turnu-Roşu pentru fiecare marfă pe anii 1673, 1682—1686, ceea ce constituie, după părerea noastră, imaginea cea mai fidelă a structurii acestui comerţ. Varietatea foarte mare a mărfurilor nu ne-a permis să prelucrăm statistic şi cantitatea la fiecare marfă. Ne-am oprit la anii de mai sus deoarece pentru anii 1689—1692 indicaţiile izvorului la capitolul de vamă încasată sînt globale şi ele nu ne dau posibilitatea prelucrării lor statistice la acest capitol.

Care era ponderea acestui comerţ de tranzit spre Polonia este o întrebare la care datele furnizate de socotelile de tricesimă dau un răspuns exact. Din aceste socoteli se poate stabili suma anuală de vămi încasate la pasul Turnu-Roşu pe o perioadă mai îndelungată şi înmulţind această sumă cu cifra 33,33 se obţine valoarea întregului schimb de mărfuri ce se desfăşura între Transilvania şi Ţara Românească în perioada indicată. Tabelul de mai jos reflectă pe un şir întreg de ani evoluţia venitului obţinut din taxe vamale de Turnu-Roşu :

Din tabelul de mai sus reiese cu suficientă claritate că vama încasată la Turnu-Roşu în a doua jumătate a secolului al XVII-lea varia între 3 834,22 $^1/_2$ (în 1670 cînd venitul din vamă a fost cel mai scăzut) şi 7 263,82 (în 1679 cînd el a fost cel mai ridicat). În ansamblu se aprecia atît de municipalitatea oraşului Sibiu, care arendase de la principe tricesima de la Turnu-Roşu cît şi de către curtea princiară că, în medie, venitul tricesimei de la această vamă depăşea suma anuală de 4 000 florini, ajungîndu-se astfel la arendarea vămii cu 4 000 de florini anual. Astfel se notează în socoteli, chiar la anul 1679, că suma pentru care se arendează de către Mihail Apafi oraşului Sibiu tricesima din Turnu-Roşu a fost stabilită la 4 000 de florini anual. Astfel suma de 4 000 de florini anual trebuie să fie socotită ca reprezentînd minimul de venit anual de la vama din Turnu-Roşu. Cît priveşte suma maximă, ea a fost înregistrată, aşa cum s-a mai relevat, în 1679 şi a atins cifra de 7 263,82 florini. Luînd ca bază sumele de 4 000 şi 7 000 fl. pe an, cifre între care varia în general suma încasată din taxe vamale, putem stabili că valoarea schimbului de mărfuri înregistrată la vama Turnu-Roşu era între 133 333,33 şi 233 333,33 fl. anual, ceea ce pentru perioada respectivă reprezintă o sumă foarte mare.

În ce priveşte comerţul de tranzit spre Polonia, desfăşurat prin Ţara Românească şi Transilvania prin punctul vamal Turnu-Roşu, nu dispunem de date atît de complete. Pentru un şir întreg de ani — după cum s-a mai amintit — datele în acest sens ne lipsesc. Cu toate acestea, pentru anii 1673, 1682, 1683, 1684, 1685, 1686, 1690, 1691 şi 1692, dispunem de date care ne pot furniza, după părerea noastră, indicaţii suficient de temeinice pentru stabilirea ponderii comerţului de tranzit spre Polonia din ansamblul schimbului de mărfuri desfăşurat prin Valea Oltului între Ţara Românească şi Transilvania. Datele referitoare la comerţul de tranzit spre Polonia extrase din socotelile de tricesimă ne înfăţişează în comparaţie cu venitul general din vama de la Turnu-Roşu următorul tablou :

www.dacoromanica.ro

Anii:	1673	1682	1683	1684	1685	1686
Suma totală de vamă	2 963,92 1/3	3 535,23 1/2	4 346,23 1/2	6 264,52	6 342,94 1/2	2 432,15
Suma plătită pentru mărfuri duse în Polonia	1 233,90	1 166,74	1 578,45	1 584,21	1 981,08	397,42
Procentul vămii plătite pentru mărfuri duse în Polonia față de venitul vamal general	41,61 %	33,00 %	36,32 %	25,27 %	31,23 %	16,34 %

Pe toți acești ani venitul vamal general înregistrat în actele de socoteli care ni s-au păstrat însumează cifra de 25 865,02 fl., din care 7 941,70 fl. este vama plătită pentru mărfurile transportate prin Turnu-Roșu spre Polonia, ceea ce reprezintă 31,30 procente din totalul mărfurilor înregistrate la vamă.

Acest lucru ne arată destul de limpede locul important pe care-l ocupa comerțul de tranzit spre Polonia ca unul din punctele principale ale desfășurării legăturilor economice strînse dintre Țara Românească și Transilvania.

Este foarte greu de apreciat dacă ponderea comerțului de tranzit din Imperiul otoman spre Polonia care se desfășura prin Țara Românească și Transilvania și înregistrată la Turnu-Roșu era însemnată sau nu în ansamblul comerțului extern al Poloniei. Neavînd la îndemînă date totalizatoare despre întreg importul de mărfuri străine în Polonia, nu putem să ne creăm în această privință o imagine reală. Pe de altă parte sîntem convinși că în ciuda importanței sale mari pe care a avut-o în ultimul sfert al veacului al XVII-lea drumul comercial din Imperiul otoman spre Polonia, care, trecea prin Țara Românească și Transilvania, în speță vama de la Turnu-Roșu, el nu constituia singura cale pe care mărfurile orientale ajungeau în Polonia. Și dacă am încercat să stabilim anumite date generalizatoare pentru valoarea comerțului de tranzit din Imperiul otoman spre Polonia prin vama de la Turnu-Roșu, am făcut-o pentru a oferi unele date mai precise care să folosească viitoarelor cercetări. Se poate stabili cu destulă precizie ce reprezentau sumele ca valoare a mărfurilor transportate apreciate de cei de la tricesima din Turnu-Roșu. Avem mai multe indicații directe în ce privește valoarea mărfurilor după care s-a plătit o sumă anume. Astfel, la 6 mai 1682 un anume Augustin Panait duce — după cum se consemnează în socotelile de tricesimă — „tot felul de mărfuri mărunte în valoare de 180 de florini", pentru care a plătit 6 florini vamă [96]. La 10 aprilie 1682 Iacob Nurchevici duce „mărfuri mărunte în valoare de 110 florini" pentru care a plătit o vamă în sumă de

[96] Arhivele Statului Sibiu, Ungarische Rechnungen, XXVII. 10. II.

www.dacoromanica.ro

3,30 fl. [97]. Aceste date confirmă un lucru general cunoscut şi anume că vama reprezenta 3 : 100 din valoarea apreciată a mărfii. Sînt însă şi cazuri cînd vama încasată pe un motiv sau altul era mai ridicată sau mai scăzută. Vom reproduce şi asemenea exemple. La 9 aprilie 1682, negustorul Christofor Ţampo ducea printre altele blănuri de rîs în valoare de 400 florini, pentru care a plătit o vamă de doar 6,07 florini [98]. În schimb, la 2 mai 1685 Nicola Anakelovici duce „tot felul de mărfuri mărunte în valoare de 150 de florini" şi a plătit pentru aceasta o vamă de 7 fl. [99], sau în aceeaşi zi Iacob Crişţof ducea printre altele şi „tot felul de mărfuri mărunte în valoare de 150 de florini", pentru care a plătit 6,70 fl. vamă [100]. Aceste cazuri constituiau însă excepţii de la regula generală, după care dintr-o cantitate de mărfuri ce erau apreciate de oficiul vamal că valorează 100 de fl. se percepeau 3 florini vamă. În acest fel, suma de vamă totală încasată în 1682 la Turnu-Roşu de la negustorii care duceau mărfuri în Polonia, anume 1 166,74 reprezenta — după aprecierea vameşilor — mărfuri în valoare de 35 002,20 florini, iar suma de 1 553,56 fl. din 1685 ar fi egală cu o valoare de 46 606,80 florini.

Subliniem că este vorba de evaluarea pe care o făcea vameşul şi nu de preţul de desfacere a mărfurilor pe piaţă, deoarece există deosebiri destul de mari. Şi în felul acesta, pentru ca imaginea privind valoarea mărfurilor transportate din Imperiul otoman în Polonia prin tricesima din Turnu-Roşu să fie mai clară, vom reproduce cîteva date în privinţa evaluării mărfurilor la vamă. Astfel $^1/_2$ măjă de rădăcină de ghimbir era apreciată la o valoare de 45—50 fl.; 3 măji de mătase neţesută valora 900—1 000 fl.; 4 măji de tămîie valorau 360—400 de fl.; 10 măji de tutun 307—335 fl.; 200 ocale de tafta valorau 300—333 fl.; 4 baloturi de bogasiu grosolan valorau 540—600 fl.; un balot de postav alb denumit „aba" valora 170—180 fl. sau 180 de valuri erau evaluate la 870—1 000 de fl.; 130 de cearceafuri de plapumă erau evaluate la suma de 246,90—250 fl. Astfel, pentru suma rotundă de 35 000 cît erau apreciate că valorau mărfurile transportate în Polonia se puteau duce de exemplu 105 măji de mătase neţesută, circa 400 de măji de tămîie, circa 1 100 măji de tutun, 250 de baloturi de bogasiu grosolan, 195 de baloturi sau 6 500 de valuri de postav alb denumit aba etc.

O a doua problemă la care socotelile vigesimale ne dau o imagine interesantă este legată de negustorii care transportau mărfurile spre Polonia. În decursul ultimului sfert al secolului al XVII-lea, mai precis în anii 1673, 1682—1686 şi 1689—1692, au fost consemnaţi în socotelile vamale în total 210 negustori care duceau sau pe seama cărora au fost duse mărfuri în Polonia. Trebuie să precizăm de la bun început că negustorii respectivi nu desfăşurau un comerţ exclusiv în Polonia. Ei, în covîrşitoarea majoritate a cazurilor aduceau mărfuri şi în Transilvania. Mai mult, se poate stabili că la cea mai mare parte a negustorilor amintiţi predomina activitatea comercială desfăşurată între sudul Dunării şi Transilvania. Numai cîţiva negustori aveau în activitatea lor comercială o pondere mai mare pe seama comerţului cu Polonia. Foarte des se întîmpla ca pe seama

[97] Ibidem.
[98] Arhivele Statului Sibiu. Dreisig Rechmungen, XXVII. 10.II.
[99] Ibidem, XXVII, 11.
[100] Ibidem.

www.dacoromanica.ro

aceluiași negustor să fie transportate, în același timp, mărfuri și pentru Transilvania și pentru Polonia. Ceea ce este și mai interesant e că erau transportate chiar aceleași mărfuri. Singură deosebire se observa la firul de bumbac și la mătase, care în covîrșitoarea majoritate a cazurilor erau duse în Polonia și mai rar în Transilvania. În ce privește pe negustori, am întocmit înainte de toate o listă completă a celor 210 negustori care au dus mărfuri în Polonia, indicînd în note forma sub care apare numele negustorului în izvor. Totodată am încercat într-un tabel statistic mai amplu să redăm activitatea fiecărui negustor indicînd pe an suma plătită de aceștia la vamă pentru mărfurile duse în Polonia. Încercarea desigur a trebuit să lase la o parte sortimentul de mărfuri dus de fiecare negustor, căci acest sortiment, din cauza varietății extrem de mari, nu putea fi cuprins într-un tabel statistic. Înainte de a intra în analiza problemei negustorilor, iată lista și tabelul negustorilor:

Ioan Abramovici [1], Toma Abramovici [2], Alexandru Adam [3], Ali Pașa [4], Nicula Anachelovici [5], Gheorghe din Anatolia [6], Toma Arbanas [7], Ignat Armeanul [8], Arvando Hore Dima [9], Arvando Hore Teodor [10], Christofor Augustin [11], Gheorghe Ban [12], Gheorghe Banovli [13], Sava Barkóczi [14], Simeon Bekes [15], Panait Berko [16], Anthonie Binkli [17], Ioan Biță [18], Christofor Borciovschi [19], Ștefan Borga [20], Dumitru Boți [21], Sava din Brusa [22], Isac Bucur [23], Christea din București [24], Saul Cantor [25], Dobre Celebi [26], Anthonie Cerchez [27], Christea din Cernavodă [28], Ioan din Cernavoda [29], Mihail din Cernavoda [30], Petru din Cernavoda [31], Stamate din Cernavoda [32], Mihail Chiriță [33], Chiriță [34], Gheorghe Chirra [35], Zoltan Chirra [36], Toma Chirri [37], Gheorghe Chirus [38], Teodor Christian [39], Atanase Cozma [40], Mihail Cozma [41], Nicolae Cozma [42], Toma Cozma [43], Gheorghe Crăciun [44], Gheorghe Dabija [45], Paul Dipolița [46], Paul Nagy de Dipolița [47], Gheorghe din Dobrinț [48], Paul Drini [49], Paul Durachman [50], Gaspar Eivas [51], Dima Fekete [52], Joan Filibeli [53], Joan din Făgăraș [54], Daniil Folti [55], Toma Fosztó [56], Ioan Fote [57], Gheorghe Gavandșatie [58], Teodor Glavana [59], Mărcuș Gürü [60], Gheorghe Gușuva [61], Christophor Gheorghe Diac [62], Hagi Gheorghe [63], Hagi Jovan [64], Hagi Mihoc [65], Joan Hagi Gligore [66], Gheorghe Hosszu din Polonia [67], Joan din Ianina [68], Gheorghe din Ianina [69], Gheorghe Johan [70], Isaac [71], Toma Kacsa [72], Ioan Kalló [73], Gheorghe Kannagyártó [74], Nicolae Kannagyártó [75], Christofor Kis [76], Cozma Kis [77],

---

[1] Abrámovitz János; [2] Abrámitzi Thamás; [3] Alexander Adam; [4] Ali Passa; [5] Anakelovíts Nikula; [6] Anadoli Gyorgy; [7] Arbanas Tomas; [8] Eörmény Ignát; [9] Arvando Hore Dima; [10] Arvando Hore Thodor; [11] Augusztin Christoph; [12] Ban György; [13] Banovli György; [14] Barkótzi Száva; [15] Simon Bekes; [16] Berko Panajot; [17] Binkli Anthonyi; [18] Bitza János; [19] Borcsovszki Christoph; [20] Borga István; [21] Botzi Demeter; [22] Bruszai Száva; [23] Bukur Isaak; [24] Bukuresti Christa; [25] Kantor Szaul; [26] Tselebi Dobre; [27] Tserkez Anthoni; [28] Tsernavoda Christa; [29] Tsernavoda Jany; [30] Tsernavoda Mihály; [31] Tsernavoda Peter; [32] Tsernavoda Stama; [33] Kiritza Mihály; [34] Kiritza; [35] Kirra György; [36] Kirra Zoltán; [37] Kirri Thamás; [38] Kirus György; [39] Christian Thodor; [40] Kozma Thanász; [41] Kozma Mihály; [42] Kozma Miklós; [43] Kozma Tamás; [44] Kratsun György; [45] Dabisi György; [46] Dipolitza Pál; [47] Dipolitza Nagy Pál; [48] Dobrintsai György; [49] Drini Pál; [50] Durahman Pál; [51] Eivasz Gaspar; [52] Dima Fekete; [53] Filibeli János; [54] Fogarasi Janos; [55] Folti Dániel; [56] Fosztó Tamás; [57] Fote János; [58] Gavandsáty György; [59] Glavana Thodor; [60] Gürü Markus; [61] Gusuva György; [62] Kristoph György Deák; [63] Hadsi György; [64] Hadsi Jován; [65] Hadsi Mihok; [66] Ioan Hadsi Glygoire; [67] Lengyelországi Hosszu György; [68] Janin Jani; [69] Janin György; [70] Johán György; [71] Isaak; [72] Katsa Tamás; [73] Kallo Iani; [74] Kannajártó György; [75] Kannajártó Miklos; [76] Kis Kristoph; [77] Kis

www.dacoromanica.ro

Gheorghe Kis [78], Nicolae Kis [79], Paul Kis [80], Teodor Kis [81], Zoltan Kis [82], Gheorghe Koya [83], Constantin Dima [84], Chiriac Limidari [85], Gheorghe Limidari [86], Petru Lucaci [87], Constantin Fodor [88], Anastasie din Macedonia [89], Luca din Macedonia [90], Nicolae din Macedonia [91], Panait din Macedonia [92], Ştefan din Macedonia [93], Ştefan Maimundsi [94], Gaşpar Martiry [95], Antonie din Melnic [96], Christofor din Melnic [97], Gheorghe din Melnic [98], Manole din Melnic [99], Panait din Melnic [100], Paul din Melnic [101], Nicolae Mermelina [102], Mihalache [103], Cozma Mihali [104], Paul Mihali [105], Dumitru Miklós [106], Gheorghe Mîndra [107], Ioan Murgan [108], Dumitru Muszta [109], Constantin Muţa [110], Cozma Muţa [111], Nicolae Moşul [112], Chiriac Nadall [113], Paul Nagy [114], Nicolcea Grecul [115], Ioan Nikola [116], Nicolae Nurkevici [117], Dima din Ocna [118], Dumitru din Ostaniţa [119], Panait din Ostaniţa [120], Paul din Ostaniţa [121], Toma din Ostaniţa [122], Gheorghe Pap [123], Joan Pap [124], Martin Pap de Rosan [125], Nicolae Pap [126], Ştefan Pap [127], Costea Paroţi [128], Nicolae Pater [129], Costea Pendata [130], Iacob Pirobovici [131], Cozma Piros [132], Panait Piros [133], Radu Piteştean [134], Ioan Piznin [135], Cantor Pollicsányi [136], Chiriţă Pollicsányi [137], Gheorghe Pollicsányi [138], Ioan Pollicsányi [139], Paul Pollicsányi [140], Savui Pollicsányi [141], Gheorghe Popovici [142], Gheorghe Racoviţă [143], Lucaci Raşcoi [144], Anastasie din Rumelia [145], Christofor din Rumelia [146], Constantin din Rumelia [147], Florea din Rumelia [148], Jenie din Rumelia [149], Stan din Rumelia [150], Gaspar din Rusciuc [151], Marcu din Sebeş [152], Andrei Sziktzai [153], Christophor Sziktsai [154], Ioan Sziktzai [155], Paul Sinka [156], Augustin Ştefanait [157], Constantin State [158]; Cozma Teodor [159], Gheorghe Teodor [160], Adam din Tîrnovo [161], Alexi din Tîrnovo [162], Alexandru din Tîrnovo [163], Alviz din Tîrnovo [164], Andronic din Tîrnovo [165], Anastasie din Tîrnovo [166], Ştefan Bosa din Tîrnovo [167], Christofor din Tîrnovo [168], Coman din Tîrnovo [169], Chiriţă din Tîrnovo [170], Constantin din Tîrnovo [171], Ioan Crăciun din Tîrnovo [172], Daniil din Tîrnovo [173], Dobre din Tîrnovo [174], Forro din Tîrnovo [175], Jani din Tîrnovo [176], Ioan din Tîrnovo [177], Isaac din Tîrnovo [178], Ioan Kallo din Tîrnovo [179],

---

Kozma; [78] Kis György; [79] Kis Miklós; [80] Kis Pál; [81] Kis Thodor; [82] Kis Zoltán; [83] Koya György; [84] Kosztandin Dima; [85] Limidári Kiriak; [86] Limidari György; [87] Lukáts Peter; [88] Kosztandin Fodor; [89] Maczedoniai Panajot; [93] Maczedoniai István; [94] Majmundsi István; [95] Martiry Gáspár; [96] Melleniki Anthonyi; [97] Melleniki Christoph; [98] Melleniki György; [99] Melleniki Manolye; [100] Melleniki Panajot; [101] Melleniki Pál; [102] Mermelina Miklós; [103] Mihalagy; [104] Mihály Kozma; [105] Mihály Pál; [106] Miklós Demeter; [107] Mundre György; [108] Murgan Ioan; [109] Muszta Demeter; [110] Muszta Konstandin; [111] Mutza Kozma; [112] Mosul Miklós; [113] Nadaly Kiriak; [114] Nagy Pál; [115] Nikoltsa Görög; [116] Nikola Joan; [117] Nikolaus Nurkevits; [118] Oknai Dima; [119] Osztanitzai Demeter; [120] Osztanitzai Panajot; [121] Osztanitzai Pál; [122] Osztanitzai Thomas; [123] Pap György [124] Pap János; [125] Pap Márton Roszani; [126] Pap Miklos; [126] Pap István; [128] Parotzi Koszta; [129] Pater Miklós; [130] Pendata Koszta; [131] Pirobovits Iakob; [132] Piros Kozma; [133] Piros Panajot; [134] Pitestan Radul; [135] Piznin János; [136] Pollicsányi Kantor; [137] Pollicsányi Kiritza; [138] Pollicsányi György; [139] Pollicsányi János; [140] Pollicsányi Pál; [141] Pollicsányi Szávaly; [142] Popovits György; [143] Rakovitzai György; [144] Raskoj Lukáts; [145] Rumelyi Anasztász; [146] Rumelyi Christoph; [147] Rumelli Kosztandin; [148] Rumelyi Floire; [149] Rumelyi Ienie; [150] Rumelyi Sztan; [151] Rusztsuki Gáspár; [152] Szászsebesi Marko; [153] Sziktzai András; [154] Sziktzai Christoph; [155] Sziktzai János; [156] Sinka Pál; [157] Stephanaitz Augustin; [158] Kosztandin Sztate; [159] Thodor Kozma; [160] Thodor György; [161] Ternovai Adám; [162] Ternovai Alexi; [163] Ternovai Sándor; [164] Ternovai Alviz; [165] Ternovai Androni; [166] Ternovai Anasztaszi; [167] Ternovai Bosza István; [168] Ternovai Christoph; [169] Ternovai Koman; [170] Ternovai Kiritza; [171] Ternovai Kosztandin; [172] Ternovai Kratsun János; [173] Ternovai Dániel; [174] Ternovai Dobre; [175] Ternovai Forro; [176] Ternovai Jani; [177] [illegible] [178] [illegible] Isaak; [179] Ternovai Kalló János;

www.dacoromanica.ro

Korphe din Tîrnovo [180], Hagi Ioan din Tîrnovo [181], Ladislau de Tîrnovo [182]. Mihail din Tîrnovo [183], Ioan Mihail din Tîrnovo [184], Teodor Mihail din Tîrnovo [185], Nicolae din Tîrnovo [186], Paul din Tîrnovo [187], Fratele lui Paul din Tîrnovo [188], Risa din Tîrnovo [189], Sava din Tîrnovo [190], Stama din Tîrnovo [191], Strate din Tîrnovo [192]; Toma din Tîrnovo [193], Teodor din Tîrnovo [194], Tomadei din Tîrnovo [195], Xepter din Tîrnovo [196], Zoltan din Tîrnovo [197], Christofor Țampo [198]; Gheorghe Țampo [199]; Ioan Țampo [200], Zoltan Țampo [201], Iacob Vukovici [202], Ioan Viszár [203], Chirra Varadi [204], Toma din Zern [205], Dumitru Zoltan [206], Ioan Zoltan [207], Ștefan Zoltan [208], Todoran Zoltan [209] și Simeon Novici [210].

Din tabel (p. 488—495) reiese că, în ciuda numărului foarte mare de negustori care au dus mărfuri în Polonia în perioada respectivă, era restrîns cercul acelora care desfășurau o activitate constantă în direcția amintită. Marea majoritate a comercianților figurează doar într-un singur an în socotelile de tricesimă, în decursul celor 10 ani din care ni s-au păstrat ele. Nu avem nici un negustor care să figureze în toate socotelile ca ducînd marfă în Polonia. Numai un singur negustor figurează în șase ani din cei zece în socotelile de vamă ca ducînd marfă, 2 negustori în cinci, iarăși 2 în patru ani, 20 de negustori în 3 ani, 41 de negustori în 2 ani și 144, deci aproape 70% din negustori, care au transportat doar într-un singur an marfă în Polonia. 20% din negustori figurează în doi ani. Dar nici pe aceștia nu i-am putea socoti ca avînd preocuparea de bază comerțul cu Polonia în activitatea lor comercială. Abia acei 25 de negustori care figurează în trei sau mai mulți ani în socoteli pot fi socotiți ca făcînd un comerț permanent cu Polonia, ținîndu-se seama și de faptul că nu ni s-au păstrat, sau cel puțin pînă acuma nu au fost depistate, socotelile integrale pe toți anii din ultimul sfert al veacului al XVII-lea. Majoritatea negustorilor care desfășurau comerțual de tranzit din sudul Dunării în Polonia prin Țara Românească și Transilvania sînt înregistrați doar o singură dată pe an la tricesima din Turnu-Roșu. Astfel, în 1682, din 35 de negustori înregistrați doar 7 au fost consemnați de două sau trei ori, restul de 28 de negustori sînt menționați numai o singură dată. Nu se poate totuși afirma că cei care au efectuat două sau trei transporturi într-un an erau întotdeauna negustori mai bogați, duceau o cantitate valorică mai mare de mărfuri, plătind o vamă corespunzătoare mai mare. Se întîmpla chiar invers. De exemplu, în 1682 Paul Kis a efectuat trei transporturi, dar a plătit în total doar 73,30 fl. renani vamă, pe cînd Christofor Kis la un singur transport a plătit o vamă de 87,50 fl. r.

Să vedem însă dacă există o legătură cauzală între frecvența anilor în care un negustor figurează în socotelile vamale și valoarea mărfurilor

---

[180] Ternovai Korphe; [181] Ternovai Hadsi Ioan; [182] Ternovai László; [183] Ternovai Mihály; [184] Ternovai János Mihály; [185] Ternovai Mihàly Thodor; [186] Ternovai Miklós; [187] Ternovai Pál; [188] Ternovai Pál bátyja; [189] Ternovai Risza; [190] Ternovai Száva; [191] Ternovai Sztama; [192] Terinovai Sztrate; [193] Ternovai Thomas; [194] Ternovai Thodor; [195] Ternovai Tomadaly; [196] Ternovai Xepter; [197] Ternovai Zoltan; [198] Czampo Kristoph; [199] Czampo György; [200] Czampo János; [201] Czampo Zoltán; [202] Vukovits Jakob; [203] Viszár Janos; [204] Varadi Kirra; [205] Zernyi Thamás; [206] Zoltán Demeter; [207] Zoltán János; [208] Zoltán István; [209] Zoltán Todoran; [210] Novits Simon.

www.dacoromanica.ro

Tabel cuprinzînd vama plătită la Turnu-Roşu pe anii 1673, 1682–1686 şi 1689–1692 de către negustorii care au transportat mărfuri spre Polonia

Nr. crt.	Numele negustorilor	Sumele plătite de negustori la vama Turnu-Roşu pe anii:										
		1673	1682	1683	1684	1685	1686	1689	1690	1691	1692	Total
1	Ioan Abramovici	—	—	—	47,00	—	—	—	—	—	—	47,00
2	Toma Abramovici	87,00	—	—	—	—	—	—	—	—	—	87,00
3	Alexandru Adam	—	—	27,00	—	—	—		—	—	—	27,00
4	Ali Paşa	9,00	—	—	—	—	—		—	—		9,00
5	Nicula Anachelovici	—	—		—	7,00	—	—	—	—	—	7,00
6	Gheorghe din Anatolia	—	—	—	—	—	—	—	—	—	58,50	58,50
7	Toma din Anatolia	—	—	—	—	—	—	—	—	—	3.50	3,50
8	Ignat Armeanul	—	—	—	—	—	40,00	—	—	—	—	40,00
9	Arvando Hore Dima	—	—	—	—	42,00	—	—	17,50	—	—	59,50
10	Arvando Hore Teodor	—	—	—	—	9,00	—	—	—	—	—	9,00
11	Christofor Augustin	—	—	1,90	—	—	—	—	—	—	—	1,90
12	Gheorghe Ban	—	—	—	—	—	—	—	—	—	7,00	7,00
13	Gheorghe Banovli	—	—	—	61,40	—	—	—	—	—	18,00	79,40
14	Sava Barkóczi	—	—	—	—	—	—	—	—	—	3,00	3,00
15	Panait Berko	—	—	—	19,75	—	—	—	—	—	—	19,75
16	Anthonie Binkli	—	—	—	—	8,00	—	—	—	—	—	8,00
17	Ioan Biţă	—	—	—	—	10,00	—		—	7,00	—	17,00
18	Christofor Borciovschi	—	12,00	—	—	—	—	—	—	—	—	12,00
19	Ştefan Borga	110,55	—	—	—		—	—	—		—	110,55
20	Dumitru Boţi	—	—	15,30	—		—	—	—		—	15,30
21	Sava din Brusa	—	—		—	—	—	—	—	—	55,25	55,25
22	Isac Bucur	—	—	—	—	5,00			—	—	—	5,00
23	Christea din Bucureşti	—	—	—	—	31,01	—	—	—	—	—	31,01

www.dacoromanica.ro

24	Dobre Celebi	—	—	—	—	—	—	—	3,00	—	19,50	22,50
25	Anthonie Cerchez	-	6,00	—	—	—	—	—	—	—	--	6,00
26	Christea din Cernavoda	—	—	—	—	15,00	—	—	—	—	—	15,00
27	Ioan din Cernavoda	—	—	—	16,00	20,00	—	—	—	—	—	36,00
28	Mihail din Cernavoda	—	—	—	—	—	—	—	21,00	—	—	21,00
29	Petru din Cernavoda	—	—	—	—	—	11,00	—	—	—	—	11,00
30	Stamate din Cernavoda	—	—	—	21,40	—	—	—	—	—	—	21,40
31	Teodor Christian	4,80	—	—	—	—	—	—	—	—	—	4,80
32	Gheorghe Dabija	—	—	—	—	30,00	—	—	—	—	—	30,00
33	Paul Dipolița	—	—	—	5,00	—	—	—	—	—	—	5,00
34	Paul Nagy de Dipolița	—	5,00	—	3,20	17,00	—	—	—	—	—	25.20
35	Gheorghe din Dobrinț	—	—	—	10,00	—	—	—	—	—	—	10,00
36	Paul Drini	—	—	—	—	—	6,00	—	—	—	—	6,00
37	Paul Durachman	—	—	—	11,20	—	—	—	—	—	—	11,20
38	Gașpar Eivas	—	—	—	—	48,00	—	—	—	—	—	48,00
39	Dima Fekete	—	—	—	—	—	—	—	6,00	—	—	6,00
40	Ioan Filibeli	—	—	—	—	—	—	—	11,25	—	—	11,25
41	Ioan din Făgăraș	—	—	—	—	24,00	—	—	—	—	—	24,00
42	Daniil Folti	9,80	—	—	—	—	—	—	—	—	—	9,80
43	Toma Fosztó	43,75	—	—	62,66	—	—	—	—	—	—	106,41
44	Ioan Fote	—	—	19,00	—	—	—	—	—	—	—	19,00
45	Gheorghe Gavandșatie	18,00	—	—	—	—	—	—	—	—	—	18,00
46	Teodor Glavana	30,00	—	—	—	—	—	—	—	—	—	30,00
47	Mărcuș Gürü	—	—	5,36	—	—	—	—	—	—	—	5,36
48	Gheorghe Gușuva	—	—	—	13,00	16,00	12,00	—	—	—	—	41,00
49	Hagi Gheorghe	—	—	6,00	—	6,00	—	—	—	—	—	12,00
50	Ioan Hagi Gligore	—	44,00	69,00	40.00	—	—	—	—	—	—	153,00
51	Hagi Iovan	—	—	—	—	30,00	—	—	—	—	—	30,00

www.dacoromanica.ro

Nr. crt.	Numele negustorilor	Sumele plătite de negustori la vama Turnu-Roşu pe anii :										
		1673	1682	1683	1684	1685	1686	1689	1690	1691	1692	Total
52	Hagi Mihoc	—	—	—	—	33,00	—	—	—	—	—	33,00
53	Gheorghe Hosszu din Polonia	90,89	—	—	—	—	—	—	—	—	—	90,89
54	Ioan din Ianina	—	—	—	—	15,50	—	—	—	—	—	15,50
55	Gheorghe din Ianina	—	—	—	5,00	—	—	—	—	—	—	5,00
56	Gheorghe Johan	—	—	10,00	—	—	—	—	—	—	—	10,00
57	Isaac	—	—	9,00	—	—	—	—	—	—	—	9,00
58	Ioan Kallo	—	—	—	7,50	—	—	—	—	—	—	7,50
59	Gheorghe Kannagyártó	51,30	—	—	—	—	—	—	—	—	—	51,30
60	Nicolae Kannagyártó	71,00	—	—	—	—	—	—	—	—	—	71,00
61	Saul Cantor	—	—	—	—	—	—	—	7,00	—	—	7,00
62	Toma Kacsa	16,00	—	—	—	—	—	—	—	—	—	16,00
63	Chiriță	—	—	—	15,00	—	—	—	—	—	—	15,00
64	Mihail Chiriță	—	—	—	10,00	—	—	—	—	—	—	10,00
65	Gheorghe Chirra	—	—	—	—	6,50	—	—	—	—	—	6,50
66	Toma Chirri	—	—	—	—	—	15,00	—	—	—	—	15,00
67	Gheorghe Chirus	—	—	—	—	—	—	—	135,00	—	—	135,00
68	Christofor Gheorghe Diac	—	49,35	—	7,50	—	—	—	—	—	—	56,85
69	Christofor Kis	43,33	87,50	19,00	—	—	—	—	—	—	—	149,83
70	Cozma Kis	—	—	—	24,96	—	—	—	—	—	—	24,96
71	Gheorghe Kis	—	—	—	—	13,00	—	—	—	—	—	13,00
72	Nicolae Kis	184,73	49,00	189,50	322,00	192,00	—	—	—	—	—	937,23
73	Paul Kis	—	53,50	46,33	—	68,50	—	—	24,50	15,00	—	207,83
74	Teodor Kis	102,00	81,00	103,50	87,50	127,98	23,00	—	—	—	—	524,98
75	Zoltán Kis	—	—	—	—	—	—	—	29,00	—	40,00	69,00
76	Atanase Cozma	—	—	—	—	—	—	—	31,25	—	—	31,25

www.dacoromanica.ro

77	Mihail Cozma	—	41,50	—	—	—	—	—	—	—	—	41,50
78	Nicolae Cozma	305,85	—	—	—	—	—	—	—	—	—	305,85
79	Toma Cozma	—	—	—	6,00	—	—	—	—	—	—	6,00
80	Gheorghe Koya	—	—	—	18,00	—	—	—	—	—	—	18,00
81	Gheorghe Crăciun	—	—	12,00	—	5,00	—	—	—	—	—	17,00
82	Constantin Fodor	—	—	—	—	—	—	—	24,00	—	—	24,00
83	Constantin State	—	—	—	—	46,00	—	—	—	—	—	46,00
84	Constantin Dima	—	—	—	60,00	—	—	—	—	—	—	60,00
85	Zoltan Chirra	—	—	—	12,50	—	—	—	—	—	—	12,50
86	Chiriac Limidari	—	—	—	—	25,00	—	—	—	—	—	25,00
87	Ghcorghe Limidari	—	—	6,00	3,25	—	—	—	—	—	—	9,25
88	Petru Lucaci	—	—	—	—	18,00	—	—	—	—	—	18,00
89	Anastasie din Macedonia	—	—	—	—	18,00	—	—	—	—	—	18,00
90	Luca din Macedonia	—	—	—	—	—	—	—	37,50	—	—	37,50
91	Nicolae din Macedonia	—	—	—	—	—		—	3.50			3,50
92	Panait din Macedonia	—	—	—	—	—	—	—	—	8,00	—	8,00
93	Ștefan din Macedonia	—	—	—	—	—	9,80	—	—	—	—	9,80
94	Ștefan Maimundsi	—	—	—	—	15,00	—	—	—	—	—	15.00
95	Gașpar Martirj	—	—	—	—	42,00	—	—	—	—	—	42.00
96	Antonie din Melnic	—	—	5,00	—	—	—	—	—	—	—	5,00
97	Gheorghe din Melnic	—	—	—	—	—	—	7,50	—	14,00	—	21,50
98	Manole din Melnic	—	—	52,82	20,25	—	—	—	101,50	28,00	—	202,57
99	Panait din Melnic	—	34,20	89,40	49,00	—	—	—	—	—	—	172,60
100	Paul din Melnic	—	8,16	—	—	—	—	—	—	—	—	8,16
101	Nicolae Mermelina	—	—	—	—	—	—		14,25	—	—	14,25
102	Mihalache	—	19,00	30,00	17,70	—	—	—	—	—	—	66,70
103	Cozma Mihali	—	—	21,00	—	—	—	—	—	—	—	21,00
104	Paul Mihali	—	5,00	—	—	—	—	—	—	—	—	5,00

www.dacoromanica.ro

Nr. crt.	Numele negustorilor	Sumele plătite de negustori la vama Turnu-Roşu pe anii :										
		1673	1682	1683	1684	1685	1686	1689	1690	1691	1692	Total
105	Dumitru Miklós	—	—	—	—	55,00	—	—	—	—	—	55,00
106	Gheorghe Mindra	—		—	—	—	—		7,25	—	—	7,25
107	Joan Murgan	—	—	—	—	—		—	17,25	7,00	—	24,25
108	Dumitru Musta	—	—	—	—	—	—	—	—	—	27,00	27.00
109	Constantin Muţa	—	—	—	—	—	—	—	—	45,50	—	45,50
110	Cozma Muta	—		—	—	—	—	—	—	59,00	—	59,00
111	Nicolae Moşul		12,50	5,00	—	—	—	—	—	—	—	17,50
112	Chiriac Nadali	—	—	—	—	—	—	—	21,00	—	—	21,00
113	Paul Nagy	—	—	—	—	12,00	—	—	49,50	—	18,50	80,00
114	Nocolcea Grecul	—	—	—	—	—	—	—	—	—	77,00	77,00
115	Joan Nikola	—	—	—	—	10,00	—	—	—	—	—	10,00
116	Nicolae Nurchievici	—		9,00	—	—	—	—	—	—	—	9,00
117	Dima din Ocna	—	—	—	—	—	—	—	17,50	—	—	17,50
118	Dumitru din Ostaniţa	—	—	15,00	40,00	36,00	—	—	—	—	—	91,00
119	Panait din Ostaniţa	—	32,50	—	—	—	—	—	—	—	—	32,50
120	Paul din Ostanita	24,00	—	—	—	—	—	—	—	—	—	24,00
121	Toma din Ostaniţa	15,00	—	—	—	—	—	—	—	—	—	15,00
122	Gheorghe Pap	—	—	—	27,00	—	—	—	—	—	—	27,00
123	Joan Pap	—	—	—	—	—	—	10,50	—	3,50	—	14,00
124	Martin Pap din Rosan	—	—	—	—		—	—	—	—	22,50	22,50
125	Nicolae Pap	—	13,50	25,50	—		—	—	—	—	—	39,00
126	Ştefan Pap	—	27,80 1/2	15,00	—	—	—	—	—	—	—	42,80 1/2
127	Costea Paroţi	—	—	—	30,00	—	—	—	—	—	—	30,00
128	Nicolae Pater	—	46,00		—	—		—	—	—	—	46,00
129	Costea Pendata	—	—	—	—	—	—	—	—	10,50	—	10,50

www.dacoromanica.ro

130	Iacob Pirobovici	—	12,00	—	—	—	—	—	—	—	—	12,00
131	Cozma Piros	25,50	6,00	21,00	—	—	—	—	—	—	—	52,50
132	Panait Piros	—	—	9,00	—	—	—	—	—	—	—	9,00
133	Joan Piznin	—	—	—	—	29,50	—	—	—	—	—	29,50
134	Cantor Pollicsányi	—	—	—	—	—	—	—	86,00	—	—	86,00
135	Chiriță Pollicsányi	—	—	15,00	—	—	—	—	3,00	14,00	—	32,00
136	Gheorghe Pollicsányi	—	—	—	—	—	—	—	—	19,00	—	19,00
137	Joan Pollicsányi	—	6,00	—	—	—	—	—	—	14,00	—	20,00
138	Paul Pollicsányi	—	—	—	—	—	—	—	81,00	—	—	81,00
139	Savui Pollicsányi	—	18.00	—	—	—	—	48,00	125,00	—	—	191,00
140	Gheorghe Popovici	—	—	34,00	45,00	107,50	—	—	—	—	—	186,50
141	Radu Piteștean	—	8,00	—	—	—	—	—	—	—	—	8,00
142	Gheorghe Racoviță	—	—	—	—	—	—	33,00	—	—	—	33,00
143	Lucaci Rașcoi	—	—	—	—	30,00	—	—	—	—	—	30,00
144	Anastasie din Rumelia	—	—	—	—	5,00	—	—	—	—	—	5,00
145	Christofor din Rumelia	—	—	—	—	—	—	—	14,25	—	—	14,25
146	Constantin din Rumelia	—	—	—	—	—	—	—	—	28,00	—	28,00
147	Florea din Rumelia	—	—			—	—	—	10,50	—	—	10,50
148	Ienie din Rumelia	—	—	—	—	—	—	—	3,50	—	—	3,50
149	Stan din Rumelia	—	—	—	—	—	—	—	—	46,50	68,00	114,50
150	Gaşpar din Rusciuc	—	—	—	—	—	88,24	—	—	—	—	88,24
151	Marcu din Sebeş	—	—	—	51,63	—	—	—	—	—	—	51,63
152	Christofor Sziktzai	—	—	—	5,00	101,40	—	—	21,00	—	—	127,40
153	Andrei Sziktzai	—	25,00	5,00	—	—	—	—	—	—	—	30,00
154	Ioan Sziktzai	—	—		25,00	—	—	—	—	—	—	25,00
155	Simeon Bekes	—	—	4,50	—	—	—	—	—	—	—	4,50
156	Simeon Novici	—	18,00	—	—	—	—	—	—	—	—	18,00
157	Paul Sinka	—				—	—	—	72,00	—	22,00	94,00

www.dacoromanica.ro

Nr. crt.	Numele negustorilor	Sumele plătite de negustori la vama Turnu-Roșu pe anii:										
		1673	1682	1683	1684	1685	1686	1689	1690	1691	1692	Total
158	Augustin Ștefanaiț	—	6,00	4,50	—	--	—	—	—	—	—	10,50
159	Cozma Teodor	—	—	101,70	58,00	82,00	—	—	—	—	—	241,70
160	Gheorghe Teodor	—	—	—	—	—	—	9,00	—	24,50	—	33,50
161	Adam din Tîrnovo	—	—	—	—	—	—	—	25,50	17,50	—	43,00
162	Alviz din Tîrnovo	—	—	10,00	5,00	28,00	—	—	—	—	—	43,00
163	Androni din Tîrnovo	20,00	—	—	—	—	—	—	—	—	—	20,00
164	Anastasie din Tîrnovo	—	—	—	—	—	—	—	24,50	—	—	24,50
165	Alexi din Tîrnovo	—	—	—	—	—	—	—	28,00	—	—	28,00
166	Ștefan Bosa din Tîrnovo	—	—	6,85	—	—	—	—	—	—	—	6,85
167	Christofor din Tîrnovo	—	—	—	—	—	—	—	10,00	20,00	—	30,00
168	Coman din Tîrnovo	—	—	—	—	—	—	—	—	—	9.00	9,00
169	Chiriță din Tîrnovo	—	—	—	15,00	—	—	—	29,50	—	—	44,50
170	Ioan Kallo din Tîrnovo	—	—	—	—	54,50	41,00	—	—	—	—	95,50
171	Constantin din Tîrnovo	—	6,00	—	—	—	—	—	—	—	—	6,00
172	Ioan Crăciun din Tîrnovo	—	8,75	27,20	20,00	5,00	47,00	—	—	—	—	107,95
173	Daniil din Tîrnovo	—	—	37,00	—	5,00	15,00	—	—	—	—	57,00
174	Dobre din Tîrnovo	—	—	40,00	—	—	—	—	—	—	—	40,00
175	Forro din Tîrnovo	—	—	—	—	25,00	—	—	—	—	—	25,00
176	Iani din Tîrnovo	—	—	—	—	41,00	—	—	—	—	—	41,00
177	Ioan din Tîrnovo	—	—	—	31,45	—	—	—	—	—	—	31,45
178	Isaac din Tîrnovo	—	—	—	11,00	17,00	—	—	—	—	—	28,00
179	Krophe din Tîrnovo	—	—	—	15,00	12,00	—	—	—	—	—	27,00
180	Hagi Joan din Tîrnovo	—	—	9,66 1/2	—	—	—	—	—	—	—	9,66 1/2
181	Ladislau din Tîrnovo	—	—	—	—	—	—	—	17,25	—	—	17,25
182	Mihail din Tîrnovo	—	—	—	39,00	58,00	—	—	—	—	—	97,00

www.dacoromanica.ro

183	Joan Mihail din Tîrnovo	—	—	26,00	—	—	—	—	—	—	—	26,00
184	Teodor Mihail din Tîrnovo	—	—	15,00	—	—	—	—	—	—	—	15,00
185	Nicolae din Tîrnovo	—	—	5,00	15,00	—	—	—	—	—	—	20,00
186	Paul de Tîrnovo	—	49,46	23,00	—	—	—	—	—	—	—	72,46
187	Fratele lui Paul de Tîrnovo	—	15,00	—	—	—	—	—	—	—	—	15,00
188	Risa de Tîrnovo	—	—	—	—	—	—	—	3,50	—	—	3,50
189	Sava din Tîrnovo	—	—	—	—	3,75	—	—	—	—	—	3,75
190	Strate din Tîrnovo	—	—	—	—	29,00	—	—	—	—	—	29,00
191	Alexandru din Tîrnovo	—	—	—	42,00	—	—	—	—	10,00	—	52,00
192	Toma din Tîrnovo	—	—	21,00	14,00	—	—	—	—	—	—	35,00
193	Tomadei din Tîrnovo	—	27,00	—	—	—	—	—	—	—	—	27,00
194	Teodor din Tîrnovo	—	—	—	—	—	22,00	—	—	—	—	22,00
195	Zoltan din Tîrnovo	—	6,00	—	9,00	—	—	—	—	—	—	15,00
196	Xepter din Tîrnovo	—	—	23,00	—	—	—	—	—	—	—	23,00
197	Stama din Tîrnovo	—	—	—	6,00	—	—	—	30,00	—	—	36,00
198	Christofor Ţampo	—	153,00	66,50	56,90	—	—	—	—	—	—	276,40
199	Gheorghe Ţampo	—	38,00	46,00	—	24,00	—	—	—	—	—	108,00
200	Ioan Ţampo	—	—	5,00	5,00	—	—	—	—	—	—	10,00
201	Zoltan Ţampo	—	—	—	—	32,88	37,88	—	—	—	—	70,76
202	Christofor din Melnic	—	—	—	—	—	2,00	—	—	—	—	2,00
203	Iacob Vukovici	—	—	3,30	—	—	—	—	—	—	—	3,30
204	Ioan Viszár	—	—	—	5,00	41,63	—	—	—	—	—	46,63
205	Chirra Xeradi	—	24,00	54,67 1/2	—	—	—	—	—	—	—	78,67 1/2
206	Dumitru Zoltán	42,20	—	—	—	—	—	—	—	—	—	42,20
207	Ioan Zoltán	—	—	45,00	60,00	27,14	—	—	—	—	—	132,14
208	Ştefan Zoltán	—	—	28,00	—	—	—	—	—	—	—	28,00
209	Todoran Zoltán	—	38,00	10,00	94,00	—	—	—	—	—	—	142,00
210	Toma din Zern	—	—	—	—	—	27,50	—	—	—	—	27,50

www.dacoromanica.ro

transportate de el. Tabelul de mai jos ne va duce mai aproape de răspunsul pe care-l putem da la această întrebare :

Numărul negustorilor care au plătit o vamă de:

Pînă la 10 fl.	Între 11 şi 20 fl.	Între 21 şi 30 fl.	Între 31 şi 40 fl.	Între 41 şi 50 fl.	Între 51 şi 60 fl.	Între 61 şi 70 fl.	Între 71 şi 80 fl.	Între 81 şi 90 fl.	Între 91 şi 100 fl.	Între 100 şi 500	Peste 500
49	41	39	15	15	12	2	7	4	5	19	2

Din acest tabel reiese că 61,43% din negustori duceau o cantitate de marfă care valoric nu depăşea suma de 330 de fl. r. În schimb, un număr relativ mic de negustori duceau mărfuri în cantităţi mari. 21 de negustori, adică 10% din cei 210 înregistraţi, transportau mărfuri ce depăşeau valoric suma de 3 300 fl. r., ajungînd în unele cazuri la suma de peste 30 000 fl. r., cum era cazul negustorului Nicolae Kis. De obicei, aceşti negustori erau şi cei care apar în socoteli în mai mulţi ani la rînd. Astfel, acelaşi Nicolae Kis apare de cinci ori la rînd în anii 1673 şi 1682—1685. Sînt însă şi excepţii, cum e cazul lui Nicolae Cozma, care apare doar în 1673 în socoteli, dar a transportat o cantitate de mărfuri ce depăşea în valoare suma de 10 000 fl. r.

Este greu de stabilit compoziţia etnică a negustorilor. Acest lucru este îngreuiat şi de faptul că numele lor au fost înscrise în registrele vamale în limba maghiară sau germană. Cu toate acestea se poate afirma cu siguranţă că printre ei erau negustori greci, armeni, români, bulgari, evrei, sîrbi, macedoneni, maghiari, saşi, turci şi chiar şi polonezi sau originari din Polonia.

Mai uşor este stabilirea locului de baştină a negustorilor, cu excepţia acelora din Transilvania, şi se pare a acelora din Ţara Românească, la care numai în rare cazuri se indica localitatea de unde era negustorul respectiv, cum era cazul lui Ioan din Făgăraş, Marcu din Sebeş sau Christea din Bucureşti şi Radu Piteşteanu. Dacă negustorii din Ţara Românească apar mai rar în lista negustorilor care desfăşurau comerţul de tranzit în Polonia, ei apar cu atît mai frecvent, am putea spune, chiar dominau comerţul local dintre Ţara Românească şi Transilvania, comerţ care în studiul de faţă nu intră în preocupările noastre. Un număr de 5 negustori erau din Cernavoda.

Se pare că comerţul de tranzit desfăşurat de la sudul Dunării spre Polonia prin Ţara Românească şi Transilvania era dominat de negustorii sud-dunăreni. Acest lucru ne dovedeşte faptul că printre negustori sînt foarte mulţi din Tîrnovo (37 de negustori), Melnic (6 negustori), Macedonia (5 negustori), Rumelia (6 negustori), Dipoliţa (2). Dar erau negustori şi din Anatolia, Brusa, Ostaniţa şi alte localităţi sau regiuni sud-dunărene. În registrele vamale apar destul de des familii de negustori care au jucat şi în veacul al XVIII-lea un rol important în comerţul din sudul Dunării spre regiunile noastre, cum au fost familiile Policean, Ţampo şi altele. Ni se pare însă că lista şi tabelul de mai sus este suficient de lămuritor pentru cei ce se ocupă cu istoria comerţului românesc spre regiunile noastre.

www.dacoromanica.ro

Cît privește sortimentul de mărfuri, datele furnizate, cum s-a mai remarcat, nu pot fi elaborate din punct de vedere statistic, totuși pentru ca să nu ne scape nici acest aspect am ales anul 1684 cînd s-a transportat în Polonia o cantitate mare de mărfuri, mai mult de 25% din toate mărfurile înregistrate la Turnu-Roșu între 1 noiembrie 1683 și 1 noiembrie 1684. În ordinea consemnării în registrele vamale Christoph Țampo a transportat : mătase, pînză fină sau batist de mai multe feluri, fitău sau fire de bumbac colorate ; Gheorghe Banovli : mătase, giulgiu, bogasiu colorat, flanelă, muselină și ață vopsită ; Hagi Gligore : mătase ; Cozma Kis : cioltar, aba ; Ioan Sziktzai : fire de bumbac colorate ; Gheorghe din Ianina : fire de bumbac colorate ; Alviz din Tîrnovo : fire de bumbac colorate ; Ioan Crăciun : fire de bumbac colorate ; Jani Kalló : fire de bumbac colorate ; Teodor Kis : fire de bumbac colorate, muselină, bogasiu de Brusa ; Isac din Tîrnovo : fire de bumbac colorate și bogasiu ; Panait Berkó : mărfuri mărunte de Veneția, catifea și hîrtie ; Todoran Zoltan : mohair, aba, cioltar, cordovan, fire de bumbac colorate și muselină ; Ioan Zoltan : bogasiu grosolan, mohair și muselină ; Paul Durachman : muselină ; Manole din Melnic : tămîie, fire de bumbac colorate, cioltar ; Dumitru de Ostanița : muselină ; Zoltan din Tîrnovo : cordovan ; Toma din Tîrnovo : muselină ; Gheorghe Popovici : fire de bumbac colorate, muselină și marfă turcească ; Nicolae Kis : fire de bumba colorate, muselină, cordovan, diferite mărfuri turcești, marfă de Rumelia, mohair, covoare, mătase, bogasiu grosolan și mărfuri din Adrianopol ; Chiriță : fire de bumbac, colorate ; Nicolae din Tîrnovo : fire de bumbac colorate ; Ioan Viszári : fire de bumbac colorate ; Mihail Chiriță : fire de bumbac colorate ; Panait din Melnic : fire de bumbac colorate, aba ; Ioan Abramovici : mătase și marfă turcească ; Mihalache : fire de bumbac colorate și mătase ; Paul Nagy de Dipolița : cioltar ; Gheorghe Christofor : fire de bumbac colorate ; Zoltan Chira : fire de bumbac colorate ; Zoltan Parótzi : fire de bumbac colorate și cai turcești ; Gheorghe Gușuva : fire de bumbac colorate și carmajin ; Gheorghe Koya : marfă de Adrianopol ; Korphe din Tîrnovo : cordovan ; Alexandru din Tîrnovo : marfă turcească și muselină ; Mihail din Tîrnovo : marfă turcească, muselină, fire de bumbac colorate ; Stama din Tîrnovo : muselină ; Toma Cozma : marfă turcească ; Gheorghe din Dobrinț : marfă turcească grosolană ; Juon din Tîrnovo : fire de bumbac colorate, bogasiu și cai ; Iany din Cernavoda : muselină și bogasiu grosolan ; Chirița din Tîrnovo : fire de bumbac colorate ; Paul din Dipolița : fire de bumbac colorate ; Gheorghe Pap : fire de bumbac colorate, cordovan și muselină ; Christofor Sziktzai : fire de bumbac colorate ; Constantin Dima : fire de bumbac colorate ; Stama din Cernavoda : marfă de Adrianopol, fire de bumbac colorate și tutun și, în sfîrșit, Joan Țampo : cordovan.

După cum se vede, foarte mulți negustori transportau doar o singură marfă în Polonia și anume fire de bumbac colorate. Acest lucru se explică nu prin aceea că ei duceau numai această marfă. În realitate, în cele mai multe cazuri ei transportau și alte mărfuri pe care le desfăceau în Transilvania și doar firul de bumbac colorat îl duceau în Polonia, unde acesta era foarte căutat.

www.dacoromanica.ro

Se pot face şi unele aprecieri în ce priveşte specializarea negustorilor, acest lucru însă necesită multă atenţie deoarece materialul documentar de care dispunem, cu toată bogăţia lui, este în această privinţă deficitar. Marii negustori cum sînt Nicolae Kis, Christofor Ţampo, Gheorghe Banovli, Teodor Kis, Todoran Zoltan, Manole din Melnic duceau o varietate mai mare de mărfuri, pe cînd alţii doar o singură marfă, este adevărat că în multe cazuri în cantităţi mari. Menţionăm că mai mulţi negustori din Tîrnovo şi Melnic duceau muselină şi cordovan sau mărfuri turceşti specifice. Aceste constatări desigur sînt foarte generale în ce priveşte specializarea negustorilor. În această privinţă este nevoie să fie examinat tot sortimentul de mărfuri transportat de ei, indiferent de locul desfacerii, ceea ce însă ar depăşi cadrul studiului nostru. Problema prezintă interes ştiinţific şi prin lărgirea bazei documentare va putea fi abordată într-un studiu aparte.

www.dacoromanica.ro

150 de ani de la naşterea lui Nicolae Bălcescu

PAGINI INEDITE DIN OPERA LUI N. BĂLCESCU

CUVÎNTAREA ŢINUTĂ LA ADUNAREA SOCIETĂŢII STUDENŢILOR ROMÂNI DE LA PARIS, LA 1 IANUARIE 1847

DE

CORNELIA BODEA

Ideologia paşoptistă a românilor a cuprins în programul său de luptă două din formele revoluţionare ale vremii: pe cea democratică-socială şi pe cea naţională de unitate politică. Amîndouă au fost pregătite, în egală măsură şi cu acelaşi elan patriotic, ani de-a rîndul, înainte de 1848. Şi numai fluxul general al evenimentelor a împins în timpul revoluţiei pe prim plan revendicările social-democratice, pentru ca revoluţia chiar să impună din nou interdependenţa lor.

Conturul precis şi dimensiunile aspiraţiilor generaţiei de la 1848 — înainte de revoluţie — au putut fi desprinse, în ultima vreme, dintr-o îndelungă şi complexă suită de fapte şi idei mărturisind colaborare, gînd comun, ţeluri apropiate sau mai îndepărtate în timp convergînd conştient spre emanciparea naţională şi socială, spre independenţă şi stat român unitar. Un text programatic, inspirat de N. Bălcescu şi apreciat de el drept programul de luptă revoluţionară al tineretului român în frămîntările ce stăteau să izbucnească, a apărut, la 1 ianuarie 1848, în articolul publicistului francez Hippolyte Desprez, intitulat *La Moldo-Valachie et le mouvement roumain*, din „Revue des Deux Mondes"[1]. Direcţia, ţintele mari ale revendicărilor şi totodată drumul de ajungere la finalitatea propusă au fost trasate, cristalizate şi enunţate de omul de acţiune, istoricul şi doctrinarul mişcării din 1848 cu un an mai devreme, într-o cuvîntare ţinută la adunarea studenţilor români de la Paris.

Existenţa discursului — rostit de N. Bălcescu în noaptea de Anul Nou 1847 — am semnalat-o în comunicarea ţinută la Institutul de istorie „N. Iorga" al Academiei la 24 noiembrie 1965 şi în alte articole publicate în acel an; i-am rezumat conţinutul subliniindu-i valoarea programatică şi ideologică în *Lupta românilor pentru unitatea naţională 1834—1849*,

[1] Pe larg. vezi Cornelia Bodea, *Le problème de l'unité nationale roumaine (1845—1848)*, în „Revue Roumaine d'Histoire", nr. 3/1965; idem, *Lupta românilor pentru unitatea naţională 1834—1849*, Bucureşti, Edit. Acad., 1967, p. 95—105.

www.dacoromanica.ro

lucrare apărută în 1967. Îi dăm astăzi — la 150 de ani de la naşterea autorului — extinderea cît împrejurările o cer unora din cele mai pilduitoare idealuri pe care Bălcescu le-a slujit şi pe care le-a cristalizat în pagini de nu mai puţină frumuseţe stilistică şi ideologică.

Tot ce s-a ştiut în istoriografia noastră despre conţinutul acestui discurs şi despre momentele care l-au prilejuit, ca şi despre presupusa sa existenţă materială, s-a rezumat la un singur pasaj din scrisoarea datată 3 februarie st. nou 1847, cu care N. Bălcescu a trimis textul cuvîntării sale lui Ion Ghica, la Bucureşti : „Îţi alătur un cuvînt ce am zis la patrioţii adunaţi pentru revelionul anului nou. A plăcut la mai mulţi. Îl poţi ceti la toţi intimii noştri cum Voinescu, Şt. Golescu, Predescu şi alţii, dar nu-i da multă publicitate, nici scoate copii afară, căci nu voi să-mi închiz drumul d-a mai putea trăi în ţară la întoarcerea mea". Era clar deci vorba de un material revoluţionar, care nu putea fi pe placul guvernului din ţară; dar mai mult decît atît nu s-a ştiut.

Scrisoarea lui N. Bălcescu către I. Ghica a fost publicată — întîia oară în 1946 — fără anexă[2], adică fără discursul desprins de la început de scrisoare pentru motivele indicate de autorul lui. Rătăcit între hîrtiile lui Ghica, textul nu a mai fost identificat nici măcar de către destinatarul său; şi astfel a rămas neobservat între acte şi arhivă datînd din cu totul altă perioadă[3].

Anonimatul şi uitarea cu care a fost acoperită această remarcabilă elaborare bălcesciană, aproape 120 de ani, se explică iniţial şi prin grija autorului ei de a nu fi fost dată atunci prea mult în vileag, de teama de a nu cădea în mîna autorităţilor reacţionare, care îl puteau opri de a se întoarce în ţară tocmai în ajunul intrării în acţiune. Mai apoi, a intervenit greutatea identificării piesei — la prima vedere — din pricina grafiei necaracteristice a textului, a absenţei oricărui titlu pe prima pagină, ca şi din lipsa datării lui.

Transcris — din prudenţă — de altă mînă decît a autorului, într-o chirilică caligrafiată mărunt şi îngrijit, pe foiţă subţire, conspirativă, textul poartă totuşi urmele intervenţiei *autografe* a lui Bălcescu, prin interpolările introduse la revizuirea făcută copiei[4].

Lectura atentă a textului dă la iveală şi alte elemente, care, coroborate cu datele cuprinse în scrisoarea însoţitoare adresată lui Ghica,

---

[2] N. Bălcescu, *Corespondenţă inedită 1843—1851* (publicată de G. Zane), în „Revista Fundaţiilor", XIII (1946), p. 17—18. Reeditată în N. Bălcescu, *Opere. Scrisori şi scrieri inedite*, ediţie critică G. Zane, vol. II_1, Bucureşti, 1948, p. 53—54, şi în N. Bălcescu, *Opere*, vol. IV, *Corespondenţă*, ediţie critică G. Zane, Bucureşti, Edit. Acad., 1964, p. 75—76 şi p. 480.

[3] B.A.R. Arhiva Ion Ghica, mapa VI Acte, f. 595—598. În mod obişnuit, mai toate hîrtiile din fondul I. Ghica poartă cîte o însemnare a sa cu privire la proveniența documentului, şi sînt foarte rare piesele care să fi rămas albe şi neapostilate, precum e cazul paginilor de care ne ocupăm aici.

[4] Cf. şi facsimilul alăturat.

www.dacoromanica.ro

www.dacoromanica.ro

Fig. 1.

nu lasă nici o îndoială asupra autorului său şi asupra împrejurărilor în care a fost rostit. Cităm două pasaje concludente :

„Sunt vreo cîteva zile, domnilor — începea oratorul —, de cînd în convorbirile noastre cu unii din prieteni ne veni ideea că ar fi folositor, ca în adunările noastre de săptămînă, ce mulţi doresc să înceapă, cîte unul din noi pe rînd să iea vorba şi să trateze vreuna din chestioanele ce interesează ţara noastră. Prietenii mei mă poftiră, domnilor, a face începutul. Le-o făgăduii; dar împregiurările, slăbiciunea sănătăţii mele nu mă iertară a mă pregăti cum s-ar fi cuvenit pentru sarcina ce am luat. De aceea, domnilor, n-aşteptaţi s-auziţi astăzi un cuvînt oratoriu, ci numai o vorbire simplă care cu toate acestea gîndesc că vă va interesa, căci voi să arunc o privire asupra stării de faţă, asupra trecutului şi viitorului Patriei noastre, şi asemenea chestioane au totdeauna interes pentru noi, oricît de slab şi superficial ar fi tratate".

„Mai cu seamă, domnilor — se adresează el, către sfîrşitul, vorbirii auditoriului său — , aceasta se aşteaptă de la d-voastră, cari, aflîndu-vă aci, într-acest templu al luminilor şi al libertăţii, aveţi mai multe mizloace a vă pregăti pentru o asemenea misie. Nu pregetaţi, domnilor, a vă înzestra mintea cu studii solide, iar mai cu seamă a vă înzestra inima cu convicţii puternice".

Pornind de la analiza celor două pasaje, deslusim cu uşurinţă că auditoriul discursului — către care se îndrepta îndemnul de participare la acţiunea de regenerare a naţiei — era tineretul român aflat la studii în Parisul „luminilor şi al libertăţii", lesne identificabil pentru atmosfera revoluţionară ce se desprinde din întregul context. „Inaugurarea" adunărilor la care se face referire în text este de fapt o continuare a obiceiului practicat de mai mulţi ani între studenţii români de la Paris, în perioada prepaşoptistă. Ceea ce conferea însă adunării — după aprecierea oratorului — notă de noutate şi caracter mai sărbătoresc era localul nou, *Biblioteca Română*, care îi găzduia acum şi a cărui deschidere festivă avusese loc abia cu două săptămîni în urmă, la 6/18 decembrie 1846. Clădirea, situată în Place de Sorbonne nr. 3, fusese anume destinată de către donatorul ei, Scarlat Vîrnav, a adăposti deopotrivă cabinetul de lectură, sediul societăţii şi sala de întruniri a românilor din Paris.

Cu această precizare de timp şi loc şi ţinînd seama de rolul lui N. Bălcescu în întreaga orientare revoluţionară paşoptistă română, ar fi fost de ajuns a-l identifica în persoana solicitată de prieteni să inaugureze seria de conferinţe cu subiecte istorice, politice sau literare, naţionale.

Dar primul pasaj citat conţine şi un amănunt suplimentar, referitor la starea sănătăţii precare a celui care vorbea : „Împregiurările, slăbiciunea sănătăţii mele nu mă iertară a mă pregăti cum s-ar fi cuvenit..."[5].

[5] Compară cu : „Noi închiem cu părere de rău această poveştire pe care am lucrat-o cu dragoste, deşi împrejurările nu ne-au iertat a da stilului corecţia trebuincioasă". Din *Campania românilor în contra turcilor la anul 1595*, datată de N. Bălcescu „Paris, 23 ianuarie 1847" (*Opere*, ed. G. Zane, vol. I_1, p. 250).

www.dacoromanica.ro

Or, cît era de agravată şi cîtă îngrijorare inspirase prietenilor boala lui Bălcescu la acea dată o ştim din mai multe părţi. Amintim în mod special o informaţie, datată numai cu trei zile înainte de revelionul serbat la Paris pe stil nou 1847. E o scrisoare de la C.A.Rosetti adresată lui Ion Ghica la Bucureşti. „Nu-mi place sănătatea Bălcescului — scria Rosetti, la 16/28 decembrie 1846[6]. L-am silit să vază un doctor, ş-abea eri isbutirăm; l-a luat Brătianu şi l-a dus la Louis[7]. Însă nu voieşte să se caute. Clima Parisului este rea pentru asemenea patimi şi înclinări. Bani nu are, distracţii nu are, şi sînt îngrijat foarte de dînsul... Aşi dori şi eu şi el doreşte mult să se ducă în Italia". Se ştie de asemenea că, în februarie 1847, Bălcescu a şi părăsit Parisul, pentru trei luni, plecînd să-şi îngrijească sănătatea în Italia.

Autenticitatea textului se confirmă cu prisosinţă şi prin terminologia comună întregii opere bălcesciene ca şi prin înrudirile, pînă la identitate, cu cîteva formulări pe care le regăsim în scrierile sale dinainte şi de după data discursului — aşa cum vom avea prilejul să constatăm şi în cursul prezentării de faţă.

Ceea ce revelă însă în autorul cuvîntării pe doctrinarul cel mai înaintat al mişcării din 1848 din ţările române este complexitatea programului revoluţionar paşoptist — *naţional şi democratic-social* — înfăţişat în paginile discursului. Pe acesta încercăm să-l analizăm în cele ce urmează

Subiectul discursului, în formularea autorului, este o *privire asupra stării de faţă, asupra trecutului şi viitorului Patriei noastre.*

Patria, adică ţara românilor, pentru Nicolae Bălcescu este „pămîntul pentru care slăviţii nostri strămoşi şi-au vărsat sîngele ca să ni-l lase moştenire", pămîntul a şapte milioane de români împărţiţi de vicisitudinile istoriei în ţări separate. În conturul virtual al *patriei*, oratorul include şi pe românii din vechea Dacie aureliană, „pe strănepoţii vitezilor eroi împăraţi româneşti Petru şi Ioan", în înmănuncherea teritorială pe care o întîlnim şi în *Cronologia Ţării Româneşti*, publicată pe la 1843—1844, şi considerată ca fiind prima sa elaborare istorică [8]. Acolo, *Dacia veche* este echivalată în toponimie modernă cu România (citeşte Ţara Românească), Moldova, Transilvania, Banatul Temeşvarului şi *România transdanubiană*[9]. Terminologia adoptată e vădit influenţată de denumirea „*români transdanubieni*" întrebuinţată de Mihail Kogălniceanu în *Histoire de la Valachie, de la Moldavie et des Valaques transdanubiens*, 1837. În *Prospectul pentru „Magazinu istoric pentru Dacia"* — alcătuit de N. Bălcescu în colaborare cu A. T. Laurian şi publicat în ianuarie 1845 —, sub deosebitele părţi ale *Daciei* se enumeră România (adică Ţara Românească), Moldavia, Transilvania şi Ungaria (citeşte : Banatul şi părţile ungurene sau Crişana şi Maramureşul). În noiembrie 1843, Mihail Kogălniceanu, la deschiderea cursului său de istorie, declarase şi el ca patrie a sa „toată acea întindere de loc unde se vorbeşte românește", precizînd conţinutul *istoriei naţionale*, ca fiind istoria Moldovei, a Valahiei şi a fraţilor din Transilvania.

[6] Cornelia Bodea, *Lupta românilor pentru unitatea naţională*, p. 299.

[7] Doctorul P. Ch. Alexandre Louis (1787—1872) este şi autorul unui tratat asupra tuberculozei, din 1825.

[8] N. Bălcescu, *Opere*, ed. G. Zane, vol. I_2, Bucureşti, 1940, p. 171.

[9] *Ibidem*, I_1, p. 23.

www.dacoromanica.ro

În 1846—1847, Bălcescu revine la conturul teritorial adoptat în 1843 şi părăsit în 1845. Dar tot el avea să constate cîteva luni mai tîrziu că partea românilor transdanubieni nu putea fi încadrată în patria română, pentru că destinul lor istoric îi lega de al popoarelor balcanice [10].

Analiza „stării prezente" din patria enunţată în titlul discursului este exemplificată numai cu situaţia existentă în cele două Principate.

Sumbrul tablou al nedreptăţilor sociale constatate aici dă prilej autorului să stigmatizeze interesul egoist şi strîmt al claselor dominante, dezorganizarea completă a societăţii româneşti, în care predomina „ura şi vrăjmăşia statornică între societate şi putere, între clasă şi clasă, între individ şi individ" şi în care cîrmuirile, exploatînd ţara în folosul lor, se lăsau şi ele exploatate în folosul străinilor :

> „Aceea ce vedem în Moldavia şi România, în loc să ne mîngîie, adaugă întristarea noastră. Nişte cîrmuiri asupritoare corupte, ipocrite, trăind prin ilegalităţi fără altă regulă decît interesul lor, fără altă mărginire decît voinţa lor, indiferente asupra mizloacelor, priimindu-le pe toate numai să le ducă la ţinta lor ; prefăcînd înşelătoria, vicleşugul, călcarea jurămîntului, tîlhăria chiar în artă de guvernare ; dispreţuind morala şi omeniea* ; esploatînd în sfîrsit ţara în folosul lor şi lăsîndu-se a fi esploatate şi dînsele în folosul străinilor ; tirane către Patria lor ; roabe către duşmanii ei.
>
> De vom privi clasele de sus ale societăţii, boierii mari sau mici, cari singuri reprezentează puterea ţării, îi vom vedea ambiţioşi, egoişti, urîndu-se şi sfîşiindu-se unii pe alţii, plecaţi, supuşi către cei mai mari, despoţi către cei mai mici ; vînduţi sau gata să se vîndă la oricine va voi să-i cumpere ; luîndu-şi drepturi ce n-au ; crezînd că statul e o proprietate a lor şi că vechea lor supremaţie trebuie a rămînea în vecinic neclintită. Ei fac opoziţie cînd interesul egoist le-o povăţueşte. În putere, în slujbă cînd se află sînt despoţi, jefuitori ; i-a scos din slujbă, sînt patrioţi, îşi ascund interesul personal subt frumoasele cuvinte de patriotism, de libertate, de legalitate. Dar din nenorocire masca lor a căzut. Noi îi cunoaştem, noi ştim că religia, morala, politica lor este interesul egoist, şi numai interesul.
>
> De privim poporul, îl vedem şi pe dînsul corupt, degradat, trăind în ticăloşie şi în lacrimi, deprins de o vreme îndelungată a suferi jugul asuprirei în tăcere, indeferent la ceea ce se lucrează deasupra lui, la certele ce se fac, căci interesele lui materiale nu sunt legate de dînsele ; înşelat totdeauna, el nu mai crede la un viitor, el nu mai nădăjdueşte o prefacere în starea lui.
>
> Astfel privit acest tablou seamănă descurăjătoriu. În putere, în clasele de sus ca şi în popor, nimic nu se vede care să ne mîngîie, nimic care să ne arate dignitatea omenirii. Nici o nădejde d-a vedea atîtea lanţuri rupte ! Nici o nădejde d-a vedea un termen la această grozavă progresie de despotism,

[10] Cornelia Bodea, *Le problème de l'unité nationale roumaine 1845—1848*, *loc. cit.*, p. 519.

* În text : *omenirea* [C. B.]

www.dacoromanica.ro

de degradație și de indignitate ! În toate părțile, în toate clasele interesul egoist predominînd ; ură și vrăjmășie statornică între societate și putere, între clasă și clasă, între individ și individ ; societatea într-o desorganisație complectă, fără nici un simtiment comun, fără altă legătură decît sila ; și alături cu o asemenea stare a lucrurilor, o putere îngrozitoare și amenințătoare, o putere de ale căreia progresuri se înspăimîntează Europa, atîtînd mai mult pătimile personale ; grăbind desorganisația societății ; pîndind cu ochi lacomi minutul priincios de a ne înghiți".

Bălcescu trece în revistă încercările făcute de către reprezentanții Partidei Naționale din ambele țări, începînd din 1836 (anul constituirii Partidei), de a „ușura ticăloșiile societății românești". El critică însă, în cuvinte aspre, descurajarea de care s-au lăsat ei cuprinși, atît într-o țară cît și în cealaltă, de la primul eșec întîmpinat. Aluzia este îndreptată, desigur, la evenimentele din 1839 și 1840 :

„Acest tablou, domnilor, se înfățișează la toți străinii ce aruncă o privire asupra țerii noastre ; acest tablou întristătoriu se înfățișează la puținii români, cari cuprinși de dragostea adevărului și a virtuții, s-au ispitit în anii trecuți să ușureze ticăloșiile societății noastre *. Dar, posedați de simtimentul prezentului mai mult decît lucrînd pentru viitor, ei se mirară că nu culeg a două zi aceea ce au semănat cu o zi înainte. D-aci s-a născut în inimile lor un disgust amar pentru societate, d-aci ei începură a-și perde credința lor și a despera de viitor".

Comparînd una cu alta situațiile create în cele două țări, el vede mai gravă și mai condamnabilă situația în Țara Românească decît peste Milcov :

În Moldova — spune Bălcescu — „unii fugiră de lume, se traseră pe la țară ** căutînd să hrănească în singuritate, departe de ticăloșia societății, departe de ochii unui despotism fricos, credințile lor neputincioase și proscrise. Ei n-au perdut încă acele credințe, ei nu disperează de tot de viitor, dar socotesc că nu le este dat să facă nimic pentru dînsul, dar ei nu cred că vor vedea acest viitor și nu îndrăsnesc a-l făgădui nici chiar copiilor lor, atît li se pare că e departe de la ceea ce gîndesc, la ceea ce văd de față ! Atît li se pare că e de grea tirania care îi apasă !".

În schimb, în Țara Românească, oameni ca Ion Cîmpineanu și alții din generația lui, siliți a rămîne în București și a-și justifica, în fața lumii și a lor înșiși, descurajarea și inerția, o propovăduiau acum inimilor tinere cu aceeași căldură cu care altă dată, tot ei, propovăduiseră „credința și lucrarea în viitor". Pe vechii fruntași munteni Bălcescu îi înfruntă cu mai multă vehemență, punînd în critica ce le-o aduce toată revolta sa stîrnită

* Partida zisă națională de la anul 1836 și anii următori în ambele Principate [*nota lui N. Bălcescu*].

** În Moldova [*nota lui N. Bălcescu*].

www.dacoromanica.ro

de abandonarea unei acțiuni atît de bine începută, dar cu atît mai necesar de a fi susținută :

„Alții, siliți a rămînea între lume în capitale, căutînd a da lumii și sieși cuvinte de nelucrarea lor ca să se arate consecuenți cu sineși au ajunseră a face o sistemă și acum propoveduiesc cu aceeași căldură descurajarea și inerția, cu care mai-nainte propoveduia credința și lucrarea pentru viitor *. Ei nu văd că descurajarea vine mai mult de la sineși decît de la societate, că ei și-au perdut credințile fiindcă acestea era într-înșii mai mult patimi decît convincții puternice ; ei nu pricep că nu este dat unei generații să înceapă și să întemeieze triumful unei credințe ; că ceea ce o generație a început, alte generații trebuie să sfîrșească și să completeze. Ei nu văd că viața lor s-a tocit în lupte, că puterea lor a adormit, că vremea lor a trecut și că alții trebuie să le iea locul. Ei se silesc dar acum a muta descurajarea ce simt, în inimele tinere care cuprinse și ele, ca dînșii altă dată, de dragostea virtuții, și a adevărului, pline de credință, sau simțind trebuința de a avea una puternică, caută lîngă dînșii inspirațiile lor, vor să se arunce pe calea urmată de ei și să aducă tributul lor de lucrare și de jertfire la causa națională.

Mizloacele intelectuale nelipsind acelor români descurajați, ei zic celor tineri în cuvinte ce se par frumoase și adevărate, ei le zic : « În zadar vă mișcați. Lucrarea nu poate decît să vă compromită, fără a aduce vreun folos. Ori ce veți face, sau va fi nefolositor, sau vătămător. Să lăsăm toate și să așteptăm întîmplarea să ne ajute și să ne scape. Cum poți da viață la ceea ce e mort ? Și nu vezi că e moartă societatea noastră ? Ce simtiment nobil, ce simtiment național o inspiră ? Socotești poate că prin literatură, prin descrierea trecutului său, ea va putea cîștiga asemenea simtimente ? Dar nu vezi sterilitatea scriitorilor nostri ? Și cum poate fi altminterea ? Ce literatură poți face subt domnirea unei asemenea stări a lucrurilor, într-o asemenea societate ? La ce poate sluji o literatură națională cînd nu ești sigur că mîine va exista națiia ta ? De aceea să ne resignăm și să tăcem. De aceea dormi mai bine, june poet, dormi june scriitor, pleacă-ți capul subt aripa-ți de înger și dormi în tăcere. Ce ei să faci tu într-o societate mistuită de corupție și de scepticism ? Merge-vei tu să-ți dai sfintele inspirații în foarfeca necurată a unei censure arbitrarie și despotice ? Suferi-vei tu, care voiești a ne aduce aminte gloriosul trecut, suferi-vei a-ți vedea faptele istorice denaturate de dînsa ? nu știi că tot ce se atinge de istoria nației trebuie să ne fie sfînt ? Lasă dar în pace umbrele părinților. Lasă-le să nu vie înaintea noastră decît în ceasul din urmă, cînd va trebui a ne mîntui sau a ne blestema. Literatura ce vă este

* Cîmpineanu și alții în Țara Român. [*nota lui N. Bălcescu*].

www.dacoromanica.ro

iertat să faceţi, adaugă ei, este nevrednică de voi. Ştiţi bine ce este iertat. Un poet v-a arătat-o :

«Scrie ode, fă sonete Aşa versuri de măsură
Cînd cei mari au sărbători, Oricînd pot a se priimi,
Pune-le în cap bonete Oricînd trec de la censură »
Şi îi fă nemuritori. etc."[10 bis].

Descurajării şi defetismului, Bălcescu îi opune entuziasmul şi optimismul creator, cu o argumentare care atinge culmile gîndirii sale, megieşe cu concepţia socialistă despre lume şi societate. Din descompunerea vechiului vede răsărind viaţă, din lupta contrariilor, marea prefacere, din moartea unei societăţi, zămislirea celei noi. În rechizitoriul pe care îl face „bătrînilor" resemnaţi, el le opunea poate în acel moment şi exemplul simbolic al propriei sale jertfe : tribut suprem pus cu elan la temelia deceniilor de luptă care aveau să urmeze, izvor de puteri noi pentru generaţiile ce aveau să-l continuie :

„Aceste cuvinte, domnilor, sunt oare temeinice? Ce, tot oare să fie perdut? Tot să fie mort? Chestioana naţională nu mai este oare o chestioană de viaţă, ci o chestioană de moarte? Ce, nu trebuie noi să ne îngrijim cum vom trăi, ci numai cum vom muri? O nu, nu o crez. Aceste cuvinte sunt greşite, adevărul lor este numai părut. Ce, fiindcă vedeţi altarul Patriei părăsit, fiindcă vedeţi făcliile ei stinse, fiindcă nimini nu mai vine să aducă jertfa sa pe dînsul, credeţi că tot este mort? O ! vă înşelaţi, voi luaţi drept moarte aceea ce este pregătirea unei transformaţii sociale. Toate ne-o dovedesc. Acea luptă între interesurile oposite şi vrăjmaşe, acea mare neunire, acea desorganisaţie socială, toate sunt semne de viaţă, toate ne arată că o lucrare mare se face în societate, toate ne vestesc începutul zămislirii unei societăţi nouă. Prin asemenea simtome, domnilor, se anunciază în societăţile învechite prefacerile cele mari : Aceea dar ce socotiţi că este moartea, este *deşteptarea*, este *învierea!*".

Credinţa în destinul naţiei sale, cultul pentru poporul său sînt prinse în fraze de un vibrant patetism :

„Cum aceste ţări române care numără esistenţă de 18 veacuri, cum această naţie peste care a trecut atîtea potopuri de naţii barbare fără a o putea înghiţi, fără a o face să-şi pearză naţionalitatea sa, care a scăpat nevătămată din grozăviile veacului de mizloc, de atîţia vrăjmaşi puternici şi mai numeroşi decît dînsa ce o ameninţa să o cutrupească, cum această naţie care fu atîta vreme campionul creştinătăţii şi bulevardul civilisaţiei şi al libertăţii [11], cum va putea fi ea ursită să peară

[10 bis] Cf. G. Sion, *Cenzorul meu* (1845), în *Patrie şi Libertate*, Buc., E.S.P.L.A., vol. II, p. 256—258 (informaţie Dan Zamfirescu).

[11] Compară cu : „Ei [românii] s-au purtat totdeauna ca nişte viteji, au făcut cele mai mari jertfe şi au vărsat sîngele pînă la unul pentru apărarea civilizaţiei şi a libertăţii şi Europa de ar fi recunoscătoare ar plăti cu oarecare faceri de bine jertfele lor". Din *Comentarii asupra bătăliei de la Cîmpii Rigăi sau Cosova*, în N. Bălcescu, *Opere*, ed. G. Zane, I_1, p. 98.

www.dacoromanica.ro

acum în al 19 veac, în veacul luminilor, al deşteptării popoarelor, în veacul libertăţii [12]. « Dacă nici un suflet nu pere, zice d. Michelet, cum acele mari suflete ale naţiilor, cu geniul lor cel plin de viaţă, cu istoria lor bogată în martiri, plină de jertfiri eroice, plină de imortalitate, cum oare vor putea a se stinge? »[13]. Aşa, domnilor! *Românii nu vor peri! Românii nu pot peri!* Ei sunt cea mai vechie naţie în Europa care şi-a păstrat neclintit naţionalitatea ei şi o esistenţă politică. O mînă providenţială a preveghiat asupră-i şi a scăpat-o din toate primejdiile. Acea provedinţă care ne-a păstrat fără îndoială pentru un scop, pentru un viitor oarecare [14], va urma a ne protecta, căci ea a hotărît tutulor naţiilor o misie a împlini pe pămînt. Dar ea ne va protecta numai cu condiţia ca şi noi să facem tot ce atîrnă de noi, ca şi noi să împlinim misia noastră".

Este fără îndoială în dîrzenia acestei înalte profesiuni de credinţă şi ceva din sprijinul şi încurajarea găsite în literatura socialistă de orientare religioasă, mesianică, a Apusului, pe care Bălcescu a avut prilejul să o cunoască, încă în ţară fiind, cu ani înainte de a fi ajuns în Franţa. Cărţile lui Lamennais, de pildă, socialistul după evanghelie, care a exercitat o influenţă atît de hotărîtoare asupra formării spiritului şi ideologiei paşoptiste, în general, şi a revoluţiei din februarie din Franţa, în special [15], pătrunseseră în ţările române la scurtă vreme după apariţia lor. Proza şi versurile lui Cezar Bolliac din *Meditaţii*, tipărite în 1835, îndreptăţesc să se creadă că autorul lor citise *Les Paroles d'un croyant*, abia apărute în 1834 [16]. În 1838, transilvanul Florian Aaron, atunci profesor de istorie şi redactor al ziarului „România" în Bucureşti, remarca — într-o scrisoare către G. Bariţiu — că în societatea cultă din Ţara Românească se citeau „scrisele lui Voltaire, Rousseau, Diderot, Helvetius, Volney, *Abbé Lamenais* şi jurnalele cele mai liberale franţuzeşti"[17]. La Iaşi, M. Kogălniceanu presară „sentenţii şi cugetări" ale predicatorului revoluţionar francez în *Almanahul de învăţătură şi petrecere pe 1842*, în timp ce Cezar Bolliac va arăta — în foile lui Bariţiu — necesitatea de a urma pilda „poeţilor-filosofi" Lamennais şi Béranger, pentru a contribui la acţiunea de regenerare socială a ţării [18]. *Les Paroles d'un croyant* vor fi tipărite în traducere

---

[12] Compară cu : „Fie ca noi să ne încredinţăm că o naţie care are trecut aşa de glorios, o naţie pe care providenta o păstrează în curs de 18 veacuri, fără îndoială pentru un scop oarecare, nu poate fi ursită să piară acum în al XIX-lea veac, în veacul luminilor şi al libertăţii". Din *Campania românilor în contra turcilor la anul 1595*, în N. Bălcescu, *Opere*, ed. G. Zane, I_1, p. 250.

[13] Cf. J. Michelet, *Le Peuple*, La Haye, 1846, p. 243.

[14] Vezi citatul N. Bălcescu reprodus în nota precedentă.

[15] Cf. René Rémond, *Lamennais et la démocratie*, Paris, 1948 (Coll. du Centenaire de la Révolution de 1848).

[16] G. Călinescu, *Istoria literaturii române*, Bucureşti, 1941, p. 233—234; D. Popovici, *Poezia lui Cezar Bolliac*, în „Viaţa românească", 1929, nr. 11—12.

[17] Scrisoare din 11/23 aprilie 1838 (cf. G. Bogdan-Duică, *George Bariţiu şi amicii săi. Corespondenţă*, în „Tribuna poporului" (Arad), 1903, nr. 11.

[18] N. Iorga, *Istoria literaturii româneşti în veacul al XIX-lea*, vol. II, Bucureşti, 1908, p. 252; D. Popovici, *loc cit.*; Cezar Boliac, *Către scriitorii noştri!*, în „Foaie p. minte", VII (1844), p. 313—316.

www.dacoromanica.ro

românească în anul revoluției [19], dar cartea a circulat în manuscris românesc mult mai devreme. I. Mani (J. Many) de la Blaj o traduce în 1843 pentru românii transilvani [20]. Din *Cuvintele unui credincios* este și dialogul *June soldat unde mergi?*, pe care îl vor învăța revoluționari din tabăra lui Iancu în vara lui 1849 [21]. În 1844, Bălcescu trimitea spre publicare, în „Propășirea" de la Iași, o nouă poezie a lui Cezar Bolliac, *Muncitorul*, în care tînguirile pentru robia țiganului și pentru suferințele iobagului erau versificări adaptate după *Une voix de prison* a lui Lamennais [22]. În această vreme îl găsim și pe C.A Rosetti fervent admirator al ideilor lui Lamennais [23]. Barițiu, care îi urmărise și el publicațiile, încă din 1840 [24], în 1846 înmănunchind în volum unitar numerele de peste an ale „Foii pentru minte" le prevede cu un motto luat din Lamennais. E de presupus că și nu mai puțin răspîndita *Le livre du peuple* (1837), care avea să apară în românește tot în 1848, să fi circulat în Principate mai devreme [25].

Sosit la Paris cu o jumătate de an înainte de data discursului, Bălcescu audiase și lecțiile publice și conferințele „Universității libere" a Colegiului Franței, locul de pelerinaj al reprezentanților națiunilor oprimate, tribuna democratică a Europei și catedra elocinței pariziene [26]. Pe Michelet, marele orator de catedră, în acel an, 1846, îl ascultase vorbind, cu exaltarea unui iluminat, despre poporul Franței, despre Franța, despre dreptul națiilor la viață liberă și independentă și despre trăinicia existenței lor. Citatul din Michelet introdus de Bălcescu în „discurs" este extras din *Le Peuple*, carte apărută tocmai atunci. În capitolul al IV-lea, intitulat „La Patrie. Les nationalités vont-elles disparaître?", pasajul sună astfel în textul original: „Et si nulle âme ne périt, comment ces grandes âmes des nations, avec leur génie vivace, leur histoire riche en martyrs, comble de sacrifices héroïques, toute pleine d'immortalité, comment pourraient-elles s'éteindre?" [27].

Dar înainte de a fi citit și ascultat pe Michelet, Bălcescu dăduse expresie — în *Cuvînt preliminariu despre izvoarele românilor*, apărut în

---

[19] A. F. de Lamennais, *Cuvintele unui credincios*, tradusă din franțuzește, dată la lumină și închinată poporului român de *un român*, București, Tip. lui Iosif Copainig, 1848. Cu privire la românul care a tradus-o, pe alte exemplare reprezentînd probabil un tiraj nou, apare precizarea „de un chenovit din monastirea Neamțului", ceea ce a permis identificarea traducătorului cu arhimandritul, de origine transilvană, Dionisie Romano, episcop mai tîrziu al Buzăului. Vezi și I. Breazu, *Lamennais la românii din Transilvania la 1848*, în „Studii literare", IV, 1948.

[20] I. Breazu, *op. cit.*, p. 187.

[21] Momentul a fost evocat de Nicolae Bălcescu la Paris, la aniversarea a trei ani de la Adunarea de la Blaj, în 3/15 mai 1851 (N. Bălcescu, *Mișcarea românilor din Ardeal*, în *Opere*, ed. G. Zane, vol. I_2, p. 120). Vezi și I. Breazu, *op. cit.*, p. 190.

[22] Poezia a apărut în „Propășirea", 1844, p. 119—120; v. N. Iorga, *op. cit.*, vol. II, p. 181; G. Zane, *L'idéologie révolutionnaire dans les Principautés roumaines et le socialisme prémarxiste à l'époque de 1848*, în „Revue des Sciences Sociales", 1962, nr. 2, p. 196 (notă).

[23] C. A. Rosetti, *Note intime*, vol. I, *1844—1859*, București, 1902, p. 102.

[24] „Gazeta de Transilvania", 1840, p. 175, 183.

[25] *Din operile părintelui Lamennais. Cartea popolului*, în „România", I (1848), p. 19—20 (cuprinde numai Prefața și începutul capitolului I). Vezi și I. Breazu, *op. cit.*, p. 194—196.

[26] Cf. între altele Ladislas Mickiewicz, *La trilogie du Collège de France*; *Mickiewicz, Michelet, Quinet*, Paris, Musée A. Mickiewicz, 1924; I. Breazu, *Michelet și românii. Studii de literatură comparată*, Cluj, 1935.

[27] J. Michelet, *Le Peuple*, La Haye, 1846, p. 243.

www.dacoromanica.ro

nr. 1 al „Magazinului istoric pentru Dacia", iulie 1845 — aceleiași convingeri, izvorîtă din observația realistă, istorică, indubitabilă: „O mînă providențială priveghiă asupră-le și îi strecură minunat din toate primejdiile. Aceasta ne va aduce să credem că o nație, care în mijlocul atîtor nevoi și-a păstrat naționalitatea ei în curgere de optsprezece veacuri, nu mai poate pieri"[28].

Astfel, după trecere de un an și jumătate, în fața tineretului care trebuia pregătit pentru luptă, el repeta o convingere *a sa*, puternic săpată în principiile directoare ale ideologiei sale revoluționare; dar prin care se integrează, firește, și în nota specifică a atmosferei revoluționare pariziene. Lamennais propovăduia că atunci „cînd popoarele luptă pentru libertate, Dumnezeu luptă alături de ele", pentru că viziunea misionarului francez se identifica cu acel dualism elementar creștin care pune față în față lumina cu întunericul, binele cu răul, providența cu satana, libertatea cu tirania și popoarele cu despoții. În concepția istoricului și revoluționarului român această tendință mistică, religioasă — comună, de altfel, întregii ideologii revoluționare-pașoptiste de influență franceză — străbate și din nevoia unei argumentări lirice, patetice, ca un mijloc de exaltare a elanului revoluționar.

Dar reformele burgheze democratice și sociale preconizate în general în statele național unitare, așa cum era și Franța, unde s-au formulat cu precădere aceste teze, constituiau un program revoluționar *incomplet* pentru popoarele al căror destin istoric se desfășura fărîmițat, compartimentat între ziduri statale nefirești, impuse de stăpîniri străine. Pentru aceste popoare mișcarea de unitate și independență națională era uneori preeminentă acțiunii de regenerare democratică și socială. În situația existentă în țările române, de tranziție între vechi și nou, între trecutul pe cale de pieire și viitorul care începea a luci, și cînd cei mai mulți, cum spune Bălcescu, nu știau încotro s-o apuce, el lansează *lozinca întreită*, a regenerării *naționale*, *politice* și *sociale* a tuturor românilor: P a t r i e, f r ă ț i e, l i b e r t a t e! Se ridică astfel peste stadiul D r e p t a t e, F r ă ț i e al Societății înființate în 1843, proclamînd țintă supremă a revoluției unitatea națională, statul unitar:

> „Trăind, domnilor, într-o epocă de transiție, între trecutul care trece și viitorul care începe a ne luci, pentru noi *ideile bătrîne* nu mai au nici o putere, și ideile nouă, credința nouă, cei mai mulți o presimțim fără a o cunoaște bine, fără a o fi analisat. Astfel, domnilor, cei mai mulți din noi nu știm unde trebuie să mergem, și ce cale să luăm, ca să ajungem la țintă. D-aci, o anarhie în toate ideile, chiar în ale acelor cu bune simțiri. D-aci, o mare descuragiare. Descuragiare ce pricepem, și trebuie a ierta, cînd este numai trecătoare; dar care e fatală și vinovată cînd ajunge stare normală. Unii din noi dar, zic: « să ne fățărnicim, să tăcem și să așteptăm evenimentele, și atunci să ne arătăm oameni ». Rătăcire, domnilor. Acele evenimente trebuiesc pregătite din vreme, alminterea nu vor veni. Noi înșine, și societatea noastră, trebuie să fim pregătiți, alminterea nu ne-am putea folosi de dînsele. Alții zic: « să ne

[28] N. Bălcescu, *Opere*, ed. G. Zane, II, p. 107.

www.dacoromanica.ro

fățărnicim iarăși, să căutăm a ne alia cu puterea, cît de rea va fi, și să tragem în favorul național », ca cum ar putea fi alianță vreodată între principuri contradictorii, între egoism și jertfire, între fără de lege și virtute ! Alții, preocupați mai mult de present decît de viitor, zic : « puterea ne este o stavilă, s-o răsturnăm ». Noi credem că și aceia se rătăcesc. Ei văd tot răul în individuri, iar nu în corupția societății. Cîrmuirile, domnilor, sunt espresia societăților. Daca societatea e rea, și cîrmuirea trebuie să fie rea. Lăsînd societatea în starea de mai nainte și răsturnînd oarecare persoane ce sunt în capul ei, nu facem alt fără numai ne punem în îndatorire d-a începe a două zi lupta cu cei ce le-au luat locul. Societatea dar, domnilor, trebuie a regenera, iar nu vreo cîteva individuri a preface.

Ținta noastră, domnilor — conchide cu fermitate revoluționară Bălcescu —, socotesc că nu poate fi alta decît *Unitatea Națională a Românilor*. Unitate mai întîi în idei și în simtimente, care să aducă apoi cu vremea Unitatea politică..

Constituirea trupului politic unitar român, organizat pe baze democratice burgheze, iată programul marelui revoluționar în ajunul lui 1848 :

„La crearea acestei naționalități, la o reformare socială a românilor, bazată pe sfintele principuri ale dreptății și ale egalității, trebuie să țintească toate silințele noastre. *Românismul* dar e steagul nostru, subt dînsul trebuie să chiemăm pe toți românii".

Am remarcat și cu alt prilej că din acest întreit program revoluționar Patrie — Frăție — Libertate —, ideea unirii naționale era atît de puternic răspîndită în clasele societății românești încît nici cercurile oficiale din Țara Românească nu o cenzurează; ea apare, aproape în aceeași formulare ca și în discurs, și în pagina de încheiere la *Campania românilor în contra turcilor la anul 1595*, trimis de Bălcescu de la Paris, cu data de 23 ianuarie 1847, și publicat la București (în „Magazinu istoric pentru Dacia") doar cîteva săptămîni mai tîrziu [29]. „Viteazul prinț — scria Bălcescu despre Mihai Viteazul în articolul citat [30] — priimi acea pace, care îi era trebuincioasă, căci acum planurile sale se măriseră și el lucra la creația naționalității românești, la unirea tuturor românilor într-un stat politic. Ideie măreață și singură mîntuitoare pentru noi, pe care din orbirea acelor veacuri, părinții noștri n-o putură realiza statornic și care singură trebuie să fie ținta politică a românilor de astăzi".

Din paginile discursului se desprinde și poziția adoptată de Nicolae Bălcescu față de problema mijloacelor sau a căii ce trebuia urmată pentru a ajunge la scopul propus.

În așteptarea momentului revoluționar, acțiunea practică organizatorică pe care o desfășura în fapt nu o putea deconspira într-o adunare

[29] Articolul despre campania de la 1595 conține două părți. Partea I e datată 5 ianuarie 1847 și este tipărită în prima fasciculă a revistei „Magazinu istoric pentru Dacia" pe 1847 (p. 3—20); partea a II-a, cea expediată de la Paris cu data de 23 ianuarie, a apărut în fascicula următoare (p. 65—91).

[30] N. Bălcescu, *Campania românilor în contra turcilor la anul 1595*, în *Opere*, ed. G. Zane, vol. I_1, p. 250.

www.dacoromanica.ro

publică, fiindcă nu toată lumea împărtăşea vederile sale revoluţionare. Din scrisoarea citată la începutul acestor pagini a reieşit, de altfel, că discursul „a plăcut la mai mulţi" — deci nu la toţi. De aceea, la 1 ianuarie 1847, Bălcescu preconizează în primul rînd *metoda educaţiei*, a pregătirii morale a poporului, care trebuia să aducă succesul cauzei. Conştient fiind că reuşita revoluţiei depindea şi de gradul de luminare şi ridicare a poporului din starea lui cea apusă, de intensitatea răspîndirii noilor idei în masă, el susţine cu deosebită vigoare necesitatea propagării atît prin scris cît şi prin grai viu a acelor idei, pînă ce ele aveau să ajungă convingeri puternice pentru majoritatea naţiei. Totodată, respinge orice soluţie care ar fi urmărit remedieri aparente sau temporare. A vedea, de pildă, tot răul în indivizi şi nu în corupţia societăţii şi a proceda prin urmare la schimbarea elementelor de la cîrma ţării, lăsînd societatea în starea de mai înainte, însemna — după Bălcescu — „a te pune în îndatorirea de a începe a doua zi lupta cu cei ce le-au luat locul"[31].

> „Mizloacele ce vom întrebuinţa, calea ce trebuie să luăm este lesne de găsit. Să ne uităm împregiurul nostru, la vecinii noştri, să privim la slavi, la nemţi, la greci, cum pregătesc ei naţionalitatea lor şi să facem şi noi asemenea. Practica virtuţii, propaganda prin scris, prin grai a acestor idei, pînă atunci pînă cînd ele vor ajunge convicţii puternice pentru maioritatea naţiei. Luminarea şi rădicarea poporului din starea lui cea apusă, făcîndu-i loc la banchetul naţional, acestea vor fi mizloacele noastre de lucrare".

Pe deasupra acţiunilor conspirative, mişcarea naţională la mai toate popoarele Europei a fost mult slujită şi de două arme ideologice egale — filologia şi istoria. La români, ea a început prin cultivarea limbii naţionale, pentru înzestrarea ei cu gramatici unitare şi cu dicţionare, şi a continuat prin evocarea faptelor glorioase ale strămoşilor, prin descoperirea şi darea la lumină a vechilor documente şi cronici, menite să înzestreze patrimoniul naţional istoric cu tot atîtea posibilităţi de stimulare a sentimentului de mîndrie faţă de trecut şi a dorinţei de a ridica prezentul la înălţimea faptelor străbunilor. Aspectul politic al unei astfel de acţiuni era implicit. Bălcescu defineşte rolul militant, constructiv şi înnoitor, pe care trebuia să-l îndeplinească *literatura naţională* în societatea mistuită de corupţie şi misticism a învechitului regim feudal. El consideră de imperativă necesitate ca p a t r i a, f r ă ţ i a şi l i b e r t a t e a să inspire deopotrivă întreaga literatură românească; cu riscul chiar de a nu i se putea asigura decît o circulaţie *tainică*, conspirativă, sub formă de manuscrise. Pentru exemplificarea reuşitei unor astfel de difuzări în masă, aminteşte situaţia revelatoare din primăvara anului 1844, cînd în focul dezbaterilor din Obştească Adunare asupra concesionării minelor, fabula lui Eliade *Măceşul şi florile* — net împotrivitoare înstrăinării solului naţional — din numai patru exemplare manuscrise, în trei zile umpluse Bucureştii. Nici o scriere tipărită nu cunoscuse vreodată o atît de mare răspîn-

[31] Vezi pasajul reprodus mai sus.

www.dacoromanica.ro

dire în ţările române. Poliţia mărturisise singură, accentuează Bălcescu, că i-a fost peste putinţă a le strînge pe toate.

„Un argument, care propeveduitorii nelucrării aduc, am arătat că este sterilitatea scriitorilor noştri, sau neputinţa d-a avea acum o literatură naţională. Dumneavoastră ştiţi, domnilor, că limba, mai mult decît religia şi orice alt, este fundamentul naţionalităţilor. Părinţii nostri înţelesesc㕠aceasta. Un istoric ungur din veacul de mizloc, Bonfinie, ne spune cu mirare « că românii s-au luptat mai mult pentru păstrarea limbei lor decît pentru religia lor »[32]. Dar lupta neîncetată, sgomotul armelor siliră pe părinţii nostri a se mulţumi a ne păstra numai limba, lăsîndu-ne noă îndatorirea d-a o cultiva, şi printr-însa a desvolta naţionalitatea noastră. De 15 ani începu la noi cultivarea limbei, dar literatorii nostri au produs pînă acum foarte puţin, o mărturisesc. De unde vine această sterilitate într-înşii? De unde?... Din lipsa credinţilor, din lipsa convincţiilor puternice, sufletul lor este steril. Dar, ia inspiraţi-le dragostea Patriei, a frăţiei şi a libertăţii; ia vărsaţi în inimile lor credinţa şi nădejdea în viitor, puneţi un D-zeu pe altarul lor, o stea în cerul lor care să-i povăţuiască în calea lor, şi veţi vedea daca aceste suflete, ce vi se par acum stinse, nu se vor deştepta şi nu vor deştepta pe cele de lîngă dînsele; veţi vedea daca ele nu vor fi în stare să răstoarne societatea învechită şi să realţe alta nouă. Dar îmi veţi zice, « poate că scriitorii nu vor putea tipări în ţară? » Ce! Ca să fie cetiţi au neapărată trebuinţă a tipări? Îmi aduc aminte, domnilor, de anul 1844 cînd în ferbinţeala desbaterilor asupra minelor, se ivi fabula *Măceaşul*: Ce scriere tipărită a fost mai mult cetită? Autorul scosese afară numai patru copii manuscrise. În trei zile nu era casă în Bucureşti care să n-aibă o copie [33], şi poliţia mărturisi singură că trebuie să fie mai mult de 30.000 copii în oraş, şi că îi este peste putinţă a le strînge.

Aşa, domnilor, acei ce cred că sufletul naţiei noastre e mort fără nădejde de a-l vedea înviat, acei ce propoveduiesc lenevirea, indiferenţa, descuragiarea şi nelucrarea; acei ce

---

[32] Pe istoriograful italian, Antonio Bonfini (1427—1502), trăit la curtea regelui Matei Corvin, N. Bălcescu îl utilizează şi în *Puterea armată şi arta militară de la întemeerea Principatului Valahiei ptnă acum* şi în *Comentarii asupra bătăliei de la Cîmpii Rigăi* (tipărite în 1844, la Iaşi). Îl citează şi petiţionarii de la 1791 în *Supplex libellus Valachorum*.

Pasajul invocat în discurs îl regăsim mai pe larg la Simion Bărnuţiu în discursul ţinut la 2/14 mai în catedrala Blajului. Şi anume: *Coloniae Legionesque Romanae, inter barbaros obrutae, Romanam tandem linguam redolere videntur, et ne omnino eam deserant, ita reluctantur, ut non tantum pro vitae, quantum pro linguae incolumitate certasse videantur...*, adică: „Coloniile şi legiunile romane, copleşite de barbari, ţin încă limba romană; şi ca să nu o piardă cu totul atît se luptă de tare, încît se pare că nu s-au bătut atît pentru ţinerea vieţii cît pentru încolumitatea [păstrarea] limbii..." (S. Bărnuţiu, *Românii şi ungurii, discurs rostit în catedrala Blajului în 2/14 maiu 1848*, ediţia G. Bogdan-Duică, Cluj, 1924, p. 46).

Este evident o înlocuire voită a cuvîntului *vitae* cu *religionis* (*vieţii* cu *religiei*), deoarece utilizînd acelaşi pasaj în *Prefaţa* la *Cîntarea României*, în 1850, Bălcescu îl reproduce corect (cf. N. Bălcescu, *Opere*, ed. G. Zane, vol. I_2, p. 112).

[33] Cf. şi scrisoarea lui N. Bălcescu către I. Ghica, din 7 martie 1844 (N. Bălcescu, *Opere*, IV, *Corespondenţă*, p. 49).

www.dacoromanica.ro

vor să lase capriciului întîmplării îngrijirea viitorului nostru național, se înșel, păcătuiesc ; ei sunt profeți mincinoși, ei sunt vinovați, căci rătăcesc națiа pe căi afurisite".

În partea finală a discursului Bălcescu răspunde la întrebarea care se impunea de la sine :

„Dar cui se cuvine a lua inițiativa regenerării societății ?".

Aici reținem faptul deosebit de semnificativ că, pentru a da mai mult suflu patriotic directivelor sale, oratorul recurge la comparația atît de sugestivă din poezia transilvanului Andrei Mureșanu, publicată sub titlul *O privire de pe Carpați*, în „Propășirea" de la Iași, la 1844 [34].

„Un poet român, domnilor, ne-a arătat-o. D. Murășanul zice într-una din poeziile sale :
« La noi e putred mărul, nu-i mod de curățire
Și tot ce se sperează sunt sîmburii din el.
Aceștia cer plîntare, silință și unire,
Atunci va crește cedrul din ramul tinerel ! »".

Versurile alese tălmăcesc cu o putere de convingere mărită misiunea tineretului pentru regenerarea patriei ; subînțelegînd prin tineret nu atît vîrsta, cît mai cu seamă militantul însuflețit de ideile noi ale progresului. Recurgerea la un citat din Andrei Mureșanu era de două ori grăitoare : întîi, pentru că dovedea cu atît mai pregnant unitatea în idei și sentimente între toate provinciile românești, unitate la care se referise cîteva fraze mai devreme ; în al doilea rînd, pentru că proba puterea circulatorie a materialului propagandistic dintr-o parte într-alta a Daco-României. Cît de cunoscute au devenit aceste versuri ale lui Andrei Mureșanu o aflăm și dintr-o constatare făcută în 1850 de G. Sion, cu privire la starea lucrurilor de atunci din Moldova. „« La noi e putred mărul » a zis Murășanul. Și asta e bună zisă cînd voește cineva să facă alusiuni la starea de față a ruginilor ce poartă cîrma țării. Numai sîmburii mărului mai este speranția că vor produce « arburul cel fructuos al regenerațiunei »"[35].

Bălcescu punea nădejdea — evident — cu precădere în tinerii de la Paris, pentru că aceștia, aflîndu-se în metropola mișcării pentru libertate din acea vreme, aveau cele mai multe mijloace de a se pregăti pentru asemenea misiune :

„Dar, domnilor, junimei române și numai ei este păstrată cinstea de a lua inițiativa aceste regenerații a nației. Într-însa națiа nădăjduește. Iar mai cu seamă, domnilor, aceasta se așteaptă de la d-voastră, cari, aflîndu-vă aci într-acest templu al luminilor și al libertății, aveți mai multe mizloace a vă pregăti pentru o asemenea misie. Nu pregetați, domnilor, a vă înzestra mintea cu studii solide, iar mai cu seamă a vă înzestra inima cu convicții puternice. Astfel, întăriți și pătrunși de sfințenia vieții sociale, mergeți, domnilor, uniți împreună ; mergeți cu inimă, să vă împliniți misia voastră. Nu ziceți « suntem

[34] „(Propășirea =) Foaie științifică și literară", Iași, nr. 35 din 1844 ; cf. și G. Sion, *Suvenire contimpurane*, Bucuresci, 1888, p. 283.

[35] G. Sion către D. A. Sturdza, scrisoare din Iași, 23 februarie/ 3 martie 1850 (B.A.R., coresp. inv. 128707).

www.dacoromanica.ro

slabi ! » Cînd D-zeu dă o misie, dă şi puterea d-a o împlini. Nu ziceţi, « suntem puţini ! » Ei era numai doisprezece acei apostoli care reformară lumea ; dar ei au isbutit căci avea în inimile lor pe Cristos, adecă dragostea umanităţii şi jertfirea. Fie acestea şi simtimentele d-voastră, şi veţi regenera naţia. Dară, domnilor, o veţi regenera !".

Ca un încercat agitator şi propagator al ideilor revoluţiei, Bălcescu caută să tragă folosul maxim şi din suportul moral al curentului revoluţionar general care străbătea atunci Europa. De aceea, împotriva obstacolelor de ordin intern sau, mai cu seamă, împotriva ingerinţelor externe care ar fi fost de întîmpinat de către revoluţionarii porniţi la faptă, el invocă puterea curentului liberator care avea să pună în mişcare toate popoarele Europei, favorizînd şi mişcarea românilor, ajutînd-o să dezrădăcineze şi să înlăture influenţele şi ingerinţele străine de interesele poporului şi ale statului român :

„Făcîndu-ne datoria noastră în calea legii, noi avem puţin a ne teme de împedicările dinăuntru. Cît despre împedicările din afară, nu vă îngrijiţi, domnilor ; ele sunt trecătoare, străinii nu au nici o influinţă morală în ţara noastră şi influinţa lor politică, cea mai mică întîmplare, cel mai uşure vînt de la apus, o poate desrădăcina. Toate popoarele merg astăzi cu pasuri iuţi către libertate. Această mişcare a lor va favoriza şi mişcarea noastră".

Avîntul revoluţionar şi patriotic care freamătă în fiecare frază a discursului, credinţa nestrămutată în puterea de nebiruit a naţiei şi în destinul său istoric, demofilismul său, afirmarea drepturilor şi libertăţilor poporului, ca şi rolul de conducător al mişcării naţionale încredinţat elementelor tinere, combative, ale societăţii româneşti, sînt puncte esenţiale într-un program de luptă revoluţionară. Aşa cum ne-am mai pronunţat şi cu alt prilej, conţinutul întreg al cuvîntării, prin structura sa şi prin momentul pe care îl defineşte la 1 ianuarie 1847, constituie un manifest politic, un catehism revoluţionar, o armă ideologică în lupta pentru revendicarea drepturilor sociale şi naţionale ale întregului popor român, în ajunul „Anului 1848".

Discursul de la 1 ianuarie întregeşte seria operelor de concepţie cu conţinut teoretic, ideologic, ale lui Nicolae Bălcescu. Ceea ce se cunoştea în această direcţie din opera sa politică-ideologică reflectă mai mult învăţăminte trase din experienţa luptelor revoluţionare. După înăbuşirea revoluţiei din Ţara Românească şi după prima sa şedere în Transilvania, de pildă, el şi-a manifestat intenţia de a scrie împreună cu Ion Ghica o lucrare despre ideile revoluţiei române. O încercare de materializare a acestei preocupări o găsim în *Mersul revoluţiei în istoria românilor*, pe care o publică în anul următor în „România viitoare" de la Paris (1850). Lucrarea înfăţişează evoluţia istorică a ideilor sociale, egalitare şi de unitate politică la

www.dacoromanica.ro

români. E o scriere cu un conținut unitar ideologic, în felul căreia scrisese la 4 martie a aceluiași an *scrisoarea către Alexandru C. Golescu.*

Fără îndoială, concepția revoluționară bălcesciană în genere a putut fi desprinsă cu destulă ușurință din complexul operei sale. Dar nici o scriere nu oferă condensată la un loc complexitatea ideilor lui dinainte de 1848, și mai ales nu reflectă valoarea propagandistică militantă pe care au avut-o. *Privire asupra stării de față, asupra trecutului și viitorului Patriei* conturează nu numai personalitatea lui Nicolae Bălcescu, ca om de acțiune, doctrinar al mișcării de la 1848 și propagator al ideologiei revoluționar-pașoptiste, ci arată sub adevărata sa lumină și locul ideii de unitate politică în ansamblul revendicărilor revoluționare pașoptiste române.

www.dacoromanica.ro

www.dacoromanica.ro

UN NOU MEMORIALIST PAŞOPTIST: IOAN OROS ALIAS RUSU

DE

VASILE NETEA

Arhivele statului de la Tîrgu-Mureş, ale căror fonduri cu privire la războiul ţărănesc din 1784, la revoluţia din 1848 şi la lupta pentru desăvîrşirea unităţii de stat a poporului român din 1918, s-au îmbogăţit în ultimii ani, datorită stăruinţei directorului Ioan Ranca, în mod considerabil, au intrat recent, prin aceeaşi stăruinţă, în posesiunea unui voluminos dosar de *Memorii* consacrat anului 1848 şi frămîntărilor transilvănene din deceniile următoare.

Autorul acestor memorii, care deschid o nouă fereastră asupra perioadei paşoptiste, este Ioan Oros alias Rusu, unul dintre foştii cancelişti de la Tîrgu-Mureş din promoţia lui Avram Iancu, prefect al legiunii din comitatul Cetatea de Baltă, refugiat peste munţi în 1849, iar în anii 1863—1864 deputat în dieta de la Sibiu.

Memoriile sale, păstrate pînă acum de către descendenţii săi de la Tîrgu-Mureş, au provocat interesul cercetătorilor locali încă din anul 1930, la această dată Aurel Filimon, directorul bibliotecii din acest oraş, referindu-se la indicaţiile lor în legătură cu identificarea mormîntului fostului prefect al legiunii a XII-a, Constantin Romanu-Vivu, ucis lîngă Tîrgu-Mureş la 29 ianuarie 1849 [1]. După Aurel Filimon, *Memoriile* lui Rusu au fost consultate de profesorul Traian Popa, care a utilizat unele din referinţele lor cu privire la evenimentele din 1848 în monografia sa consacrată oraşului Tîrgu-Mureş [2]. Pentru aceleaşi referinţe, prin intermediul lui Aurel Filimon, ele au reţinut şi atenţia lui Silviu Dragomir, care le menţionează atît în monografia sa dedicată revoluţiei din 1848 din Transilvania, cît şi în cea închinată lui Avram Iancu [3].

---

[1] Aurel Filimon, *Mormîntul lui Constantin Romanu*, în „România eroică", Bucureşti, 1930, nr. 1.

[2] Traian Popa, *Monografia oraşului Tîrgu-Mureş*, Tg.-Mureş, 1932, p. 147, 152, 153, 154, 164.

[3] Silviu Dragomir, *Studii şi documente privitoare la revoluţia românilor din Transilvania în anii 1848—1849*, Cluj, 1946; V, p. 44, 168, 269, 295 ş.a.; idem, *Avram Iancu*, Bucureşti, 1965, f. 31.

www.dacoromanica.ro

Nici unul dintre aceşti istoriografi n-au urmărit însă *Memoriile* lui Rusu şi dincolo de paginile inspirate de activitatea canceliştilor de la Tîrgu Mureş şi a evenimentelor săvîrşite înăuntrul şi în preajma acestui oraş în anul 1848, şi nici unul, deşi l-au citat cu insistenţă, nu i-au consacrat măcar cîteva rînduri pentru a-i schiţa biografia şi pentru a pune memoriile sale în adevărata lor lumină, integrîndu-le după merit în bogata memorialistică a secolului al XIX-lea.

Memoriile lui Ioan Oros alias Rusu, deşi scrupuloase şi larg cuprinzătoare, au avut astfel aceeaşi soartă ca şi *Suvenirile politice şi diplomatice din anii 1848—1903* ale lui I. Bălăceanu, aflate în depozitul Academiei Republicii Socialiste România [4], şi ca şi *Amintirile din anii 1848—1849* din Muzeul de la Năsăud ale fostului căpitan Francisc Mihăilaşiu din Regimentul II grăniceri, care, deşi au fost menţionate în lucrările unora dintre istoricii noştri [5], totuşi n-au beneficiat pînă acum de lumina tiparului, rămînînd a fi cunoscute abia de cercul restrîns al specialiştilor.

Nici una dintre aceste lucrări memorialistice n-au fost publicate însă în întregime, deşi mărturisirile şi precizările lor aduc remarcabile contribuţii la cunoaşterea epocii la care se referă şi a activităţii principalilor săi exponenţi, oferind astfel istoriografiei româneşti posibilităţi de lărgire a domeniului paşoptist.

★

Pentru a stimula cercetarea şi publicarea acestor lucrări, ca şi a altora de acest gen, păstrate cu falsă pietate în sertarele unora dintre descendenţii paşoptiştilor, vom releva, în paginile ce urmează, conţinutul şi importanţa memoriilor lui Ioan Oros alias Rusu, sperînd că prin aceasta se va face un pas hotărîtor pe calea publicării lor integrale, preconizate de Ioan Ranca.

Cîteva date biografice asupra lui Ioan Rusu vor înlesni şi mai mult înţelegerea caracterului memoriilor sale şi a poziţiei lui faţă de memorialistica paşoptistă transilvăneană.

Ioan Oros alias Rusu s-a născut la 20 februarie 1824, în comuna Vidrasău de lîngă Tîrgu-Mureş, care aparţinea în acel timp comitatului Cetăţii de Baltă. Clasele inferioare ale gimnaziului le-a făcut la Tîrgu-Mureş, la liceul romano-catolic, avînd printre colegi şi pe Al. Papiu-Ilarian (pe atunci sub numele de Alexandru Pop), iar pe cele superioare la liceul piariştilor de la Cluj, unde se va întîlni cu Avram Iancu. Cursurile juridice le-a urmat la colegiul reformat din Tîrgu-Mureş, absolvindu-le în primăvara anului 1847. În acelaşi an îşi începe practica de cancelist la Tabla regească din Tîrgu-Mureş (Curtea superioară de Apel), unde din nou se va găsi alături de vechii săi colegi — Al. Papiu-Ilarian şi Avram Iancu — şi cu alţi 38 de cancelişti români care aveau să constituie avangarda mişcării revoluţionare paşoptiste. Memoriile sale, aşa cum se va vedea în paginile următoare, reprezintă unul din principalele izvoare ale frămîntărilor şi

---

[4] I. Bălăceanu, *Souvenirs politiques et diplomatiques 1848—1903*, depuse la 1 ianuarie 1918.

[5] Vezi, pentru memoriile lui I. Bălăceanu, Cornelia Bodea, în *Studii privind Unirea Principatelor*, 1960, p. 35, şi V. Maciu, în *Istoria României*, 1964, IV 583; p., pentru Francisc Mihăilaşiu, vezi Silviu Dragomir, *Studii şi documente privitoare la revoluţia românilor din Transilvania în anii 1848—1849*, Cluj, 1946, p. 170.

www.dacoromanica.ro

acţiunilor politice ale tinerimii române din Tîrgu-Mureş din primăvara anului 1848. Rusu a participat intens la toate aceste frămîntări, memoriile sale avînd astfel caracterul unei înregistrări directe a evenimentelor. Alături de Papiu şi Iancu, el a fost unul dintre organizatorii şi participanţii la adunările revoluţionare de la Blaj din 18/30 aprilie şi 3/15 mai. La aceasta din urmă a fost ales membru al deputaţiunii care, sub conducerea episcopului Ioan Lemeni şi a lui George Bariţiu, a primit misiunea de a se prezenta la 29 mai dietei de la Cluj pentru a cere ca problema uniunii Transilvaniei să nu fie luată în discuţie — hotărîndu-se *de nobis sine nobis* — pînă cînd românii nu vor fi recunoscuţi ca naţiune politică şi nu vor fi intrat în dietă în mod corespunzător numărului lor. Misiunea deputaţiunii a fost sortită, după cum se ştie, unui eşec total, uniunea, prin constrîngere şi violenţe, votîndu-se în „unanimitate", dar ea a oferit memorialistului ocazia de a vedea cu propriii săi ochi — după expresia lui Bariţiu — cum „se înmormîntează o ţară". Scenele văzute la Cluj, în special strigătul „uniunea sau moarte", nu avea să le uite niciodată.

În octombrie 1848, o dată cu formarea legiunilor româneşti revoluţionare, Ioan Rusu a fost numit prefect al legiunii din comitatul Cetatea de Baltă şi, împreună cu Vasile Moldovan de la Chirileu, însărcinat cu organizarea militară a satelor din jurul Tîrgu-Mureşului. În această calitate a avut o strînsă colaborare cu colonelul Carol Urban, comandantul Regimentului grăniceresc român de la Năsăud, alături de care, în fruntea lăncierilor români, a participat la luptele de la Şarpatoc, Sîntioana, Gherla, Dej, Someşfalău, Cluj din toamna anului 1848, avînd astfel prilejul de a fi martor ocular şi al acestor întîmplări. La 2 ianuarie 1849, împreună cu trupele lui Urban, a fost nevoit să se retragă la Vatra Dornei, de unde la 12 februarie a revenit o dată cu acesta pentru a participa la noile bătălii de la Crainimăt şi Sărăţel din regiunea Bistriţei. Presiunea lui Bem, care între timp ocupase Clujul, Şimleul, Dejul, Baia Mare, Năsăudul, i-a determinat însă pe amîndoi împreună cu detaşamentele respinse, să se retragă din nou peste munţi, unde Rusu avea să rămînă pînă la pacificarea Transilvaniei. Aceeaşi cale o luaseră şi alţi luptători transilvăneni, Florian Micas, Iosif Hodoş, Arteniu Lupan, care s-au îndreptat spre Moldova. La 19 martie Rusu se afla în casa Hurmuzăkeştilor, unde avea să se întîlnească succesiv cu alţi revoluţionari din Moldova — George Sion, episcopul Melchisedec, Petre Casimir, M. Kogălniceanu —, precum şi cu revoluţionarii transilvăneni Aron Pumnul şi George Bariţiu. Dintre cei cinci fii ai bătrînului Doxaki Hurmuzaki —Constantin, Eudoxiu, George, Alexandru, Nicolae —, Rusu s-a împrietenit îndeosebi cu Nicolae, cu care, la 3 mai, va porni într-o călătorie spre Iaşi. În drum, după un popas festiv la Dulceşti aveau să viziteze Suceava, Fălticenii, pentru a ajunge apoi, într-un poştalion tras de 12 cai, la Iaşi. În capitala Moldovei, fiind prezentat de către companionul său de călătorie reprezentanţilor protipendadei ieşene — Costache Sturdza, prinţul Mavrocordat —, a cunoscut şi pe mama şi sora lui Alecu Russo, cărora le-a făcut surpriza de a le comunica, ele considerîndu-l mort pe Alecu Russo, eliberarea din închisoarea de la Cluj, unde acesta fusese arestat ca „spion rus", şi plecarea sa spre Paris. Relaţiile cu familia lui Russo, numit de el în mod permanent *Ioan Russo*, ocupă un loc remarcabil în memoriile sale.

www.dacoromanica.ro

La 20 octombrie 1849, după o lipsă de aproape un an, timp în care, ca şi George Bariţiu, a cunoscut ospitalitatea Hurmuzăkeştilor, s-a reîntors în Transilvania, unde, sub noua administraţie austriacă, avea să deţină diferite funcţiuni administrative : inspector (solgăbirău) la Iernut, jurisconsult la Aiud, subpretor la Prundul Bîrgăului şi Reghin, notar judecătoresc la Satu-Mare, judecător apoi la tribunalele din Reghin şi Diciosînmartin (Tîrnăveni), avînd astfel prilejul să cunoască în mod temeinic întreaga viaţă administrativă şi juridică a Transilvaniei.

În 1863, convocîndu-se dieta de la Sibiu, Rusu a fost ales deputat al circumscripţiei Galfalău din comitatul Cetatea de Baltă, participînd în anii 1863 şi 1864 la dezbaterile şi lucrările acestei diete, care avea să vcteze, pe linia revendicărilor din 1848, egala îndreptăţire politică a naţiunii şi limbii române.

După proclamarea dualismului, precedată de anularea legilor liberale votate de dieta de la Sibiu, s-a început îndepărtarea sistematică din aparatul de stat a elementelor româneşti, aşa încît Ioan Rusu, fiind considerat ca adversar al guvernului prezidat de contele Kalman Tisza, a fost transferat în 1876 de la tribunalul din Diciosînmartin la tribunalul din localitatea Gyónk din sudul Ungariei. De aici, pentru a-l îndîrji şi mai mult, a fost mutat, după un an, în localitatea Szegszard, ceea ce l-a determinat ca în luna aprilie 1878 să-şi ceară pensionarea. Nu avea decît 54 de ani.

Retrăgîndu-se în satul natal şi nemaiocupînd nici o funcţie publică, fostul prefect din 1848 s-a îndeletnicit exclusiv cu agricultura, evitînd, în mod demonstrativ, orice legături cu oficialitatea.

În preajma anului 1900 a început să-şi scrie memoriile, dispunînd însă ca ele să nu fie publicate decît după moartea sa. A murit la 8 martie 1909, în vîrstă de 85 de ani, şi a fost înmormîntat în cimitirul bisericii din Vidrasău. O dată cu el dispărea ultimul reprezentant de seamă al generaţiei revoluţionare transilvănene din 1848.

★

Scrierea memoriilor lui Rusu a fost determinată de apariţia studiilor istorice şi a amintirilor consacrate pînă la sfîrşitul secolului al XIX-lea de numeroşi istorici şi memorialişti români[6], maghiari[7] şi germani[8] revoluţiei din 1848 din Transilvania. Lectura unora dintre acestea, considerînd, aşa cum arată în prefaţa memoriilor, că „istoria ar trebui să fie oglinda trecutului, oglinda faptelor împlinite, ca acel ce o citeşte să fie convins cum că ea conţine cel puţin aproximativ adevărul", i-a produs însă anu-

[6] Al. Papiu-Ilarian, *Istoria românilor din Dacia superioară*, I—II, Viena, 1852; I.I. Ciurileanu, *Fragmente istorice din anii 1848—49*, Bucureşti, 1877; George Bariţiu, *Părţi alese din istoria Transilvaniei pe două sute de ani ain urmă*, II, Sibiu, 1890; Vasile Moldovan, *Memorii din 1848—49*, Braşov, 1895; Axente Severu, *Respuns la „Cartea neagră" scrisă de baronul Ştefan Kemeny*, Braşov, 1897, ş.a.

[7] L. Kövari, *Erdély törtenete 1848—1849-ben* (Istoria Transilvaniei în anii 1848—1849), Budapesta, 1861; Jakab Elek, *Szabadsághorczunk történetéhez. Vissza emlékezések 1848—1849-böl* (*Din istoria războiului pentru libertate. Amintiri din 1848—1849*), Budapesta, 1880, ş.a.

[8] I. Czecz, *Behms Feldzug in Siebenbürgen in den Jahren 1848—1849*, Leipzig, 1850 (tradusă şi în limba maghiară la 1868); *Der Winterfeldzug des Revolutionskrieges in Siebenbürgen in den Jahren 1848 und 1849.* Von einen österreichischen Veteranen, Leipzig, 1861 (veteranul era baronul August von Heydte); Carol Urban, *Der Revolutions Krieg in Siebenbürgen in den Jahren 1848—1849*, ş.a.

www.dacoromanica.ro

mite decepţii, care l-au determinat să ia o atitudine critică faţă de cele citite si să încerce o restabilire exactă a faptelor evocate şi a semnificaţiei lor. În aceeaşi prefaţă, el relevă faptul că unii dintre istoricii şi memorialiştii paşoptişti menţionaţi nu s-au putut „dezbrăca de patima urii faţă de alte naţionalităţi", iar alţii „nefiind bine informaţi, au luat de bază unele rapoarte militare interesate şi astfel, pe lîngă toată bunăvoinţa, nu au fost în stare a descrie adevărul". O altă categorie de memorialişti paşoptişti care au stimulat zelul critic al lui Rusu au fost cei care, ca Vasile Moldovan ,aşa cum avea să releve pe parcursul memoriilor, au ignorat „chiar şi fapte de mare importanţă istorică, unde împreună cu autorul (Ioan Rusu) au fost de faţă şi au luat parte activă şi în locul lor au descris alte fapte neîntîmplate", fanteziste. „Pentru aceea — precizează Rusu — m-am decis ca demersul memoriilor mele să combată pe aceia care din ură şi răutate au falsificat adevărul, să rectifice pe aceia dintre care unii au denegat, iar alţii, din ignoranţă, nefiind bine informaţi, au mistificat adevărul şi, totodată, să întregească faptele „lăsate afară" de memorialiştii vizaţi.

Primul capitol al memoriilor este consacrat autobiografiei lui Rusu de la naştere şi pînă la absolvirea facultăţii de drept, insistînd îndeosebi asupra mediului din liceele pe care le-a frecventat, asupra colegilor şi profesorilor pe care i-a avut şi asupra vieţii sociale şi juridice din oraşul Tîrgu-Mureş şi împrejurimile sale. În legătură cu liceele ungureşti din acest oraş, la care, cu şapte decenii mai înainte, studiaseră şi corifeii Şcolii ardelene, George Şincai şi Petru Maior, Rusu relevă faptul că la ele „se adunau tineri de pe Valea Mureşului, a Tîrnavei Mici şi de pe Cîmpia cea Mare (a Transilvaniei — *n.n.*), unde mai toate comunele sînt româneşti, aşa încît mai în toate clasele majoritatea studenţilor era a românilor"[9].

Dintre colegii de la gimnaziu, pe lîngă Al. Papiu-Ilarian, Rusu citează pe Ion Pop Antonelli, care avea să fie şi el tribun în legiunea lui Axente, iar mai tîrziu vicar al Făgăraşului şi traducător din Titus Livius, precum şi pe Ioan Faur, viitor profesor la Craiova. Dintre colegii de la Cluj menţionează pe Ioan Puşcariu, care avea să fie ales în 1848 membru al comitetului revoluţionar şi apoi căpitan superior al Făgăraşului (1865) şi membru al Academiei Române din Bucureşti (1900). Memoriile lui Rusu sporesc informaţiile cu privire şi la activitatea din tinereţe a acestora. Dintre profesorii de la Tîrgu-Mureş este citat abatele Horvath, un„bătrîn onest", care, ca director, lupta împotriva tendinţelor şovine ale unora dintre profesorii de la liceul menţionat, iar de la Cluj, pentru aceleaşi motive, pe Hornyai Ambrus, care fusese profesor şi lui George Bariţiu şi Avram Iancu. Buna impresie lăsată de acesta elevilor români se relevă şi în memoriile lui Rusu[10].

În capitolele următoare, pe acelaşi fond autobiografic, sînt incluse amintirile sale cu caracter istoric, prin care se lărgeşte tabloul paşoptist cunoscut, aducîndu-se precizări critice şi completări de detaliu studiilor şi memoriilor menţionate anterior. Ele se referă la : practicanţii juraţi români de la Tabla regească din Tîrgu-Mureş ; anul libertăţii, egalităţii şi fraternităţii 1848 ; arestarea lui Florian Micaş şi plecarea lui I. Rusu din Tîrgu-Mureş ; adunările naţionale din 18/30 aprilie, 3/15 mai 1848 ;

[9] I. Rusu, *Memorii*, p. 3.
[10] *Ibidem*, p. 7.

www.dacoromanica.ro

dieta de la Cluj din 1848; alegerile de deputaţi pentru dieta din Pesta; arestarea unui spion rus imaginar (Alecu Russo); proclamaţia primului ministru Batyani şi consecinţele ei; adunarea secuiască de la Agyagfalău şi înarmarea secuilor; bătălia din 31 octombrie 1848 de lîngă Sîntioana; luptele de la Gherla, Dej, Surduc, Someşfalău, Cluj; retragerea temporară la Vatra Dornei a trupelor lui Urban; noile lupte de la Crainimăt, Sărăţel şi Prundul Bîrgăului; victoriile lui Bem şi respingerea trupelor lui Urban peste munţi; Ioan Rusu oaspete al familiei Hurmuzaki; călătoria sa la Iaşi; informaţii despre societatea ieşeană; reîntoarcerea în Transilvania şi activitatea sa administrativă; dieta de la Sibiu din anii 1863 — 1864; protestul românilor din dieta de la Cluj din 1865; anularea legilor votate de dieta de la Sibiu; „exilarea" lui Ioan Rusu din Transilvania; revenirea la Vidrasău.

Capitolul privitor la spiritul şi activitatea canceliştilor români de la Tîrgu-Mureş în anul premergător revoluţiei paşoptiste constituie una din contribuţiile memorialiste cele mai apreciate ale lui Rusu. În monografia dedicată lui *Avram Iancu* (1965) de Silviu Dragomir, defunctul istoric afirma că „lucrarea de căpetenie pentru informaţia privitoare la canceliştii din Tîrgu-Mureş este *Monografia oraşului Tîrgu-Mureş* (1932), scrisă de Traian Popa[11]. Traian Popa este însă tributar în ceea ce priveşte informaţiile despre cancelişti, în cea mai mare parte memoriilor lui Rusu, din care sînt luate atît lista celor 29 de cancelişti[12] — verificată de noi nume de nume[13] —, cît şi numeroase episoade cu privire la activitatea lor, precum şi referinţele asupra aducerii la Tîrgu-Mureş ca arestat a lui Florian Micaş[14] şi asupra tragicului sfîrşit al teologului Vasile Pop[15].

Pagini întregi din capitolul lui Traian Popa consacrat acestor chestiuni sînt reproduse din memoriile lui Rusu — evident cu citarea conştiincioasă a sursei —, opiniile elogioase ale lui Silviu Dragomir trebuind să fie extinse astfel nu numai asupra autorului monografiei oraşului Tîrgu-Mureş, ci şi asupra memorialistului Ioan Rusu.

Numărul şi mai ales numele acestor cancelişti n-au putut fi stabilite în mod exact nici de Traian Popa, care n-a avut altă sursă de informaţie decît pe cea a lui Rusu, şi nici de către Ioan Rusu însuşi, care afirmă că numărul canceliştilor nu era numai de 29, cum apare, după informaţiile sale, în monografia lui Popa, „ci de mai mulţi alţii, pînă la 38, al căror nume l-am uitat"[16].

Problema numărului şi numelor canceliştilor de la Tîrgu-Mureş e strîns legată de procesul de dezvoltare al intelectualităţii şi burgheziei române din Transilvania în deceniul premergător revoluţiei, aşa încît nu e de mirare că ea continuă să preocupe şi astăzi pe cercetătorii noştri.

Într-o publicaţie de la Tîrgu-Mureş, pornindu-se de la o scrisoare a cancelistului Iacob Bologa către George Bariţiu, se arată recent că în anul 1845 numărul acestora era numai de 20, pentru ca apoi în 1847 el să

---

[11] Silviu Dragomir, *op. cit.*, p. 31.
[12] Traian Popa, *op. cit.*, p. 140—141.
[13] *Ibidem*, p. 151—153.
[14] *Ibidem*, p. 140—141; I. Rusu, *Memorii*, p. 26—27.
[15] I. Rusu, *op. cit.*, p. 162—166.
[16] *Ibidem*, p. 27.

www.dacoromanica.ro

se ridice la 38. Sporul e fără îndoială remarcabil și el confirmă că burghezia românească se afla în această perioadă într-un incontestabil avînt[17].

Conducătorii canceliștilor din această serie au fost incontestabil Avram Iancu și Al. Papiu-Ilarian, Rusu dînd în memoriile sale numeroase referințe asupra preocupărilor și atitudinii lor politice. Prieteni încă de la Cluj, Avram Iancu și Al. Papiu — cărora li se adăugase și Petru Popovici — locuiau la aceeași gazdă pe strada Olarilor (numită astăzi Avram Iancu. — *n.n.*), „cortelul" lor, considerat ca o adevărată „casină românească", fiind „locul de întîlnire, conversare și citirea jurnalelor românești" al tuturor „cancelîștilor români"[18]. Cea mai importantă dintre aceste consfătuiri a fost cea din preajma adunării generale a cancelîștilor și studenților din Tîrgu-Mureș — maghiari, români, sași —, convocată din inițiativa celor dintîi pe data de 25 martie 1848 pentru a-și stabili atitudinea față de cele 12 puncte ale programului revoluționar maghiar enunțate la 15 martie la Budapesta. Precum se știe, ultimul dintre acestea se referea la uniunea Transilvaniei cu Ungaria. Punctul de vedere al cancelîștilor români la această adunare a fost prezentat de Al. Papiu-Ilarian și Avram Iancu, care au condiționat însă iscălirea petiției prezentate de inițiatori de acceptarea următoarelor trei puncte redactate și expuse de Papiu : 1. *Să se șteargă iobăgia fără nici o dezdăunare, nici din partea țăranilor, nici din partea statului, căci după dreptate țăranii ar avea drept de a pretinde dezdăunarea de la aristocrați pentru nedreptățile de secole care le-au uzurpat drepturile cele omenești*; 2. *Să se respecte și garanteze toate naționalitățile și limbile din Ungaria și Transilvania*; 3. *Să se realizeze o egalitate deplină politică și civilă.* După expunerea punctelor de mai sus, Papiu a cerut totodată ca ele să se înregistreaze în procesul-verbal al ședinței cu precizarea că „românii numai cu aceste propusețiuni" au subscris moțiunea votată de adunare. Luînd cuvîntul după Papiu, Avram Iancu a arătat că dorește o „libertate universală (în toate domeniile. — *n.n.*) nu unilaterală". Cum în *Istoria românilor din Dacia Superioară* (II, p. 103), Papiu, din modestie, n-a indicat numele celor doi cancelîști români care au luat cuvîntul la această adunare — al său, adică, și al lui Avram Iancu —, Rusu precizează că cel care a „dat la protocol condițiunile sus menționate a fost însuși Papiu-Ilarian, iar al doilea a fost eroul nostru Avram Iancu". Momentul

[17] Grigore Ploeșteanu, *Documente inedite*, în „Steaua roșie" din 8 septembrie 1968, nr. 214. Cei 20 de cancelîști menționați de Iacob Bologa în 1845 erau : Agiu Ion, Balian Dănilă, Bohățiel Mihai, Bologa Iacob, Buteanu Ion, Dragoș Ladislau, Filip Ștefan, Irinu Teodor, Medan Andrei, Medan Ladislau, Mezei Macavei, Micaș Francisc, Moldovean Ioan, Pop Niculae, Pop Teodor, Popovici Șerban, Secărcanu Constantin, Simon Ladislau, Socol Niculae, Trif Alexandru. În scrisoarea adresată lui Barițiu la 5 martie 1845, prin care se cerca redactorului de la Brașov trimiterea foilor sale pentru cancelîștii din Tg.-Mureș, Bologa preciza că „a fost cu voia tuturor confraților ca să fac după nume pe fiecare cunoscut cinstitei redactii". În primăvara anului 1848, din cei 20 de cancelîști înregistrați în 1845, nu se mai aflau la Tîrgu-Mureș decît 3 — Iacob Bologa, Ladislau Simion, Ladislau Dragoș —, locul lor ca practicanți la Tabla regească luîndu-l o altă serie de 38, dintre care Ioan Rusu și, după el Traian Popa, menționează pe următorii : Ladislau Vasile Pop, Ion Ardelean, Ioan Secăreanu, Ion Constantin, Basile Lacea, Florian Micaș, Avram Iancu, Alexandru Papiu-Ilarian, Petru Popovici, Amos Tordășeanu, Ilie Măcelariu, Ion Pinciu, Petru Roșca, Nicolae Gâetan, Ion Mărginean, Vasile Vespemeanu, Iosif Sterca-Suluțiu, Ion Cerghed, Nicolae Pop Bota, Avram Precup, Ladislau Buteanu, Dionisiu Tobiaș, Samuil Porutiu, Basiliu Fodor, Ion Balomiri, Ioan Oros.

[18] I. Rusu, *Memorii*, p. 27, 33.

www.dacoromanica.ro

în care, într-o atmosferă surescitată, au luat cuvîntul cei doi corifei ai canceliştilor este descris de Rusu, care avea o înfăţişare de atlet, în mod minuţios şi sugestiv. „Cînd a vorbit Papiu — relatează memorialistul — eu stam tocmai la spatele lui şi uitîndu-se îndărăpt mi-a zis : stai frate la spatele meu că eu apoi voi vorbi fără frică, iar Iancu (care avea şi el o figură impunătoare. — *n.n.*) a stat la mîna stîngă lîngă mine"[19]. Vorbind despre această adunare, Rusu contestă afirmaţiile lui Jakab Elek că petiţia iniţiată ar fi fost semnată de cancelistii români fără condiţii[20], restabilind astfel un important adevăr istoric. Cît despre atitudinea sa, Rusu precizează că el „n-a subscris petiţiunea... nici sub descrisele condiţiuni ale lui Papiu", fiindcă „prevedea pericolul ce avea să urmeze din uniune"[21].

La locuinţa lui Iancu s-a ţinut şi consfătuirea prin care, în urma sosirii la Tîrgu-Mureş a teologului Nicolaie Bîrlea de la Blaj, pentru a le comunica hotărîrea luată de corpul profesoral blăjean de a „conchema o adunare de popor românesc la Blaj pe Dumineca Tomii" 18/30 aprilie 1848. Ideea unei asemenea adunări pornise, precum se ştie, atît de la Simion Bărnuţiu, cît şi de la Aron Pumnul. Cancelistii s-au raliat spontan iniţiativei luate. „După puţine dezbateri — relatează Rusu — am primit şi noi părerea blăjenilor şi ne-am decis a merge fiecare acasă (în satele natale. — *n.n.*) şi din toate părţile să chemăm poporul la adunarea proiectată şi din toate puterile să conlucrăm la realizarea ei"[22]. Consfătuirea evocată de Rusu e înregistrată şi în *Istoria* lui Papiu (II, p. 108), care, fiind scrisă îndată după revoluţie, narează evenimentul cu înflăcărarea proprie clipei trăite. „Toţi tinerii români — relevă Papiu — cu un cuget şi o inimă îşi ridicară mîinile în sus şi cu însufleţire strigară : jurăm, fraţilor, că în Dumineca Tomii, prin foc, prin apă şi prin toate pericolele vieţii vom fi la Blaj". Împrejurări cunoscute au făcut însă ca marea adunare, deşi la 18/30 aprilie s-au adunat la Blaj mii de intelectuali şi ţărani, să se amîne pe data de 3/15 mai. Vinovat de această amînare Rusu consideră în primul rînd pe episcopul Blajului Ioan Lemeni, pe care guvernul îl făcuse răspunzător pentru desfăşurarea adunării.

După ce Papiu, precizează Rusu, a comunicat participanţilor amînarea adunării, „poporul s-a dus către casă, iar *noi tinerimea inteligentă* (intelectuală. — *n.n.*) *ne-am dat mîna şi cuvîntul de onoare cum că în 3/15 mai cu toţii vom fi la Blaj*"[23].

Angajamentul luat a fost respectat cu sfinţenie.

Între timp, pînă la reîntoarcerea la Blaj, Rusu asistă în Tîrgu-Mureş la aducerea în cătuşe, în trăsură deschisă, a fostului cancelist Florian Micaş, arestat la Cluj, pentru agitaţie revoluţionară, din ordinul guvernului şi trimis la Tîrgu-Mureş pentru a fi încarcerat. Deşi Micaş era înconjurat de jandarmi, Rusu n-a şovăit să se apropie de trăsură şi să-l îmbrăţişeze cu efuziune, promiţîndu-i că va cere adunării de la Blaj să intervină pentru eliberarea lui. Intervenţia sa, unită cu a tatălui lui Micaş, nu a fost zadarnică. Într-adevăr, la 3/15 mai, îndată după votarea moţiunii prin care s-a proclamat independenţa naţiunii române, adunarea naţională a cerut

[19] *Ibidem*, p. 31.
[20] Jakab Elek, *op. cit.*, II, p. 77.
[21] I. Rusu, *Memorii*, p. 32.
[22] *Ibidem*, p. 34.
[23] *Ibidem*.

www.dacoromanica.ro

guvernului „eliberarea confratelui nostru Florian Micaş, care se află la arest pentru că a vorbit poporului în duhul principiului libertăţii, egalităţii şi frăţietăţii"[24].

Guvernul a fost nevoit să ordone punerea în libertate a captivului.

Episodul îmbrăţişării lui Micaş, considerat de autorităţile locale ca o sfidare, a fost urmat de un ordin de arestare emis de primarul oraşului împotriva lui Rusu, care, datorită unei împrejurări norocoase, povestită în capitolul „Ştafeta", a izbutit totuşi să scape de primejdia ce-l ameninţa şi să participe la adunarea de la 3/15 mai, aşa cum se angajase faţă de tovarăşii săi [25].

Asupra adunării de la 3/15 mai, considerînd că ea a fost descrisă „pe larg" de către Al. Papiu-Ilarian şi George Barițiu, Rusu insistă puţin, mărginindu-se să releve faptul — confirmat şi de Barițiu [26] — că printre deputaţii aleşi să prezinte petiţia naţiunii române dietei convocate la Cluj a fost şi el. În legătură cu lucrările dietei, care, la 29 mai, a votat unirea Transilvaniei cu Ungaria, Rusu polemizează cu istoricul Jakab Elek care în lucrarea sa dedicată revoluţiei din 1848 (vol. III, p. 168) afirmase că în dietă nici un cuvînt nu s-a ridicat împotriva uniunii. „Aşa este — confirmă memorialistul — pentru că în sala dietei, unde nobilii veniseră încinşi cu săbiile, şi afară sub fereşti se striga mereu « uniune sau moarte » şi de aceia nimeni n-a cutezat a vorbi în contra uniunii" [27].

Atmosfera de teroare în care s-a votat uniunea e riguros înfăţişată şi de George Barițiu în *Părţi alese* (II, p. 142—153). Rusu contestă afirmaţiile lui Jakab şi cu privire la numărul românilor din dietă, istoricul menţionat susţinînd că la lucrările şi votul acesteia ar fi participat şi cinci deputaţi români. „Rău a făcut Jakab Elek — subliniază Rusu — că nu a numit cu numele pe acei cinci români", fiindcă atunci s-ar fi văzut că în dietă, ca români, nu era decît episcopul Lemeni şi deputaţii regalişti C. Papfalvi şi Al. Bohăţiel. „*Tot atîta* — conchide memorialistul — *au fost trei sau cinci, totuşi nu se poate afirma că naţiunea română care e mai numeroasă decît toate celelalte naţiuni laolaltă, ar fi fost de ajuns reprezentată în dieta aceia* "[28].

Un episod din memoriile lui Rusu care se cere relevat este întîlnirea sa în închisoarea din Cluj cu revoluţionarul moldovean Alecu Russo (numit de memorialist Ioan Russo), autorul *Cîntării României*. „Într-o zi — povesteşte Rusu — s-a lăţit ca fulgerul în Cluj vestea că în oraşul Dej s-a prins un spion muscălesc, care a fost arestat la Cluj şi care se află închis în casa oraşului. Se vorbea că nimeni nu se poate înţelege cu el, fiindcă numai în limba franceză vorbeşte, iar la magistratul orăşenesc nimeni nu ştia limba franceză". În cele din urmă, cu ajutorul baronului Carol Hussar, care cunoştea amintita limbă, s-a intrat în contact cu „spionul", aflîndu-se că acesta nu era spion, „ci un biet tînăr român de la Iaşi, din Moldova", care, fiindcă avea o proprietate în Rusia, poseda un paşaport rusesc [29]. „După ce s-a lăţit vestea — relatează Rusu în continuare — că presupusul spion ar fi

[24] George Barițiu, *Părţi alese*, II, p. 120.

[25] *Memorii*, p. 40—48.

[26] George Barițiu, *Părţi alese*, II, p. 126; el este can. Ioane Rusu (cancelistul), Barițiu înregistrîndu-l sub numele de Rusu, nu Oros.

[27] *Memorii*, p. 51.

[28] *Ibidem*, p. 51.

[29] Vezi asupra acestui episod [illegible] Bucureşti, 1957, p. 102—107.

www.dacoromanica.ro

român, eram curios să-l văd şi să vorbesc cu el. Am mers deci la primarul oraşului Grois Gustav şi la rugarea mea acesta a venit cu mine în odaia unde se afla spionul şi după ce am vorbit cu el am asigurat pe primar cum că acela e într-adevăr român curat din Moldova. A mai chemat primarul — adaugă memorialistul—şi pe protopopul Negruţiu de a vorbit cu Russo şi după ce şi Negruţiu l-a asigurat că-i român, l-a lăsat liber de unde apoi s-a dus către Pesta la Paris" [30]. Fără a fi informat mai îndeaproape asupra activităţii politice şi literare a lui Russo, memorialistul aflase totuşi că acesta „încă a fost unul dintre tinerii boieri din Moldova care în primăvara anului 1848 au fost făcut un fel de conspiraţiune în contra principelui domnitor Mihail Sturdza", dar că, fiind descoperiţi, au fost siliţi să fugă „care încotro au putut". Înregistrarea acestui episod îi oferă prilejul de a aminti şi de unii revoluţionari moldoveni care au participat la adunarea de la 3/15 mai, printre aceştia el amintind numele lui Petre Cazimir, Teodor Balş şi George Sion, poetul [31].

Întîlnirea în închisoarea de la Cluj cu Alecu Russo îi va fi de cel mai mare folos în anul următor, cînd va face o călătorie la Iaşi, unde va intra în legături cu mama şi cu sora acestuia.

Alte două episoade din memoriile lui Rusu care merită să fie semnalate sînt cele consacrate împrejurărilor în care a fost răpusă viaţa prefectului Alexandru Bătrîneanu [32] şi a tribunilor Vasile Pop din Nasna şi Petru Bonta din Săuşa (lîngă Tg.-Mureş) [33]. Impresionantă a fost îndeosebi despărţirea memorialistului de Vasile Pop, care în momentul cînd pleca într-o misiune revoluţionară i-a mărturisit cu seninătate : „.Dacă mă vor aresta şi spînzura, ştiu pozitiv că din aceasta se va începe revoluţia". Evocarea curajosului tribun e însoţită şi de protestul împotriva arestării sale făcut de I. Rusu şi V. Moldovan.

Cele mai corosive pagini din memoriile lui Rusu sînt consacrate expunerilor şi comentariilor făcute de istoricii Jakab Elek şi Kövari Ladislau în legătură cu bătăliile de la Şarpatoc şi Sîntioana (lîngă Reghin) din 31 octombrie 1848. Ca participare la aceasta din urmă, în calitate de comandant al unui detaşament de lăncieri români, el contestă atît exactitatea descrierii făcute de istoricii amintiţi, cît şi pierderile avute de lăncieri. După ce reproduce afirmaţiile exagerate sau neîntemeiate ale lui Jakab (VII, p. 403—404), Rusu precizează că în bătălia de la Şarpatoc „au picat cel mult 20—30 de oameni" şi nu „peste 400", cum afirmă acesta [34]. Cu privire la bătălia de la Sîntioana el amendează nu numai afirmaţiile lui Jakab şi Kövari, ci şi pe cele ale lui George Bariţiu, Vasile Moldovan şi Carol Urban, dînd o descriere amănunţită a terenului pe care s-a dat lupta, a forţelor care s-au înfruntat şi a contribuţiei reale a lăncierilor români. În legătură cu unele din afirmaţiile lui V. Moldovan cu privire la aceste lupte, Rusu afirmă că acesta a uitat anumite detalii de care şi-a adus aminte „numai ca prin vis", în timp ce „eu aşa le-am ţinut minte ca şi cînd numai ieri s-ar fi întîmplat". Urban e acuzat însă în mod făţiş de „mistificarea ade-

[30] I. Rusu. *Memorii*, p. 66—67.
[31] *Ibidem*.
[32] Vezi asupra acestuia Ştefan Pascu, *Alexandru Chioreanu alias Bătrîneanu şi locul său în revoluţia românilor din Transilvania în anul 1848*, Sibiu, 1939.
[33] I. Rusu, *Memorii*, p. 76—77, 79—81, 94.
[34] *Ibidem*, p. 116.

www.dacoromanica.ro

vărului" pentru a-şi putea astfel justifica erorile săvîrşite. Memoriile lui Rusu fac astfel posibilă o nouă cercetare asupra acestui episod paşoptist pentru a se înlătura astfel atît afirmaţiile greşite, cît şi cele tendenţioase, şoviniste [35].

Cu aceeaşi grijă, pentru respectarea adevărului sînt evocate şi bătăliile care s-au dat în toamna şi iarna anului 1848 în nordul Transilvaniei — Gherla, Dej, Someşfalău, Cluj, Crainimăt, Sărăţel, Prundul Bîrgăului—, precizările şi detaliile sale aducînd noi contribuţii la reconstituirea frescei istorice paşoptiste [36].

Un important loc ocupă în manuscrisul lui Rusu amintirile sale din nordul Moldovei, călătoriile la Gura Humorului, Solca, Rădăuţi, Siret, Suceava, Fălticeni, Iaşi. O impresie puternică i-a produs Suceava, „capitala de odinioară a Moldovei, castelul celui mai vestit şi eroic principe al Moldovei, Ştefan cel Mare", unde a găsit ca arhimandrit la mănăstirea Sf. Ioan pe ardeleanul Lemeni. La Iaşi a fost răpit de farmecul Copoului, de măreţia Teatrului Naţional, de eleganţa şi amabilitatea societăţii ieşene. În legătură cu primul spectacol de la Teatrul Naţional, la care a asistat împreună cu Nicolae Hurmuzaki, Rusu mărturiseşte că „atunci am văzut mai întîi teatru românesc care a produs în mine o impresie foarte plăcută, de nedescris. Atunci am văzut ce deosebire este între noi şi fraţii noştri din Principate cu privire la viaţa naţională şi socială. Noi, aici (în Transilvania. — *n. n.*), apăsaţi şi maltrataţi de inamicul secular, ei acolo liberi. Ei şi atunci — precizează memorialistul în încheierea paragrafului respectiv — erau mai fericiţi ca noi astăzi" (la 1900. — *n. n.*) [37].

Vrednică de semnalat este vizita sa la familia lui Alecu Russo, la care a fost introdus de Elena Sturdza, sora lui N. Hurmuzaki. „La avizul madamei Sturdza — relatează memorialistul — m-am suit într-un fiacăr (birjă şi ajungînd la locuinţa madamei Russo m-am dat jos şi urcînd scările la etaj, am intrat într-un salon unde aflînd pe madam Russo cu fiica sa Cleopatra m-am recomandat în forma următoare : «Eu sînt Ioan Rusu prefectul unei legiuni române din Transilvania, am dorit a-mi face onoarea (unei primiri. — *n. n.*) şi a vă aduce o veste îmbucurătoare . . . ». După recomandarea mea madam Russo mi-a zis : « după nume trebuie să fim rudenii », iar eu i-am răspuns că de nu trupeşte desigur însă sufleteşte sîntem rudenii. Apoi — continuă Rusu — le-am enarat istoria arestării lui Russo . . ., punerea lui în libertate şi mergerea lui la Paris. Ca să nu se îndoiască de adevărul spuselor mele, am descris persoana lui în forma următoare : «Acel tînăr era de statură înaltă, la trup subţirel, obrazul cam slab şi brunet, mustaţă neagră, barbă mică franţuzească şi pe cap o pălărie neagră lată în pînză. Precum eu le vorbeam — povesteşte Rusu în continuare — aşa creştea expresia bucurii pe feţele lor. Mai la urmă într-atîta le-a răpit bucuria încît madam Russo drept în faţă m-a cuprins în braţele sale zicînd : «of acela este fiul meu, el trăieşte, şi eu îl credem mort ». Totodată cu mama-sa m-a îmbrăţişat şi frumoasa Cleopatra de către braţul stîng, peste braţele mamei sale, zicînd : acela e fratele meu, doamne ce bine că trăieşte" [38].

[35] *Ibidem*, p. 119—131.
[36] *Ibidem*, p. 131—174.
[37] *Ibidem*, p. 107.
[38] *Ibidem*, p. 189—190.

www.dacoromanica.ro

În timpul cît a mai rămas la Iaşi, Rusu a fost adeseori oaspetele familiei lui Alecu Russo, legînd o strînsă prietenie cu sora acestuia.

În capitala Moldovei, revoluţionarul transilvănean a avut parte şi de o respectuoasă atenţie din partea corpului profesoral, care s-a prezentat la locuinţa sa pentru a-l omagia şi a-i oferi un dar de 60 de galbeni [39].

După reîntoarcerea în Transilvania, Ioan Rusu şi-a păstrat aceeaşi atitudine dîrză şi înflăcărată, activitatea sa culminînd prin participarea la lucrările dietei de la Sibiu din 1863—1864, asupra cărora dă numeroase referinţe şi amănunte care completează informaţiile şi constatările memorialiştilor şi istoricilor anteriori [40]. La această dietă, precizează memorialistul, n-am fost numai ca ascultător şi votant simplu, ci am luat parte activă la mai multe dezbateri dietale, am făcut interpelaţii, propuneri la obiectele ce au fost la ordinea zilei, am vorbit în contra unor propuneri, am vorbit pentru sau în contra proiectelor guvernului sau propunerilor comitetului, iar două dintre propunerile mele s-au acceptat şi ridicat la valoarea de concluzie (lege) [41].

Cele două propuneri, la care se referă memorialistul, erau în strînsă legătură cu elaborarea noii legi electorale pentru Transilvania şi a regulamentului de funcţionare al dietei.

Atitudinea sa îndrăzneaţă şi manifestarea publică a sentimentelor sale româneşti l-au expus, după proclamarea dualismului, la numeroase conflicte cu autorităţile guvernamentale, fapt care a determinat, în cele din urmă, „exilarea" sa din Transilvania.

Ultimele capitole ale memoriilor lui Rusu sînt consacrate avatarurilor sale ca judecător la Gyönk şi Szegszard şi apoi forţatei sale pensionări.

Fără a mai reprezenta un interes politic-istoric deosebit, noile amintiri sînt concludente pentru condiţiile de viaţă create în Transilvania în perioada dualistă.

★

Deşi scrise în vederea tiparului, memoriile lui Rusu, cu toată incontestabila lor importanţă istorică, sînt redactate într-un stil adesea rudimentar, cu o „limbă prozaică, îmbibată de expresii provinciale", fapt ce nu le poate decît dăuna din punct de vedere al valorificării literare.

Pe alocuri se pot reţine totuşi unele intenţii descriptive, schiţe de portrete, precum şi, pe lîngă notele polemice, unele accente patetice.

La Gyönk, în „exil", şi-a încercat chiar şi talentul poetic, urzind strofe de genul celor de mai jos, caracteristice versificatorilor transilvăneni mineri:

„Ah! patria mea iubită
Nu ştiu cînd te-oi revedea,
Inima mea cea rănită
N-are cine-o mîngîia."

---

[39] *Ibidem*, p. 187.

[40] George Barițiu, *Părți alese*, III; Ioan cav. de Puşcariu, *Notiţe despre întîmplările contimporane*, Sibiu, 1913; vezi şi lucrarea din 1932 a lui Valer Moldovan, *Dieta Ardealului din 1863—1864*.

[41] I. Rusu, *Memorii*, p. 239.

www.dacoromanica.ro

Bogata lor informaţie istorică, precizările de detalii la numeroase episoade, expunerea clară cu privire la luptele la care a participat şi la legăturile dintre revoluţionarii români de pe ambele versante ale Carpaţilor, şi, mai ales, puternicul patriotism de care sînt străbătute le conferă însă un loc de seamă în memorialistica paşoptistă transilvăneană, publicarea lor integrală fiind astfel, cu anumite amendări stilistice, pe deplin justificată.

www.dacoromanica.ro

www.dacoromanica.ro

CONTRIBUȚII PRIVIND EXILUL LUI ALEXANDRU IOAN CUZA*

DE

MATEI IONESCU

Figură remarcabilă a istoriei naționale, domnul Unirii, A. I. Cuza, a lăsat în urmă-i , o dată cu amintirea unor fapte nemuritoare, un noian de mărturii edite și inedite, care continuă să furnizeze cercetării istorice piese menite fie să elucideze sau să confirme, fie să lumineze mai puternic momente importante din viața sa și a epocii sale.

Opera pe care el o lăsat-o posterității a prilejuit ample și rodnice popasuri cercetătorilor istoriei, scriitorilor, artiștilor și în general tuturor celor care s-au aplecat asupra fenomenelor majore ale istoriei noastre din perioada de naștere a statului național român. Judecata posterității l-a așezat cu cinste pe Alexandru Ioan Cuza în pleiada oamenilor iluștri ai României care au onorat cu numele și cu fapta lor epoca Risorgimentului român.

Îl cunoaștem așadar pe Alexandru Ioan-Cuza în toate ipostazele prodigioasei și multilateralei sale opere : participant la revoluția și la emigrația pașoptistă, magistrat și gospodar al Galațiului și Covurluiului, deputat în Divanul ad-hoc al Moldovei, personaj cheie în acțiunea de demascare a falsurilor lui Vogoride, ales al națiunii la 5 și 24 ianuarie 1859, coautor de frunte la loviturile date relațiilor feudale, exponent strălucit al diplomației românești moderne — îmbinînd fermitatea și demnitatea patriotului cu supleţea și înțelepciunea omului politic — , conducător și pionier de frunte în procesul modernizării statului. Și totuși, viața atît de zbuciumată și opera atît de cuprinzătoare a acestui om de seamă al neamului nostru oferă necontenit episoade, fapte și idei care se cer fie aduse la lumină, fie luminate mai puternic. Dacă momentele în care el a putut, prin exercițiul puterii, să îndeplinească un rol determinant în viața țării au impus , cum era și firesc, predilecția cercetătorilor, perioada cînd el a părăsit tronul, rămînînd numai principele Cuza, cuprinde încă mult spațiu pentru eforturi de investigații.

---

* Comunicare prezentată la 24 ianuarie 1969 în cadrul sesiunii organizate de Institutul de istorie „N. Iorga" al Academiei, Institutul de studii istorice și social-politice de pe lîngă C.C. al P.C.R. și Academia de științe social-politice „Ștefan Gheorghiu" de pe lîngă C.C. al P.C.R., cu prilejul aniversării a 110 ani de la Unirea Principatelor.

„STUDII", tomul 22, nr. 3, p. 531–538, 1969.

www.dacoromanica.ro

Am considerat deci că, prin prezentarea unor mărturii încă nepublicate şi prin reluarea altora mai vechi, dar mai puţin utilizate, despre perioada de după 11 februarie 1866 se pot realiza întregiri utile, privind atît ecoul personalităţii lui Cuza în epocă, în masele poporului, cît şi viaţa propriu-zisă a celui ce a rămas în istorie ca primul domn al Principatelor Unite. În acest sens trebuie de altminteri interpretat şi titlul comunicării.

Nu mai este astăzi un secret pentru nimeni că Alexandru Ioan Cuza a rămas falnic şi după părăsirea tronului, şi după moarte. Din exil, ca şi de dincolo de mormînt, el a continuat să reprezinte *ceva*, ceva foarte important în viaţa politică-socială a României, ceva ce se poate foarte greu defini şi sintetiza într-o singură formulă; poporul a păstrat amintirea lui Cuza inseparabil legată de satisfacţia naţională că, după secole de suferinţe şi umiliri, destinul a răsplătit pe români cu fericirea ca unirea Moldovei şi Ţării Româneşti să fie făcută în persoana unuia de-ai lor, a unui român, care a vorbit Europei aşa cum nici un alt domnitor nu mai cutezase să o facă de trei veacuri. Poporul român a păstrat de asemenea amintirea unui domn adus pe creasta valului nu prin drepturile atît de contestabile ale monarhiei ereditare sau prin voinţa curţilor imperiale vecine, ci de revoluţia din 1848, de voinţa mulţimilor muncitoare. Deşi a purtat titulatura şi insemnele tradiţionale ale domniei, Alexandru Ioan I a rămas şi s-a declarat el însuşi un mandatar al titlului, înţelegînd să aplice, atît cît i-au îngăduit-o împrejurările interne şi externe, programul revoluţiei paşoptiste. De aceea, Cuza a rămas în istorie nu atît şi nu numai ca domn, ci ca primul conducător al României moderne, nu atît şi nu numai ca şef de stat încoronat, ci ca şef de stat care a utilizat prerogativele domniei spre a lovi tocmai în interesele unei clase care, odinioară, fusese sprijinul de bază al foştilor domni. Acel „Măria Ta", pe care i-l spuneau cu dragoste ţăranii, nu exprima numai o convenţională formulă de respect; întreg poporul ştia că se adresează unui om care nu se gîndise şi nu se luptase niciodată să se urce pe vreun tron şi care, dimpotrivă, primise de la naţiune această sarcină copleşitoare într-unul din cele mai dramatice momente ale istoriei noastre. Modul cum s-a urcat pe tron şi cum a condus ţara colonelul Alexandru Ioan Cuza nu-şi are asemănare în viaţa şi opera niciunui monarh de „drept divin" sau constituţional. Astfel de amintiri nu explică numai episoade ca cele ce vom evoca mai jos, ci şi realitatea că timp de decenii majoritatea naţiunii şi îndeosebi ţărănimea a rămas profund credincioasă memoriei celui ce păşise demult în nefiinţă[1]. Chiar şi numai împrejurarea că urmaşul lui la tron a fost silit în momentul decisiv de la 1877 — care impunea alinierea activă a întregii naţiuni într-un front pe deplin unitar — să facă apel la primul sfetnic al lui Cuza din anii unirii şi ai reformei rurale arată cîte goluri, cîtă amărăciune şi cîtă divizare lăsase în urmă actul de la 11 februarie în sine şi mai cu seamă maniera lui de realizare. În sens desigur diferit se poate cita şi explicaţia dată de G. Panu numirii lui Teodor Rosetti ca şef al guvernului în

[1] În baza acestei amintiri, Ioan Ionescu de la Brad propunea în 1883 ţăranilor „ca să ridice în fiecare judeţ cîte un monument pentru vecinica pomenire de recunoştinţă către acel mare domnitor care i-au scăpat din robia boerescului" (I. Ionescu de la Brad, *Opere*, II, 1944, p. 322). Despre modul cum poporul şi îndeosebi ţăranii au căutat să perpetuieze amintirea domnului Unirii, vezi subcapitolul „Amintirea lui Cuza şi judecata posterităţii" din lucrarea profesorului C. C. Giurescu, *Viaţa şi opera lui Cuza Vodă*, Bucureşti, 1966, p. 444—448).

www.dacoromanica.ro

timpul răscoalelor din anul 1888; el afirma că această alegere se datora faptului că șeful guvernului junimist era cumnat al fostului domnitor și frate al doamnei Elena [2]. Se sugera astfel încercarea clasei dominante, ajunsă în grea cumpănă, de a abuza indirect de amintirea și popularitatea lui Cuza și a soției lui la sate, cu scopul de a potoli țărănimea. Dacă astfel de fapte sînt numai ecouri tîrzii, deși puternice, ale personalității lui Cuza, în schimb atmosfera din zilele imediat următoare înlăturării lui brutale este caracterizată în numeroase episoade și mărturii, cu atît mai concludente cu cît vin din tabăra celor care s-au străduit să prezinte conspirația și lovitura de palat de la 11 februarie ca o „revoluție", ca o mișcare cu sprijin de mase.

De pildă, în corespondența oficială și particulară primită de noul ministru de interne din guvernul Locotenenței, Dimitrie Ghica, apare invariabil, ca un laitmotiv, opunerea din ce în ce mai fățișă atît a aparatului de stat, cît și a populației față de schimbările de la 11 februarie. „Nu vă înșelați de ascultarea ce v-au dat miliția și autoritățile. Oamenii au fost surprinși și acu încep a se căi de ceea ce au făcut" — îi scria ministrului la 14 februarie un anume Popassu din Galați [3]. „Toți funcționarii actuali poartă doliu pentru protectorul lor" — relata, desigur în sens figurat, la 19 februarie un oarecare Petrescu din Turnu-Severin [4]. „Circulă în capitală o petițiune către Locotenență purtînd mai multe iscălituri și prin care cei iscăliți dictează guvernului dorințele Poporului. Eu am oprit pe cîți din amicii mei am văzut gata a iscăli, precum și pe cîți din cunoscuții mei am văzut" — scria ministrului un informator din București la 21 februarie [5]. În legătură cu situația de la Galați și din zona învecinată, același Popassu și un altul, C. Pagoni, telegrafiau la 27 februarie stil nou că autoritățile locale, fie că n-au publicat proclamația guvernului, fie că au publicat-o trunchiată, iar „jurămîntul depus de armată a fost mai mult o satiră"; telegraful Galaților era blocat de „oamenii principelui Cuza", care expediau și publicau „numai ce le convenea". „Am telegrafiat prin Brăila — scriau informatorii —, căci de telegraful Galațiului nu eram siguri" [6]. „Căutați, pentru Dumnezeu, de trimiteți pe cineva aici care să aibă sînge

---

[2] G. Panu scria textual: „Este din o familie bună și mai cu seamă cumnat cu domnitorul Cuza. Acestei particularități se datorește în definitiv norocul că d. Th. Rosetti a fost președinte la curtea de casație și că astăzi este prim-ministru; înrudirei cu Cuza se datoresc acestea" (G. Panu, *Portrete și tipuri parlamentare*, București, 1893, p. 139). Deși numit de Cuza după lovitura de stat de la 2 mai 1864 ca prefect de Vaslui, cumnatul său a fost, începînd din 1866, un devotat al lui Lascăr Catargiu, care l-a numit ulterior comisar al guvernului român în afacerea Stroussberg, iar în 1875 l-a introdus în guvernul conservator ca ministru al lucrărilor publice (*Th. C. Rosetti*, București, 1909, p. 10, 11, 16—17). În calitate de fost președinte de consiliu — încă în viață — Theodor Rosetti a luat parte la celebra ședință a Consiliului de Coroană de la Peleș din 3 august 1914, care a respins cererea Austro-Ungariei și Germaniei, susținută de regele Carol I, ca România să intre în război de partea lor. Din relatarea ședinței rezultă că Theodor Rosetti a fost atunci primul vorbitor și totodată primul care s-a pronunțat pentru neutralitate, împotriva intrării României în război alături de Puterile Centrale; poziția lui l-a decepționat profund pe rege și a produs o puternică impresie asupra plenului (cf. G. Fotino, *Une seance historique au Conseil de la Couronne* (*3 Août 1914*), în „Revue des deux mondes", Paris, 1 august 1930, p. 529—541).

[3] Arh. Bibl. centr. de stat, fond. I. C. Brătianu, pach. LI, dos. 28.

[4] Ibidem, dos. 24.

[5] Ibidem, dos. 14.

[6] Ibidem, dos. 21.

www.dacoromanica.ro

în vine, căci este pericol" — scria la 14 februarie Grigore Sturza din Iaşi la Bucureşti[7]. Un anume C. Deşliu informa la 15 februarie că în oraşul Buzău venirea noului guvern s-a inaugurat cu urcarea preţului jimblei „de la 30 parale la 36, ceea ce a făcut murmur în oraş"[8]. În fine, corespondenţa ministrului de interne evidenţiază şi activitatea opoziţionistă a generalului Florescu, a colonelului Solomon, care i-a angajat pe ofiţeri „printr-un jurămînt că vor susţine persoane ex-Domnitorului Cuza"[9], şi în general starea de spirit ostilă din sînul corpului ofiţeresc şi al trupei alcătuită din ţărani.

Pe de altă parte, prefectul de Vlaşca semnala ministrului la 18 februarie, în mod confidenţial[10], trimiterea la Bucureşti, ca informator, a unui oarecare Nazib Efendi, secretar al guvernatorului otoman de la Rusciuc, precum şi sosirea de la Constantinopol la Rusciuc a unor ordine telegrafice pentru încartiruirea şi aprovizionarea a 6 000 de infanterişti trimişi spre frontiera română cu vapoarele —, a 4 000 de cavalerişti şi a unor baterii de artilerie ce urmau să sosească pe uscat. În noaptea de 17 spre 18 februarie — informa prefectul — s-a ţinut la Rusciuc un consiliu de provincie, avînd ca temă principală aprovizionarea concentrărilor de trupe. Această informare a prefectului de Vlaşca este una din primele semnalări care vestesc declanşarea crizei internaţionale şi intenţiile guvernului otoman, hotărît să utilizeze în scopurile sale antiunioniste actul de la 11 februarie. Cît despre atitudinea reprezentanţilor celorlalte puteri garante, este semnificativă absenţa, semnalată uneori, a consulilor de la tedeumurile oficiale celebrate cu prilejul Locotenenţei Domneşti[11]. Tabloul situaţiei nu ar fi complet dacă nu ar fi evocată şi atmosfera, mai precis teama, îngrijorarea ce domneau chiar în sînul noii conducerii a ţării. Un martor ocular şi participant activ la evenimente, generalul Teodor Văcărescu, prezintă pe larg, în memoriile sale[12], împrejurările în care s-a consumat drama de la 11 februarie. Fost ofiţer de ordonanţă în statul major domnesc în anii 1863 şi 1864 şi retras din armată după 2 mai 1864, Teodor Văcărescu a fost numit de Locotenenţă la 12 februarie prefect de Prahova şi, în această calitate, a devenit copărtaş de seamă, împreună cu Anton Arion şi Jean Fălcoianu, la operaţia trecerii peste graniţă a domnitorului detronat. El a fost numit ulterior mareşal al Curţii sub Carol şi l-a însoţit pe domnitor la cartierul general din faţa Plevnei, împrejurare care i-a permis apoi să se numere printre istoricii războiului de independenţă.

Poziţia sa critică faţă de Cuza — decurgînd din poziţia lui de moşier conservator şi participant la complot — şi profund aprobatoare faţă de acţiunea conspiratorilor nu-l împiedică totuşi să redea într-o relatare netrunchiată faptele trăite. Chiar în momentul numirii sale ca prefect în seara de 12 februarie, prinţul Dimitrie Ghica i-a spus textual: „Fiecare moment de întîrziere a fostului domnitor Cuza în Bucureşti şi în

---

[7] Ibidem, dos. 16.
[8] Ibidem, dos. 14.
[9] Ibidem, dos. 21.
[10] Ibidem, dos. 19.
[11] Ibidem, dos. 24.
[12] Memoriile sale au fost publicate în diferite numere — uneori succesive — ale revistei „Convorbiri literare", în anii 1914—1916.

www.dacoromanica.ro

țară prezintă incalculabile primejdii"[13]. O contra mișcare militară se prepară, în capul ei se afla colonelul Solomon[14]. „Corpul diplomatic, în cap cu consulul Franței Tillos, se agită"[15]. „Scrisoarea—e vorba de scrisoarea din 12 februarie prin care Cuza cerea generalului Golescu să fie lăsat a pleca din țară (*n.n.*)[16] — nu o vom publica însă decît atunci cînd vom ști pe Cuza peste granită, pentru a-l feri atît pe el cît și țara de încercări și *coup de tête* a unor amici prea zeloși"[17]. El consemnează descrierea ședinței comune a Locotenenței și guvernului, comparabilă — după cuvintele sale — cu „sinistrul efect al unei ședințe a misteriosului și mult temutului de odinioară consiliu de zece din Veneția", în care lui Văcărescu, lui I. Fălcoianu și lui A. Arion li s-au dat instrucțiuni pentru trecerea lui Cuza peste granită spre „a zădărnici orice încercare de răpire și eliberare a fostului domnitor" considerat „prizonier de stat"[18].

Cel de pe urmă drum al lui Cuza pe pămîntul României, în viață fiind, risipește orice fel de îndoială despre starea de spirit a adversarilor lui și cuprinde totodată momente în care prețiosul „prizonier de stat" își exprima deschis gîndurile ce-l frămîntau în aceste clipe deosebit de grele pentru el. Este filmul impresionant al unei expediții secrete, unică în felul ei, ținută departe chiar și de ochii poliției, cu schimburile cailor în afara barierelor Ploieștilor, cu evitarea oricărui contact, chiar și vizual, cu poporul, cu patrule pe șosele, trăsuri cu felinare stinse, cai fără clopote, soldați înarmați în cupeuri și landouri[19].

Pe drum prizonierul și-a suportat cu demnitate și stoicism soarta. Dar însoțitorilor lui — participanți la finalul acestei mari drame istorice — conștiința le-a fost pusă la grea încercare. Unuia din ei Cuza i-a spus: „Ceea ce ați făcut dvs. e grav, e foarte grav". Așa e Măria Ta — veni răspunsul — dar n-avem ce face, căci așa vroia *poporul*. „Dar—a replicat Cuza — eu în cealaltă noapte n-am văzut decît ofițeri și soldați, n-am văzut *popor*"[20].

Zărindu-l la Ploiești pe Văcărescu și aflînd că este noul prefect de Prahova, Cuza i-a spus cu elegantă și usturătoare ironie: „Domnule Văcărescu, îți datoresc o satisfacțiune pentru o nedreptățire ce ți s-a făcut cînd ai demisionat din armată. Mi-ai spus atunci că în școala în care ai învățat ai primit principiul că militarul nu trebuie a se amesteca în politică. Văd astăzi cîtă dreptate aveai. Dacă domnul acesta—zise el arătînd spre Costiescu, ofițer de frunte al conjurației — ar fi fost pătruns de asemenea principii n-ar fi fost astăzi lîngă mine. Țineam să-ți spun aceasta"[21].

La 14 februarie 1866 către orele 11 convoiul a ajuns la vama Predealului. Conform relatării lui Fălcoianu, în timp ce se făceau formalitățile Cuza a cerut să se adune ostașii cu scopul de a-și lua ultimul rămas bun. Erau din aceeași armă a vînătorilor din care făcuse parte și batalio-

[13] „Convorbiri literare", an. XLIX, nr. 10, octombrie 1915, p. 997.
[14] *Ibidem*, p. 998.
[15] Ibidem.
[16] Ibidem.
[17] Ibidem.
[18] Ibidem, p. 1 000— 1 002.
[19] Ibidem, nr. 10 octombrie 1915 și nr. 11—12, noiembrie-decembrie 1915.
[20] Ibidem, an. XLIX, nr. 11—12, noiembrie-decembrie 1915, p. 1 165.
[21] Ibidem, p. 1 167.

www.dacoromanica.ro

nul de gardă, principala unitate militară a conjurației. Prin ușa deschisă a biroului vamal se vedea o litografie înfățișînd scena uciderii lui Mihai Viteazul. Arătînd spre tablou, Cuza, printr-una din acele inspirații de moment ce-i erau caracteristice, a spus atunci soldaților aliniați : „Vedeți voi, cum a fost trădat acest Domn, așa m-ați trădat și voi. Să dea Dumnezeu ca într-o zi să spălați această pată de pe steagul vostru cu sîngele vrăjmașilor Țării. Rămîneți sănătoși!“ [22].

Cîteva minute mai tîrziu trecea granița de stat, în Imperiul austriac ; începeau astfel cei mai bine de 7 ani ai exilului care-i mai rămîneau pînă la sfîrșitul vieții. Din această ultimă perioadă știrile sînt, cum e și firesc, mai rărite și deci reconstituirea istorică mai dificilă. Socotind așadar util orice adaos la cercetările deja întreprinse pentru această perioadă, semnalăm mai jos conținutul unor scrisori trimise de Alexandru Ioan Cuza lui Vasile Alecsandri de la Paris, de la Ober-Dübling și de la Florența.

Trecuseră 3 luni de cînd părăsise țara, timp în care criza din februarie devenise o problemă internațională, mutîndu-și teatrul principal de desfășurare la Paris și în Prusia. Conștient că prezența lui este foarte puțin dorită în Austria, unde apropierea dualismului și ascuțirea crizei austro-prusace agitau viața politică a monarhiei, Cuza, după o scurtă ședere la Viena și o altă scurtă ședere în Italia, plecase la Paris. Este perioada cînd problema noii poziții internaționale a Principatelor Unite trena la conferința de la Paris, căci marile puteri erau preocupate de alte probleme : conflictul austro-prusian, perspectivele crizei guvernamentale în Anglia, efectele afacerii mexicane în viața internă a Franței, care făceau, după cum raporta la Sfîntul Scaun nunțiatura de la Paris, ca „chestiunii moldo-valahe să nu i se dea acea atențiune pe care ea ar fi atras-o în alte împrejurări'' [23]. La 12/24 mai 1866, Elena Cuza, după o îndelungată tăcere, scria de la Paris doamnei Davila : „Am întîrziat atît timp să-ți scriu pentru că principele mi-a cerut să întrerup orice relații cu țara, atît timp cît principatele nu vor avea un steag și am înțeles că principele voia să înlăture astfel orice fel de pretext nou pentru calomnie și intrigă de care cercurile politice sînt atît de dornice''[24]. Patru zile mai tîrziu, Cuza îi scria lui Alecsandri : „Sînt la Paris deja de o lună. Am evitat să văd pe cineva și chiar pe Jean (Jean Alecsandri fratele poetului, agent al României la Paris. — *n.n.*), din delicatețe și prudență. Nu voiam să am aerul ducelui de Toscana venit să-și reclame coroana sau să fiu acuzat de intrigi dacă m-aș fi arătat în timpul conferințelor și înainte ca țara să-și fi obținut principele, dorit, adică prințul străin, care este în ceea ce se consideră a fi sufletul oricărui român. Acum cînd această ultimă dorință patriotică s-a realizat voi lăsa la o parte incognitoul și Jean va fi dintre primii pe care-l voi vedea.

Mi-a fost greu și mie să nu-l văd atîta timp, dar m-ai fi crezut atît de puțin delicat încît să-l compromit? Crede-mă bătrîne, ar fi fost suspect chiar guvernului francez dacă l-aș fi văzut înainte de încheierea pro-

[22] Ibidem, p. 1 169.

[23] Archivio Segreto Vaticano. Segreteria di Stato, Anno 1866. Nunziatura Parigi. Rubrica 248, fascicolo 1, f. 52—55.

[24] Lucia Borș, *Doamna Elena Cuza*, ed. a III-a, revăzută, București, f. a., p. 252.

www.dacoromanica.ro

blemei prințului străin[25]. Aceste două scrisori confirmă justețea rezervei cu care C.C. Giurescu privește versiuuea acreditată de ziarul „Le Nord", versiune care explică întîrzierea sosirii lui Cuza la Paris printr-o comunicare oficioasă făcută de guvernul francez fostului domnitor de a-și amîna plecarea lui în Franța pînă la terminarea conferinței[26]. Din scrisoarea lui către Alecsandri rezultă un incognito voluntar, autoimpus de rațiuni și sentimente patriotice. Aluzia lui Cuza la impresia neplăcută pe care ar fi făcut-o la Paris apariția sa publică nu implică — după părerea noastră — neapărat existența unei interdicții prealabile din partea oficialităților franceze. Această atitudine patriotică a lui Cuza într-o perioadă cînd Unirea Principatelor era primejduită și pusă în discuția unui for internațional, în care intrigile puterilor antiunioniste, cu deosebire ale Austriei și Turciei, se făceau tot mai simțite, s-a repetat și ulterior, cu prilejul întrevederii cu ducele de Grammont — ambasadorul Franței — de la Ober-Döbling, cînd de asemenea a refuzat cu demnitate oferta Franței de a-l reîntrona[27]. Stabilit la Ober-Döbling, Cuza i-a trimis la

[25] Iată conținutul scrisorii:

Pe plic: Monsieur Basile Alexandry

Paris ce 16/28 mai 1866

Mon vieux Basile, j'ai nommé Pisoski par procuration legalisée de l'Agence roumaine a Paris mon fondé de pouvoir dans mes affaires en Roumanie et je l'ai chargé de venir s'entendre avec vous sur l'affaire pecuniaire qui est entre nous.

Je suis a Paris depuis un mois déjà. J'ai évité de voir personne et même Jean, par delicatesse et par prudence. Je ne voulais pas avoir l'air du Duc de Toscane venant reclamer sa couronne ou bien être accusé d'intrigues si je me fesais voir pendant les conférences et avant que le pays n'êut obtenu son Prince, désiré, c'est-à-dire le Prince Etranger qui est inné a ce que l'on prétend dans l'âme de tout Roumain. Maintenant que ce dernier voeu patriotique est réalisé je quitterai mon incognito et Jean sera un des premiers que je verrai.

Il m-a couté d'être si longtemps sans le voir, mais l'eûsse pu et eusses tu pu me croire si peu delicat que de le compromettre? Sérieusement mon vieux, il aurait été suspect au gouvernement français même, si je l'avais vu avant la fin de la question du Prince Etranger finie. Vous voyez sans doute notre vieux Moș Costaki et Mr-Boligot, Arthur serrez leur la main, faits en autant a M (ichel) Jora et tout à vous comme toujours.

A. I. Cousa

(Arh. Bibl. centr. de stat, fond. M. Kogălnicianu, pach. XC, dos. 8).

[26] C. C. Giurescu, *op. cit.*, p. 434—435.

[27] Titu Maiorescu reproduce în limba franceză cuprinsul acestei întrevederi după notele luate de Baligot de Beyne, secretarul lui Cuza, „sub dictatul acestuia":

Grammont. La guerre nous l'aurons avec la Prusse, elle est inévitable. Le moment est peut-être plus proche que vous ne le croyez... Nous aurons besoin d'avoir un point d'appui en Orient. Nous avons deja un dans les Hongrois qui voient de fort mauvais oeil les encouragements donnés par le gouvernement roumain aux Transilvains et certaines paroles imprudents du Prince Charles pour la reunion de tous les Roumains sous son sceptre... Nous en avons assez du Prince Charles, bien assez.

Cousa. Mais enfin, quel est votre but? Avez-vous un projet arreté? Voulez vous provoquer un changement?

Grammont. Ce ne serait pas difficile...

Cousa. Quoiqu'il puisse arriver, je ne consentirais jamais de rentrer en Roumanie par une intervention etrangère" (Titu Maiorescu, *Istoria contemporană a României*, București, 1925, p. 20). C. C. Giurescu, pe baza notelor existente în Arhiva Cuza, consemnează următorul răspuns dat lui Grammont: „Orice s-ar întîmpla, nu voi consimți niciodată a reintra în România prin o intervenție străină, tot atît de puțin prin ajutorul Franței, ca și prin acel al Rusiei. Nu aș voi să ajung altfel decît prin țară". Iar la insistențele ambasadorului francez, Cuza a conchis: „... nu voiesc cu nici un preț să reîncep misiunea de altă dată; dar dacă aș vedea țara mea amenințată de o mare primejdie, dacă un mare interes românesc ar cere colaborarea mea, dacă ar trebui să plătesc cu persoana mea, în acea zi aș fi gata, orice s-ar întîmpla" (C. C. Giurescu, *op. cit.*, p. 436).

www.dacoromanica.ro

6 iunie 1869 o scrisoare lui Vasile Alecsandri consacrată în întregime unor relații și probleme financiare, care aduc prețioase informații despre situația averii particulare a fostului domnitor. Scrisoarea se încheie cu frumoase cuvinte în cinstea prieteniei ce-i lega: „Sîntem frați de același sînge, nu uita, o mare poet patriot, că sîntem precum ai zis în geniul tău, în inspirația ta, în focul tău patriotic, că sîntem frați într-o lumină ca doi fagi într-o tulpină"[28]. Doi ani mai tîrziu, la 7 februarie 1871, Cuza îi transmitea din Florența lui Alecsandri surpriza și sentimentele sale despre tragedia prin care trecea Franța: „O, bătrîne, ce să-ți spun despre această frumoasă Franță, cunoști la ora aceasta armistițiul... în ce mă privește eu sînt atît de buimăcit de toate acestea încît nu pot să fac nici cea mai mică reflecție... Am primit în ultimul timp o scrisoare de la acest bun și brav Baligot, la epoca cînd a scris-o el păstra încă o oarecare speranță. Scrisoarea era proaspătă scrisă cu cîteva zile înaintea armistițiului"[29].

Fără îndoială că drama personală trăită de primul domn al Principatelor Unite în anii de pribegie va fi fost deosebit de grea. Și totuși din țară nu-i veneau numai vești rele. A avut deosebita satisfacție ca să primească în exil știrea alegerii sale ca deputat și senator și, implicit, dovada cultului pe care il păstra poporul, țăranii, oamenii simplii. A avut chiar satisfacția de a-și vedea adversarii implorîndu-i iertarea[30].

Și poate că dintr-un anumit punct de vedere Alecsandri avea în felul lui dreptate atunci cînd scria la Paris lui Cuza rînduri ca acestea: „Dușmăniile nu au atins nicidecum libertatea spiritului dumitale, nici filozofica lipsă de grije cu care ești atît de fericit înzestrat de natură... După ce ai domnit timp de șapte ani și ai semnat cu numele dumitale acte mari care vor ilustra paginile istoriei noastre politice și sociale, iată-te retras din luptă printr-o trădare neașteptată. Noroc de nebănuit, căci nimic nu te face mai liniștit față de oameni ca ingratitudinea lor. Capeți dreptul de a-i trata cu o dreaptă severitate și pe deasupra poți face și probă de noblețe, întrebuințînd uitarea și iertarea jignirilor"[31].

---

[28] Arh. Bibl. centr. de stat, fond. M. Kogălniceanu, pach. XC., dos. 8.

[29] Ibidem.

[30] Maiorescu reproduce următorul pasaj dintr-o scrisoare a lui D. Cariagdi, scrisă la Napoli în 12 ianuarie 1872 și adresată lui Cuza la Florența: „Aici (la Napoli. — n.n.) am găsit o colonie de Rumâni, Șt. Sihleanu, N. Rosetti, N. Negri, Candiano, care zice că face studii de drept. Candianu (Candiano-Popescu. — *n.n.*) mi-a arătat că a venit la Florența să implore iertarea Măriei Voastre" (Titu Maiorescu, *op, cit.*, p. 10).

[31] Lucia Borș, *op. cit.*, p. 254—255.

www.dacoromanica.ro

DISCUŢIE GEOGRAFICĂ CU PRILEJUL UNEI RECENZII[1] LA VOLUMUL I AL LUCRĂRII Călători străini în ţările noastre

Recenzia consacrată volumului I al seriei de *Călători străini despre ţările române* aduce, pe lîngă cuvinte bune — pentru care se cuvin mulţumiri —, şi unele obiecţii, care ne impun o discuţie a problemelor ridicate şi a observaţiilor făcute. Acestea se înfăţişează în două grupuri mai însemnate: unul privind reconstituirea drumului pelerinilor prin Ţara Românească şi Transilvania în al patrulea pătrar al veacului al XIV-lea şi celălalt, identificarea sau situarea geografică a unui număr de localităţi menţionate de N. Olahus în textul său intitulat *Hungaria*, încheindu-se în sfîrşit cu cîteva „observaţii de ordin istoric şi toponimic", de un interes poate mai mărunt. Dintre cele două grupuri amintite, cel mai important, desigur, este primul, care se axează pe problema de un interes netăgăduit prin implicaţiile şi prelungirile sale, deşi unele expresii pot să pară puţin prea emfatice pentru realităţile reprezentate, de pildă termenii de *itinerar transcontinental* sau de *drum transeuropean*. De fapt, este vorba de unul din drumurile de pelerinaj spre locurile sfinte care foloseşte calea prin Transilvania şi Ţara Românească, întocmai aşa cum mai tîrziu Felix Petancić avea să arate cele cinci drumuri pe care putea fi pornită o expediţie creştină împotriva turcilor la începutul secolului al XVI-lea. În volumul nostru sînt înfăţişate mai întîi o relaţie a drumului real şi efectiv al unor pelerini germani[2] prin Ţara Românească şi Transilvania şi apoi o schemă de itinerar prin aceleaşi ţări, făcînd însă parte dintr-unul mai vast şi mai variat: *Itinerarul din Bruges*[3] din secolul al XIV-lea, păstrat într-o copie manuscrisă din 1500 şi datat de noi ca fiind din intervalul 1380—1390. Acum însă, cu prilejul discuţiei de faţă, propunem o datare ceva mai tîrzie: avînd ca dată iniţială anul 1386 şi ca limită extremă foarte probabil anul *1393*[4]. Pe marginea *Itinerarului din Bruges* se propune în recenzie un alt traseu prin Ţara Românească decît cel indicat în volumul nostru, pornindu-se de la altă identificare a localităţii „Nuwestadt" (1385) sau „Nieuwermere" (1380—1390?) tălmăcită de noi drept Piteşti şi de recenzent acum drept Tîrgşor. În această substituire „ar rezida (după recenzent) însăşi cheia problemei". Argumentele invocate ar fi: a) existenţa numirii germane *Nieuwermere* în cronica lui Richental[5], dar fără alt element de locali-

[1] Publicată în revista „Studii", 1969, nr. 1, p. 143.

[2] Sparnau şi Tennstädt.

[3] Publicat de Ioachim Lelewel în *Géographie du Moyen Âge*, IV, Bruxelles, 1857, p. 285—308.

[4] Data căderii oraşului de scaun bulgăresc Tîrnovo sub turci.

[5] Unde apare în redarea numelui unuia din delegaţii români de la Conciliul din Constanza (v. Karadja, *Delegaţii din Ţara noastră la Conciliul de la Constanţa (în Baden) în anul 1415*, în „An. Ac. Rom., Mem. secţ. ist.", s. III, t. VII, Bucureşti, 1924).

www.dacoromanica.ro

zare, pentru anul 1415, precum și forma latină *Novum Forum* într-un act latin al lui *Dan* Voievod din 1431 (!) (corect: 1424)[6], de astă dată cu lămurirea: *in Traxsor videlicet in Novo Foro.* Singură această precizare aduce un element sigur, dar de aici nu tragem decît concluzia că în 1424 (de fapt, încă din 1413, cînd dă Mircea un privilegiu brașovenilor) *Tîrgșorul era numit tîrg nou în actul întocmit pentru brașoveni.* Legătura încercată între numele de Nieuwermere din cronica lui Richental și acest tîrg nou nu aduce nimic în plus. *Novum forum* oricînd s-ar traduce în limba germană prin Neumarkt. Existența Tîrgșorului pe traseul comercial Brașov—Brăila este atestată, precum se știe, încă din 1413[7]. După 11 ani, această localitate mai era încă numită „tîrgul nou", dar își capătă și numele său adevărat. Dar, dacă ea ar fi existat din 1385 sau dinainte, ar mai fi fost oare socotită de brașoveni, după circa 40 de ani, drept un tîrg nou?

Un alt argument ar fi b) importanța acestui loc, care în secolele XIV—XV „era loc de vamă pe drumul Prahovei și al Brăilei..." și deci „mai însemnat ca Piteștiul". Această afirmație categorică din text este însă atenuată de cuprinsul notei 11 din recenzie: „Vama Prahovei menționată în anii 1422 și 1464 *probabil* se percepea la Tîrgșor". Dar restul nu ne mai interesează, căci importanța *probabilă* din anii 1422 și 1464 nu influențează retroactiv situația din 1385 (data primei apariții a localității „Nuwestad" în discuție). Vom spune că Piteștii se bucurau de o poziție excepțională la confluența celor două rîuri: Argeșul și Rîul Doamnei, continuat în sus de Rîul Tîrgului, și care duceau la Curtea de Argeș și la Cîmpulung, cele două orașe de scaun ale Țării Românești în vremea aceasta, de unde se putea lua, respectiv, calea Sibiului sau cea a Brașovului. Este limpede, chiar fără existența unor pergamente speciale, că, atunci cînd Vlaicu menționează, în privilegiul dat brașovenilor la 28 ianuarie 1368[8], vama Slatinei către Oltenia, drumul urmat de aceștia către acest punct cobora în mod obligatoriu *de la Cîmpulung pe la Pitești.* Căci nu și-ar putea închipui nimeni ca brașovenii să fi venit prin Sibiu! De altminteri, drumul actual Slatina—Pitești păstrează amintirea acestei căi. Și tot astfel, cînd Vlaicu cobora de la Curtea sa de la Argeș spre a merge de pildă spre Tîrgoviște sau spre Dunăre, tot pe la Pitești trebuia să treacă. Astfel tîrgul Piteștilor e, desigur, anterior Tîrgșorului, care nu e pomenit în privilegiul din 1368 pentru că el nu s-a înfiripat decît după reglementarea definitivă și oficială a drumului comercial Brașov—Brăila, fiind menționat prima oară în 1413 în privilegiul lui Mircea dat acelorași brașoveni.

Dar în cazul de față nu este vorba de un drum comercial, ci de altceva. Trebuie ținut seama că ceea ce primează la un drum lung de pelerinaj nu este interesul pentru vreo cale comercială sau pentru cine știe ce puncte de vamă, ci pentru un traseu cît mai lesnicios și mai drept, care să treacă prin capitala țării respective, atingînd și centre bisericești (catolice) putînd fi obiective de pelerinaj. În cazul pelerinilor din 1385, biserica de la Cîmpulung cu moaștele sfîntului Andrei constituia doar un obiectiv local aflat de ei în trecere. Pe baza celor două argumente ale recenziei expuse de noi mai sus se introduce Tîrgșorul în schema *Itinerarului* ca identificare a acelui Nieuwermere din text și îndată după aceea Tîrgoviștea ca sinonim al localității Marp (!) (de fapt „Merp"), corectată de recenzent în Marx, adică Markt, Tîrg, Tîrgoviște. Dar ecuația Merp = Markt nu ține seama de faptul că aflăm această numire în 1385[9] sub forma de Nerx, care ne duce cu gîndul la forma din cronica lui Richental (v. n. 8 a recenziei) și unde numele apare ca Ergx. Dar prezența acestui g confirmă cu prisosință, dacă ar mai fi nevoie, tălmăcirea de Argeș. Cît privește forma Merp, ea este o formă coruptă, dar nu după Markt sau Merkt, care nu s-ar explica paleografic, ci direct după forma Nerx. Editorul Itinerarului din Bruges — Ioachim Lelewel — a specificat că textul manuscris păstrat la Gand nu este decît

---

[6] I. Bogdan, *Documente privitoare la relațiile Țării Românești cu Brașovul și cu Țara Ungurească în sec. XV și XVI*, București, 1905, p. 26.

[7] *Ibidem*, p. 4, doc. slav din 1413 și doc. latin din 1413 în transumptul din 1431 (în Novo Foro).

[8] Hurmuzaki, I/2, p. 144—145, privilegiul dat brașovenilor la 28 ianuarie 1368.

[9] În relația lui Sparnau și Tennstädt.

www.dacoromanica.ro

o copie, din anul 1500, a originalului din secolul al XIV-lea, azi pierdut. Aşadar trebuie să ne gîndim la grafia din vremea aceasta, mai tîrzie, cînd *x* se putea confunda în scrierea cursivă cu *p*, scriindu-se cam la fel, confuzie ce nu era posibilă în scrierea din secolul al XIV-lea. Confuzia *m n* este tot atît de uşoară. Aşadar forma Merp este o transcriere greşită datorată copistului din 1500. Nu este singura greşeală de acest fel, după cum reiese din observaţiile editorului din 1857.

Este adevărat că ecuaţia amintită este subordonată oarecum unei alte identificări „destul de uşoare de făcut", potrivit căreia mai apare în traseul *Itinerarului* şi Rucărul, care s-ar ascunde destul de transparent sub numele de Berbom, adică Berbom = Rotbaum — Ruffa Arbor = = Rucăr. O serie de trimiteri în notă înfăţişează diferite variante ale formei Rotbaum semnalate la diferite date cu scopul de a demonstra identitatea Rotbaum=Rucăr, de altminteri evidentă, fără însă a putea atinge scopul ultim, adică stabilirea *identităţii dintre Berbom şi Rotbaum*. Dar această identificare „uşoară" propusă este condiţionată şi ea de „menţinerea Cîmpulungului în descrierea pelerinilor germani şi de prezenţa Tîrgşorului în ambele itinerarii' (care, împreună) „exclud posibilitatea adoptării drumului prin Turnul Roşu". Ajungem astfel la adevărata cheie a problemei care condiţionează aceste schimbări şi încă multe altele, anume *postulatul arbitrar că drumul celor doi pelerini germani şi schema din Itinerar trebuie să se suprapună întocmai*. Aşadar, făcînd suma tuturor localităţilor întîlnite între Sibiu şi punctul de trecere al Dunării, Zimnicea sau Giurgiu, pe ambele trasee, fiecare din aceste localităţi este dată în factor comun pentru amîndouă itinerarele, atît cel din 1385, cît şi schema de itinerar din Bruges. Astfel menţionarea Cîmpulungului care aparţine exclusiv relaţiei din 1385 ajunge să fie socotită valabilă şi pentru Itinerar ! Şi de aici urmează o serie de consecinţe în lanţ. Asocierea Cîmpulungului şi a Tîrgşorului „exclude posibilitatea adoptării drumului prin Turnul Roşu". Prin urmare Berbom = Rucăr (Roten Pawm... Rodenbaum... etc.). Şi tot pentru acelaşi motiv Marp (adică „Merp") este Tîrgovişte !

Urmează o argumentare bazată pe analogia unor termeni generali (vasarhely = neumarkt = Tîrgovişte) al cărei tîlc nu ne e prea clar. Ştim că există o părere, susţinută parcă de istorici, că termenul tîrgovişte, ca şi alte cuvinte terminate cu acest sufix, ar indica, dimpotrivă, vechimea unei asemenea aşezări. Credem că fraza imediat următoare : „*Prin urmare* în secolul XIV ambele tîrguri din Ţara Românească — atît Tîrgovişte, cît şi Tîrgşorul sau Tîrgul Nou — aveau denumiri traduse în germană ; cu puţin mai tîrziu atît sursele germane, cît şi cele săseşti din Transilvania adoptă toponime derivate din forma românească Tervisz (Honterus), respectiv Torschor (1503)" nu este o concluzie la acel raţionament cum ar implica expresia „prin urmare", ci se referă desigur, la alte două paragrafe : cel privind Tîrgşorul şi cel privind Branul, despărţite între ele de cel referitor la Rucăr şi amîndouă împreună izolate de această pseudoconcluzie prin digresiunea vasarhely = neumarkt = tîrgovişte amintită mai sus. Reţinem din cele spuse sublinierea faptului că la 1503 germanii sau saşii foloseau numirea românească de Tîrgşor (Torschor). Deci denumirea de Novum Forum nu este un nume adevărat, ci o desemnare provizorie folosită documentar mai întîi în 1413 în formă simplă (in Novo Foro) apoi în 1424 în formă dublă (in Traxsor videlicet in Foro Novo) şi înlocuită apoi, nu se ştie precis cînd, în intervalul 1424—1503, în întrebuinţarea curentă, prin forma precisă românească.

Dar tîrguri noi apăreau pe rînd în Ţara Românească în secolele XIV—XV. Tot un tîrg nou a fost şi tîrgul Piteştilor înainte de 1388, cînd e atestat documentar hotarul său[10]. Existenţa unui tîrg aici în vremea aceasta a fost admisă de istorici. El avea rosturi destul de însemnate, dictate de poziţia sa geografică, chiar dacă numele său nu apare ca cel atît de frecvent al Tîrgşorului în privilegiile comerciale ale domnilor, de fapt în acelaşi privilegiu comercial dat braşovenilor şi reînnoit cu unele variante de diferiţi domni în cursul secolului al XV-lea.

Prin suprapunerea amintită se ajunge în recenzie la părăsirea drumului normal al Sibiului de pe valea Oltului spre Clineni, pentru a adopta după un ocol considerabil drumul clasic

[10] *Documenta Romaniae historica*, I. *De Terra Românească*. 26 (doc. din 20 mai 1388).

www.dacoromanica.ro

al Brașovului cu punctele Brașov, Rucăr, Cîmpulung, Tîrgoviște și Tîrgșor. Regăsim jalonarea drumului de la Brașov spre Brăila[11] (v. *Istoria României*, vol. II, Edit. Acad., București, p. 298), dar care o ia acum de la Tîrgșor „pe un traseu neclar, prin Bucureștiul de azi la Zimnicea, respectiv Giurgiu"[12]. Dar de ce trebuie ca de la Sibiu pelerinii să-și lungească drumul ocolind așa de mult pentru a ajunge la Zimnicea, respectiv Giurgiu, și încă pe un *drum nelămurit*, cînd traseul ne este dat cu precizie în Itinerar pe cursul Neajlovului, începînd cam din dreptul Găeștilor (la punctul Ciupa) la vale spre Velea pînă aproape de vărsarea sa? Observăm că în felul acesta sînt introduse arbitrar în Itinerarul din Bruges două localități nedeclarate în text — Brașovul și București —, dintre care prima e mult prea importantă pentru a fi fost trecută sub tăcere în *Itinerarul* în care sînt menționate cu tot dinadinsul Ciupa și Velea, iar a doua avea o existență încă mult prea firavă pentru a fi putut interesa pe autorii *Itinerarului*. Și de ce trebuie ca în concluzie să datăm neapărat Itinerarul înainte de 1377 (se propune chiar intervalul 1353—1377) pentru simplul motiv că nu menționează cetatea Bran, construită în 1377, cînd *nici pelerinii din 1385 nu menționează Branul pe lîngă care au trebuit să treacă atunci cînd au apucat călare prin Țara Bîrsei spre Brașov*?

După analizarea propunerii din recenzie, să ne fie îngăduit să urmărim pe rînd cele două trasee, adică al pelerinilor din 1385 și al Itinerarului din Bruges, după reconstituirea noastră. În 1385 pelerinii au mers de la Șiștovul (românesc), adică Zimnicea de azi, la Rușii de Vede, suind pe valea Vedei și apoi a Teleormanului, pînă aproape de Nuwestad (Pitești), iar de acolo pe valea Argeșului spre Nerx (Curtea de Argeș) și de aici spre Langrowe (Cîmpulung), de unde au continuat pe cai de munte pînă la Brașov, iar de aici spre Sibiu etc. Dacă am admite identificarea Nuwestad Tîrgșor, atunci ar trebui ca pelerinii să meargă de la Rușii de Vede spre acest punct de pe Prahova *tăind de-a curmezișul toate rîurile din cale începînd cu Argeșul și urmînd cu Dîmbovița și Ialomița*, pentru ca, odată ajunși la Tîrgșor, să apuce înapoi spre presupusa Tîrgoviște (!), de fapt Curtea de Argeș (Merp — Nerx).

Să urmărim și schema *Itinerarului* jalonată de punctele Sibiu, „Berbom" și Merp — Nerx (Argeș). Știm că drumul de la Sibiu spre Țara Românească trecea prin Cîineni, iar de aici pe traseul bine cunoscut de la Sălătruc, care lega calea Oltului cu Curtea de Argeș, întrucît pînă la tăierea Viei Carolina[13] drumul de la Cîineni în jos nu se făcea pe valea mult prea strîmtă și anevoioasă a Oltului, ci se abătea pe la Sălătruc pe valea Topologului, care ducea pînă în dreptul punctului Bălteni, de unde pornea un drum de legătură spre Rîmnicul Vîlcea. Pentru a ajunge la Curtea de Argeș, drumul mare cotea cam de la Rudeni spre sud-est cale de vreo 30 de km pînă la Mănăstirea Argeș. Schema *Itinerarului* avînd a indica drumul cel mai drept, nu se mai abătea pe la Brașov și Cîmpulung, ca drumul pelerinilor din 1385, care s-au îndreptat într-acolo în mod excepțional, din dorința de a vizita moaștele sfîntului Andrei de la Cîmpulung, menționate cu tot dinadinsul în textul relației lor. Neabătîndu-se pe la Cîmpulung și Brașov, traseul *Itinerarului* nu avea de ce să includă Rucărul. Deci cade orice încercare de a identifica localitatea „Berbom" de pe traseul nostru cu acest punct. Pentru tălmăcirea sa, noi am emis două sugestii ipotetice: a) o eventuală intervertire a ordinii popasurilor, cel de la Sibiu fiind precedat de unul la Ghirbom (= Berbom). Dar, dacă acceptăm tălmăcirile Teiuș — sau Mănărade[14], perfect plauzibile pentru urmarea căii lungi de-a lungul Tîrnavei Mari, trebuie exclusă soluția Ghirbom[15] (Berbom). Rămîne deci valabilă sugestia a doua: b) a tălmăcirii misterio-

[11] *Istoria României*, Edit. Acad., vol. II, p. 298.

[12] Citat din recenzie.

[13] În secolul al XVIII-lea, după ocuparea Olteniei de austrieci, cînd interesul Habsburgilor cerea ca legătura acesteia cu Transilvania să se facă pe malul drept al Oltului.

[14] Vezi discuția din vol. I *Călători*..., p. 24, n. 4. Dar forma din text Donrechtmèt cu terminația markt pare să indice mai degrabă localitatea Donnersmarkt de pe Tîrnava Mare, care apare în *Chorographia* lui Reicherstorffer, ca popas în drumul de la Turda la Sibiu.

[15] Dacă socotim însă că tălmăcirea mai probabilă e prima (— Teiuș), atunci rămîn totuși două posibilități: a) *drumul de pe cursul mijlociu al Mureșului spre Alba-Iulia*, trecînd

www.dacoromanica.ro

sului Berbom (— Birnbaum) prin numirea localității Perișani aflată la jumătate drum între Cîineni și Sălătrucu, de unde se apuca pe valea Topologului, așa cum am arătat mai sus. Se vede pe hartă că Perișanii se află cam la două treimi din drumul de la Sibiu la Curtea de Argeș. Durata indicată în dreptul „Berbom"-ului e de două zile, ceea ce corespunde perfect cu distanța dată. De la „Berbom" la Curtea de Argeș e o durată de o zi. În sprijinul sugestiei noastre mai pledează și existența cam în vremea aceasta, atestată documentar, a unor localități în această regiune purtînd numele corespunzătoare de Merișani sau Pereni[16]. S-ar putea să pară ciudat ca Itinerarul din Bruges să fi reținut acest nume lipsit de strălucire, dar avem exemplul însemnării numelui celor două localități de pe Neajlov — Ciupa și Velea —, tot atît de puțin cunoscute. Informațiile stînd la baza sa au fost, desigur, culese de la călugării cerșetori care băteau drumurile și cunoșteau popasurile. În starea actuală a documentării aflate la îndemîna cercetătorilor, propunerea noastră rămîne o sugestie ipotetică, dar perfect valabilă în contextul unui traseu consecvent și firesc. De observat că durata următoare de la Nerx (Argeș) la Niewermarc (Pitești) e de cinci zile (dacă indicația a fost corect păstrată), ceea ce s-ar explica printr-o ședere mai lungă în capitala țării.

Despre interpretarea numirii de *Bulgaria* din text în recenzie se sugerează posibilitatea ca ea să desemneze o așezare a scheilor, cum ar fi Cergăul de pildă (Bolgarfalu), atestat documentar din vremea aceasta, și nu un titlu indicator, cum am propus noi. Trebuie să atragem atenția asupra unor particularități ale textului Itinerarului editat de Ioachim Lelewel în 1857. În cuprinsul fragmentului privitor la noi aflăm unele *mențiuni în italică* corespunzînd deci unor titluri comandînd cîte o nouă rubrică. Astfel apar cuvintele *Danubius flumen*, apoi, după localitatea Oudenhove, cifrele arătînd probabil lungimea drumului pînă la acest punct: *Somma XX^{c}XI f.* (indicație nereprodusă în volumul nostru, neavînd vreo legătură cu teritoriul nostru), apoi titlul: Terra de Zevenberghe... etc. și, în sfîrșit, titlul *Bulgaria*. În toate aceste cazuri a fost vorba de titluri mai cuprinzătoare și nu de simple numiri de localități. Adăugăm că nici una din aceste trei numiri nu este însoțită de o cifră arătînd numărul de mile sau de zile care le desparte de popasurile imediat următoare. În sfîrșit, înăuntrul rubricii cuprinse între titlul Terra de Zevenberghe și titlul din urmă, *Bulgaria*, distanța este exprimată prin formula: *1 dieta* în dreptul primei localități (Haenbaen), iar la cele următoare ea apare doar ca *1*. După titlul *Bulgaria* însă, se revine la cifre romane, întocmai ca la porțiunea de drum care a precedat titlul Terra de Zevenberghe... În volumul nostru, cifrele acestui prim grup de localități din Ungaria pînă la Dunăre (Buda) au fost exprimate prin cifre arabe pentru a nu se confunda această categorie — la care s-a folosit notarea în mile — cu cea care, începînd cu titlul Terra de Zevenberghe, se mulțumea să însemne zilele de drum. Este probabil că aceste fragmente care se deosebeau prin sistemul lor de notare proveneau de la informatori deosebiți, adică desigur de la ecleziastici din Transilvania, pentru prima parte, și de la misionarii din „Bulgaria", adică din regiunile ortodoxe, pentru a doua. Este cunoscută acțiunea de prozelitism a franciscanilor în banatul Bulgariei sub Ludovic cel Mare în anii 1365—1369, precum și în provinciile ortodoxe ale regatului Ungariei în tot timpul domniei acestui rege (mort în 1382). Așadar, este vorba aici de un titlu. De observat că, atunci cînd se trece la localitățile din Bulgaria propriu-zisă — adică Rossy (Rusciuk) „castrum de Cassano" și Tîrnovo —, nu mai întîlnim nici un titlu nou indicînd trecerea în această țară. Așadar, titlurile nu se suprapun în realitate regiunilor geografice mai mult ori mai puțin corespunzătoare, ci arată proveniența sursei de informație. Așa s-ar explica și decalajul constatat în notița introductivă între titlu și regiunea corespunzătoare. Aceste constatări ni se par destul de concludente pentru a rămîne la interpretarea dată de noi în volum. Pentru

apoi prin Sebeș la Sibiu, amîndouă aceste orașe — și Alba-Iulia, și Sebeșul — fiind centre religioase importante, cu biserici mari și frumoase, care nu aveau de ce să fie ocolite de pelerini; b) *drumul pe Tîrnava Mare*, trecînd Mureșul la „Podul Muierii" (între Teiuș și Mihalț) și urmînd apoi prin Micasasa sau Roșia de Secaș. Pentru oricare din aceste trasee, Ghirbomul ar fi constituit un punct excentric.

[16] Vezi *Indicele* la *Doc. Ist. Rom.*, veacurile XIII—XVI.

www.dacoromanica.ro

elucidarea tuturor nedumeririlor ridicate de text va trebui neapărat să facem rost de o fotocopie a manuscrisului original al *Itinerarului*, precum și de una a relației pelerinilor din 1385, spre a fi publicate în volumul al III-lea al seriei de față, care va încheia perioada pînă la 1600. O datare mai strînsă a *Itinerarului din Bruges* pe baza menționării Giurgiului, a cărui cetate a fost clădită, precum se știe, de Mircea cel Bătrîn, ar fi deci nu între 1353 și 1377, cum ni se propune, și nici între 1380 și 1390, cum am crezut pînă acum, ci între 1386 și 1393, data căderii Bulgariei și a capitalei Tîrnovo sub turci, după care acest oraș nu ar mai fi fost, desigur, amintit în cuprinsul Bulgariei, ci al Turciei.

Trecem la discutarea identificărilor referitoare la *Hungaria* lui Nicolae Olahus, menționînd în treacăt că *Dicționarul* lui Coriolan Suciu, care stă la baza celor mai multe intervenții din recenzie, nu ne putea fi accesibil, întrucît lucrarea noastră era încheiată și depusă la editură cu cîteva luni înainte de apariția acestui excelent instrument de lucru. Din cauza aceasta am depus o muncă mult mai grea pentru identificarea localităților decît s-ar cere acum, după publicarea acelui dicționar, tipărit atunci cînd se culegea textul nostru. În lipsa unui asemenea dicționar, am folosit, pe lîngă dicționarele geografice reduse, Moldovan și Togan, Martinescu, *Indicatorul alfabetic al localităților din R.P.R.* (București, 1954), diferitele atlase accesibile la Biblioteca Academiei și *Ghidul drumurilor din România*, ed. 1928, precum și volumele lui Csánki [17], apelînd la ajutorul colegilor cunoscători ai limbii maghiare pentru traducerea pasajelor necesare. Așadar, nu ni se pare meritată aprecierea de la p. 8 a recenziei în care se afirmă că inițiativa... includerii textului lui Olahus este *umbrită de slaba preocupare a redactorilor de a localiza corect multele topo și choronime din descriere...* (p. 8) și de la p. 6, unde ni se lămurește că „*una din metodele folosite în identificările propuse este confruntarea toponimelor folosite de călători cu alte surse istorice și cu material cartografic, posibilitate neglijată de editori*". Într-o notă (19) se mai adaugă, tot lovind oarecum în noi, dar la adresa altor autori: „Aceleași greșeli *persistă* și în noul volum *Umanistul Nicolaus Olahus...*". Folosirea improprie a verbului *persistă* tinde să creeze impresia greșită că ni se atribuie un rol și în elaborarea lucrării citate. Întrucît ne privește, nu credem că rolul nostru e să întocmim un dicționar comparativ, ci să elucidăm numirile și localizările mai obscure atunci cînd se ivesc. Ceea ce credem că am și făcut.

Observațiile geografice din recenzie se împart în trei categorii:

A. *Îndreptări propriu-zise* ale unor identificări date.

B. *Îndreptări aparente*, prin adăugiri neesențiale la unele identificări date.

C. *Observații diverse*, de un caracter mai general, privind de cele mai multe ori unele note lămuritoare din volum.

Atenția recenzentului nu s-a îndreptat în general către rezolvarea unor nedumeriri mărturisite de noi explicit sau implicit în cursul volumului, de pildă privind localitățile „Ciobor" (490), „Réhalom" (491), „Bezely", „Teleki", „Rawashaza", „Hethes" (496) sau unele probleme de orientare (496, n. 123) etc. Dintre localitățile rămase neidentificate în volum, au fost identificate doar două: Varalya și Tzona [18].

A. Corectările propriu-zise se reduc la localitățile următoare: Aracha, Beche, Ireg, Zewdi, Marcos. Dar mai sînt unele identificări care ni se par supuse discuției, ca, de pildă, a Zevoldinului, identificat în recenzie cu Simboteni (v. recenzia, n. 35, cu trimiteri la *Geographia* lui Györffy și *Dicționarul* lui C. Suciu). Însă acestea nu pomenesc nicăieri de vreun Zevoldin în notele lor respective despre Szombately, Simbăteni. Așa că identificarea din recenzie nu le poate fi atribuită. De fapt invocarea celor doi autori e limitată la existența localității Simbăteni

[17] Csánki Dezső, *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában*, Budapesta, 1890–1913.

[18] *Tzona*. Pe hărțile contemporane apar două localități cu nume apropiat: Tzona și Czona (v. la Sambuco, în Ortelius 1587) — îndată la S. de Mureș în apropierea localității „Zevexg" Czona (v. nota următoare). Iar pe harta lui Lazius, Czona e la confluența Timișului cu rîul Bega, și pe a lui Antonio Lafreri (1559) (apud Dimăncescu, *Atlas*, pl. 35) e pe Timiș îndată sub Timișoara.

www.dacoromanica.ro

odinioară, și atîta tot. La noi în volum localitatea a fost declarată neidentificată și va trebui să rămînă astfel pînă la aflarea unor temeiuri mai valabile pentru adoptarea unei identificări[19]. Identificarea Simandului[20] ne va reține un moment. În textul respectiv e înfățișată *regiunea dintre Crișul Alb și Mureș*. Sînt menționate pe rînd dealurile podgoriei Macra, cetățile Șoimuș și Lipova (pe Mureș), Șiria (mai la nord), „apoi către malul Crișului Pîncota, Zarand, Cherechiu. *Mai la sud de acestea* se află orășelele Șimand, Sf. Paul (*Paly*) prepozitura de Arad..." (= Aradul). Așadar, înșirarea coboară efectiv spre sud, ajungînd iar la Mureș și continuînd cu localitatea Nadlac și *alte localități, toate la nordul Mureșului*. În acest context am socotit că Simandul menționat nu poate fi decît Șimandu aflat la nord-est de Macea și rezultînd din contopirea celor două Șimanduri, de Sus și de Jos. De aceea, referindu-mă la ultimele localități amintite (Zarand și Cherechiu) și la specificarea din text („mai la sud de acestea"), am observat în nota 136 — Simand *„Se află mai la nord de localitățile amintite"*. Dar în recenzie cuvintele lui Olahus „mai la sud de acestea" (— aceste localități) au fost probabil interpretate drept : mai la sud de aceste *rîuri*, adică Crișul Alb și Mureșul (?), căci ni se spune : „Orășelul Simand *la sud de Mureș* (!?) nu se referă la Zimand de lîngă Sîntana (dar la noi era clar scris Șimand și nu Zimand), ci la siliștea Odăile Șumanda dintre Remetea Mică și Bencecu de Jos (județul Timiș)". Dar acest punct iese din zona delimitată clar de Olahus ca fiind între cele două rîuri amintite și deci nu poate fi acceptat. De altminteri și în ultimul paragraf al „Hungariei", Olahus repetă că Simandul se află *între Mureș și Crișul Alb* (volumul nostru, p. 499). Rămîne deci valabilă identificarea noastră Șimand (v. și C. Suciu, II, p. 173, mențiunile 1290... etc... 1465 *oppidum*... 1467 *castellum* 1518. .·.). Dar Simandul mai ridică o problemă : anume aceea a relației dintre *orășelul* cu acest nume și *satul* cu nume identic amintit de Olahus ca ciudatul sat al oamenilor pociți. Acest punct ar fi fost interesant de elucidat. Cît privește sugestia tardivă *„se putea menționa într-o notă că probabil era vorba de o leprozerie de dimensiuni mari"*, cu trimiterea la un articol apărut în „Karpathen Rundschau", 1968, nr. 16 din *7 iunie* (adică o dată cu apariția volumului nostru !), tot ce am putea spune în necunoștința acelui articol, care nu poate fi aflat în bibliotecile noastre, e că leprozeriile constituiau o lume închisă, din care nu era îngăduit leproșilor să iasă spre a colinda liberi și nesupărați „prin toate părțile Ungariei... cîntînd cîntece de cerșit ca să-și facă rost de hrană și de cîștig pentru ei și pentru ai lor..." (textul lui Olahus). Am crede mai degrabă că e vorba aici de o contaminare a mai multor noțiuni destul de deosebite intrînd în compunerea tabloului sugestiv evocat de Olahus și care se încheie cu cuvintele citate aici de noi. El amintește, între altele, de zvonul că acolo copiii ar fi schilodiți de către părinții lor. Toată descrierea tinde mai degrabă să creeze o impresie stranie decît să dea o relație precisă. Căci ce e acea „limbă a orbilor"? În ce măsură se sprijină pe un element real? Să fie cumva vorba aici de o viziune deformată a pățăcirii unor vagabonzi, cumva țigani? S-ar potrivi și faptul că ei aveau o limbă neînțeleasă și reputația folclorică a schilodirii copiilor (în scopul de a-i preface în cerșetori inspirînd milă). Dar, așa cum afirmă și autorul, elementele tabloului sînt luate din auzite și astfel și localizarea la Simand poate să fie cu totul ireală.

Identificarea localității Felthót comportă și ea o discuție. Nu s-a observat, desigur, că ea apare *de două ori* în text, cum se poate constata din indice, o dată (p. 490) în legătură cu cursul Crișului Alb, care, după cuvintele lui Olahus, curge de lîngă Abrud... spre sud pe lîngă Baia de Criș și (Felthót) Tăuți spre cetatea Gyula... etc. În nota noastră (45) am explicat : *Felthót*

---

[19] *Zewoldin*. Pe harta lui Lafreri se află la S de Mureș chiar în dreptul Aradului, numele apărînd ca Zewldin între Zeudy și Egres. În schimb, la Sambuco avem la S de Mureș de la V spre E punctele *Zentes* (probabil Zeudy, care în unele hărți e scris Zendi), *Zevexh* (probabil corespunzînd la Zewldinul de mai sus), în sfîrșit Czona — v. și la Csánki, *op. cit.*, vol. I, în Com. Arad Szöllös 1477 — căci nu poate fi nici o potrivire fonetică între numele de Zevoldin — Zewldin și de Szombathely, cum propune recenzia.

[20] *Simand* — Apare clar pe hărți la *N. de Mureș* (v. Sambuco : imediat la V de „Vilagosvar" (Șiria), și Lazio : unde e ortografiat Zimand. Sînt și hărți pe care numele e scris Simandria, dintr-o apropiere cu numele Sînandriei).

www.dacoromanica.ro

— *Identificare probabilă, întrucît Tăuți e pe un rîu, mic afluent al Crișului Alb la oarecare distanță de albia acestuia* (de fapt se află pe pîrîul Cigher, la oarecare distanță de Ineu, deci coincide cu identificarea din recenzie). Același nume apare la p. 496 în legătură cu localitățile din Țara celor trei Crișuri numită de Olahus „Kewreskewz". În context apar mai ales localități de pe cursul Crișului Negru, înșirate cam pe sărite: Batăr — „Ireg" (?), Chesa (pe Crișul Negru), Zadan = Zadany în Ungaria la vest de Cefa de lîngă graniță, „Mezewgyan la vest de Salonta... Bezely [21], Teleky [22] (aceste două neidentificate), *Mișca* (pe afluentul Crișului Negru: Sartos), *Talpos* pe Crișul Negru lîngă Batăr, *Sarkad*, pe același rîu, mult mai spre vest (în Ungaria), și în sfîrșit *Felthót* — Tăut. Observăm că localitățile Talpos, Batăr și Tăut sînt situate foarte aproape una de alta. Așadar, pentru grupul de localități înfățișat aici, situarea Felthótului pe Crișul Negru ni se pare mult mai valabilă decît cea atît de categorică din recenzie, care nu se potrivește decît cu mențiunea Felthótului de pe cursul Crișului Alb propusă de noi în n. 45 cu oarecare rezerve justificate. Ca observație generală remarcăm că indicațiile de orientare la Olahus, *mai spre est* sau *spre sud* — *malul de est* și *de vest* al cutărui rîu, de pildă Timișul etc. sînt defectuoase [23] și obligă pe cercetător la adevărate acrobații dacă încearcă să le accepte întocmai. Astfel în nota noastră 122 am încercat să explicăm direcția *spre răsărit* dată cetății Gyula (p. 496, rîndul de sus). Credem că această indicație trebuie să arate direcția urmată de înșirare după Iermata Neagră aflată la est de Gyula și continuînd tot în acest sens grosso modo cu localitățile înșirate după aceea. Exprimarea defectuoasă i-a alterat sensul. De aceea credem că putem renunța la ipoteza unei confuzii cu Füzes Gyarmad, întrevăzută de noi în n. 123 și neconvingătoare din cauza distanței dintre acest Gyarmad și Gyula.

B. *Îndreptări aparente.* Vom da unele exemple comparative:

Volum, p. 490 Text Olahus	*Recenzie*
Crișul Repede (se naște) în locul numit „Kewresfew", adică Obîrșia Crișului.	Crișul Repede izvorăște lîngă satul Izvorul Crișului (Crysfew/24 (nota 24 trimite la C. Suciu, *Dicț.*, I, p. 313).

Ne întrebăm care este îndreptarea adusă de recenzie?

p. *489*... Someșul Mic, născut mai sus de orășelul Oșorhei, la poalele muntelui Calata...	La poalele muntelui Calata — identic cu masivul Vlădeasa (1836 m), amănunt neprecizat, se află satul Dumbrava (Osorhei, Gyerövasarhely).

Dar de ce era necesar să arătăm înălțimea masivului Vlădeasa? Cît privește numele schimbat, Dumbrava în loc de Oșorhei, în regulă generală noi am evitat formele anacronice față de textul original.

---

[21] *Bezely* — nu apare la Sambuco, ci doar la Lazio, ca „Bezelyn", alături de „Telekw" (Teleki), ambele între Crișul Negru și cel Alb.

[22] Vezi nota precedentă.

[23] Întrucît orientarea riurilor pe toate hărțile din acea vreme este greșită, dîndu-li-se o direcție mai degrabă N S decît E—V. Fără a mai vorbi de legarea Crișului de Mureș. Vezi Teutsch. *Drei sächsische Geographen*, p. 646, în „Archiv des Vereins fur Siebenburgische, Landeskunde" XV. Trebuie ținut seama și de gradul de informație destul de relativ al lui Olahus, care în unele privințe cade în greșeli evidente (după cum reiese din cercetarea variantelor de text publicate în ediția critică de la Budapesta (1938) referitoare la cursurile riurilor din Transilvania și regiunile exterioare). Este sigur că Olahus, scriindu-și lucrarea, avea în fața sa o hartă, probabil cea a lui Cuspinianus dedicată lui Ferdinand în 1528 și care nu era mai exactă decît cea dată de Honterus în 1533.

www.dacoromanica.ro

Aceeași observație e valabilă pentru înșirarea în recenzie a localităților Grind, Chibulcut, satul din Cîmpul Pînii etc., ale căror nume actuale ne sînt oferite cu trimitere la *Dicționarul* lui C. Suciu împreună cu arătarea pentru Chibulcut-Fîntîniță a fostului județ din care a făcut parte. Dar noi în general am renunțat să folosim pentru determinările localităților împărțirile teritoriale administrative, deoarece s-au schimbat de mai multe ori în cursul lucrării noastre. De aceea am și șters din volumul nostru raionarea, folosită anterior, dar acum perimată. Cum referirea la fostele județe era socotită nepotrivită, am folosit de cele mai multe ori — atunci cînd era vorba de localități mai puțin cunoscute și deci mai greu de situat — un punct de reper mai ușor de aflat. De exemplu :

Vol. p. 496 n. 141 („Kwthas") Localitate dispărută lîngă Macea, la N de Arad (cuvintele din urmă, bineînțeles, se referă la reperul Macea).	*Rec.* Cutas (Kuthas) este o pustă lîngă granță, la vest de Macea.
Vol. P. 497, n. 148 *Sarad*[24], cetate dispărută la N—E de Timișoara.	*Rec.* Localitatea bănățeană în trecut tîrg 1479 : Oppidum Sarad, azi inexistent ca localitate, este o silițe între Giarmata și Pischia din județul Timiș.

Tot astfel :

Vol. P. 495, n. 108 *Istard* (—Esztar?) în Bihorul din Ungaria.	*Rec.* Istard (Yszthar) se referă la Esztar din Ungaria (trimite la C. Suciu).

Este deci pur și simplu o confirmare a identificării noastre făcute sub rezervă.

În general revărsarea de îndreptări se așterne peste identificări corecte, tinzînd să creeze la cei neinițiați o anumită impresie care nu corespunde realității.

La p. 494 și 495 în volum localitatea Beltewk a fost identificată de noi ca Beltiug căci apărea alături de Săcueni, Marghita și Marcos, cu rezerva în notă că ar putea eventual să fie Nyirbeltek în Ungaria.	În recenzie citim : *Bathe din ținutul Nirului* (*Nierkeuz*) poate *fi Nyirbàtor, iar Kallo Nagykáló,*[25] *Beltheuk Nyirbeltek și Bezermeny Hajdubószörmeny aparțin R.P. Ungariei.*

Deci nu se întrevede în recenzie și posibilitatea să fie vorba aici de Beltiug. Este oarecare contradicție între acel *poate* și declarația categorică ce urmează. De regulă generală noi am urmat la identificări practica folosită în volumele de documente ale istoriei României privind Transilvania. Localitățile de pe cuprinsul teritoriului nostru se identifică în textul tradus cu trimitere în notă la forma din original. Celelalte se introduc în forma lor originală, iar lămuririle eventual necesare se dau în notă, de pildă la noi localitățile Kallo și Bezermeny. Așadar am ținut seama de posibilitatea ca acel Beltheuk să fie Beltiug. Cînd însă a fost vorba de identificarea unor localități situate în afara hotarelor noastre, ne-am mulțumit cu soluția cea mai probabilă fără a mai urmări toate posibilitățile. De pildă la localitățile Palad și Wilak. De altminteri în toate cazurile acestea este vorba în text de o simplă înșirare de nume, fără nici o trăsătură particulară de un interes major. În recenzie însă se pare că s-a inversat ordinea importanței pentru soluțiile duble, dînd preferință celor în legătură cu localitățile din afară.

---

[24] Vezi și Csanki, *op. cit.*, II, p. 14. *Sarad castellum*, p. 20. *Sarad* 1330... etc. 1479 *oppidum*.

[25] Dar pe hărțile contemporane apar *două* localități : Nagy Kalló și Kis Kalló. Pe ce se sprijină preferința recenzentului pentru cea dintîi? Credem că desemnarea simplă Kalló este mai puțin expusă greșelii.

www.dacoromanica.ro

Alteori ni se oferă și indicații foarte neprecise. De pildă „Bozzas [26] (p. 496) (Borzas !) este o pustă *în nordul Banatului* și prin urmare nu trebuie căutată în Ungaria", fără nici o trimitere la *Dicționarul* lui C. Suciu sau la altă lucrare care ar aduce oarecare puncte de reper măcar și în linii mari.

C. *Observații diverse.*

Themesköz, tradus în text, p. 487 : țara dintre Timișuri cu nota noastră 9 — referitoare la cotul Timișului —, a provocat lămurirea din recenzie că ar desemna *ținutul dintre Timiș și Bega.* Dar această delimitare nu se potrivește cu cuvintele lui Olahus, p. 497 *„Regiunea situată între acest Timiș și rîul Mureș se numește Temesköz"* [27],

Harta lui Sambucus, fiind din 1578, nu a fost inclusă în vol. I, care cuprinde relații din intervalul 1331—1551, ci a fost destinată volumului al II-lea (1552—1584), cu care are afinități cronologice evidente.

Originea română a Dragfieștilor ni s-a părut prea cunoscută pentru a o mai proclama într-o notă. Cît privește afirmația categorică despre descendența lui Belai din cnejii de Bela Reca observăm că autorul recenziei a fost mai puțin afirmativ într-un articol foarte recent [28], în care este sugerată doar ca *probabilă.*

Despre schei (la p. 216, nu 205), numiți de Reicherstorffer bulgari, am precizat în n. 229 : *„Adică Scheii, de fapt românii. În critica lui Honter se și precizează « Id est Valachi »".*

Despre infiltrarea nobililor pe teritoriul sașilor în secolul al XIV-lea avem exemple cunoscute [29] (vezi *Urkundenbuch,* II) mai ales pentru regiunea Bistrița, Sighișoara etc., provocînd reacțiile violente ale comunităților săsești în cauză. Rezultatul acestor infiltrări se traducea prin crearea acelor enclave ale comitatului Alba despre care amintește recenzia. Enclave din punctul de vedere al apartenenței juridice, întrucît nobilii depindeau de voievodul Transilvaniei și erau incluși *juridicește* în comitatul Alba, fiind sustrași oricărei autorități a dregătorilor sași, chiar dacă posesiunea lor nobiliară se situa geografic în regiunea supusă jurisdicției acestora.

Spațiul nu ne permite să discutăm aici și punctele minore atinse în recenzie, care își vor afla rezolvarea — în măsura îndreptățirii lor — în erata întocmită de noi în timp util la vol. I, dar neinclusă la locul său, urmînd să apară în vol. II. Vrem să menționăm aici că lămurirea expresiei *Colusvar sive Themisvar* (p. 443) este valabilă și va trebui modificată deci nota noastră (n.3). În schimb, afirmația despre Althland (p. 505) cum că ar fi sinonimă cu Țara Veche *„deoarece se referă la podișul Tîrnavelor* (!) *colonizat de sași înaintea Țării Bîrsei, de unde provine această denumire menționată și pe harta lui Honterus"* nu ni se pare întemeiată. Pe harta respectivă găsim podișul Tîrnavelor purtînd denumirea de *Weinland,* iar **Althland** se află dominînd deschiderea unghiului format de **Alth** fluss (=Oltul) și de un alt rîu care se varsă în Olt la S—E de Sibiu. Aceeași constatare se poate face și pe harta lui Sambuco. Pentru interpretarea *Țara Oltului,* vezi și M. Popescu-Spineni, *România în istoria cartografiei pînă la 1600,* în analiza hărții lui Honterus, precum și a lui Sambuco, vădit influențat de acesta. Deci regiunea Althland nu e situată pe podișul Tîrnavelor, unde se află Țara Vinului (Weinland). De altminteri în privința vechimii se știe că cele mai vechi colonii de sași sînt cele de la Sibiu (v. *Istoria României,* II, p. 78).

Sugestii bibliografice. Trimiterea „neapărat" necesară la lucrarea mult prea substanțială a lui G.Ed. Muller, *Die deutschen Landkapitel...,* „Arch. des Vereins...", anul *1934* (nu 1937), pentru lămurirea noțiunii „surrogatiei" nu ar ajuta practic pe cititorii obișnuiți. În schimb,

---

[26] Pe harta lui Lazio din 1570 avem Bosaz la N—V de Arad și N—E de Naglak.

[27] Așadar, în acest sens va trebui completată nota noastră.

[28] P. Binder, *Contribuții la geografia istorică a Banatului, de Severin,* p. 638, n. 116. „În 1507 banul era Barnaba Belai, probabil (!) urmașul cnezilor" publicat în „Studii", tom. 21, 1968, nr. 4.

[29] Zimmermann-Werner, *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen.* Procesul acesta e continuu prezent atît în vol. I cît și în cel următor.

www.dacoromanica.ro

ni se propune în nota 18 a recenziei, printre „alte surse de identificare și alte ediții ale itinerariilor analizate", sursa (?) sau ediția (?) dată de E. Auner în „Korrespondenzblatt" care constă dintr-un text de *opt rînduri* reproducînd fragmentul din relația pelerinilor privind drumul prin Transilvania. Cu acest prilej, M. Auner încearcă identificarea Nerx = Kerz (adică fosta mănăstire Cîrța !). În același număr din „Korrespondenzblatt" (1908, nr. 5—6, p. 70), Emil Fischer, în *Das Vorsächsische Burzenland*, propune tălmăcirea aceluiași Nerx prin Nussbach(!).

La Nicolaus Olahus noi am menționat (p. 485) și ediția lui Timotei Cipariu, dar într-o formă imperfectă, îndreptată de noi în erată (Completări și îndreptări), în care citățm și ediția critică de la Budasta, care e din 1938 (nu 1939, cum se afirmă). Tot acolo vor putea fi aflate și unele din îndreptările sugerate și în recenzie și care coincid cu cele formulate de noi în erata noastră, care din cauze independente de voința noastră nu a fost inclusă în volumul I, urmînd să apară la sfîrșitul volumului al II-lea. În această categorie intră și îndreptarea privitoare la nota despre Zips rezultînd din contopirea a două note deosebite, una arătînd că acea regiune a făcut parte din regatul feudal al Ungariei, cealaltă referindu-se nu la Zips, ci la regiunea de dincolo de granița de nord-vest a țării, care într-adevăr este împărțită în felul arătat acolo.

În volumul al III-lea, care încheie secolul al XVI-lea, vor apărea și alte completări gata pregătite, dar neincluse în volum, ca, de pildă, traducerea descrierii secuilor din cunoscutul *Attila* al lui Olahus, precum și o altă descriere a acestora datorită lui Verancsics [30] și, în sfîrșit, fragmentul din relația nunțiului papal la curtea lui Matei Corvin, amintită în recenzie. Fragmentul din Jurnalul lui Dernschwam nu a putut fi folosit în timp util la întocmirea volumului, întrucît a dispărut din Biblioteca Academiei și din cea a Institutului de istorie din București ediția dată de Babinger, și textul trebuie procurat tocmai de la Sibiu sau Brașov. Vor apărea și portretul lui Dernschwam, după medalia publicată de Habich, și cel al lui Olahus, dat la lumină de curînd de către Andrei Kovács în "Revista muzeelor", 1969, nr. 2.

★

Răspundem aici și observațiilor din notița intitulată *Nicolaus Olahus în „Călători străini despre țările române"*, de C. Albu. Constatăm că acestea sînt alcătuite din două jumătăți foarte deosebite, care aparțin unor inspirații sau momente diferite, prima festivă, a doua critică. În prima, autorul declară „binevenită... inițiativa colectivului Institutului de istorie «N. Iorga» de a prezenta descrierile geografice ale lui Nicolae Olahus cu privire la cele trei țări românești", pentru ca într-a doua să-și pună stăruitor întrebarea „de ce a fost Nicolaus Olahus inclus în volumul de *Călători străini*, întrucît... nu era călător prin Transilvania, Țara Românească sau Moldova" și nici nu era străin, deoarece tatăl său a fost român !

Dacă autorul notiței ar fi găsit răgazul să răsfoiască și restul volumului care are 575 de pagini, fără a-și concentra atenția exclusiv asupra părții consacrate lui Olahus (16 pagini, din care l-au interesat în mod precumpănitor o pagină și jumătate, acordate biografiei), ar fi putut afla că volumul comportă o anexă în care este inclus N. Olahus alături de o serie de *mărturii indirecte* interesînd țările noastre. Un loc aparte a fost rezervat descrierilor geografice. Chiar și din tabla de materii se putea constata că N. Olahus se afla în tovărășia lui Enea Silviu Piccolomini, Volterrano Bonfini și Sebastian Munster, dintre care nici unul nu a călătorit în țările noastre. De altminteri și în introducerea la volum, la p. XLIX, arătam temeiurile acestei includeri în volum. Dar și introducerea noastră și tabla de materii au rămas neexplorate de „cititor", îngăduindu-i acea întrebare stăruitoare împărtășită și altora.

Să vedem care sînt „datele și explicațiile eronate" cuprinse" în unele notații din volumul *Călători străini*... redactate înainte de a doua jumătate a anului 1967"? Ne întrebăm, bineînțeles, ce rost are această fixare solemnă în timp? Observăm de la început că o parte din obiecțiile formulate sînt simple subtilități verbale. Fraza: *Nic. Olahus s-a născut ca fiu al judelui*

[30] Vezi articolul nostru în „Revue roumaine d'histoire", 1968, nr. 4.

www.dacoromanica.ro

crăiesc Stoian își propune să arate filiația lui Nicolaus și poziția părintelui său, fără a se fixa asupra împrejurărilor din momentul exclusiv al nașterii cu toată rigoarea cerută pentru întocmirea unui horoscop. În notiță se răstălmăcește sensul frazei din volum pentru a porni la împărtășirea unei serii de informații pe care le cunosc toți cei ce și-au dat osteneala să citească biografia lui Olahus scrisă de Șt. Bezdechi. Urmează arătarea numelui tatălui, Stoian *sau* Ștefan. De ce socotește autorul conjuncția *sau* ca indicînd o alternativă? Trimitem la *Dicționarul limbii române moderne*, Edit. Acad., 1958, p. 737, unde la punctul 2 e arătată funcția sa explicativă: „adică, cu alte cuvinte" (cu exemplul din N. Bălcescu *Adunarea sau soborul*), deci tocmai echivalentul lui *idest* din textul lui Olahus urmat în cazul de față în biografia din volum. Cît privește explicația acestui nume dublu, chiar noi i-am semnalat la Cluj recenzentului de azi tendința românilor de a-și alege la trecerea lor la catolicism un nume de o consonanță cît mai apropiată de vechiul lor nume — de exemplu Stoian-Ștefan în cazul de față sau Șerban-Ștefan în cazul unui român de la mijlocul secolului al XIV-lea.

Lăsăm al treilea exemplu de răstălmăcire a cuvintelor spre a urma firul obiecțiilor. Rectificarea adusă numelui mamei lui N. Olahus (Hunzar în loc de Huszar, cum e la noi) trimite la textul tipărit al *Hungariei* (capitolul și paragraful respectiv) ca la dovada absolută a temeiniciei acestei aserțiuni. Dar în ediția critică a *Hungariei* lui N. Olahus (v. mai jos p. 16) se arată că primii editori M. Bél și după el Kollar au alterat grafia numelor aflate în originalele folosite de ei. Forma din manuscrisul rămas (folosit de Kollar) e redată în ediția critică din 1938. Aflăm numele de Hwzar (cu w avînd valoarea fonetică de u, grafie destul de frecventă în ortografia numelor maghiare în textele mai vechi), care în transcrierea modernă dă Huszar, nu Hunzar (cf. ediția citată p. 62,63 numele Mamzillae, Hwzar etc.), Dar și în corespondența lui Olahus, în scrisoarea sa din 3 martie 1534 către episcopul N. Gerendy citim *„avunculi mei Ioannis Hwsar filium iuniorem apud me habeo, bonum adolescentem"* (*Mon. Hung. Hist. Dipl., XXV*, editat de A. Ipoly). Deci nu e vorba de o „transcriere" a noastră arbitrară a numelui și nu încape nici o tocmeală ca să-i dăm forma de Hânsar, cum ni se propune la p. 3. Urmează răstălmăcirea expresiei din biografie: a ajuns *„mai întîi* canonic de Strigoniu". Ni se arată cu solemnitate gradele bisericești omise de noi pînă la acel moment. Se invocă *Chroniconul* prezent și în text și în subsol pentru a demonstra că nu a ajuns canonic de Strigoniu decît după ce *în prealabil* a fost secretar al episcopiei (!) de Pécs (corect al lui G. Szakmari, episcopul de Pécs, ajuns apoi arhiepiscop de Strigoniu), în 1516 (dar aceasta nu constituie un grad bisericesc sau un beneficiu ecleziastic, ci o funcție), apoi canonic de Pécs în 1518 și protopop (!) de Komarom în 1522. Dar *Chroniconul* invocat pînă aici dezminte *in extremis* afirmația de mai sus, căci spune că în anul 1522 el a fost creat în biserica Strigoniensă arhidiacon de Komarom *și canonic de Strigoniu*, deci simultan obținea amîndouă aceste beneficii. Aici însă observăm că citatul respectiv din subsol se oprește după arhidiaconum (!) (=arhidiaconus) Comaroniensis fără a mai reproduce și urmarea *et canonicus strigoniensis*. Fie zis în treacăt, termenul de protopop nu este tălmăcirea cea mai fericită pentru arhidiacon. De ce trebuia schimbat? De altminteri și în volumul *Umanistul Nicolaus Olahus* recenzentul nostru traduce titlul de arhiepiscop de Strigoniu prin mitropolit primat! Dar noi nu credem că ni se poate pretinde ca, într-o notiță biografică de circa o pagină și jumătate, să înșirăm toate beneficiile obținute de Olahus de la începutul carierei sale ecleziastice, chiar dacă el și le-a însemnat cu grijă în *Chroniconul* său. În volum a fost deci arătată demnitatea de canonic de Strigoniu, ultima pe care a deținut-o înainte de a ajunge în 1526 secretar al regelui și după cîteva zile al reginei. Nu am socotit necesar să arătăm și zilele (respectiv 16 și 21 martie) pentru acest dublu eveniment. O deplasare a datei 1522, care aparținea frazei precedente, și omiterea la începutul celei următoare a cuvintelor la *1526*, cu care începea, în loc de la *1522*, aparținînd celei precedente, au oferit un prilej generos recenzentului pentru citarea o dată mai mult a *Chroniconului*. „Inegalabilul" Erasmus apare la noi o dată ca *din* Rotterdam și o dată *de* Rotterdam. Ni se concede că ar putea fi o greșeală de tipar *neindicată însă în erată*! Întrebăm și noi în care erată s-a constatat absența aceasta, deoarece

www.dacoromanica.ro

volumul nostru a apărut *fără erată*, deși alcătuisem una în timp util. Ni se conced cu aceeași mărinimie și alte greșeli de tipar, de exemplu Koller și Tirnau (!). Dar la noi nu apare această formă, ci de două ori Tyrnau, adică numirea corectă din toate atlasele străine corespunzînd numirii actuale slovace Trnava. Nu folosim Tyrnavia, care e o numire latinizată bună pentru textele latinești. Ea apare în recenzie cînd astfel, cînd Tirnavia. În erată vom indica nevoia de a se adăuga în paranteză (Trnava) după Tyrnau, așa cum s-a procedat cu Pojon (Bratislava).

Aceeași răstălmăcire inchizitorială a cuvintelor ca la *sau*, și *ca fiu al* aflăm și în contradicția categorică opusă afirmației din biografie „După încheierea păcii de la Oradea Mare (1538) ...Nicolaie *s-a întors în Ungaria*, de unde... se înapoiază...". Ni se declară : „*N. Olahus nu s-a întors în Ungaria*, ci a avut de îndeplinit acolo din partea regentei Belgiei (!) (exprimare anacronică) misiunea de a apăra interesele <ei> în legătură cu minele de sare pe care le căpătase ca zestre". Mărturisim că la început am crezut că autorul contestă însuși faptul revenirii lui Olahus în Ungaria. Dar se pare că pur și simplu nu e de acord cu verbul „s-a întors", preferînd probabil propria formulare din volumul *Umanistul N. Olahus*, p. 60 : „Peste trei ani (după moartea fratelui Matei din 1536) a putut în sfîrșit *să călătorească în patrie*... în 1542 se reîntoarce definitiv în patrie...". Și ceva mai departe (căci autorul nu se sfiește de a spune de două ori același lucru, probabil după izvoare deosebite) citim : „Stipulațiile tratatului de pace de la Oradea... i-au sporit *șansele de* a reveni în patrie...". Dar dicționarul ne va explica verbul a *se întoarce* prin a reveni... de unde a plecat, și tot astfel verbul a reveni prin *a veni înapoi*, a se întoarce. Așadar, care e nepotrivirea din formularea din biografie? Chiar *Chroniconul* folosește expresia *rediit* (= s-a întors) *ex Flandria Viennam et Hungariam*. Iar biografia lui Șt. Bezdechi folosită adesea de recenzent declară de asemenea : Olahus capătă învoire de la regină *să se întoarcă în țară*... etc.

Însuși contrazicătorul nostru, cînd vrea să arate strămutarea definitivă a lui Olahus, folosește formula *se reîntoarce definitiv*. De ce în biografia din volumul de *Călători* nu s-a folosit o exprimare asemenea celei : *a călătorit în patrie*? Pentru că intenția fermă a lui Olahus — mărturisită nu o dată în cursul corespondenței sale — nu era de a „călători în patrie", ci de a se întoarce acolo. Cît de definitiv, urma să rezulte din condițiile aflate la fața locului. Dar cu moartea lui Ioan Zapolya (1540) și anularea înțelegerii de la Oradea au fost schimbate datele problemei. Instalarea definitivă a turcilor la Buda și crearea brutală a pașalîcului din centrul Ungariei puteau într-adevăr să-l zdruncine sufletește, mai mult decît amînarea obținerii unui scaun episcopal.

Observăm în treacăt că nu e vorba de o *zestre* a reginei Maria de Habsburg, ci de apanajul constituit reginelor Ungariei la căsătorie cuprinzînd cele mai bogate regiuni miniere din regatul Ungariei. De aceea și Baia Mare purta numele de Rivulus Dominarum (adică al reginelor). Veniturile ocnelor din Maramureș — de care pomenește și Olahus în *Hungaria* — erau de asemenea afectate casetei reginei.

Cît privește data morții lui N. Olahus (v. recenzie, p. 5), arătată ca : 14 ianuarie de inscripția de pe lespedea de mormînt, 15 de către istoricul maghiar citat de recenzent și de către editorii *Hungariei* din 1938 și, în sfîrșit, 17 de către oficialitatea actuală, mărturisim că am adoptat data de pe piatra de mormînt. În eratа noastră va putea fi aflată precizarea relativă la încoronarea lui Ferdinand de Habsburg ca împărat astfel că „aria de explorare (!) a *Chroniconului*" este serios garantată.

Trecem, în sfîrșit, la singurele două obiecții mai consistente :

a) necesitatea includerii în descrierea Transilvaniei, după textul *Hungariei*, a fragmentului despre secui din capitolul al XVIII-lea al lui Attila și b) lămurirea notei referitoare la Radu de la Afumați.

Răspundem a) că din cauza unor condiții tehnice nu a mai putut fi inclusă în volum partea relativă la secui, urmînd ca, împreună cu comparațiile și apropierile de text stabilite față de descrierea lui Verancsics, ea să apară în volumul al III-lea al seriei de *Călători*, care încheie

www.dacoromanica.ro

secolul al XVI-lea, alături de alte completări arătate de noi mai sus, p. 11. În erata noastră nepublicată se află indicat faptul acesta. Chestiunea această a fost atinsă de noi în comunicarea noastră de la Cluj în cadrul simpozionului la care a luat parte și recenzentul, precum și în articolul din „Revue roumaine d'histoire", t. VII, 1968, nr. 4, și anume în același număr în care a apărut și articolul domniei-sale despre Olahus și Erasmus din Rotterdam, unde arătam (p. 16/508) că partea descriptivă din *Hungaria* trebuie completată cu cea despre obiceiurile și felul de viață al secuilor de la sfîrșitul lucrării despre Attila.

Punctul b) În același articol (p. 14/506, n. 27) semnalam contradicția din textul lui Olahus, unde mențiunea despre *Petrus ab Argyes* era introdusă în text după ce mai sus fusese numit voievodul Țării Românești Radu. Ne întrebăm dacă putea fi vorba de desemnarea lui Radu Paisie sub aceste două nume deosebite, sau mai de grabă de o inadvertență a autorului (N. Olahus), crezînd că în Țara Românească ar mai fi domnind tot Radu de la Afumați, mort în 1529, și conchideam că în orice caz un lucru este sigur : avem aici două tranșe ale textului, a căror redactare aparține unor momente diferite.

Credem că e necesară o confruntare a textelor. Cum apare domnul în descriere? „*Principele ei* [= al Țării Românești] *se numește voievod; în vremea noastră de acum <voievod> este Radu care este bogat și puternic și-și are capitala în orașul Tîrgoviște. Se spune că el poate, atunci cînd se ivește nevoia, să strîngă înăuntrul hotarelor sale pînă la patruzeci de mii de oameni înarmați și să-i ducă la război. Este supus regelui căruia îi prestează jurămînt de credință prin solii săi*", Este sigur că în această descriere de un caracter mai mult general, întocmai ca și în cea consacrată Moldovei, elementele principale constau în resursele militare ale celor două țări și în jurămîntul de credință prestat regelui Ungariei. Se accentuează că voievodul Radu este bogat și puternic. Este evident că aci este vorba de un domn bine așezat în domnie și nu de un pretendent.

Cum apare însă „Petrus ab Argyes"? Ca o exemplificare grăitoare a luptelor dintre partidele adverse și ca o ilustrare a celor spuse de Enea Silviu Piccolomini despre rivalitățile dintre Dănești și Drăculești, nicidecum ca un domn stabil, ci mai degrabă ca un simplu pretendent. După amintirea practicii de a-i sluți pe candidații la domnie prin tăierea nărilor, se adaugă : „și acest lucru, care s-a întîmplat adesea altădată, s-a întîmplat și de curînd (nuper). Petru de Argeș, fiul lui Stanciu (Stanczulis filius) despre care am pomenit, vărul meu (patruelis meus) mi-a scris zilele acestea din Ungaria (Hungaria, în sensul, desigur, de Transilvania) că a fost făcut voievod în Țara Românească de către Mohamed, pașă al sultanului (per Mahumetum imperatoris Turcarum Bassam) și pe cînd se afla în domnie (regno praeesset) a fost trimis scurtă vreme după aceea de către turc un altul (= alt pretendent) din facțiunea dușmană cu oaste care să-l alunge și să ia domnia, și că el s-a luptat cu dușmanul (= rivalul) său într-o luptă în doi (singulari certamine) între cele două armate <aflate de o parte și de alta> (inter duos exercitus) și că l-a rănit și trîntit de pe cal pe rival, dar cînd a vrut să-l ucidă «baronii» (barones) Țării Românești, care cu adăugirea a două litere sînt numiți boieri (boiarones), folosind violenia l-au slobozit pe cel învins și l-au luat în prinsoare pe el, și după ce i-au tăiat în parte nările, l-au alungat, dar că el speră totuși că prin îndurarea lui Dumnezeu va alunga pe rival și va răzbuna cu armele ocara suferită și va cuceri cu bărbăție domnia...". Care dintre toate aceste trăsături se potrivește cu ce știm despre Radu Paisie, îngăduind o identificare a lui „Petrus ab Argyes" cu acesta din urmă? Radu Paisie era după spusa sa fiul lui Radu cel Mare și nu al lui Stanciu. În ce moment ar fi avut loc acest incident? Oare în cursul episodului imaginar al unei efemere prime domnii din anul 1534, adică din cursul domniei lui Vlad Vintilă, domnie presupusă pe baza unui hrisov dat, chipurile, de el la Tîrgoviște cu data de 1 septembrie 1534, (v. C.C. Giurescu, *Istoria românilor*, II, 1, p. 157—158, dar care s-a dovedit apoi a purta în realitate data de 1535, anul nou începînd la 1 septembrie, (Pentru această îndreptare de dată vezi și *Doc. Ist. Rom.*, Țara Rom., sec. XVI, vol. 2, p. 190—191). Sau cumva trebuie situat după moartea lui Vlad Vintilă din 10—11 iunie 1535? Dar atunci Radu Paisie capătă îndată domnia *de la boieri*

www.dacoromanica.ro

nu de la Mohamed și începe să emită hrisoave chiar din 12 iulie 1535. Steagul de la Poartă îi vine tocmai în noiembrie. Începînd din iulie urmează șirul documentelor date de domn fără vreun hiat destul de însemnat în care s-ar putea strecura acest episod. Nu poate fi vorba nici de episodul lui Drăghici, fiul lui Danciul Gogoașă, situat în *Istoria românilor* a lui C.C. Giurescu în intervalul 1536—1539, dar trecut pe baza documentelor publicate în *Doc. Ist. Rom.* B. sec. XVI, 2, p. 75 în timpul domniei lui Vlad Vintilă terminată în 1532 (v. tratatul *Istoria României*, II, p. 654—655).

În sfîrșit, criza din 1539 datorată mișcării boierilor conduși de marele ban Șerban e prea tîrzie pentru limitele problemei noastre. De altminteri, domnul se refugiază în 1539 la turci și nu în Transilvania. Deci nu poate fi vorba de Radu Paisie.

Apoi e foarte ciudat tot acest scenariu cu duelul vitejesc în văzul celor două oști și cu schimbarea la față a boierilor care, trădîndu-l pe Petru, se mulțumesc totuși să-i cresteze doar nările și să-l alunge, lăsîndu-l liber așadar să se ducă încotro va ști, adică în Transilvania, de unde să-și strîngă aderenți și mijloace de luptă pentru o nouă expediție. Simpla coincidență că pe Radu Paisie l-a chemat altădată Petru și că, fiind stareț al mănăstirii de la Argeș, i s-ar potrivi după părerea autorului exprimată în volumul *Umanistul N. Olahus* determinativul „ab Argyes", nu stă în picioare, deoarece N. Olahus îl numește încă și pe bunicul acestuia Manzilla tot „ab Argyes", dînd astfel și tuturor descendenților lui un fel de particulă nobiliară, fără nici o legătură cu mănăstirea amintită.

În concluzie: atunci cînd primește N. Olahus scrisoarea de la acel Petru, acesta din urmă *nu* era domn și deci nu putea fi socotit *un domn bogat și puternic*, așa cum e caracterizat mai sus voievodul Radu de la Tîrgoviște, ci se înfățișează, dimpotrivă, ca un pretendent destul de amărît. Dar constatăm din notița recenzentului că *citatul din N. Olahus* despre Petru *de la*, sau *de* Argeș *se oprește în mod neașteptat la prima frază*. Oare nu a mai citit sau reținut și restul? Este adevărat că în acest crîmpei adus înainte se spune „vărul meu... mi-a scris zilele acestea din Ungaria că a fost făcut voievod în Țara Românească". Dar după aceea urmează toată pățania care se încheie cu știrea că *el e pribeag* în „Ungaria", de unde speră să vină din nou să-și redobîndească domnia. De altminteri chiar și din citatul trunchiat se putea naște întrebarea de ce noul domn (!) își anunță instaurarea din „Ungaria" și nu din cetatea de scaun de la Tîrgoviște. Așadar nu este vorba de a se pune semnul egalității între noul domn (!) Petru, alias Radu Paisie (!), și domnul bogat și puternic numit la început Radu, care ar fi tot Radu Paisie, cum crede recenzentul, ignorînd tot contextul.

Mai e nevoie să discutăm și argumentarea folosind datarea *Hungariei* din anul 1536? Am arătat în articolul nostru citat argumentele pe baza cărora redactarea *Hungariei* poate fi socotită încheiată la începutul anului 1535. Precizăm că în ordinea redactării *Hungaria* a precedat pe Attila și nu invers, cum afirmă greșit recenzentul în volumul *Umanistul N. Olahus*, p. 73 (v. și ediția critică din Budapesta 1938 citată mai sus).

Cum se explică deci că în 1535 N. Olahus arăta numele domnului din vremea sa ca Radu <de la Afumați>? Avem de-a face evident cu o indicație anacronică. Am arătat în articolul nostru citat că întreaga *Hungarie* e o evocare nostalgică întoarsă spre trecut. Dovadă slăvirea Sibiului ca *magna et potens urbs*, cînd se afla izolat de 5 ani și lipsit de ajutoare, amenințat zi de zi de a fi bombardat și luat cu asalt. Cînd și-a scris Olahus vestita descriere a regatului Ungariei, desigur cu gîndul de a fi pe placul fostei regine a Ungariei, protectoarea sa, el era preocupat mai puțin de precizia amănuntelor cît de accentuarea strălucirii de odinioară a regatului și a regilor Ungariei. De aceea stăruie asupra legăturii de supunere față de aceștia a domnilor ambelor țări românești. De Radu de la Afumați își putea aminti din cursul lunii iunie 1526, cînd au sosit la Buda soli tainici ai acestuia (v. Engel, *Monumenta Ungrica*, p. 229). De aceea probabil că îl și numește în mod expres. Uciderea domnului (iulie 1529) într-un moment cînd Olahus se

www.dacoromanica.ro

afla tocmai la Augsburg a rămas, desigur, fără ecou. Strămutarea sa în Țările de Jos îl depărta încă și mai mult de evenimentele din țările noastre. De altminteri, cînd descrie Moldova, el nu pomenește de numele domnului — Petru Rareș — în forma inițială a manuscrisului care ne-a parvenit (și care a fost folosit de editorul din 1763), ci această precizare e introdusă în ms. ca un adaos mai tîrziu însemnat pe margine : „*Huic nostra hac tempestate Petrus*".

Așa cum reiese chiar dintr-o primă privire asupra textului, digresiunea despre Petrus ab Argyes a fost introdusă într-un text gata închegat. Dar cînd trebuie situate indicațiile destul de neprecise *nuper* și *his diebus*? Și care este sîmburele de adevăr în spusele acelui Petru care aduce a impostor? Aceste întrebări rămîn deocamdată fără răspuns.

Credem că am lămurit îndeajuns motivele pentru care „în *volum se consideră că între Radul și între Petru fiul lui Stanciul nu este nici o legătură*". În erata noastră se adaugă la nota incriminată, p. 487, n. 12, după cuvintele Radu de la Afumați, lămurirea : *indicație anacronică a autorului.*

Profităm de prilejul acesta pentru a indica unele îmbunătățiri necesare subsolului notiței pe care o avem în față în forma ei definitivă, p. 1, n. 1 : trimiterea e greșită, căci e dat în frunte numele *editorului* Șt. Hegedus, în loc de cel al *autorului*, iar indicația colecției e cu totul stranie : „în *Hungaria literarum spectatis* (?) (*acad. Scien. Hung.*)". Titlul corect al colecției este „Analecta recentiora ad historiam renascentium in Hungaria literarum spectantia". Precizăm că acolo sînt cuprinse și poeziile (*Carmina*) și lucrarea în proză *Hungaria* în care intră și Attila. Aceeași observație de principiu și pentru citarea lui I. Fogel și L. Juhasz, responsabili ai colecției citate „Bibl. script...", sec. XVI.

Dar, la p. 2, cînd e vorba de lucrările de istorie ale lui N. Olahus, se inversează în subsol ordinea de pînă acum și apare întîi titlul, apoi editorul, ceea ce e corect. Ediția *Hungariei* dată de Mathias Bél în *Adparatus*... în 1735 este ignorată cu desăvîrșire, M. Bél nefiind amintit decît ca editor al *Chroniconului*, cu numele dat la urmă după locul și anul de publicare. Dar acel *Adparatus* fiind o culegere de izvoare mai vastă, numele lui trebuia să apară în frunte, ca autor. Cum nu sînt indicate amîndouă edițiile de bază ale *Hungariei* (1735 și 1763), nu sînt arătate nici deosebirile dintre ele și nici relația lor față de manuscrisele folosite. Este ignorată de asemenea și ediția critică a *Hungariei* publicată la Budapesta în 1938 și datorată lui Col Eperjessy și Lad. Juhasz. În aceste condiții ar fi fost preferabil să se renunțe la aceste trimiteri necomplete și mult prea aproximative pentru a fi de vreun folos. De altminteri, s-au strecurat erori în redarea unor termeni latini — de exemplu compediarium (compendiarium) Adparatus..., sive collection (= collectio) ... etc. ; — Petri Pitatis (= Pilatis) Veroniensis (= veronensis) ... ; Cattolicae religionis quendam (= quaedam) capita... ; Breviarum (= Breviarium). Aceste greșeli apar și în anumite citate din *Chronicon* : p. 4, de exemplu „creatus est in ecclesia Strigoniensis (= Strigoniensi) archidiaconum (— archidiaconus) Comaroniensis... ; consiliarum (— consiliarium).

Observații similare pot fi făcute și cu privire la unele trimiteri sau citate din volumul *Umanistul N. Olahus*, de exemplu :... in mense Mais (!) venit ad aulum (!) Vladislai regiis (!). Tot acolo, în versiunea capitolului al XVIII-lea, despre secui semnalăm omiterea voluntară a unei fraze : *Et si eius copiam habere possunt occidunt*, precum și traducerea greșită a două fraze tot de la p. 139 : Parent post regem... și quum dicto Ioannis... etc.

În sfîrșit, semnalăm o inadvertență din recenzie la p. 3, unde citim : *Cu ocazia trecerii lui Stanciu* (!) *la catolicism a primit numele de Ștefan.* Este evident de citit Stoian, nu Stanciu.

Maria Holban

www.dacoromanica.ro

DEZBATERILE PRIVIND MACHETA VOLUMULUI AL VI-LEA DIN TRATATUL „ISTORIA ROMÂNIEI"*

În zilele de 31 octombrie, 1 și 2 noiembrie 1968 au avut loc în Aula Academiei Republicii Socialiste România discuțiile în jurul machetei volumului al VI-lea (1918—1944) al tratatului. La această ședință consacrată dezbaterii problemelor multiple și complexe ale primei părți a istoriei contemporane a României au participat academicieni, membri corespondenți ai Academiei, cercetători de la institutele de istorie din București, Iași, Cluj, de la bazele de cercetări ale Academiei din Sibiu și Tîrgu-Mureș, de la Institutul de studii istorice și social-politice de pe lîngă C.C. al P.C.R. Au mai luat cuvîntul cadre didactice din învățămîntul superior din principalele centre universitare din țară, de la Academia de științe social-politice „Ștefan Gheorghiu" de pe lîngă C.C. al P.C.R., de la Academia militară generală, filozofi, economiști, lingviști, istorici literari și pedagogi, specialiști în diferite domenii ale științei și culturii românești. Cu această ocazie, cercetători ai istoriei contemporane de la diferite institute și catedre, din muzee și arhive, din întreaga țară au avut prilejul să facă un schimb util de păreri asupra aspectelor majore ale istoriei patriei dintre cele două războaie mondiale.

Ședința de deschidere a fost prezidată de acad. Athanase Joja, vicepreședintele Academiei, care în cuvîntul său introductiv a relevat că Prezidiul Academiei a urmărit cu mult interes lucrările privind alcătuirea tratatului *Istoria României* și a dat tot sprijinul pentru ca această sinteză a dezvoltării poporului nostru să se desăvîrșească.

Acad. P. Constantinescu-Iași, redactorul responsabil al volumului, care a urmat la cuvînt, a făcut o expunere asupra modalităților de lucru la acest volum, oarecum proprii, datorită perioadei relativ recente de care se ocupă, lipsei unor lucrări monografice, ceea ce a reclamat o documentare cît mai completă din partea colectivului numeros de la diferite unități de cercetare și învățămînt care a lucrat la elaborarea lui. S-a subliniat faptul că redactorii volumului s-au călăuzit după principiile stabilite de Congresul al IX-lea al P.C.R., de Conferința Națională, de plenarele partidului, inclusiv cea din 22—25 aprilie 1968. Așa cum a arătat tovarășul Nicolae Ceaușescu, secretarul general al P.C.R., în expunerea la adunarea festivă organizată cu prilejul aniversării a 45 de ani de la crearea P.C.R., „valoarea unei istorii cu adevărat științifice constă în înfățișarea obiectivă a faptelor în interpretarea lor justă, constituind astfel oglindă a conștiinței de sine a poporului, a claselor, înmănunchind experiența de viață și de luptă a maselor și a conducătorilor".

Redactorul responsabil al volumului s-a referit în continuare la unele probleme mai importante tratate în volumul al VI-lea. Astfel, unirea de la 1 decembrie 1918 a marcat desăvîrșirea unității statale a poporului nostru, a înlesnit mersul înainte al societății românești, obținîndu-se progrese în consolidarea economiei țării, a unității politice și a comunității culturale. Înfăptuirea unității statului român a realizat cadrul național și social-cultural pentru dezvoltarea mai rapidă a forțelor de producție. S-au înregistrat progrese în domeniul industriei, agriculturii, căilor de comunicație, totuși ponderea mai mare în crearea venitului național continua s-o aibă agricultura, iar venitul pe locuitor era încă redus. Dezvoltarea care a urmat crizei economice mondiale a atins în 1938 cel mai înalt nivel, în aceste împrejurări accentuîndu-se procesul de formare și dezvoltare a monopolurilor, care încep să joace un rol determinant în viața economică și politică a țării. Dezvoltarea capitalismului a însemnat totodată și o dezvoltare a contradicțiilor social-economice, în condițiile în care exploatarea oamenilor muncii devenea tot mai complexă.

În domeniul vieții politice interne asistăm la dispariția Partidului Conservator, ca exponent al moșierimii, care a ieșit mult slăbită în urma reformei agrare ; apar noi partide, cu titulaturi

* Text întocmit de secretariatul științific al volumului al VI-lea al tratatului *Istoria României*.

www.dacoromanica.ro

democratice, printre care un rol important l-a avut Partidul Țărănesc, devenit, mai cu seamă după fuziunea cu Partidul Național, partidul politic precumpănitor alături de Partidul Național Liberal. În perioada avîntului revoluționar de la sfîrșitul primului război mondial se făurește Partidul Comunist Român, care va continua și va ridica pe o treaptă superioară lupta maselor populare pentru eliberarea socială, militînd cu consecvență pentru independență și suveranitate națională, dovedindu-se exponentul cel mai autentic al intereselor întregului popor. În opoziție cu această linie s-au situat partidele de dreapta și de extremă dreaptă, în primul rînd „Garda de fier", care au devenit un real pericol pentru independența țării, o dată cu creșterea influenței fascismului pe plan european, mai ales după 1933.

Acad. P. Constantinescu-Iași a menționat că volumul a evidențiat rolul jucat de România pe plan extern, referindu-se la contribuția țării noastre la Liga Națiunilor (unde se găsea alături de aliații săi din timpul războiului : Franța și Anglia), aportul ei în cele două organizații cu caracter regional : Mica Înțelegere și Înțelegerea Balcanică, precum și cu prilejul unor întîlniri și conferințe europene. S-a arătat de asemenea rolul culturii și științei între cele două războaie mondiale, care ocupă un spațiu mărit în volum, ca urmare a dezvoltării impetuoase a acestora, ele devenind mai cunoscute și apreciate dincolo de hotarele țării.

În ce privește istoria mișcării muncitorești, i s-a dat o atenție mai mare în comparație cu volumele anterioare, deoarece proletariatul joacă acum un rol deosebit de important în cadrul istoriei patriei, el fiind prezent și spunîndu-și cuvîntul în toate evenimentele mai de seamă ale perioadei respective.

Referindu-se la periodizarea volumului, cu care majoritatea vorbitorilor au fost de acord s-a arătat că ea se încheie cu insurecția armată antifascistă din august 1944, care a dus la salva, rea patriei, deschizînd posibilități largi de dezvoltare poporului român în cadrul noii orînduiri, socialiste.

În încheiere, vorbitorul a arătat că autorii și Comitetul de redacție sînt de acord că volumul prezintă unele lipsuri de fond și de redactare, care vor putea fi înlăturate cu prilejul definitivării textului, pe baza și a propunerilor ce se vor face în cadrul discuțiilor asupra machetei.

Vorbitorii și referatele prezentate anterior au fost unanimi în a recunoaște eforturile susținute, munca intensă, plină de abnegație, depuse de colectivul de autori și de Comitetul de redacție pentru reușita acestui volum. Pentru prima oară s-a încercat a se scrie de pe pozițiile marxism-leninismului o sinteză amplă a istoriei interbelice a României, lucrare utilă pentru cercetători, a cărei apariție va constitui o însemnată realizare în domeniul istoriografiei noastre *.

Referitor la situația internațională și la cadrul istoriei universale în care ar fi trebuit prezentate evenimentele petrecute la noi s-a remarcat că efortul este vizibil, și unele capitole distincte tratînd aceste probleme demonstrează acest lucru. Sub acest raport însă, lucrarea mai poate fi îmbunătățită, începîndu-se chiar cu primele capitole, lipsite de cadrul general european în care s-au petrecut momentele mai semnificative din perioadele respective. Acest lucru trebuie făcut în strînsă legătură cu istoria patriei, urmărindu-se felul în care situația din Europa a influențat resorturile politicii noastre interne și externe, făcîndu-se diferențierile de la o etapă la alta, în funcție de situația politică și economică pe plan intern și internațional în etapa respectivă. A fost criticat modul static în care s-au prezentat, în unele capitole rezervate situației internaționale, anumite momente importante din viața internațională ; nu s-a reușit pe deplin să se sudeze organic evenimentele petrecute la noi cu cele care au avut loc pe plan european sau mondial, pentru a realiza clar influența acestora din urmă ori influența reciprocă. Referindu-se la raportul dintre istoria națională și cea universală, s-a subliniat că în istoriografia românească există o bogată tradiție care, ocupîndu-se de influențele externe asupra istoriei noastre, a relevat că trebuie menționate și contribuția poporului nostru, eforturile politicii românești pe plan

* Redăm mai jos unele păreri și puncte de vedere ale participanților la discuții pe care le considerăm că merită a fi cunoscute.

www.dacoromanica.ro

internațional, scoaterea în relief a ceea ce are poporul român ca trăsături distincte în domeniul relațiilor cu alte state.

În această ordine de idei s-a subliniat faptul că cel de-al doilea război mondial a fost unul dintre evenimentele epocale din istoria universală, care a influențat profund dezvoltarea, ulterioară a omenirii. De aceea s-a propus să se acorde o mai mare atenție cauzelor care l-au generat, să se facă o analiză succintă, dar profundă, a acestora, iar în referirile la desfășurarea războiului ar fi necesar să se facă legăturile cuvenite cu situația României în acea perioadă.

Ocupîndu-se de capitolele referitoare la situația social-economică, mai mulți vorbitori, subliniind pozitiv necesitatea acestora, justa lor proporționare în cadrul unei sinteze, alcătuită pe baza materialismului istoric, au făcut unele observații privind situația nivelului de trai al maselor populare în general, al clasei muncitoare în special, în perioada interbelică. Din datele puse la dispoziție în lucrare ar rezulta, după unii, că salariul real al muncitorilor a scăzut între cele două războaie mondiale, reprezentînd în 1941 mai puțin de jumătate decît cel din 1914. Aceasta s-ar datora în bună măsură faptului că cifrele folosite de autori pentru a ilustra această situație provin din cele mai variate surse. Argumentînd cu unele date și cifre din tratat, s-a menționat de asemenea că situația țărănimii din România se agrava, că țăranii muncitori, în afară de lipsa de pămînt, sufereau de pe urma prețurilor derizorii primite pe produse și pe forța lor de muncă, din cauza fiscalității, a cametei, a exploatării de către moșieri, arendași, chiaburi, ceea ce avea drept consecință faptul că mulți țărani nu-și puteau asigura nici cele necesare traiului. Pusă problema în felul acesta și la întreaga perioadă, după ce avusese loc reforma agrară din 1921, cînd peste 6 milioane de hectare au fost acordate țărănimii, s-ar crea un tablou nereal al situației celei mai numeroase părți a populației țării.

În aceeași direcție s-a solicitat, de către unii participanți la discuții, o mai deplină coordonare a autorilor diferitelor perioade asupra surselor de informare și a datelor, dezbaterea și rezolvarea fenomenului pauperizării în întreaga perioadă interbelică, o consultare reciprocă asupra tuturor laturilor privind evoluția situației nivelului de trai al diferitelor categorii de salariați, al maselor țărănimii, rezolvarea în mai mare măsură a chestiunilor încă controversate.

Alți vorbitori s-au referit la participarea capitalului străin în diferite forme în economia țării noastre și la procesul dezvoltării economice a României în perioada la care se referă tratatul, aspecte privitoare la comerțul exterior, la tratatele economice încheiate de România cu diferitele state după criza din 1929—1933, la problema capacităților de producție industriale neutilizate într-o serie de ramuri în timpul crizei mondiale și după aceea ; s-a cerut să se elucideze mai bine unele laturi pozitive ale lozincii „prin noi înșine", susținută de liberali, raportul dintre aceasta și lozinca „porților deschise", propagată de Partidul Național Țărănesc ș.a. Cunoscînd situația reală a stadiului dezvoltării economice a României la sfîrșitul primului război mondial, trebuie avute în vedere nu numai interesele monopolurilor străine în România, ci și interesele marii burghezii române, posibilitățile obiective ale capitalului autohton și ale statului nostru de a valorifica resursele naturale, în ce măsură era posibil ca, prin forțe proprii, să se creeze mari unități industriale. În această problemă trebuie avut în vedere rolul capitalului străin în etapa actuală de dezvoltare a unor țări rămase în urmă, este necesară analiza acestei probleme în mod diferențiat de la epocă la epocă. În tratat se subliniază îndeosebi latura subordonării economice a României, știrbirea independenței naționale. Desigur, acestea sînt realități, însă tabloul complex al situației trebuie să reflecte în ce raport a stat evoluția ascendentă a României, procesul industrializării ei, dezvoltarea capitalului autohton, cu efectele participării capitalului străin în marea industrie.

Cu privire la capitolele de politică internă din volumul al VI-lea, numeroși vorbitori au cerut ca spațiul afectat acestor probleme să fie lărgit, să fie prezentate programul partidelor politice, istoricul lor, rolul și ponderea fiecăruia în viața politică a României. Menționînd lipsa unor studii sau lucrări monografice privind istoria partidelor politice între cele două războaie mondiale, ceea ce se reflectă în volum prin lipsa unor caracterizări sintetice, dar reale, ale unor

www.dacoromanica.ro

partide sau personalități politice, unele luări de cuvînt s-au referit la faptul că Partidul Național Liberal a fost tratat cu anumite menajamente, că se insistă asupra rolului său progresist, în legătură cu promovarea lozincii „prin noi înșine", în dezvoltarea economică a țării, mai ales în perioada de pînă în 1928. Dar tot în această perioadă și după 1930 Partidul Național Țărănesc a avut o aripă de stînga, în care personalități ca C. Stere, dr. N. Lupu, V. Madgearu au militat de pe poziții democratice o perioadă îndelungată și, în consecință, comparînd aportul celor două mari partide în viața politică a țării, trebuie păstrate proporțiile, iar aprecierile să fie nuanțate în funcție de contribuția reală, cu limitele de clasă ale fiecăruia.

În legătură cu reforma agrară s-a făcut remarca că ar fi cazul să se sublinieze mai pregnant și laturile ei pozitive, alături de cele negative ; ar fi poate mai bine ca ea să fie tratată unitar într-un paragraf separat, care să conțină o analiză a izvoarelor și a datelor statistice oficiale.

În dezbatere s-a cerut ca istoria Partidului Comunist Român, a mișcării muncitorești, care conțin capitole separate, să fie tratate în cadrul vieții politice, pentru a face o încadrare mai organică a partidelor ce reprezentau clasa muncitoare în ansamblul vieții politice românești, pentru o mai bună înțelegere a istoriei partidului comunist, a mișcării muncitorești în istoria patriei, și aceasta pentru a reliefa mai convingător rolul istoric al mișcării muncitorești în epoca contemporană.

S-a propus ca volumul să accentueze mai bine procesul de constituire a statului unitar român, fapt ce a creat condiții favorabile progresului general al societății românești. Unii referenți au cerut o prezentare mai largă a Consiliului dirigent, a rolului jucat de acesta în procesul unirii Transilvaniei cu România, în instituirea administrației românești în provincia de peste Carpați ; lămurirea situației complexe care a existat în Transilvania la începutul anului 1919.

S-a criticat tratarea prea sumară și fragmentată în epoca contemporană a instituțiilor social-politice și juridice. S-a propus să se prezinte organizarea ministerelor, puterea legislativă, a organelor judecătorești, organizarea județelor și comunelor potrivit legilor adoptate, dezvoltarea orașelor și situația satelor, profesiunile existente și ponderea lor în viața economică și politică a țării. Ar fi necesar ca volumul să prezinte rolul pe care l-a avut armata în cadrul sistemului general de apărare a țării, jandarmeria și alte organe de represiune, cu precizarea compoziției sociale a personalului lor de conducere, ceea ce ar lămuri mai bine funcția lor de represiune față de masele populare în general și de clasa muncitoare în special.

Unele intervenții au cerut să se lărgească prezentarea problemelor referitoare la naționalitățile conlocuitoare, să se aprofundeze grupările lor politice, tendințele și curentele din sînul fiecăreia. Tot referitor la această problemă s-a solicitat prezentarea mai largă a situației teritoriului românesc de sub ocupația horthystă în perioada 1940—1944, lupta maselor populare din această parte a țării noastre.

Pentru a reliefa mai pregnant larga mișcare antifascistă din România, care a sesizat just primejdia fascismului pe plan intern și extern și a militat cu consecvență pentru înlăturarea și înfrîngerea lui, unii participanți la discuții au propus tratarea mai precisă a partidelor și grupărilor fasciste, o analiză mai amplă a trăsăturilor și obiectivelor acestora.

Referitor la capitolele tratînd politica externă, participanții la discuții, apreciind laturile reușite ale acestei probleme, ca : aportul lui N. Titulescu, contribuția U.R.S.S. la încheierea unui sistem de securitate colectivă, au subliniat aspecte încă netratate sau puțin analizate. Încheierea tratatelor de pace, care au dat un anumit statut internațional statului român unitar, merită o analiză mai substanțială, pe măsura importanței lor în viața social-politică a României. Condițiile istorice ale creării Micii Înțelegeri nu sînt clar expuse ; antecedentele acestei organizații, planurile lui Take Ionescu, activitatea diplomatică desfășurată la Paris și Londra înainte de sfîrșitul războiului, politica Antantei față de aceste proiecte nu-și găsesc locul cuvenit în lucrare. Sînt prezentate unilateral cauzele eșuării încercărilor diplomației românești de a atrage Polonia în Mica Înțelegere, fără a cerceta raportul dintre obiectivele, mijloacele și metodele politice externe ale cercurilor conducătoare polone și cele ale Micii Înțelegeri. Nu este explicat

www.dacoromanica.ro

prin prisma contextului internațional al anilor 1925—1926 tratatul româno-italian din 1926, caracterul relațiilor dintre cele două țări fiind prezentat prin poziția proitaliană a generalului Averescu, șeful guvernului român.

În ce privește ansamblul politicii externe a României în perioada contemporană, s-a făcut recomandarea ca autorii să insiste asupra factorilor care au determinat relațiile României cu marile puteri, gradul de coincidență a obiectivelor urmărite pe planul politicii externe de cercurile conducătoare românești cu interesele vitale ale țării, modul în care uneori Mica Înțelegere și Înțelegerea Balcanică au folosit interesele, punctele de vedere, divergențele și rivalitățile existente între marile puteri. Trebuie explicat, referindu-ne la conciliatorismul marilor puteri, ce se înțelege prin politica de concesii față de Germania hitleristă, de orientare a expansiunii și agresiunii germane spre centrul, sud-estul și răsăritul Europei și de analizat aici în ce măsură interesele majore ale României au fost afectate de evoluția relațiilor dintre marile puteri și influența acestor evenimente asupra politicii externe și interne a României.

Politica externă în timpul dictaturii regale ridica, în cunoașterea și aprecierea ei, probleme dificile datorită în mare măsură caracterului evoluției raportului internațional de forțe în ajunul izbucnirii celui de-al doilea război mondial. Este necesară o privire diferențiată asupra problemelor complexe de natură politică și diplomatică ce se ridicau în fața țării noastre, extinderea tratării relațiilor dintre România și Cehoslovacia în perioada München-ului, împrejurările care au condiționat tratatul economic româno-german din martie 1939 și consecințele sale politice, analiza evenimentelor din primăvara anului 1940, condițiile care au favorizat realizarea dictatului de la Viena. Ar putea fi elucidate unele probleme controversate în istoriografia contemporană a României și concomitent o punere la punct a interpretărilor tendențioase sau a concluziilor care sînt departe de a reflecta realitatea, care circulă în lucrările unor istorici de peste hotare.

Menționînd reușita părții din tratat consacrată mișcării muncitorești, precum și faptul că, în lumina unor cercetări aprofundate, în ceea ce privește istoria P.C.R. și celelalte organizații muncitorești și forțe democratice avem un tablou veridic al luptei și activității acestora, mai mulți vorbitori au arătat că spațiul afectat acestor probleme este prea mare, că în capitolele și paragrafele respective sînt repetate multe fapte, mai puțin semnificative pentru istoria națională, chestiuni de detaliu, necesare într-o lucrare de istorie a partidului. Dacă, într-o asemenea sinteză, probleme privind conferința grupurilor comuniste de la Iași, dezbaterea programului și a celorlalte documente programatice, alegerea delegaților pentru congres își au locul lor determinant subliniat eventual prin subtitluri, într-o lucrare generală privind istoria patriei, paragrafe distincte tratînd aceste probleme nu sînt necesare. Acestea trebuie doar menționate în cadrul prezentării mai largi a tezelor mari ale istoriei mișcării comuniste.

În ce privește raportul dintre istoria patriei și istoria partidului, trebuie avut în vedere ca istoria P.C.R. să fie cuprinsă organic în istoria economică, politică și culturală a poporului, pentru a reliefa că mișcarea muncitorească, P.C.R. reprezentau forțe politice reale, că guvernele claselor dominante trebuiau să ia act de existența lor și să le considere ca atare. Acest lucru va marca și mai bine ceea ce a însemnat apariția acestui partid pe scena vieții politice românești, nu atît prin forța care o reprezenta la întemeierea sa, ci pentru ce a însemnat în lupta pentru eliberarea socială și națională, culminînd cu insurecția antifascistă din august 1944. Unii vorbitori au arătat că trebuie lămurită aici și contribuția celorlalte organizații muncitorești : P.S.D. mișcarea sindicală, U.T.C., curentele și tendințele care s-au manifestat. Aici va trebui să tratăm mișcarea democratică, progresistă, larga adeziune a maselor populare la acțiunile antifasciste, frămîntările sociale care au cuprins diverse pături sociale, acțiuni ale țărănimii, intelectualității, ale funcționărimii, ale meseriașilor și micilor negustori, alte grupări democratice, deci tot ansamblul care avea să însemne la noi nu neapărat forțe de stînga și comuniste, ci elemente de progres, democratice. Unele luări de cuvînt s-au referit la militanții mișcării muncitorești, teoreticieni și organizatori de seamă ai partidelor clasei muncitoare, ai sindicatelor, care trebuie caracterizați

www.dacoromanica.ro

În raport cu contribuția reală a fiecăruia în sînul mișcării, înlăturîndu-se exagerările sau subliniind meritele acelora care au desfășurat o activitate susținută și consecventă. S-a propus prezentarea mișcării muncitorești din teritoriul românesc de sub ocupația hortystă, precum și mișcarea antifascistă de aici, de eliberare națională a acestui teritoriu.

Mulți dintre cei 32 de vorbitori și numeroase referate ale celor 65 de referenți au relevat încercarea reușită parțial de a da în volumul al VI-lea al tratatului o sinteză a dezvoltării culturii românești de la crearea statului unitar român pînă la insurecția armată din august 1944. Cu ajutorul secțiilor Academiei și altor cadre de specialiști s-a făcut pentru prima dată o trecere în revistă a presei, învățămîntului, literaturii, artelor plastice și științei, care cuprinde 16 domenii de activitate de la științele pozitive pînă la cele sociale care au adus contribuții remarcabile prin școlile și reprezentanții lor în perioada interbelică. Recunoscîndu-se greutățile întîmpinate în alcătuirea acestui capitol și apreciind baza bună de plecare, luările de cuvînt s-au referit la faptul că în unele părți acest capitol apare pur enumerativ, sînt date nume de persoane, de opere, fără ca acestea să fie încadrare în curente, școli, tendințe, orientări. La unele domenii ale științei nu se fac caracterizări mai generale ale domeniului respectiv, nivelul atins, locul său pe plan mondial și ilustrarea prin personalități și opere, ci o înșirare, descriptivă, a lucrărilor și operelor literare. Literatura este prezentă prin autori, titluri de opere și uneori redîndu-se chiar conținutul lor. Nu e necesar ca totdeauna să se prezinte pe momente legate de un nume sau altul în domeniul literelor, ci să se pună accentul pe mișcarea literară, pe idei, curente, scoțîndu-se în evidență caracterul contradictoriu și lupta care s-a dat între reacțiune și mișcarea revoluționară în literatură.

Alte observații critice s-au referit la necesitatea relevării mai pregnante a rolului învățămîntului și al învățătorimii, a selecției mai riguroase a periodicelor și revistelor prezentate la subcapitolul respectiv, cu datele de apariție ; la arte plastice de arătat dezvoltarea cinematografiei și contribuția arhitecturii între cele două războaie mondiale. S-a cerut de asemenea o extindere a părții consacrate istoriografiei românești în perioada 1918—1944, avîndu-se în vedere că este vorba de un tratat al istoriei naționale. S-a făcut remarca justă că la filozofie s-au menționat numele și lucrările unor gînditori reacționari, în timp ce nu au fost tratate operele unor marxiști care au avut o influență în epoca respectivă. După părerea unor referenți trebuie îmbunătățite părțile consacrate gîndirii economice și juridice românești între 1918 și 1944.

Ar fi necesar ca în capitolul de cultură să fie lărgită partea dedicată naționalităților conlocuitoare, condițiile create presei și învățămîntului în limba acestora, de ilustrat literatura, arta teatrală, muzica și artele plastice, unele domenii ale științei, intensa viață cultural-artistică din Transilvania, reflectată prin școli, asociații culturale, publicații etc.

În cadrul observațiilor făcute la întregul volum, în intervențiile unor specialiști s-a exprimat părerea că unele probleme tratate la situația social-politică sînt și la viața politică, se fac uneori aprecieri contradictorii asupra aceluiași eveniment, partid sau personalități ; sînt unele afirmații prea categorice, uneori domină laturile negative ale unui fenomen istoric, se dau fapte de mică semnificație și alte probleme importante nu sînt tratate. Nu există un stil unitar, mai sînt încă fraze greoaie, confuze, se folosește uneori o terminologie necorespunzătoare, sînt unele capitole fără aparat științific, în timp ce altele îl au prea dezvoltat, bibliografia trebuie completată cu ultimele lucrări apărute și eliminate materialele nesemnificative sau depășite. În ce privește repetările, inerente unei sinteze de o asemenea amploare, la care a colaborat un colectiv foarte numeros, cu toate eforturile depuse acum pentru înlăturarea lor și îmbunătățirea materialului în forma prezentată, mențiune valabilă și pentru celelalte lipsuri semnalate, autorii vor lucra la definitivare pe părțile mari, de economie, de politică internă, de politică externă etc., de la început pînă la sfîrșitul perioadei.

Mulțumind tuturor specialiștilor care au trimis referate sau au luat parte la discuții, pentru efortul meritoriu de a citi parțial sau în întregime volumul și a prezenta obiecții menite să contribuie la îmbunătățirea și definitivarea materialului, în ultima zi a dezbaterilor au luat

www.dacoromanica.ro

cuvîntul membri ai Comitetului de redacție care au sintetizat în răspunsurile lor punctele de vedere ale colectivului de autori și ale comitetului în legătură cu problemele ridicate sau controversate.

Ocupîndu-se de problemele situației internaționale și ale politicii externe, conf. univ. Aron Petric a arătat că cele mai multe din observațiile făcute sînt juste și că ele vor fi studiate cu toată atenția. Colectivul de autori care a elaborat aceste paragrafe, în cadrul unei consfătuiri prealabile, s-a gîndit la o formulă nouă de prezentare a situației internaționale, care să privească nu fragmentar, pe fiecare capitol, ci alcătuind la începutul volumului cadrul general de istorie universală pe o perioadă mai lungă, care să ajungă aproximativ pînă în 1933, urmînd ca apoi, la începutul perioadei de după criza economică mondială, să se facă de asemenea o privire a situației internaționale pentru perioada ce merge pînă în vara anului 1944. În acest fel se pot urmări liniile generale de dezvoltare, coordonatele majore ale cadrului de istorie universală, urmînd ca apoi, în tratarea diferitelor capitole, evenimente marcante pe planul situației internaționale să fie reluate doar în măsura în care ele au fost legate direct de anumite evenimente din țară pe care le-au influențat, iar citeodată chiar le-au determinat. Referindu-se la remarca mai multor vorbitori că tratarea prea fragmentară a politicii externe nu permite să se vadă anumite coordonate, anumiți factori de permanență care au dirijat-o, vorbitorul a arătat că se va încerca și în acest caz formula prezentării ei pe perioade mai lungi, rămînînd ca în cadrul fiecărui capitol să se sublinieze acțiunile concrete, de politică externă, inițiativele diplomatice românești în etapa respectivă.

Răspunzînd în numele colegilor care au alcătuit capitolele situației social-economice, prof. univ. N.N. Constantinescu a mulțumit pentru aprecierile pozitive și a arătat că remarcile făcute vor fi examinate cu atenția cuvenită, în vederea unei verificări cît mai judicioase a tot ceea ce ele conțin pozitiv ; se va face o verificare a întregului material statistic folosit, iar în forma finală diagramele, graficele și hărțile care vor îmbogăți volumul vor înfățișa acest material statistic într-o formă cît mai corectă din punct de vedere științific și sugestiv pentru cititor. Referitor la evoluția salariului real s-a demonstrat că el a evoluat nu după o schemă descendent liniară, ci după modelul unei curbe cu urcușuri și coborîșuri, în funcție de ciclul economic, de starea de pace sau război, de raportul forțelor de clasă. Faptul însă că salariul real în perioada interbelică a avut un nivel scăzut nu poate fi contestat și el este clar demonstrat chiar de statisticile oficiale și oficioase de atunci, din care vorbitorul a reprodus pe cele mai importante. Pe lîngă verificarea riguroasă a întregului material și eliminarea unor greșeli de tipar strecurate în machetă, în partea de sfîrșit se va da o schemă brută a mișcării salariului real în întreaga epocă examinată în volum, pentru a ușura lectorului înțelegerea de ansamblu a problemei. Desigur, explicația acestei situații urmează să ocupe mai mult atenția autorilor, care vor trebui să aprofundeze lucrurile pentru a se explica în tratat întregul complex al situației României din ajunul celui de-al doilea război mondial, să se lămurească toate legăturile, toate tendințele care se ciocneau și au dus la situațiile contradictorii din viața țării, pe care toți le-am constatat.

În legătură cu capitalul străin, s-a arătat că nu se poate vorbi în abstract, ci în funcție de domeniul și de condițiile în care s-a manifestat el, într-o perioada sau alta, deci în funcție de situația de fapt. Orice neluare în considerație a condițiilor reale, concrete, ar duce inevitabil la păreri neîntemeiate, șablonarde, generatoare de prejudecăți sau iluzii. Argumentînd cu date oficiale folosite de economiștii burghezi, s-a răspuns că autorii nu pot renunța la evidențierea accentuării procesului de concentrare a capitalului și producției în industrie, după criza economică din 1929—1933, de formare a monopolurilor, care joacă un rol dominant în viața economică și politică a țării. Referindu-se la celelalte probleme ridicate în discuții, ca aprecierea nivelului producției materiale a României și al structurii la care a ajuns în ajunul celui de-al doilea război mondial, neutilizarea capacităților de producție industrială, lărgirea analizei raportului dintre formele precapitaliste de exploatare a marilor proprietăți și altele, s-a răspuns că ele vor fi luate în considerație cu toată atenția și li se vor da soluțiile cele mai corespunzătoare.

www.dacoromanica.ro

Exprimîndu-și satisfacția de a fi participat la prima consfătuire largă a istoricilor din țara noastră care se ocupă de istoria contemporană, Vasile Liveanu, șef de sector la Institutul de istorie „N. Iorga", răspunzînd în numele autorilor care au elaborat capitolele de politică internă, a arătat că va studia cu atenție sensul intervențiilor, va reflecta asupra lor și va reține din ele observațiile de natură să îmbunătățească volumul. Declarîndu-se de acord cu lărgirea părții privind politica internă, vorbitorul a spus că autorii sînt de acord asupra necesității de a depune eforturi suplimentare pentru analiza și prezentarea științifică a mozaicului vieții politice românești, că în prezentarea activității partidelor și grupărilor burgheze se vor călăuzi de ideea prezentării științifice a evoluției acestora, cu toate acțiunile, contradicțiile și limitele lor, de ideea de a schița un tablou nuanțat al partidelor politice burgheze examinate pornind de la realități prin prisma materialismului istoric.

În prezentarea progresului societății românești după desăvîrșirea unității politice și pînă la insurecția armată s-a avut în vedere că a fost vorba de un progres înfăptuit într-o societate bazată pe clase antagoniste, care s-a repercutat în mod diferit asupra diferitelor clase sociale. Însuși acest progres, această dezvoltare a dat naștere unor contradicții de fenomene negative, unor antagonisme sociale proprii relațiilor obiective pe care autorii au căutat să le dezvăluie. Unilateralitățile din lucrările istoricilor mai vechi, formulările depășite vor fi înlocuite nu prin unilateralități în sens contrar la fel de dăunătoare, ci printr-o tratare multilaterală a realității complexe și contradictorii din perioada studiată.

În privința unor aprecieri asupra personalităților politice, a reformei agrare din 1921, a Constituției din 1923 și altor legiuiri, a lărgirii spațiului afectat naționalităților conlocuitoare, a progresului înfăptuit în societatea noastră între cele două războaie mondiale, vorbitorul a arătat că autorii vor reflecta asupra tuturor observațiilor, conduși fiind de ideea că volumul trebuie să reflecte cu toate limitele și contradicțiile întreg progresul realizat în România nu dintr-o dorință subiectivă de pozitivare, ci din imperativul cercetării istorice, de redare a realității obiective, din necesitatea de a prezenta izvorul antagonismelor sociale ce au generat revoluția populară.

Apreciind caracterul constructiv al dezbaterilor, în numele redactorilor care au elaborat capitolele de istorie a mișcării muncitorești a luat cuvîntul prof. univ. Titu Georgescu, care a precizat că relevarea în discuții a părților pozitive, ca dominante, angajează pe toți cei care au colaborat la integrarea istoriei mișcării muncitorești în viața generală a patriei, spre a aduce îmbunătățiri, unele sugerate de autori, altele cerute de ultimele cercetări, și lărgirea ariei de documentare. A arătat că este de acord cu o proporționalizare mai realistă a paginilor acordate mișcării muncitorești în raport cu istoria patriei, necesitînd sublinieri nu atît în lărgime, cît mai ales în esență, în adîncime. În cadrul istoriei mișcării muncitorești, dînd locul de frunte partidului comunist, se va aborda și problema mișcării democratice, progresiste și antifasciste. Păturile sociale care au gravitat în jurul clasei muncitoare, mișcarea sindicală, activitatea socialiștilor, legislația muncii vor fi mai bine cuprinse în aceste paragrafe, pentru o integrare mai organică a lor în problemele istoriei naționale. Momentele de mare semnificație ale istoriei mișcării muncitorești vor fi mai pregnant marcate și vor fi concentrate acele părți unde sînt detalii care nu-și au locul într-un tratat de istoria României. Va sta în atenția colectivului mișcarea muncitorească din teritoriul românesc de sub ocupația horthystă, mișcarea antifascistă și de eliberare națională antihitleristă de aici, precum și lupta comună contra fascismului a naționalităților conlocuitoare.

Privitor la capitolele „Crearea P.C.R." și „Insurecția națională antifascistă", la care unii participanți la discuții s-au referit, unii punînd problema ca ele să fie incluse în capitolele precedente, vorbitorul s-a declarat de acord, în numele Comitetului de redacție, cu acei colegi care subliniau buna și reușita jalonare a istoriei patriei între aceste două momente fundamentale ale istoriei poporului nostru, ele rămînînd capitole distincte cu mențiunea de a ne opri la trata-

www.dacoromanica.ro

rea insurecției pînă la eliberarea totală a teritoriului țării, fără a ne ocupa de participarea armatei române la războiul din Ungaria și Cehoslovacia.

Celelalte aspecte ridicate în dezbateri referitor la mișcarea muncitorească își vor găsi rezolvarea cuvenită prin însăși modul de abordare a lor, în sensul reluării în longitudine a problematicii, de la 1918 la 1944, nu atît pe capitole, ceea ce va permite să evităm contradicțiile, repetările, discontinuitățile care apar de la capitol la capitol.

Pentru capitolul de cultură au răspuns acad. M. Beniuc pentru paragrafele de istoria presei și literatură, iar acad. C. Ionescu-Gulian pentru învățămînt, arte plastice și științe. Pentru literatură s-a arătat că este necesară o concentrare a ei, în forma actuală fiind prea extinsă, iar poziția ideologică de pe care este privită literatura și presa să fie mai bine clarificată. Se va lărgi spațiul privind presa și literatura naționalităților conlocuitoare, avînd în vedere că ele s-au dezvoltat foarte mult în această perioadă, literatura maghiară avînd un pronunțat caracter revoluționar pe care nu-l avea în Ungaria horthystă.

Referindu-se la obiecțiile prețioase făcute la părțile de știință, învățămînt, arte plastice, vorbitorul a arătat că, deși acestea s-au realizat cu ajutorul specialiștilor secțiilor Academiei, au avut totuși un caracter deosebit, fiind nevoiți să ne ocupăm de 16 domenii ale științei în care nu puteam aprecia totdeauna în cunoștință de cauză aportul unui domeniu sau al altuia la dezvoltarea ei în ansamblu. Înlăturînd unde se poate caracterul descriptiv, reliefînd rolul învățămîntului sau al presei în epoca cercetată, vom căuta să arătăm dezvoltarea științei românești, locul ei însemnat în cadrul culturii, orientarea progresistă care i-a stat la bază, legătura ei cu practica și poziția politică a celor mai de seamă savanți în perioada interbelică. Ca coordonatori avem rolul de a fi obiectivi, imparțiali și de a căuta să proporționăm cît mai just — aceasta a fost și una din principalele probleme ale capitolului — aportul fiecărei științe. Cea mai justă soluție referitoare la caracterizările unui domeniu al științei sau persoane e acela al expunerii sobre, riguroase, fără epitete, a contribuției aduse de fiecare știință în parte.

În încheierea dezbaterilor a luat cuvîntul acad. P. Constantinescu-Iași, care, mulțumind colegilor din Comitetul de redacție pentru răspunsurile date pe domenii distincte problemelor ridicate, a apreciat că această largă consfătuire a fost pe deplin justificată și a reușit, iar sarcina încredințată de Congresul al VII-lea al P.C.R. este pe punctul de a se îndeplini.

Referindu-se la unele aspecte ale periodizării, s-a arătat că majoritatea participanților la discuții a fost în linii generale de acord cu cea folosită în volum, de jalonare a istoriei contemporane a patriei între făurirea statului național unitar și insurecția armată, cu elementele noi de a prezenta situația internațională și politica externă pe epoci mai mari, pentru a ilustra coordonatele, direcțiile principale de dezvoltare.

Mulțumind tuturor participanților la discuții și celor care au trimis referate scrise, redactorul responsabil a făgăduit că noile materiale care se vor adăuga : introducerea, izvoarele, ilustrațiile, hărțile, schițele, indicele, completarea aspectelor netratate încă, se vor face pe seama concentrării unor părți din lucrare, prin prezentarea sintetică a unor probleme, volumul al VI-lea în forma finală nedepășind numărul actual de pagini.

Menționînd că majoritatea specialiștilor în domeniul istoriei contemporane, prin cei 62 de autori ai referatelor individuale și colective și prin cei 32 de vorbitori, dintre care unii au expus și alte probleme decît cele din referat sau au trimis materiale scrisc anterior, au putut să-și expună în mod liber părerile despre macheta volumului al VI-lea, s-a apreciat că cele aproape 100 de intervenții din toată țara s-au referit la numeroase aspecte, au dat un ajutor substanțial autorilor în munca de redactare finală a volumului. Arătînd în încheiere că aproape unanimitatea aprecierilor a relevat caracterul de înalt nivel științific al tratării problemelor fundamentale ale istoriei României, ele constituind un stimulent pentru continuarea procesului de îmbunătățire a volumului, s-a subliniat că, deși au fost făcute mai multe observații critice, nici una nu a atins substanța științifică, la baza elucidării și clarificării problemelor de istorie națională stînd ideologia marxist-leninistă.

www.dacoromanica.ro

ANALIZA ACTIVITĂȚII INSTITUTULUI DE ISTORIE „N. IORGA" AL ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA PE ANUL 1968

În ziua de 12 februarie 1968 a avut loc ședința de analiză a activității Institutului de istorie „N. Iorga" al Academiei pe 1968. La ședință au luat parte ca invitați tovarășii Ilie Rădulescu, șef de secție la C.C. al P.C.R., și prof. univ. Radu Voinea, membru corespondent al Academiei, secretar general al Academiei Republicii Socialiste România.

În darea de seamă a Consiliului științific prezentată de dr. Șt. Ștefănescu, director adjunct al institutului, s-a arătat:

„În întocmirea planului de cercetări al institutului pe anul 1968 s-a ținut seama de sarcinile generale privind dezvoltarea științei, fixate de către Congresul al IX-lea al P.C.R., de tradiția înaintată a istoriografiei noastre din trecut, de tendințele și metodele noi care se manifestă sau se experimentează pe plan internațional, menite să lărgească și să adîncească cunoașterea procesului istoric; s-a avut în vedere funcția socială a științei istorice, importanța ei în formarea spirituală a poporului.

Dînd curs recomandărilor conducerii Academiei, s-a căutat ca cercetările incluse în planul institutului să fie concentrate în jurul unor probleme fundamentale, care să fie tratate în lucrări monografice, bazate pe o informație cît mai largă și cu un bogat conținut de idei.

Planul pe anul 1968 reflectă de asemenea preocuparea de a relua, după o îndelungată și regretabilă întrerupere, preocuparea pentru studiul istoriei universale, preocupare care în perioada antebelică a impus școala istorică românească pe plan internațional. Ctitorul instituției noastre, marele istoric N. Iorga, arăta că în interesul chiar al cercetărilor de istorie națională este absolut necesară cunoașterea cadrului de istorie universală: «Istoria națională — spunea el — fără perspectivă, fără orizont larg de istorie universală nu poate fi înțeleasă decît insuficient și parțial» și aceasta pentru că «istoria oricărui popor s-a desfășurat în strînsă legătură cu istoria altor popoare, înrîurindu-se reciproc și continuu». Pentru a cunoaște problematica cu care a fost confruntată societatea românească în decursul timpului și pentru a aprecia cît mai exact soluțiile impuse adesea de mersul evenimentelor, se impune ca obligatorie examinarea conjuncturii internaționale, a evenimentelor de istorie generală cu repercusiuni asupra situației țării noastre.

Pornind de la aceste considerente, în planul pe anul 1968 au fost incluse teme de istorie universală sau cu aspecte de istorie universală".

După o prezentare detaliată a modului de realizare a planului, vorbitorul a subliniat realizările deosebite ale secțiilor institutului în anul expirat.

Ca realizări importante ale secției de istorie medie în anul 1968 merită amintite cele două monografii ale lui N. Stoicescu, *Curteni și slujitori* și *Sfatul domnesc și marii dregători din Țara Românească și Moldova sec. XIV—XVII*, monografia lui V. Mihordea, *Relațiile agrare din secolul al XVIII-lea în Moldova*, lucrarea lui Gh. Cronț, *Instituții medievale românești*, lucrări cu o informație largă și prezentînd puncte de vedere noi în problemele tratate. Urmează să apară în curînd volumul al XXII-lea al colecției „Documenta Romaniae Historica", seria Țara Românească (1628—1629).

Ca realizări importante ale sectorului de istorie modernă în anul 1968, menționăm apariția, în legătură cu aniversarea unor momente de mare însemnătate ale istoriei noastre (*120 de ani de la revoluția din 1848* și *Semicentenarul unirii Transilvaniei cu România*), a lucrărilor *Revoluția de la 1848—1949 în Banat* (autor I. D. Suciu) și *Desăvîrșirea unificării statului național român. Unirea Transilvaniei cu vechea Românie* (lucrare colectivă la elaborarea căreia au participat de la institutul nostru M. Constantinescu, Al. Porțeanu și R. Șoimescu).

www.dacoromanica.ro

Amintim, de asemenea, apariția lucrării lui Traian Lungu, *Viața politică în România la sfîrșitul secolului al XIX-lea (1888—1899)*, prețuită de critica istorică.

Între realizările importante ale sectorului de istorie contemporană, valorificate prin publicare în 1968, reține atenția lucrarea *Relații agrare și mișcări țărănești în România 1908—1921*. La realizarea ei au colaborat V. Liveanu — redactor responsabil —, Mihail Rusenescu — secretar științific —, Tr. Lungu, Mircea Iosa, Iosif Kovács, Vasile Bozga, Coralia Fotino și Maia Kertész.

În iulie 1968 a apărut macheta volumului al VI-lea al tratatului *Istoria României*, la care o contribuție însemnată au avut membrii sectorului de istorie contemporană din institut. Între 31 octombrie și 2 noiembrie 1968 a fost organizată dezbaterea machetei. Pentru prima dată specialiștii în istoria dintre cele două războaie mondiale s-au adunat și au dezbătut problemele acestei perioade, care necesită încă eforturi de analiză atentă a politicii interne și externe, a partidelor politice etc.

Ca realizări importante ale secției de istorie universală în 1968 amintim apariția volumului I din colecția *Călători străini despre țările române*, operă de mare scrupulozitate științifică ce va aduce însemnate servicii istoriografiei noastre, și a lucrării tovarășei Eliza Campus *Mica Înțelegere*.

Merită evidențiată inițiativa secției de istorie universală, prin care s-au pus bazele unei informări științifice largi a cercetărilor din domeniul istoriei cu privire la lucrările străine referitoare la istoria noastră.

În anul 1968 au fost publicate de către cercetătorii institutului 14 cărți și 94 de studii și articole (dintre care 4 peste hotare).

Membrii institutului au avut o participare activă la importante manifestări organizate de Academia Republicii Socialiste România sau în care a fost angajată Academia: sesiunea consacrată problemelor de teorie a istoriei (la care a prezentat o comunicare V. Liveanu); sesiunea cu tema „Relațiile dintre matematică și științele naturii și societății" (la care a participat cu un referat Șt. Ștefănescu); sesiunea consacrată aniversării a 150 de ani de la nașterea lui Ion Ionescu de la Brad (la care a prezentat o comunicare Nichita Adăniloaie); sesiunea consacrată celei de-a 120-a aniversări a revoluției din 1848 (au prezentat comunicări Cornelia Bodea și D. Berindei); sesiunea consacrată împlinirii a 100 de ani de la crearea primei organizații politice a clasei muncitoare din România și a 75 de ani de la înființarea P.S.D.M.R. (au prezentat comunicări V. Liveanu, Tr. Lungu și Elena Meves); sesiunea consacrată semicentenarului unirii Transilvaniei cu România (au prezentat comunicări prof. Miron Constantinescu, Matei Ionescu, V. Netea, Al. Porțeanu, V. Liveanu, Eliza Campus).

În luna iunie a avut loc sesiunea anuală de lucru a institutului, care a însemnat realmente un succes, un succes individual al celor care au prezentat comunicări și un succes colectiv al instituției noastre, care, atît prin cei care au susținut comunicări, cît și prin numeroșii participanți la discuții, a făcut dovada că întrunește în sînul ei cadre valoroase, în stare să pună în discuție o problematică istorică interesantă, bine informate și înzestrate cu un ascuțit spirit critic.

Subliniem ca pozitiv faptul că cercetătorii institutului nostru sînt prezenți, în marea lor majoritate, în acțiunea de popularizare a științei. Ei sînt conștienți de înalta responsabilitate a muncii lor în societate, caută să se realizeze nu numai ca cercetători, ci și ca cetățeni. Prin lucrări tipărite, comunicări, conferințe, lecții, emisiuni la radio și televiziune, prin intermediul presei, ei răspund cerințelor actualității, prezintă marelui public evenimentele și figurile însemnate din istoria patriei. Calitatea conferințelor prezentate de ei a făcut să crească numărul solicitărilor și prestigiul instituției noastre. Numeroase sînt scrisorile pe care le primim din partea instituțiilor, a colectivelor în care ei conferențiază.

Un aspect al activității institutului, cu o pondere tot mai însemnată în ultimii ani, îl reprezintă relațiile sale cu instituțiile și cercurile științifice din străinătate. Aceste legături

www.dacoromanica.ro

sînt concretizate prin schimbul de publicații, efectuat de biblioteca institutului, prin specializări și cercetări de arhive întreprinse peste hotare de membri ai institutului, prin participări ale acestora la diverse manifestări științifice internaționale și prin vizite făcute de oamenii de știință din străinătate la institutul nostru. De asemenea, merită să fie semnalată și colaborarea unora dintre cercetătorii din cadrul institutului la publicații din afara hotarelor.

Membrii institutului au participat la diferite manifestări științifice internaționale. De exemplu, directorul institutului nostru, acad. A. Oțetea (a cărui îndelungată și bogată activitate științifică l-a făcut cunoscut și i-a adus o înaltă prețuire din partea forurilor științifice internaționale), a fost ales nu de mult vicepreședinte al Academiei Lumii Latine cu sediul la Paris, iar pentru activitatea desfășurată pe linie de UNESCO a fost distins cu medalia de argint (distincție care se acordă în foarte puține cazuri); la sesiunea Academiei Lumii Latine din toamna anului 1968 a prezentat o comunicare despre *Romanitatea orientală*; împreună cu N. Fotino, acad. A. Oțetea a prezentat o comunicare (*Destrămarea imperiului austro-ungar și lupta poporului român pentru unitatea sa de stat*) la colocviul organizat la Reims cu tema „Europa în noiembrie 1918"; de asemenea acad. A. Oțetea a prezentat o comunicare despre legăturile economice franco-române în secolul al XIX-lea la colocviul franco-român pe probleme economice.

Institutul a înțeles să încurajeze deplasările membrilor săi în străinătate și, în consecință, a aprobat călătorii efectuate de cercetătorii săi sub auspiciile altor instituții și îndeosebi ale Arhivelor statului.

Vizitele oamenilor de știință străini, tot mai numeroase în ultima perioadă, au reprezentat un prilej de contacte utile și ocazia de a face cunoscute peste hotare realizările istoriografiei noastre. În cursul anului 1968 s-au primit vizitele a numeroși istorici din țările socialiste, precum și din Italia, Franța, S.U.A., Canada, Anglia, R.A.U.

Unii dintre vizitatori — Emanuel Le Roy Ladurie, director de studii la École Pratique des Hautes Études de la Paris, și L. P. Kirwan, director al Societății regale de geografie (Anglia) — au prezentat comunicări în fața membrilor institutului.

Cercetători ai institutului au publicat sau au sub tipar studii în reviste de specialitate de peste hotare care le-au solicitat colaborarea (Bulgaria, Cehoslovacia, Ungaria, Austria, S.U.A., Italia etc.)

În 1968, au fost susținute cu succes trei teze de doctorat. În momentul de față din 85 de cercetători unul este om de știință emerit, 4 doctori docenți, 19 doctori și 17 doctoranzi.

Revistele „Studii" și „Revue roumaine d'histoire" au ajuns să aibă o apariție regulată și să cunoască o creștere a nivelului materialelor publicate. Reușite sînt îndeosebi numerele 6 ale celor două reviste, consacrate semicentenarului unirii Transilvaniei cu vechea Românie. În general, conținutul celor două reviste este mai variat, partea de critică și informare științifică este mai bogată, problemele istoriografiei contemporane mai pe larg dezbătute, diversele manifestări științifice din țară și străinătate confruntate mai substanțial, iar la rubricile „Recenzii" și „Însemnări" sînt discutate mai profund punctele de vedere ale lucrărilor prezentate.

Progresul realizat de cele două reviste este și rezultatul muncii conștiincioase, devotate a celor ce lucrează direct în redacție.

În concluzie, raportul a arătat: „În anul 1969 și în anii următori, pe tărîmul activității de cercetare în domeniul istoriei patriei și al istoriei universale, institutului nostru îi revin obligații mari. Acestea au fost deja prezentate, făcînd obiectul unei ședințe, speciale la începutul anului 1969. Ele privesc cercetarea aprofundată a unor momente de mare importanță ale istoriei României, adîncirea unor aspecte ale vieții sociale, economice și politice din trecutul nostru, studierea relațiilor dintre țările române, relații care au pregătit realizarea statului unitar român, examinarea poziției internaționale a țărilor române, cercetarea relațiilor țărilor române cu alte state, studierea civilizației și culturii românești, originalitatea și difuzarea ei peste hotare etc.

www.dacoromanica.ro

Ne exprimăm convingerea că cercetătorii institutului, care poartă numele celui mai mare istoric român, își vor consacra toate eforturile pentru a contribui la îndeplinirea sarcinilor trasate de conducerea de partid și de stat în domeniul științei, pentru a face din știință un factor al avîntului multilateral al României socialiste".

Paralel cu succesele și realizările obținute, darea de seamă a scos în evidență și lipsurile manifestate în activitatea institutului, subliniind cu deosebire dificultatea de planificare a termenelor lucrărilor, unele carențe ale controlului pe parcursul întocmirii lucrărilor, nivelul uneori nesatisfăcător al unora dintre lucrările considerate terminate și prezentate spre discutare etc.

Darea de seamă a fost urmată de ample discuții, la care au participat numeroși cercetători, care au examinat în mod critic activitatea din anul expirat și au făcut propuneri de îmbunătățire a muncii pentru viitor.

În cadrul ședinței a luat cuvîntul tovarășul Ilie Rădulescu, șef de secție la C.C. al P.C.R., care a expus unele observații și recomandări îndeosebi în legătură cu orientarea tematică a cercetărilor și cu dezbaterea celor mai importante probleme ale istoriei patriei.

În încheierea lucrărilor ședinței a luat cuvîntul acad. A. Oțetea, directorul Institutului de istorie „N. Iorga".

SESIUNEA METODICO-ȘTIINȚIFICĂ ORGANIZATĂ DE S.S.I. LA BRAȘOV

În zilele de 28 și 29 decembrie 1968 a avut loc la Brașov, în sala de festivități a Liceului nr. 1, sesiunea metodico-științifică pe țară organizată de Societatea de științe istorice. La această manifestare au participat peste 120 de delegați ai celor 39 de filiale ale S.S.I., precum și numeroși profesori și invitați din orașul gazdă și împrejurimi.

Lucrările sesiunii au fost conduse de prof. univ. Vasile Maciu, membru corespondent al Academiei, vicepreședinte al S.S.I. Domnia sa a subliniat în cuvîntul de deschidere că această sesiune constituie cea de-a doua acțiune organizată de Societatea de științe istorice pe plan republican — după constituirea ei ca societate aparte (10 februarie 1968) — în sprijinul activității științifice și metodico-didactice a membrilor săi.

Au fost prezentate 6 comunicări interesante, apropiate sub raportul conținutului prin tematica lor majoră, circumscrisă la problema continuității și a unității, la lupta poporului român pentru libertate socială și națională, pentru desăvîrșirea unificării statului. Titlurile sînt concludente în acest sens : *Populația autohtonă de la răsărit de Carpați în secolele V—VI e.n.*, de prof. Ioan Mitrea (Bacău); *Mișcări țărănești în satele dependente de orașul Brașov în anii 1848—1849*, de prof. Florin Salvan (Brașov); *Bogdan Petriceicu Hasdeu și problema unității naționale*, de prof. univ. Vasile Maciu; *Adunarea populară de la Alba-Iulia și semnificația ei*, de prof. univ. Ștefan Pascu; *Aspecte privind lupta pentru unire în Banat în toamna anului 1918*, de prof. Vasile Popeangă (Arad); *„Glasul Ardealului", ziarul brașovean al unirii de la 1 decembrie 1918*, de prof. Ion Nicoară (Brașov).

Aceste comunicări au fost urmate de vii discuții, în cadrul cărora au fost evidențiate îndeosebi calitățile lor, contribuțiile valoroase aduse de autori la cunoașterea în adîncime a problemelor abordate.

Lucrările sesiunii au fost încheiate prin comunicarea rezultatului concursului de lucrări științifice organizat de S.S.I. în anul 1968 pentru profesorii de istorie din învățămîntul de cultură generală, membri ai societății.

www.dacoromanica.ro

Dintre cele 20 de lucrări primite în cadrul concursului au fost distinse cu premii și mențiuni următoarele: *Cu privire la începuturile prelucrării pietrii pe teritoriul României*, de Ion Nania (Pitești — premiul II); *Privire generală asupra izvoarelor statistice din perioada 1770—1800 referitoare la localitățile și populația Țării Românești*, de Louis Roman (București — premiul II); *File din istoria Branului de Sus (perioada dependenței feudale de orașul Brașov)*, de Ioan Ciurea (Brașov — premiul III); *Două tezaure monetare descoperite în localitățile Verguleasa (Olt) și Drăgășani (Vîlcea)*, de Emil Persu (Rm. Vîlcea — mențiune); *Drumurile și plaiurile Țării Bîrsei*, de Pavel Binder (Brașov — mențiune); *Mișcări țărănești în comitatul Arad în preajma anului revoluționar 1848*, de Kovach Géza (Arad — mențiune); *Informații despre piața externă a orașului Galați în prima jumătate a secolului al XIX-lea*, de Paul Păltănea (Galați — mențiune); *Contribuții la cunoașterea mișcărilor revoluționare desfășurate în noiembrie 1918 în comitatul Alba-Inferioară*, de Ion Pleșa (Alba-Iulia — mențiune).

În concluziile trase, prof. univ. Vasile Maciu a relevat, referindu-se atît la comunicările susținute cît și la rezultatul concursului, că activitatea științifică a membrilor Societății a crescut în ultimii ani în mod sensibil îndeosebi sub raport calitativ, ca metodă și informație, aceștia reușind să aducă, prin investigarea cu precădere a izvoarelor de arhivă, contribuții tot mai valoroase la cunoașterea în adîncime a problemelor abordate, la îmbogățirea istoriei patriei cu noi date și aspecte interesante. Domnia sa a subliniat, totodată, importanța organizării unor atare sesiuni și acțiuni care stimulează munca de cercetare științifică a membrilor societății, contribuind la dezvoltarea, la intensificarea ei.

După încheierea primei părți a sesiunii, cu caracter științific, au avut loc, sub conducerea prof. emerit Aurelian Iordănescu, vicepreședinte al societății, lucrările celei de-a doua părți, cu caracter metodic.

Referatele prezentate (*Pregătirea lecției de istorie*, de prof. Gh. Smarandache și *Metodica lecției de comunicare de cunoștințe, tip prelegere școlară*, de prof. A. Iordănescu), legate prin conținutul lor în mod nemijlocit de munca la catedră, au fost apreciate în mod deosebit de cadrele didactice participante la sesiune, stîrnind ample și interesante discuții. Acestea au evidențiat, încă o dată, eficiența întîlnirilor prilejuite de diferite manifestări metodico-științifice pe țară, organizate de Consiliul de conducere al S.S.I. care oferă posibilitatea lărgirii informării de specialitate a participanților, efectuării unui util schimb de opinii, de experiență în ceea ce privește munca lor științifică și cea didactică.

Elvira Preda

CONSTITUIREA ASOCIAȚIEI EUROPENE DE ISTORIE CONTEMPORANĂ

Între 28 noiembrie și 1 decembrie 1968 a avut loc la Strasbourg a doua reuniune a specialiștilor din domeniul istoriei contemporane. La această întrunire au luat parte: Bartier (Bruxelles), Benda (Budapesta), Bradley (Manchester), Dreyfus (Strasbourg), Fotino (București), Gambasin (Padova), Gras (Strasbourg), Groh (Heidelberg), Hilbert (Tubingen), Kladivova (Praga), Annie Kriegel (Nancy), Lauermaa (Turku), L'Huillier (Strasbourg), Lindberg (Stockholm), Marx (Strasbourg), Markov (Leipzig), Mihova (Sofia), Perenyi (Budapesta), Poidevin (Strasbourg), Polișensky (Praga), D-ra Voilliard (Strasbourg), M. Zarnovski (Varșovia).

www.dacoromanica.ro

Prof. L'Huillier a fost mandatat de către Anchieri (Padova) și Soboul (Paris). S-au scuzat pentru imposibilitatea de a participa, din diferite motive, Barral (Nancy), Castellan (Poitiers), Davies (Swansea), Duroselle (Paris), Mosca (Bologna), Palacio Atard (Madrid), Plaschka (Viena), Tadic (Belgrad), Williams (Dublin) și M. Manfred (Moscova).

În cuvîntul său de deschidere, prof. F. L'Huillier a reamintit că primul schimb de vederi a avut loc în 1966, în urma căruia s-a creat o legătură amicală între profesorii și cercetătorii de istorie contemporană, hotărîndu-se întreprinderea unei acțiuni de colaborare științifică. În urma acestor eforturi s-a decis organizarea unui colocviu asupra ecourilor revoluției ruse din 1917. S-a stabilit de atunci ca amicala să țină o permanentă legătură cu Comitetul internațional de științe istorice.

Adunarea de la Florența din primăvara anului 1968, unde trebuia să aibă loc colocviul amintit și să se întrunească adunarea constituantă a asociației, nu s-a ținut din motivele cunoscute. Proiectul însă n-a fost abandonat: contribuțiile trimise au văzut lumina tiparului într-o culegere care va fi socotită ca al doilea buletin al Asociației (primul a apărut cu ocazia întîlnirii de la Strasbourg din 1966).

În consecință, Adunarea de la Strasbourg a fost pregătită pentru a elabora baza statutară a Asociației.

Prima zi a fost consacrată exclusiv discutării proiectului de statut al viitoarei Asociații Europene și definitivării sale.

A doua zi s-a votat statutul, s-a ales conducerea Asociației. Președinte a fost ales în unanimitate inițiatorul acestei consfătuiri, prof. F. L'Huillier. În ziua a II-a și a III-a s-au discutat cu multă aprindere problema temei viitorului simpozion, precum și sumarul noului Buletin al Asociației.

Prof. Marcov de la Institutul de istorie din Leipzig (R.D.G.) a propus spre discutare la proximul colocviu tema „Napoleon", cu ocazia împlinirii a 200 de ani de la nașterea lui. Majoritatea participanților n-au acceptat această temă și istoricii francezi au arătat că pentru sărbătorirea bicentenarului Napoleon există în Franța și în alte țări comitete speciale care și-au stabilit deja data colocviilor respective.

Profesorul Bradley de la Universitatea din Manchester a cerut insistent ca tema colocviului să fie o problemă de istorie din secolul al XX-lea și a propus „Urmările primului război mondial". Pe aceeași linie de gîndire, delegatul polonez a propus „Primul război mondial și apariția unor noi state naționale". Eu însumi am propus o temă referitoare la urmările primului război mondial și anume „Societatea națiunilor" (ce a determinat constituirea acestui for internațional, activitatea sa și cauzele care au dus la insuccesul său).

Profesorul Polișensky de la Institutul de istorie militară din Praga a propus ca temă Revoluția și contrarevoluția" — metodă, izvoare.

Profesorul Groh de la Facultatea de istorie din Heidelberg a propus „Dezvoltarea politicii științifice în secolele XIX—XX".

Profesoara Annie Kriegel de la Facultatea de istorie din Nancy a propus tema „Învățămînt, cultură, universitate, secolele XIX—XX", iar profesorul Perenyi de la Institutul de istorie din Budapesta — „Formarea opiniei publice în secolele XIX și XX".

Profesorul F. L'Huillier a propus la rîndul său „Problema negocierilor. Evoluția sa în istoria contemporană".

Profesorul Polișensky a revenit propunînd să fie doar o temă de metodologie și a formulat astfel tema colocviului: „Metode și izvoare în istoria contemporană".

Delegații englezi și vest-germani au insistat pentru o temă precisă de istorie contemporană.

Profesorul Barthier de la Facultatea de istorie din Bruxelles a fost de părere ca viitorul colocviu să aibă două teme și anume, una precisă de istorie contemporană, cealaltă de metodologie.

www.dacoromanica.ro

Profesorul Lindberg de la Universitatea din Stockholm, președintele ultimei reuniuni, a opinat, în fața impasului evident în care ajunsese adunarea generală, să se amîne luarea unei hotăriri pentru viitoarea reuniune a Asociației.

Adunarea generală a trecut atunci la problema editării unui nou volum de istorie contemporană. Pentru elaborarea acestui volum s-a stabilit un chestionar care va fi trimis tuturor membrilor Asociației.

S-a hotărît ca volumul să cuprindă toate informațiile posibile referitoare la studierea și cercetarea istoriei contemporane în Europa. Fiecare țară va avea deci în acest buletin cîteva pagini, unde se vor trece toate acele institute de învățămînt și cercetare consacrate istoriei contemporane, precum și institutele mixte (adică unde se predă sau se cercetează și istoria contemporană). Se vor indica de asemenea toate publicațiile de istorie contemporană sau cele mixte, precum și toate arhivele de istorie contemporană (sau mixte), precizîndu-se condițiile de acces.

S-a cerut totodată ca fiecare țară să trimită o listă a principalelor lucrări de istorie contemporană apărute în ultimii doi ani.

Cu această ocazie, istoricii francezi și polonezi au propus să se menționeze și toate tezele de doctorat din domeniul istoriei contemporane, în curs de efectuare. Lipsa unei astfel de evidențe în majoritatea țărilor, a făcut ca această propunere să cadă. În schimb s-a atras atenția asupra faptului că istoria Europei nu se studiază numai în Europa și că există de exemplu în S.U.A. multe institute specializate în istoria Europei și unele chiar în istoria contemporană a Europei. Nimeni n-a putut da o cifră exactă, dar pornind de la faptul că numai de istoria Chinei se preocupă 3 000 de cercetători, este sigur că există un număr mult mai mare pentru Europa. Sînt astfel de instituții specializate în istoria Germaniei, a U.R.S.S., sau a Europei Centrale.

S-a hotărît de asemenea să se indice numele și adresa unor specialiști în istoria contemporană, cărora să li se poată adresa istoricii dornici să capete relații referitoare la istoria contemporană a țării respective.

O dată cu completarea chestionarului se va transmite secretariatului propunerea de temă pentru viitorul colocviu al Asociației.

În încheierea lucrărilor, Adunarea generală a decis:

1. Să țină în toamna anului 1969 o adunare generală care va pune la ordinea de zi studierea documentației strînse la secretariatul Asociației în legătură cu istoria contemporană. Acest studiu va permite să se desprindă direcțiile de cercetare ale istoricilor, problema izvoarelor, a metodelor, a tehnicilor folosite și confruntarea lor.

2. Se va ține în cursul anului 1971 un mare colocviu a cărui temă va trebui fixată în așa fel, încît rezultatul dezbaterilor să constituie un stimulent pentru viitoare cercetări. Profesorul F. L'Huillier a fost rugat să continue consultările în așa fel, ca Adunarea generală din toamna anului 1969 să fie în măsură de a stabili definitiv tema colocviului din 1971.

În încheiere, Adunarea generală a adoptat regimul financiar al Asociației, asigurînd astfel resurse modeste, dar indispensabile. Ea a fixat cotizația membrilor individuali la 25 fr. fr. și a celor colectivi, la 50 fr. La adunarea generală fiecare membru cotizant va dispune de un vot, iar reprezentanții unei asociații, de patru voturi.

Nicolae Fotino

Iată statutul noii asociații:

www.dacoromanica.ro

STATUTS
ASSOCIATION EUROPÉENNE D'HISTOIRE CONTEMPORAINE

Article 1 — Nom et but de l'Association

Il est créé une „Association européenne d'histoire contemporaine" qui sera régie par les articles 21 et suivants du Code civil en vigueur dans le département du Bas-Rhin, ainsi que par les présents statuts.

L'Association poursuit des buts purement scientifiques et non lucratifs, à savoir :

a) faciliter et développer les échanges de vues et d'informations entre enseignants et chercheurs européens d'histoire contemporaine ;

b) promouvoir et développer l'enseignement et la recherche en histoire contemporaine ;

c) collaborer avec toutes les organisations nationales et internationales en vue de promouvoir et de développer l'enseignement et la recherche en histoire contemporaine.

Article 2 — Composition.

A condition d'être agrées par la majorité du Conseil de Direction, les membres de l'Association sont :

i) les professeurs, maîtres de conférence, chargés d'enseignement et de recherche dans les Facultés, Académies et autres institutions de niveau universitaire, dont l'enseignement ou les recherches portent sur la période postérieure à 1789 ;

ii) les organismes et comités dont l'objet est l'enseignement ou les recherches portant sur la même période.

Sur proposition du Conseil de Direction, l'Assemblée Générale peut également admettre comme membres, par un vote majoritaire, des personnalités n'appartenant pas aux catégories indiquées à l'alinéa précédent.

Article 3 — Siège et durée.

Le siège de l'Association est à Strasbourg, au Centre Universitaire des Hautes Etudes Européennes, sis actuellement 5, rue Schiller.

La durée de l'Association est illimitée.

Article 4 — Assemblée Générale

L'Assemblée générale est composée de tous les membres de l'Association ayant acquitté leur cotisation ; tout membre n'ayant pas acquitté sa cotisation deux années de suite est censé avoir démissionné.

Elle peut se réunir en séance extraordinaire sur convocation du Conseil de Direction ou à la demande écrite de 20 membres.

L'Assemblée générale est toujours en nombre pour délibérer. Elle prend toutes les décisions concernant l'activité générale de l'Association.

Elle élit les membres du Conseil de Direction pour une durée de trois ans.

Le rapport moral et le rapport financier préparés par le Conseil de Direction sont soumis à son approbation.

Elle fixe le montant de la cotisation annuelle.

Article 5 — Conseil de Direction

Le Conseil de Direction se compose d'un président, au moins d'un vice-président, d'un secrétaire général-trésorier ainsi que d'un nombre approprié d'assesseurs.

Le Conseil de Direction exécute les décisions de l'Assemblée générale. Tout ce qui n'est pas réservé par les Statuts à l'Assemblée Générale, relève de sa compétence. Pour s'acquitter de sa mission, le Conseil a les pouvoirs les plus étendus pour agir au nom de l'Association et faire ou autoriser tous les actes et opérations relatifs à son objet.

www.dacoromanica.ro

Article 6 — Modification des Statuts

L'Assemblée générale adopte les statuts. Elle peut les modifier à la majorité des deux tiers sur proposition du Conseil de Direction ou sur demande de 20 membres.

Article 7 — Dissolution

La dissolution de l'Association ne peut être prononcée que par une Assemblée générale qui statue sur l'emploi des fonds en caisse ainsi que sur les modalités de la dissolution.

CĂLĂTORII DE DOCUMENTARE ÎN ITALIA

În perioada 3 septembrie — 4 octombrie 1968, o delegație alcătuită din subsemnatul și din D. Zaharia, șeful serviciului Arhivelor statului din Bacău, a efectuat o călătorie de documentare în arhivele italiene. Această acțiune se încadrează în eforturile Direcției generale a Arhivelor statului din Ministerul Afacerilor Interne în vederea depistării și microfilmării documentelor referitoare la istoria României aflate în arhivele străine. Inițiativa lăudabilă a Direcției generale a Arhivelor statului s-a extins pînă acum în arhivele din Franța, Belgia, Anglia, Austria, Italia, Ungaria, Turcia, U.R.S.S., Bulgaria și din alte țări care au avut de-a lungul veacurilor legături cu poporul nostru.

Acțiunea întreprinsă în Italia a vizat cu deosebire fonduri arhivistice din perioade, localități și instituții mai puțin sau chiar de loc cercetate de numeroșii cercetători români începînd din epoca Școlii ardelene și pînă în ajunul celui de-al doilea război mondial.

În cursul misiunii noastre au fost cercetate fondurile de la următoarele instituții : Archivio di Roma, Instituto per la storia del Risorgimento, Archivio Centrale dello Stato, Archivio storico del Ministero degli Affari Esteri, Archivio di Stato Firenze, Archivio Segreto Vaticano, precum și serviciul istoric al Ministerului Apărării. Perioadele și problemele abordate în cadrul acestei acțiuni de depistare și microfilmare a documentelor au fost cu deosebire epoca de la sfîrșitul secolului al XVIII-lea pînă la sfîrșitul primului război mondial : ecourile evenimentelor revoluționare din 1821 și 1848, perioada războiului Crimeii, epoca Unirii Principatelor, pregătirea și înfăptuirea pactului dualist, epoca primului război mondial. În urma acestei călătorii de documentare au fost efectuate comenzi pentru aproximativ 20 de mii de cadre de microfilm provenite îndeosebi de la Arhivele centrale de stat, Arhivele Vaticanului, Arhivele Ministerului de Externe și ale Ministerului Apărării, Arhivele de stat din Florența și de la Institutul pentru istoria Risorgimento-ului italian. În tot timpul misiunii, delegația noastră a fost întîmpinată cu o deosebită solicitudine de conducătorii și arhiviștii italieni ai instituțiilor și serviciilor susmenționate, solicitudine care a facilitat considerabil îndeplinirea cu succes a misiunii noastre. Fără îndoială că acțiunea întreprinsă din inițiativa Direcției generale a Arhivelor statului va pune în felul acesta la îndemîna cercetătorilor noștri un apreciabil surplus de documentare arhivistică externă, care sperăm a fi valorificată în timp util.

Matei Ionescu

În Italia, țară cu vechi tradiții în păstrarea vestigiilor trecutului, munca de restaurare și conservare a luat în ultimele decenii un mare avînt, ajungîndu-se printr-o serie de acțiuni ce au fost inițiate pe aceeași linie, la rezultate deosebite. Datorită acestui fapt, Direcția generală

www.dacoromanica.ro

a Arhivelor statului a considerat necesară efectuarea unor contacte sistematice cu specialiștii din acest domeniu de activitate pentru problemele similare ce se pun și în țara noastră.

Preocuparea pentru păstrarea documentelor se manifestă în Italia prin măsuri de prevenire a degradării și de restaurare a documentelor care au suferit acțiunea distrugătoare a factorilor și agenților dăunători, precum și prin înființarea de laboratoare de restaurare dotate cu aparatură și specialiști în diferite centre cu tradiții culturale de pe cuprinsul țării.

În cadrul stagiului de specializare desfășurat în perioada 11 noiembrie 1968 — 14 februarie 1969 am vizitat toate laboratoarele de restaurare din Roma, purtînd discuții cu cercetători și specialiști în probleme de conservare și păstrare a documentelor.

Practica de restaurare a hîrtiei și pergamentului, ca materiale de bază din care sînt constituite cărțile și documentele, am studiat-o timp de 2 luni în cadrul Institutului de patologia cărții „Alfonso Gallo", institut cu caracter specific, la care preocuparea de bază este stabilirea celor mai moderne mijloace și metode de restaurare și conservare științifică a cărții și popularizarea principiilor de tratament, considerate exemplare la nivel mondial, prin publicații periodice și prin cursuri de școlarizare a restauratorilor din diferite țări. În cadrul acestei instituții am discutat cu prof. Santucci, prof. dr. Luigi Longo, dr. Fausta Gallo, dr. Manganelli etc., efectuînd în același timp un schimb de păreri în ceea ce privește metodele de restaurare aplicate în prezent în țara noastră comparativ cu cele aplicate în Institutul de patologia cărții. Legăturile stabilite urmează a se continua printr-un schimb de documentație și prin menținerea colaborării între cele două instituții.

În cadrul aceluiași stagiu am studiat și modul în care sînt organizate, din punct de vedere tehnic, toate depozitele de arhivă existente în Roma, precum și măsurile stabilite pentru asigurarea conservării materialelor documentare, dotarea laboratoarelor de restaurare și foto, insistînd în special asupra metodelor de restaurare aplicate curent, de specialiștii arhivelor statului.

Discuțiile au fost purtate cu dr. Ranaetto Torquato, șeful compartimentului tehnic al arhivelor Romei, dr. Caprioli, șefa laboratorului de restaurare a Arhivelor statului, dr. Constanzo Casucci, dr. Spagnuolo Aldo, dr. Raoul Gueze etc. De asemenea au fost studiate metodele de restaurare și conservare a documentelor și stampelor la biblioteca apostolică Vatican și la Cabinetul de stampe al Romei.

Discuțiile cu specialiștii în probleme de restaurare și cunoștințele acumulate în cursul acestui stagiu au constituit o completare a documentării noastre cu cele mai moderne principii aplicate în conservarea documentelor la nivel mondial și în același timp o afirmare a preocupării existente în țara noastră pentru păstrarea și conservarea în cele mai bune condiții a materialului documentar, ca element de mare importanță al tezaurului nostru cultural.

Natalia Drăghici

CRONICĂ

Cu prilejul împlinirii a 110 ani de la Unirea Principatelor Române, la Academia de științe social-politice „Ștefan Gheorghiu" de pe lîngă C.C al P.C.R., sub egida Institutului de istorie „N. Iorga", Institutului de studii istorice și social-politice de pe lîngă C.C. al P.C.R. și Academia de științe social-politice „Ștefan Gheorghiu" a avut loc în ziua de 24 ianuarie 1969 o sesiune științifică jubiliară.

www.dacoromanica.ro

În cuvîntul de deschidere acad. Andrei Oțetea, directorul Institutului de istorie „N. Iorga", a relevat însemnătatea actului Unirii.

În continuare au fost prezentate comunicările : *Ideea unității națiunii din perspectiva marxismului*, de Constantin Popovici, decanul Facultății de filozofie și științe politice a Academiei „Șt. Gheorghiu" ; *Însemnătatea actului unirii Munteniei cu Moldova asupra mișcării de eliberare națională din Transilvania*, de Augustin Deac, director adjunct al Institutului de studii istorice și social-politice de pe lîngă C.C. al P.C.R. ; *Rolul maselor muncitoare din București în susținerea Unirii*, de Constantin Căzănișteanu, cercetător principal la I.S.I.S.P. de pe lîngă C.C. al P.C.R. ; *Aportul țărănimii la înfăptuirea Unirii*, de dr. Nichita Adăniloaie, șef de sector la Institutul de istorie „N. Iorga" ; *Dubla alegere a lui Alexandru Cuza și semnificația ei*, de Dan Berindei, secretar științific la Institutul de istorie „N. Iorga" ; *Unirea Principatelor în fapte și idei înainte de 1859*, de dr. Cornelia Bodea, cercetător principal la Institutul de istorie „N. Iorga" ; *Făurirea unității naționale a poporului român și a prieteniei frățești cu naționalitățile conlocuitoare în anii socialismului*, de conf. univ. Aron Petric, prorector al Academiei de științe social-politice „Șt. Gheorghiu" ; *Unirea Moldovei cu Muntenia în tradițiile mișcării socialiste din România*, de Vasile Nicolae și Mihai Florescu, cercetători la I.S.I.S.P. ; *Aspecte ale Unirii Principatelor Române în lumina unor documente engleze nepublicate*, de dr. Damian Hurezeanu, șef de sector la I.S.I.S.P. ; *Contribuții privind viața lui Alexandru Ioan Cuza*, de Matei Ionescu, cercetător principal la Institutul de istorie „N. Iorga".

Au participat cercetători în domeniul istoriei, cadre didactice, studenți.

★

În ziua de 12 februarie 1969, la Muzeul de istorie a partidului comunist, al mișcării revoluționare și democratice din România, a avut loc o manifestare consacrată comemorării a 50 de ani de la moartea lui I.C. Frimu. Cu acest prilej, Dan Baran, doctorand la Academia de științe social-politice „Ștefan Gheorghiu", a vorbit despre viața și activitatea lui I.C. Frimu — organizator și conducător de seamă al mișcării muncitorești din România.

www.dacoromanica.ro

R E C E N Z I I

ELIZA CAMPUS, *Mica Înțelegere*,

București, Edit. științifică, 1968, 405 p.

Asigurarea păcii, statornicirea raporturilor dintre state pe normele dreptului internațional, organizarea unui sistem care să împiedice agresiunea și declanșarea forței, cu alte cuvinte instituirea unui mecanism eficace pentru soluționarea problemelor litigioase și prevenirea concomitentă a războiului a format un obiectiv central al relațiilor internaționale în anii de după 1918. Asigurarea securității constituia o necesitate vitală pentru statele mici și mijlocii — fiind cele mai expuse loviturilor de forță —, îndeosebi pentru țările care-și dobîndiseră independența sau își desăvîrșiseră unitatea de stat în 1918, între ele numărîndu-se și România. Pacea era condiția primordială pentru dezvoltarea în direcția progresului social și cultural, în timp ce un nou război ar fi provocat popoarelor pierderi mult mai mari ca în trecut.

După 1918 nu au lipsit în Europa încercările de a organiza un sistem de securitate colectivă, reluate periodic, sub diferite forme, pînă către 1935. Dacă instituirea unui sistem general, la scara întregului continent, nu a fost posibilă, în schimb s-au încheiat pacte bilaterale și acorduri de securitate regională menite, în concepția semnatarilor, să împiedice declanșarea agresiunii și să mențină ordinea teritorială consemnată în tratatele de pace. Cu trecerea timpului și îndeosebi după zguduirea tragică din anii 1939—1945, studiile și cercetările menite a desluși geneza, activitatea, eficiența și sfîrșitul feluritelor experiențe din perioada interbelică destinate realizării unui sistem regional sau continental de securitate prezintă un accentuat interes atît pe tărîmul științific, cît și al învățămintelor mai largi ce se pot desprinde. Recent, prin grija Editurii științifice, în colecția de ținută „Pagini de istorie universală", a apărut volumul *Mica Înțelegere* — lucrare ce exprimă și sintetizează rezultatul a numeroși ani de atentă investigație și analiză a autoarei, Eliza Campus.

Este prima monografie din literatura română de specialitate care tratează tema în întregul ei, de la constituirea pînă la desfacerea Micii Înțelegeri. Reținem dintru început temeiul documentar al lucrării, folosind aproape în întregimea lor arhivele din țară, cu un mare număr de acte inedite; li se adaugă o cuprinzătoare bibliografie, inclusiv culegeri de documente din alte țări. Dintre acestea, *Documents on British Foreing Policy* și *Documents on German Foreign Policy*, citate de autor (vezi, de exemplu, p. 17), ar fi putut găsi o mai largă utilizare, mai ales pentru a cunoaște reacția oficialităților britanice sau germane față de acțiunile statelor din Mica Înțelegere (la fel cum autoarea folosește, cu bune rezultate, *Documents diplomatiques français*, vezi p. 234, 235 și 236). Notăm, spre exemplificare, că în volumul I (Seria C), 30 ianuarie — 14 octombrie 1933,

www.dacoromanica.ro

din *Documents on German Foreign Policy* se întîlnesc 12 documente privind România (doc. nr. 5, 32, 118, 189, 264, 328, 329, 395, 414, 415, 468, 496), afară de alte 83 de documente privind „Pactul celor Patru".

Expunerea Elizei Campus este ordonată în patru părți: întemeierea Micii Înțelegeri (p. 1 — 80), rolul ei în Europa Centrală în anii crizei economice 1929 — 1933 (p. 81 — 152), rolul ei în acțiunea pentru realizarea securității colective în Europa (p. 153 — 256), dezagregarea și sfîrșitul ei, în 1938 (p. 257 — 332), fiecare parte fiind la rîndu-i divizată în capitole. Urmărirea cronologică a evenimentelor se îmbină cu gruparea și concentrarea materialului pe anume obiective — ca, de exemplu, reorganizarea Micii Înțelegeri din 1933, contribuția ei la negocierile pentru Pactul Oriental etc. —, dînd o expunere logică ce se urmărește fără dificultate și în care se îmbină, în mod echilibrat, expunerea propriu-zisă a faptelor (latura informativă) cu concluziile și interpretarea lor.

Din analiza și punerea în valoare a unui important fond arhivistic inedit (ceea ce formează unul din meritele lucrării) se desprind cîteva încheieri. Ele sînt definitorii pentru activitatea Micii Înțelegeri, iar autorul, fără a ocoli opiniile controversate, le fundamentează documentar și ne îngăduie să desprindem astfel liniile directoare ale acestui organism, în multitudinea evenimentelor, a informațiilor și a judecăților formulate.

În primul rînd, organizația a fost destinată să asigure respectarea *statu-quo*-ului teritorial rezultat după primul război mondial prin aplicarea și exprimarea liberă a dreptului popoarelor la autodeterminare; cu alte cuvinte, a fost o organizație de securitate regională îndreptată spre menținerea și întărirea configurației teritoriale sud-est europene, consemnată în tratatele de pace. O atare orientare care — îndeosebi în intervalul 1921 — 1936 — a constituit obiectul esențial al colaborării Cehoslovaciei, Iugoslaviei și României este sprijinită de un mare număr de mărturii, în primul rînd de documentele de bază ale Micii Înțelegeri (procese-verbale și comunicate ale ședințelor periodice, convorbiri, rapoarte diplomatice) — mărturii analizate de autor în numeroase capitole (Înfăptuirea Micii Înțelegeri și primii ani de activitate, reorganizarea din 1933, manifestările legate de înfăptuirea securității colective — patru capitole, p. 153 — 256). Cu deplin temei, autorul conchide că nu putem accepta interpretări de felul celor ce afirmă antisovietismul acestui organism; faptele, singurele care constituie un criteriu indiscutabil și fundamental pentru judecata istorică, arată că Mica Înțelegere s-a aflat, îndeosebi în 1933 — 1938, alături de eforturile Uniunii Sovietice îndreptate spre prevenirea războiului și realizarea securității, chiar dacă în desfășurarea unor atare acțiuni au intervenit nuanțe și interpretări, ușor de explicat dată fiind opoziția ideologică a burgheziei față de primul stat socialist. De relevat, din lucrare, atitudinea net favorabilă și conlucrarea diplomației celor trei state — îndeosebi a României și Cehoslovaciei — față de propunerile U.R.S.S. privind încheierea unei convenții de definire a agresorului (semnată de altfel în 1933), de reluarea relațiilor oficiale cu guvernul sovietic, de participarea U.R.S.S. la lucrările Societății Națiunilor, de încercările de a se încheia Pactul Oriental, de realizarea tratatului franco-sovietic din 1935 etc.

La marele număr de fapte și documente analizate de autor adăugăm aprecierea făcută în 1923 de Gheorghe Vasilievici Cicerin, comisar al poporului pentru afacerile externe. În articolul *Cea de-a șasea aniversare a Revoluției din Octombrie*, după ce remarca diferențierea pozițiilor Londrei și Parisului față de statul sovietic, Cicerin nota: „...Europa centrală începe să scape deja din deplina subordonare față de politica franceză: Mica Antantă, din prima dată a existenței sale, are scopul de a întări independența statelor mici..." (Т. В. Чичерин, *Статьи и речи по вопросам международной политики*, p. 263) și Valentin Urum, *Gheorghe Vasilievici Cicerin*, în „Diplomați iluștri").

O a doua concluzie, corelată organic de prima, este că Mica Înțelegere constituie (alături de acordurile de la Locarno și Înțelegerea Balcanică), unul din

www.dacoromanica.ro

puţinele organisme care au încercat în perioada interbelică realizarea practică a securităţii pe plan regional. Eliza Campus rezervă o mare parte din lucrarea sa (îndeosebi p. 117 — 256) eforturilor repetate ale Micii Înţelegeri, pe de o parte de a asigura stabilitatea şi pacea în zona ce o cuprindea direct, pe de altă parte de a sprijini acele iniţiative care urmăreau lărgirea efectivă a zonei de securitate. Demonstraţia făcută în monografie este convingătoare, întemeiată pe aceeaşi temeinică documentare. Autorul face şi un scurt istoric al politicii de securitate (p. 158 — 162). Ar fi fost util în acest subcapitol să indice, succint, mijloacele practice de care dispunea, în fond, Societatea Naţiunilor pentru a preveni şi a opri agresiunea. Pactul formula o obligaţie teoretică pentru toţi membrii Societăţii Naţiunilor de a respecta şi de a menţine, împotriva oricărei agresiuni exterioare, integritatea teritorială şi independenţa politică a tuturor membrilor ei (art. 10). În plus, dacă unul dintre statele membre recurgea la război pentru soluţionarea unui diferend, el era declarat *ipso facto* a fi săvîrşit un act de război împotriva tuturor celorlalte ţări semnatare ale pactului, care se obligau a rupe imediat legăturile comerciale şi financiare cu agresorul (articolul 16, alineatul 1). Într-un asemenea caz, Consiliul Ligii avea datoria de a recomanda guvernelor interesate să angajeze unele efective terestre, navale şi aeriene pentru a impune atacatorului respectarea angajamentelor asumate prin pact (articolul 16, alineatul 2) (vezi textul în *Essential facts about the League of Nations*, ed. a 9-a, Geneva, 1938, p. 16, 20 şi 21). Cu alte cuvinte, forul de la Geneva nu putea exercita decît o interdicţie morală şi juridică, în timp ce organizarea unei forţe efective de respingere a agresiunii necesita timp şi era condiţionată de acordul guvernelor chemate a contribui cu unităţile lor armate. În atare condiţii apărea limpede, chiar de la început, că instituirea relaţiilor dintre ţări pe baza legalităţii şi a normelor dreptului internaţional nu depăşea încă faza formulărilor şi a declaraţiilor de principii (cu atît mai mult cu cît şi în direcţia dezarmării articolul 8 din pact exprima tot numai deziderate, *op. cit.* p. 15 — 16).

Aceste realităţi nu au scăpat nici contemporanilor fondatori ai înaltului for cu sediul la Geneva şi, ca atare, alternativa devenea limpede : sau amendarea pactului pentru realizarea efectivă a securităţii colective sau asigurarea acestei securităţi pe plan regional, prin înţelegeri ce erau recunoscute, de altfel, ca fiind compatibile cu prevederile pactului (articolul 21, *op.cit.*, p. 24).

Socotim deci că pe lîngă împrejurările speciale care au concurat la semnarea tratatelor bilaterale din 1921 între România, Iugoslavia şi Cehoslovacia, împrejurări pe larg analizate de autor (p. 21 — 69), a existat şi considerentul arătat mai sus, şi anume ineficienţa Societăţii Naţiunilor în asigurarea efectivă a integrităţii teritoriale şi independenţei politice a statelor membre.

O atare concluzie se află consemnată şi în documentele vremii. În timpul dezbaterilor asupra Protocolului de la Geneva (sesiunea Adunării generale din 1924), delegaţia română a declarat că atîta vreme cît Societatea Naţiunilor nu realiza, pentru toţi membrii ei, arbitrajul, securitatea şi dezarmarea, cu precizarea riguroasă a sferei lor de aplicare şi cu existenţa reală a sancţiunilor economice şi militare, singura soluţie rămîneau acordurile regionale încheiate sub egida Societăţii Naţiunilor (*Société des Nations. Actes de la cinquième Assemblée. Procès-verbaux de la troisième Commission*, p. 26 — 27, intervenţia din 12 septembrie 1924, şi p. 71 — 73).

Aceeaşi concluzie desprindem şi dintr-o convorbire cu Edouard Herriot în care N. Titulescu preciza, la 19 martie 1925, că deşi colaborase cu toată rîvna la protocolul din 1924, totuşi constatase, în cele din urmă, că amendamentele propuse la acest document vizau să reducă asistenţa faţă de statul atacat la o simplă „obligaţiune morală lipsită de sancţiuni". Ca atare, conchidea diplomatul român, nu se puteau admite arbitrajul obligatoriu şi dezarmarea ţării „numai contra unei securităţi de natură biblică care consista în simplul fapt de a ajuta pe aproapele tău" (Arh. M.A.E., fond. 71/1925, G, 1, vol. 112 — nepaginat, telegrama nr. 6 513 din 20 martie 1925. Vezi şi *Société des Nations. Actes de*

www.dacoromanica.ro

la sixième Assemblée. Supplément spécial, nr. 34, p. 37 — 38, documentul nr. 3).

O a treia linie directoare în activitatea Micii Înțelegeri este opoziția sa față de expansiunea Germaniei hitleriste. O atare concluzie era impusă de însuși țelul fundamental al acestui organism regional: integritatea teritorială postula lupta împotriva revizionismului, în primul rînd, deci împotriva politicii hitleriste care urmărea tocmai schimbarea ordinii teritoriale existente. Eliza Campus aduce o sumă de documente care ilustrează o atare realitate (vezi partea a II-a din volum, cap. II și partea a III-a, cap. II și III, precum și partea a IV, în care autorul demonstrează că, în fond, pentru guvernul nazist dezmembrarea Cehoslovaciei și aceea a Micii Înțelegeri constituiau două laturi inseparabile ale unei singure acțiuni). De aceea subscriem concluziei autorului, care subliniază: „Contestarea acestei stări de fapt sau minimalizarea activității antinaziste a Micii Înțelegeri s-ar izbi, după părerea noastră, tocmai de acest imens material documentar ce nu poate fi evitat, el constituind o puternică mărturie de o însemnătate științifică majoră pentru istoricii vremurilor contemporane" (E. Campus, *op. cit.*, p. 14).

Ultima parte a lucrării (p. 259 — 331) cuprinde perioada septembrie 1936 — septembrie 1938, în care coeziunea Micii Înțelegeri a fost treptat slăbită, ajungîndu-se în cele din urmă, prin tranzacția de la München, la dizolvarea ei. În aceste capitole, autorul face o nuanțată analiză a pozițiilor contradictorii adoptate de puterile occidentale față de revendicările naziste, a atitudinii conciliante a guvernului Stojadinović față de Roma și Berlin, a succesiunii dramaticelor evenimente care au dus la dezmembrarea Cehoslovaciei (de reținut și de subliniat concluzia Elizei Campus: directoratul european în patru constituie cauza majoră a „catastrofei" de la München — p. 326). Poziția României de a-și respecta angajamentele asumate și de a împiedica ciuntirea Cehoslovaciei este temeinic discutată și documentată (p. 295 — 323).

Ar fi fost util de adăugat la acest capitol final că eșecul Micii Înțelegeri (ca și acela, precedent, al Pactului de la Locarno, și cel ulterior, al Înțelegerii Balcanice), s-a datorat faptului că organizarea securității a fost încercată numai pe plan regional. Atîta vreme cît sistemul era limitat la un grup de țări, fără a fi extins la scara întregului continent cu participarea obligatorie a tuturor statelor, rezultatul nu putea fi altul. Limitarea la pactele regionale a dus, în intervalul interbelic, la realizarea unui aparent sistem de securitate care s-a destrămat sub acțiunea reciprocă a tuturor forțelor și factorilor ce nu participau sau nu-și mai respectau obligațiile asumate prin aceste pacte.

În sfîrșit, se cuvine a sublinia că monografia Elizei Campus cuprinde și o retrospectivă a evenimentelor europene din anii 1921—1938, bazată pe cercetări dintre cele mai recente.

Dinu C. Giurescu

V. MIHORDEA, *Relațiile agrare din secolul al XVIII-lea în Moldova*, București, Edit. Acad., 1968, 313 p.

Problema relațiilor agrare în țările române în general și în Moldova în special este una din cele mai vechi teme abordate în istoriografia românească în ultima sută de ani de existență a acesteia. Aceasta s-a datorat în bună parte și faptului că în acea vreme s-a publicat un mare număr de documente, fie în multe periodice de specialitate, fie în cadrul unor colecții, fie în lucrări de sine stătătoare. Totuși, apariția în 1966 a unui voluminos și valoros tom de documente consacrat în mod exclusiv acestei teme care se impunea în special prin numărul mare al ineditelor, sub redacția aceluiași autor care semnează și lucrarea ce se recenzează mai jos, anunța pe curînd apariția unei noi monografii în care să fie cercetate sub noi aspecte problema relațiilor agrare în Moldova în secolul al XVIII-

www.dacoromanica.ro

lea. E drept că aşteptarea n-a fost de lungă durată şi astăzi ne aflăm în faţa acestei lucrări care în linii mari încheie pentru o perioadă de vreme seria preocupărilor cercetătorilor de specialitate în această direcţie.

Dînd un caracter monografic lucrării sale, autorul — care prin cercetările sale de cîteva decenii cunoaşte foarte bine această epocă istorică şi sub alte aspecte — a căutat să creeze temei abordate un cadru cît se poate de cuprinzător. Astfel, în partea introductivă a fost inclusă o succintă prezentare a vederilor sale privind noţiunea de „relaţii agrare" şi a modului cum a înţeles să studieze tema în sine, din care rezultă că desfăşurarea fenomenului istoric în timp a impus uneori depăşirea limitelor cronologice în perioada anterioară şi posterioară acestui secol, iar alteori compararea stărilor de lucruri similare, în special din Ţara Românească. De asemenea, prin „relaţii agrare" autorul înţelege să prezinte şi să explice raporturile stăpînilor cu locuitorii de pe moşii, care lucrau pămîntul în condiţiile regimului feudal în schimbul unor obligaţii, fie că erau oameni dependenţi (vecini,) fie că erau ţărani liberi, răzeşi ori slujitori. Precizarea aceasta este foarte utilă pentru înţelegerea aspectelor diferite ale problemei. Credem totuşi că aici s-ar fi putut menţiona că este vorba de *toţi* cei care lucrau pămîntul în condiţiile regimului feudal în schimbul unor obligaţii, adică incluzînd şi pe acei tîrgoveţi şi orăşeni care în anumite împrejurări devin dependenţi faţă de mănăstiri şi boieri. De altfel, în text raporturile acestei categorii de locuitori cu stăpînii de pămînt sînt pe alocuri atinse, ceea ce ne face să credem că noţiunea de „relaţii agrare" îi cuprindea şi pe aceştia. Mai cuprinzător este capitolul cu titlul „Aspectul bibliografic al problemei" unde autorul face o analiză critică asupra acelor „contribuţii bibliografice care au legătură directă cu subiectul de faţă, lăsînd la o parte tot ce nu rezistă acestui criteriu" (p. 7). Sub acest aspect putem urmări cu atenţie, începînd cu părerile cronicarilor Miron Costin şi Dimitrie Cantemir, Nicolae Costin, Ion Neculce şi continuînd cu ale istoricilor români şi străini (francezi şi sovietici), toate afirmaţiile, obiecţiile şi concluziile lor publicate în zeci de articole, studii, monografii şi lucrări de sinteză pe marginea temei abordate de autorul lucrării de faţă. Această amplă analiză sub raportul istoriografic, interesantă şi sugestivă totodată prin poziţia critică a autorului faţă de astfel de lucrări, poate fi urmărită mai uşor, credem, cînd se folosesc ediţiile lor recente, fie cronicile lui Ion Neculce şi Miron Costin, fie *Istoria R.S.S. Moldovenească* din 1965 în loc de 1954. Totodată, presupunem că s-ar mai fi lărgit baza de informare şi prin utilizarea părerilor unor călători străini, ca de exemplu d'Hauterive şi A. Wolf, care au trăit multă vreme în Moldova chiar în această epocă. Nu era lipsit de interes aici nici faptul ca în partea introductivă să apară, ca un subcapitol separat sau numai să fie subliniată, proporţia şi provenienţa informaţiei documentare care a stat la baza lucrării de faţă. Era necesar întrucît pe lîngă materialul publicat autorul a întreprins investigaţii suplimentare — rezultă cu prisosinţă din însuşi aparatul critic al lucrării — în arhivele din Bucureşti şi din alte oraşe ale ţării, fapt care i-a înlesnit autorului interpretarea de pe poziţiile materialismului istoric a celor mai multe din mărturiile cunoscute pînă în prezent în legătură cu problema ce l-a preocupat.

Autorul celor aproape 300 de pagini oferă cititorului apoi o cercetare valoroasă pe părţi şi capitole a ceea ce înseamnă „relaţii agrare" în Moldova în secolul al XVIII-lea. În acest sens, în partea I, sub titlul „Solul şi produsele lui" autorul supune unei cercetări amănunţite *economia agrară a Moldovei în secolul al XVIII-lea*, analizînd nu numai producţia rezultată din cultivarea pămîntului, din creşterea vitelor, din albinărit, pomicultură, pescuit şi vînătoare, dar şi circulaţia acestei producţii pe piaţa internă şi externă a Moldovei, ţinînd seamă totodată atît de factorii care au favorizat-o, cît şi de cei care au frînat-o pe timp de o sută de ani. Privită sub acest unghi larg, economia agrară a Moldovei în această perioadă capătă un sens nou, mai complet, într-o vreme cînd piaţa internă a Moldovei cunoştea o tendinţă de unificare a pieţelor sale regionale spre o piaţă

www.dacoromanica.ro

unică. Tot atît de interesant apare şi faptul că aici putem să cunoaştem cum funcţiona legea valorii în condiţiile suzeranităţii otomane exercitate asupra Moldovei, pe de o parte, iar pe de alta care era stadiul de dezvoltare al rezervei senioriale în această epocă şi aportul produselor ei la intensificarea schimbului de mărfuri.

Analiza numeroaselor documente îi permite însă autorului să confirme şi unele concluzii la care au ajuns în parte pînă acum şi alţi cercetători ai problemei. Una ar fi ponderea creşterii vitelor în economia Moldovei în raport cu agricultura, iar cealaltă că pe domeniul feudal nu a existat nici în secolul al XVIII-lea o rezervă seniorială întinsă şi că acea afirmaţie potrivit căreia în anii 1650—1750 producţia de cereale - marfă ar fi crescut în special pe domeniile marilor feudali rămîne mai departe o simplă deducţie decît o realitate, pînă la descoperirea unor noi documente care s-o adeverească.

Tot în prima parte a lucrării este studiată într-un capitol separat *stăpînirea pămîntului* sub toate aspectele cunoscute pînă acum, şi anume: proprietatea domnească (de stat şi particulară), mănăstirească, boierească, ţărănească liberă (răzeşească), cu micile ei particularităţi de organizare şi funcţionare. Cum era şi de aşteptat — şi aceasta rezultă din definiţia privind „relaţiile agrare" —, autorul nu analizează în mod deosebit acea proprietate orăşenească a pămîntului de cultură exploatat cu mijloace feudale, cu toate că acel exemplu existent în lucrare potrivit căruia un tîrgoveţ din Bacău stăpîn pe o poiană „pe Trotuş în sus" primeşte o carte de volnicie în 1742 să-şi ia dijma de pe acel pămînt este concludent în acest sens. Deşi autorul include acest tip de proprietate la proprietatea boierească, este greu de crezut că locul ei poate fi acolo. E drept că acest aspect al problemei întîmpină adesea mari greutăţi sub raportul clasificării şi că o soluţie practică necesită noi investigaţii şi interpretări, dar oricum o menţiune care să atragă atenţia cititorului asupra ei ar fi fost extrem de utilă.

Faptul că autorul face o deosebire netă între proprietatea domnească de stat şi proprietatea domnească particulară sub raport social-economic dar şi juridic dezvăluie cititorului pentru prima dată că cei mai mulţi dintre domnii care s-au perindat pe tronul Moldovei în acest secol nu erau numai simpli funcţionari otomani trimişi să administreze ţările române în numele sultanului, dar că ei aveau aici o bază funciară rezultată din moşii moştenite, cumpărate sau dobîndite prin zestrea soţiei la căsătorie. Prin aceasta ei deveneau totodată stăpîni de moşii, ca şi boierii şi mănăstirile etc. Cît priveşte proprietatea mănăstirească şi cea boierească autorul atrage atenţia asupra locului pe care acestea l-au ocupat în stimularea circulaţiei produselor agricole pe piaţa internă şi externă, în sensul că în vreme ce prima categorie de proprietate se manifestă ca o stăpînire pasivă susţinută prin toate mijloacele de autoritatea domnească, cea de-a doua formă de proprietate se manifestă ca o stăpînire activă începînd să devină producătoare de cereale-marfă, pe de o parte, iar pe de altă tinzînd să se extindă tot mai mult pe seama proprietăţii răzeşeşti prin diferite acţiuni de cotropire samavolnică. În acelaşi timp autorul subliniază rivalitatea dintre două din principalele forme de proprietate — boierească şi mănăstirească — reflectată prin tendinţa şi a uneia şi a alteia de acaparare, la cea dintîi ocazie, a pămîntului celeilalte, precum şi a braţelor de muncă prin atragerea ţăranilor de pe alte moşii la prestarea boierescului.

Interesantă ni se pare analiza modului de conducere a satelor de pe moşiile proprietăţii feudale trasînd, în limita materialului cunoscut, rolul vătămanilor şi al vornicilor, deşi credem că acelaşi lucru se putea face şi pentru modul de administrare a rezervei domeniilor feudale, care ar fi completat imaginea asupra problemelor complexe indicate mai întotdeauna de stăpînirea pămîntului în evul mediu.

Prin locul important pe care-l ocupă în ansamblul proprietăţii ţării întregi, proprietatea răzeşească merita să fie studiată în lucrarea de faţă, mai ales că mulţi dintre răzeşi exploatează pămîntul prin metode feudale, pe de o parte, iar pe de alta că o parte din ei, lipsiţi de pămînt, lucrează ca oameni liberi pe acela

www.dacoromanica.ro

al stăpînilor de moşii. Tot aşa de interesant credem că ar fi fost dacă autorul ar fi putut să stabilească procentul cît reprezenta din totalul răzeşilor prima categorie, pentru a ne da seama de valoarea acestor observaţii făcute pentru prima dată în istoriografia problemei. Aceeaşi sugestie credem că este valabilă şi pentru o altă categorie de pămînt, rezultat din curături şi plantări, mai ales că materialul documentar este destul de numeros.

Partea a II-a a lucrării, consacrată unei analize a forţei de muncă de pe domeniile feudale din Moldova, poartă sugestiv numele de „oameni ai muncii", un termen care pare la prima vedere cam modern pentru epoca la care se referă cercetarea. Oare cine sînt aceşti oameni ai muncii ? Răspunsul este uşor de dat. În primul rînd sînt *vecinii*, despre care există o întreagă literatură în ultima sută de ani de istoriografie românească, apoi *ţăranii slobozi de pe moşiile stăpînilor*, şi, în fine, *locuitorii de pe moşii*. Privită problema în ansamblu şi raportîndu-se la locul geografic unde trăiau aceşti oameni ai muncii, în mediul rural, în opoziţie cu cei din mediul urban, credem că formula de „oameni ai muncii" s-ar fi putut înlocui cu termenul simplu de „ţărani". Ceea ce credem că l-a împiedicat pe autor să adopte termenul de „ţărani" pare a fi faptul că mulţi din aceşti locuitori de pe moşii au preocupări diferite de aceea a cultivării cerealelor, care s-ar potrivi numai ţăranilor, cum ar fi adică unii cultivatori de vii, crescători de albine sau cultivatori de finete. În ceea ce-i priveşte pe bîrsani, ei fac parte din categoria ţăranilor slobozi de pe moşiile stăpînilor. Şi dacă ne mai gîndim la faptul că cele două principale categorii de ţărani s-au unificat în deceniul care a urmat actului dezrobirii vecinilor, ne-ar fi destul de uşor să-i considerăm pe toţi aceşti oameni ai muncii drept ţărani — mai ales că termenul de oameni ai muncii poate să-i cuprindă, într-un înţeles mai larg, în această perioadă şi pe acei ţărani care lucrează pentru a răspunde obligaţiilor feudale faţă de stăpînii de moşii în întreprinderile de tip manufacturier, care iau naştere acum pe unele din aceste moşii şi despre care nu se ocupă autorul lucrării de faţă.

În această parte a lucrării reţinem unele concluzii noi şi interesante la care s-a ajuns pe baza bogatului material documentar şi a comparaţiilor făcute cu situaţia din Ţara Românească şi unele ţări din centrul şi răsăritul Europei. Astfel, una din ele se referă la strînsa legătură a vecinilor cu statul, pentru care aceştia au luptat să nu fie pierdută în favoarea exclusivă a stăpînilor feudali. În acest fel vecinul, ca şi rumânul, prin contribuţia muncii lui, fiind în primul rînd un om al statului şi numai în al doilea rînd al stăpînului pe moşia căruia trăia, imprima stării lui de dependenţă o situaţie deosebită în raport cu şerbul din alte ţări. Aceasta înseamnă că vecinilor li se recunoştea dreptul de stăpînire a curăturilor şi livezilor, de folosinţă ereditară asupra pămîntului cultivat etc. Tot atît de valoroase ni se par şi concluziile relative la aprecierea hotărîrii de dezrobire a vecinilor din 1749 drept o cucerire exclusivă a ţărănimii aservite, la existenţa celor două etape ale desfiinţării veciniei (una a dezrobirii din 1749, alta a egalării numărului de zile de boieresc al foştilor vecini cu al ţăranilor slobozi) şi la considerarea feudalismului din Moldova ca fiind mai puternic decît cel din Ţara Românească. De altfel, această din urmă concluzie a fost confirmată şi de cercetările relative la lupta orăşenilor din cele două ţări române împotriva asupririi feudale în aceeaşi perioadă.

De asemenea, mai reţinem interesanta clasificare a ţăranilor slobozi de pe moşiile stăpînilor de pămînt (locuitori veniţi de peste graniţă, răzeşi rămaşi fără pămînt, vecini eliberaţi, foşti slujitori cu propritate funciară condiţionată), observaţiile judicioase relative la bîrsani, care aveau şi aşezămînt special cu domnia, analiza amănunţită a aşezămintelor domneşti din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, care înlocuiau regimul învoielilor, punînd pe ţărani la adăpostul legii împotriva abuzurilor individuale, dar sacrificîndu-i intereselor întregii clase conducătoare, precum şi sublinierea începutului de diferenţiere a ţărănimii atît prin întinderea terenului de cosit, a numărului de vite de pe

www.dacoromanica.ro

imaşul satului, cît şi prin existenţa muncii salariate. În ceea ce priveşte analiza focarelor de luptă între feudali şi ţăranii din Faraoni, Rădăşeni, Moişa, precum şi lupta de clasă a ţărănimii în timpul războaielor ruso-turce şi din perioada postbelică, cu nuanţele pe care le impunea fiecare caz în parte, ele reprezintă o nouă contribuţie în istoriografia noastră privind formele de luptă de clasă din secolul al XVIII-lea. O comparaţie cu ceea ce s-a întîmplat în Ţara Românească în aceeaşi perioadă şi sublinierea ponderii şi a gradului de intensitate a acestei lupte ar fi completat prezentarea acestui aspect al problemei.

În partea a III-a şi ultimă a lucrării autorul se ocupă de renta feudală, care provenea atunci din dijmă, lucru de boieresc (renta feudală în muncă sau bani) şi monopoluri. Privită în ansamblu, renta feudală în Moldova în secolul al XVIII-lea este arătată ca sporind necontenit cu sprijinul domniei, care legiferează fiecare poziţie cîştigată de stăpînii de pămînt. În acelaşi timp se dovedeşte, pe baza documentării, cum lucrul de boieresc tinde să înlocuiască dijma şi cum renta în bani cîştigă tot mai mult teren în dauna celorlalte două forme ale rentei feudale, situaţie legiferată de multe ori prin hrisoave domneşti. Problema rentei feudale a fost cercetată la noi pînă acum în limitele unor studii şi articole care priveau anumite aspecte ale ei. De data aceasta ne aflăm în faţa unei analize adînci nu numai asupra modului de realizare, dar şi asupra consecinţelor pe care le-a avut asupra relaţiilor sociale dintre ţărani şi stăpînii de pămînt. Mai mult chiar, se precizează şi pe care anume categorie de proprietate se realizează cu precădere renta în bani, şi anume pe cea mănăstirească. În fine, se studiază perceperea dijmei de la diverse categorii de locuitori (inclusiv orăşeni), renta în muncă legiferată prin diferite aşezăminte numite adesea ponturi, învoielile care reglementau obligaţiile de muncă ale ţăranilor faţă de stăpînii de pămînt, cu numeroasele lor clauze, precum şi particularităţile rentei feudale în Moldova mai ales începînd din deceniul al cincilea al acestui secol. Interesantă pare menţionarea dijmei dată de locuitorii din ţările vecine care cultivau pămîntul Moldovei şi a uşurului despre care nu s-a scris în mod special pînă acum şi reprezintă astăzi noi elemente în cunoaşterea problemei. Poate că ar mai fi trebuit să se fi amintit şi de unele surse ale rentei în bani acoperite de ţărani cu venitul lor din vînzarea unor produse agricole, din efectuarea unor munci sezoniere şi a secerişului, efectuat în Dobrogea în baza unor firmane turceşti.

Problema monopolurilor feudale discutate sumar în istoriografia noastră este acum reluată pe baza unui bogat material inedit. Autorul ajunge şi aici la concluzii îndreptăţite relativ la termenul impropriu de monopol acordat pentru mori în Moldova, existent în Ţara Românească într-o anumită epocă. Nu acelaşi lucru s-ar putea spune de monopolul băuturilor şi al folosirii pădurilor, care este aplicat cu toată rigoarea beneficiind nu numai de sprijinul domnesc, dar şi de abuzurile săvîrşite de stăpînii de moşii. În privinţa monopolului feudal asupra lemnului din păduri credem că este veridică observaţia potrivit căreia acesta ar fi fost parţial aplicat încă din prima jumătate a secolului al XVIII-lea, numai că, adăugăm noi, el trebuia reînnoit prin hrisov de fiecare nouă domnie.

Cum era şi firesc, lucrarea se încheie cu concluzii, cu un util indice de nume incluzînd chiar şi numele principalilor autori care au tratat aspecte ale problemei. Credem că nu era lipsit de interes să se fi întocmit un glosar pentru termeni arhaici, hărţi şi planuri de moşii care să oglindească repartiţia diferitelor categorii de proprietate în Moldova, care ar fi permis să se cunoască totodată şi procesul de formare al marilor domenii din Moldova, după exemplul oferit de lucrarea Ioanei Radu Rosetti apărută în „Revista istorică română" din 1937. Lucrarea care, cu observaţiile făcute, nu pierde din meritele ei reprezintă o contribuţie la istoriografia problemei şi un exemplu în ceea ce priveşte metoda de cercetare. Prin analiza faptelor discutate în ea găsim nu numai o evoluţie a raporturilor şi obligaţiilor feudale din Moldova în secolul al XVIII-lea, dar şi mărturia inexistenţei celei de-a doua iobăgii în această parte a ţării noastre înainte de începutul secolului al XIX-lea.

C. Şerban

www.dacoromanica.ro

EMIL VÎRTOSU, *Paleografia româno-chirilică*, București, Edit. științifică, 1968, 346 p.

Activitatea științifică a lui Emil Vîrtosu, de altfel destul de variată, în domeniul științelor auxiliare ale istoriei, e axată mai ales în jurul a două discipline *sigilografia* și *paleografia chirilică*. Pe lîngă studiul, de proporțiile unei adevărate monografii, publicat cu treisprezece ani în urmă (vezi, *Din sigilografia Modovei și Țării Românești*, în DIR, „Introducere", 1956, II, p. 333 — 358), în care, folosind o metodă strict monografică — mai cu seamă în partea a II-a a lucrării („Alte sigilii") —, sînt definite particularitățile sigiliilor unor tîrguri și orașe din Țara Românească și Moldova, același autor a mai publicat, ulterior, o serie de contribuții menite să lărgească orizontul cunoștințelor noastre despre rolul și funcția sigiliilor în istoria diplomaticii românești. Reluate și amplificate, aceste probleme ar putea forma, împreună cu studiul peceților de pe actele latinești din Transilvania[1], obiectul unui tratat de sigilografie românească, conferindu-i astfel titlul și prestigiul științific binemeritat în contextul celorlalte discipline auxiliare ale istoriei.

Cît privește paleografia chirilică, ea constituie preocuparea de căpetenie a lui Emil Vîrtosu și de aceea ne place să credem că lucrarea de față reprezintă o sinteză a rezultatelor la care d-sa a ajuns după îndelungate și migăloase cercetări de arhivă. De astă dată avem de-a face cu un domeniu arid și fără nici o seducție. Tocmai pentru caracterul ei rebarbativ și adesea inegal, paleografia chirilică nu se dă bătută cu ușurință. Ea cere o doză remarcabilă de perseverență, dublată de o îndelungată rutină. Mai cu seamă grafia actelor oficiale și particulare din prima jumătate a secolului al XIX-lea prezintă uneori, la primul contact, dificultăți insurmontabile. Scrisul sparge adesea tiparele așaziselor perioade grafice din această epocă. Sinuozitatea spumoasă a slovelor, cum le spune autorul, exprimă, de cele mai multe ori, capriciile și fantezia scribului, fără nici o legătură cu canoanele grafice. Aplicînd și aici un dicton, cunoscut prin apelul la voință, se poate spune că și în arhive „mulți intră, dar puțini rămîn". Emil Vîrtosu este unul dintre cei care au rămas să înfrunte îndărătnicia slovelor chirilice. Din acest contact permanent și persuasiv, E. Vîrtosu s-a înscris mai întîi printre colaboratorii la „Introducerea" corpusului de *Documente privind istoria României* cu o contribuție care, desigur, nu epuizează toate problemele legate de istoricul, evoluția și structura paleografiei chirilice românești. Titlul *Din paleografia chirilică românească* (în DIR, „Introducere", 1956, I, p. 283 — 336) indică deja acest lucru, pe de o parte, iar pe de alta crea autorului, încă de atunci, obligația de a completa, într-o formă definitorie, aria de cercetare și obiectivele acestei discipline. Fiind vorba, după toate aparențele, de o lucrare cu un caracter de finalitate, sîntem ispitiți să ne întrebăm dacă autorul a ținut să se achite de angajamentul luat acum treisprezece ani, completînd problemele enunțate atunci sau oferind cercetătorilor un tratat de paleografie chirilică românească. Se va vedea îndată că Emil Vîrtosu, ispitit de prestigiul erudiției, ne-a dat o lucrare mult mai amplă, în care, după cum se spune în „Prefață", „sînt prezentate problemele și aspectele fundamentale ale scrierii româno-chirilice, în desfășurarea lor de cîteva secole".

În primul capitol, autorul se ocupă de „Originile, răspîndirea și evoluția scrierii chirilice la români" (p. 19 — 72). E foarte lăudabil că Vîrtosu începe cu „Originile și împrejurările apariției alfabetelor slave" (glagolitic și chirilic) (p. 19 — 21), însă această problemă, ca și aceea a întîietății unuia dintre cele două alfabete, continuă să se mențină în domeniul ipotezelor. Slavistica le actualizează din cînd în cînd, îndeosebi cu prilejul congreselor internaționale, îmbogățind literatura de specialitate cu ipoteze noi.

[1] Vezi Sigismund Jakó, *Sigilografia cu referire la Transilvania (pînă la sfîrșitul sec. al XV-lea)*, în DIR, „Introducere", 1956, II, p. 561—633.

www.dacoromanica.ro

Dar numai atît. Pe de altă parte, cercetările de paleografie slavo-română încep tot cu aceleaşi probleme spinoase, care fac, de altfel, parte din sfera slavisticii generale (vezi, D. Bogdan, *Din paleografia slavo-română*, DIR, „Introducere", I, 1956, p. 97 — 105). Înfelul acesta ni se oferă, cu mici variante de stil, aceleaşi teze şi opinii mai mult sau mai puţin neconvingătoare. Repetiţia aceasta nu aduce nici un serviciu studiilor de paleografie, căci aşa cum sînt formulate problemele lasă impresia, la prima vedere, că se caută o soluţionare istorică. Atît originea, cît şi problema întîietăţii unuia dintre cele două alfabete sînt probleme fundamentale, care fac parte din sfera slavisticii generale. Sînt două evenimente culturale de mare răsunet, care au avut profunde implicaţii în istoria culturii popoarelor din răsăritul şi sud-estul Europei. O soluţionare a lor nu se poate face în cadrul unei introduceri sumare la un studiu de paleografie. Ar însemna să le minimalizăm importanţa. Nu rămîne decît să se ajungă la un acord, în sensul redactării unei foarte scurte introduceri care să prefaţeze studiile şi cercetările paleografice.

Cu „Epoca şi formele adaptării alfabetului chirilic în scrierea limbii române", E. Vîrtosu trece la un alt complex de probleme, tot atît de dificile, legate de împrejurările istorice în care românii au primit alfabetul chirilic de la slavi. De astă dată problemele sînt şi mai complicate, fiindcă nu-i vorba numai de această înveşmîntare scriptică a slovelor, ci şi de acceptarea limbii şi liturghiei slave în condiţiile politice din perioada prefeudală a popoarelor din această parte a Europei.

După cum se ştie, există o mare divergenţă de opinii în legătură cu împrejurările istorice, situate între apariţia pe scena istoriei a fraţilor Chiril şi Metodiu (începutul celei de-a doua jumătăţi a secolului al IX-lea) şi formarea statelor române de la nordul Dunării (secolul al XIV-lea), în care românii au adoptat liturghia slavă şi, implicit, alfabetul chirilic. E. Vîrtosu face aici o expunere cît se poate de completă şi instructivă, de la D. Cantemir la P.P. Panaitescu, admiţînd, alături de acesta din urmă, că „introducerea limbii şi scrierii slave la români", deci şi a liturghiei în formă slavă, a putut avea loc după creştinarea bulgarilor (861), adică în a doua jumătate a secolului al IX-lea şi în secolul următor, ceea ce ar coincide cu „stăpînirea nominală a bulgarilor la nordul Dunării'[2]. Pe de altă parte, pornind de la o frază din Cantemir în care istoricul moldovean afirmă că „literele latine din cărţile bisericeşti" ar fi fost înlăturate de alfabetul chirilic şi coroborînd acest fenomen istoric de preexistenţă cu un proces similar care, după afirmaţia lui Hrabr, s-ar fi desfăşurat la bulgari la începutul secolului al X-lea, E. Vîrtosu are de-acum „certitudinea că, într-adevăr, românii au putut scrie şi cu litere latine" (p. 31). Ipoteza este seducătoare dar, deocamdată, lipseşte documentaţia istorică. Şi totuşi, încă din 1958 Petre Năsturel, pe baza unei formule liturgice (*Doamne meserere*), întîlnită în vechile texte româneşti, a pus în circulaţie ipoteza preexistenţei sau chiar a coexistenţei ritului latin alături de liturghia slavă[3]. S-ar putea ca viitorul să ne rezerve surprize în această privinţă.

Părăsind problematica largă a cadrului istoric, autorul intră în miezul problemelor care formează de fapt obiectul cercetărilor sale. Cum e şi firesc, el urmăreşte mai întîi evoluţia scrierii chirilice în textele româneşti, definind cele trei categorii de scrieri: *uncială*, *semiuncială* şi *cursivă*. Aceasta, la rîndul ei, se împarte în *cursiva veche şi nouă de cance-*

[2] Pentru completarea cadrului general al problemelor dezbătute aş recomanda cîteva publicaţii, prilejuite de comemorarea a 1100 de ani de la plecarea lui Chiril şi Metodiu spre împeriul lui Rostislav: *Magna Moraviae, commentationes ad memorium missionis byzantinae ante XI saecula in Moravium adventum editae*, Praga, 1965, p. 634; *Das Grossmährische Reich, — Tagung der wissenschaftlichen Konferenz des archäologischen Instituts der Tschechoslowakischen Akademie der Wissenschaften*, Brno-Nitra, 1—4 octombrie 1963, Praga, 1966. În octombrie 1966 a avut loc la Salonic un simpozion pe aceeaşi temă, cu care prilej au apărut două volume de studii şi cercetări chirilo-metodiene: ΚΥΡΙΛΛωΙ ΚΑΙ ΜΕΘΟΔΙωΙ ΤΟΜΟΕ ΕΟΡΤΙΟΕ ΕΙΙΙ ΤΗΣ ΧΙΛΙΟΕΤΗΙ ΚΑΙ ΕΚΑΤΟΣΤΗΙ ΕΤΗΡΙΔΙ Salonic, I, 1966, II. 1968.

[3] Cf. *Une réminiscence roumaine de la messe latine à l'époque de la liturgie slave*, în „Romanoslavica" I, 1958, p. 198—209.

www.dacoromanica.ro

larie, ambele practicate în cancelaria domnească a Țării Românești, spre sfîrșitul secolului al XVII-lea. Scrierea cursivă nouă de cancelarie se dezvoltă liber în prima jumătate a secolului al XVIII-lea, diferențiindu-se, ceva mai tîrziu, în *scrierea cursivă modernă* și *scrierea cursivă de registru*.

În sfîrșit, ductul scrierii cursive moderne evoluează rapid, transformîndu-se într-o nouă scriere, pe care E. Vîrtosu o numește *cursivă tîrzie de tranziție* (1830 — 1860). Aș vrea să precizez că prezenta lucrare abundă de o terminologie în mare parte nouă, care, spre a nu rămîne literă moartă, așa cum s-a întîmplat cu beția terminologică a lui Ilie Bărbulescu, va trebui să aibă un conținut istoric. Sîntem de acord cu autorul că alfabetul glagolitic n-a fost folosit niciodată pe teritoriul țării noastre, deși Bărbulescu susține că această scriere a pătruns la noi din două direcții diametral opuse, din părțile Croației și de la poloni[4].

Interesantă și nouă mi se pare expunerea privitoare la „Creatorii de texte chirilice românești". E. Vîrtosu înțelege prin aceasta cancelariile domnești, mitropolitane, episcopale, protopopiale, parohiale, mănăstirești, precum și mulțimea, mai mult sau mai puțin anonimă, de grămătici din tîrguri, orașe și sate. Era mai firesc ca subparagraful „originalitatea scrierii chirilice românești" (p. 63 — 64) să fi fost situat în urma paragrafului „Evoluția scrierii chirilice românești" (la p. 48). Primul capitol se termină cu „Falsificările de acte și legislația veche românească asupra plastografiei și plastografilor", în care E. Vîrtosu ne oferă o seamă de falsuri, grupate în trei categorii: falsuri parțiale, totale și formale. Autorul precizează că nu se cunoaște procedura de urmat pentru descoperirea falsului total sau parțial și totuși legiuirile noastre de după 1800 cuprind în această privință sancțiuni drastice, chiar pedeapsa capitală. Însă, din moment ce vechi acte de cancelarie, din a doua jumătate a secolului al XV-lea — cazul actului din 25 ianuarie 1475 — vorbesc de privilegii false, înseamnă că, atît pentru constatarea, cît și pentru „stricarea" lor, au existat, fie chiar într-o formă rudimentară, anumite procedee, legate de tradiția de cancelarie a curții domnești. E. Vîrtosu se ocupă și de falsificarea textelor narative — e drept, operație de mai rară cutezanță, însă cu implicații mult mai cuprinzătoare în cultura epocii respective — și face un succint istoric al textului: *Izvodul lui Clănău*. Oare n-ar fi fost locul să se menționeze și așa-zisele „falsuri patriotice" ale lui Bogdan P. Hasdeu?

Capitolul al doilea este cel mai întins și cel mai util pentru cei care vor să se inițieze în secretele paleografiei chirilice (128 p.). El poate constitui foarte bine un manual substanțial, în care autorul prezintă — evident într-o formă documentară — tehnica *paleografiei româno-chirilice*. Sînt reluate — și unele dintre ele mult amplificate — problemele de care s-a ocupat autorul în studiul amintit de noi mai sus (*Din paleografia chirilică românească*).

E vorba de o suită de elemente materiale și scriptice care constituie de fapt natura scrierii chirilice la români. El se ocupă, în primul rînd, de materialele și prepararea lor în vederea scrisului (lemn, piatră, cărămidă, hîrtie, pergamente), descrie uneltele folosite în tehnica scrierii chirilice (linie, cuțitaș, pensulă, călimară, pană, nisiparniță, condei de trestie) și dezvoltă elementele constitutive ale scrisului chirilic (semne alfabetice, slove româno-chirilice, slove și buchi, grupuri de slove, semne diacritice, spirite, scrierea continuă, isonul, semne de punctuație și ortografie, linioara, ifenul, paranteza, aducătoarea, corectarea, intercalarea, paginația, semne de final). O deosebită atenție dă *prescurtărilor*, care, după cum se știe, constituie partea originală a scrierii chirilice. Din analiza textelor, E. Vîrtosu stabilește trei procedee de prescurtări, prin siglă, suspensie și contracție, precum și patru modalități de suprascriere, din natură, prin poziție, simplă și mixtă. Nu există, în această privință, canoane și reguli dogmatice. Diecii și-au permis numeroase abateri mecanice și sistematice, care crează probleme și derutează buna credință a paleografului.

Reluînd și „cifrele" din lucrarea anterioară, autorul lărgește cu mult expunerea, îmbo-

[4] Cf. *Curentele literare la români*, Iași, 1928, p. 132—135.

www.dacoromanica.ro

găsind noțiunile, precum și documentația exemplelor, fără de care textul ar rămîne o simplă teoretizare. Dar nu numai atît, autorul subliniază de astă dată necesitatea fixării termenului compus de *slove-cifre*, înțelegînd prin aceasta funcția dublă pe care o au slovele alfabetului chirilic. Denumirea mi se pare greoaie și nu neapărat necesară. Un foarte scurt paragraf despre *Cronologia medievală românească* (p. 191 — 195) pune la îndemîna începătorilor datele elementare pentru descifrarea datării textelor narative și a actelor de cancelarie redactate în chirilică[5].

Cu capitolul al III-lea autorul se întoarce din nou la o problemă cuprinzătoare, anume la „Reformarea (de ce nu *Reforma* ?) și înlocuirea alfabetului chirilic prin alfabetul latin în țările române". Însoțind expunerea de o bogată documentație istorică, se pornește de la primele încercări sporadice, atît ale străinilor (Hieronymus, Megiser din Stuttgart), cît și ale boierului moldovean Luca Stroici, de la finele secolului al XVI-lea, de a scrie și tipări un text românesc, în speță *Tatăl nostru*, cu slove latine (cred că nu putea fi vorba atunci de o „înlocuire a alfabetului chirilic") și trece apoi la preocuparea personală a Ilincăi Leurdeanu, nepoata lui Mihai Viteazul, din secolul următor, de la care ne-au rămas semnături și texte lămuritoare pe cîteva zapise (între 1640 — 1660), cu caractere latinești. Deși, după cum foarte bine remarcă E. Virtosu, mai toți fruntașii curentului latinist folosesc alfabetul chirilic, totuși o adevărată încercare de înlocuire pornește din sînul Școlii ardelene. Este vorba în primul rînd de broșura *Carte de rogacioni...*, publicată de Samuil Micu, în 1779, la Viena, la care același autor adaugă, în 1801, și un *Acathist*, tot cu slove latine. De fapt, începînd din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, apar tot mai des tipărituri cu caractere latine și mai cu seamă cîteva gramatici, publicate în această perioadă (*Gramatica lui Ianache Văcărescu*, 1787; *Gramatica de litere latine a lui Iancu Văcărescu*, 1810 — 1815; *Gramatica lui I. Eliade-Rădulescu*, 1828). Acestea constituie în continuare încercări pentru înlocuirea alfabetului chirilic. O dată cu revoluția din 1848 apar și propuneri oficiale de reformă, pe care Virtosu le analizează cu o deosebită claritate, urmărind alternanța succesivă dintre alfabetul chirilic și cel latin, pînă la introducerea definitivă a acestuia din urmă, către 1860, în cele trei țări românești (Țara Românească, Moldova și Transilvania).

În sfîrșit, capitolul al IV-lea e consacrat *Transcrierii și editării textelor româno-chirilice* (p. 251 — 288). Transcrierea textelor chirilice e o problemă cardinală pentru istoria vechilor texte românești (izvoare narative, acte de cancelarie, zapise ș.a.). Începînd încă de la jumătatea secolului al XIX-lea, ea a constituit o problemă greu de rezolvat pentru editorii de texte și documente de la „Magazin istoric" și de la „Arhiva românească". După aceea, această problemă a preocupat în permanență o serie de istorici și lingviști, începînd cu Bogdan P. Hasdeu și terminînd cu sistemul de transcriere și translitерație adoptat de colectivul care a lucrat la editarea *Documentelor privind istoria României*. Așadar, timp de mai multe decenii s-au dezbătut aceste probleme controversate, fără a se putea ajunge la un consens, la un sistem unic. Dimpotrivă, s-au creat mai multe metode, unele cu caracter interpretativ, altele căutînd să redea în întregime textul chirilic. Expunerea e foarte utilă, mai ales că autorul caută să dea soluții numeroaselor poziții pe care le oferă scrierea chirilică. Întrucît însă materialul variază după epoci și ținuturi, cu multe abateri de la reguli, mai ales în ceea ce privește prescurtările, nu se pot stabili canoane, de aceea autorul cere paleografilor și transcriptorilor de texte chirilice să dea dovadă de *consecvență* „în observație, în cercetare, în soluții, în lectură și transcriere".

Urmează un bogat material de *Anexe*, subintitulat *Texte istorice* și *Contribuții personale*. Mă întreb dacă mai era nevoie de această ultimă precizare, din moment ce întreaga lucrare e o contribuție persoanlă și originală ? Pe lîngă lista de prescurtări, publicată și în 1956, autorul mai adaugă o serie

[5] O prezentare aproape completă a problemelor de cronologie strîns legate de diplomatica țărilor române au publicat Ion Ionașcu și Francisc Pall, *Elemente de cronologie*, în DIR, „Introducere", I, p. 389—481.

www.dacoromanica.ro

de texte cu „prescurtări arbitrare, avînd rol de critograme", precum și bucăți alese, dintre 1785 și 1826, în care sînt tratate, într-o formă simplistă, reguli ortografice și gramaticale.

Ceva despre terminologie. După cum am mai spus, în lucrarea de față abundă o bogată terminologie de proveniență diferită, slavă, neogreacă, latină etc., care, avînd un caracter tehnic, trebuie memorată. Ea s-a fixat mai ales prin intermediul unor grămatici și dieci din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea și prima jumătate a veacului următor, cînd scrierea chirilică a cunoscut perioade de mare înflorire grafică. Însă există și termeni generici care definesc raportul dintre două domenii sau realități istorice diferite sau, prin abstractizare, indică particularitățile esențiale ale fenomenelor istorice. Și într-un caz și în altul, această terminologie se cere revizuită. În stadiul actual al istoriografiei noastre și datorită transformărilor profunde din sînul societății contemporane, științele istorice, ca și disciplinele auxiliare ale istoriei, vehiculează cu o terminologie parte caducă, parte noțional sporită. O revizuire se impune, în orice caz. Pornind chiar de la titlul acestei monografii, putem presupune că E. Vîrtosu a statuat asupra acestor probleme. În locul vechii denumiri de *paleografie chirilică românească*, ni se prezintă acum titlul disciplinei care formează obiectul preocupărilor lui E. Vîrtosu într-o formă inversată — *paleografie româno-chirilică*. Nu cunoaștem argumentele și motivele care l-au determinat pe autor să renunțe la vechea denumire. În prefață nu se spune nimic în această privință. Ceva mai mult, se extinde această inversiune și la scrierea slavo-română. Undeva vorbește despre *texte româno-slave* și *româno-chirilice*, înțelegînd prin aceasta scrierea slavă și chirilică, ca despre niște formulări deja cunoscute. Două rînduri mai jos introduce în context vechea denumire de *chirilică românească* (p. 258), ca și cum cele două raporturi ar fi identice. Se înțelege că nu e tot una. Nu e locul să disociem aici conținutul acestor noțiuni, însă fiindcă e vorba de o terminologie care are contingență cu disciplinele slave, vom dezbate aceste probleme într-un context mai larg.

Lucrarea conține un număr de 41 de planșe după texte religioase, acte de cancelarie, însemnări, prefețe, titluri ș.a., reproduse în foarte frumoase condiții tehnice. Urmează o scurtă bibliografie și un mic rezumat în limba franceză. Stilul e sobru, științific și agreabil. E. Vîrtosu a îmbogățit istoriografia noastră cu o monografie foarte bine documentată și utilă, în aceeași măsură, istoricilor și lingviștilor. Cele cîteva rezerve, formulate de noi mai sus, nu știrbesc cu nimic valoarea științifică a acestei lucrări, în care problematica *paleografiei chirilice* — singura denumire pe care o socotim deocamdată ca cea mai nimerită — e prezentată în ansamblul fenomenelor de cultură din cele trei țări române, Țara Românească, Moldova și Transilvania.

Tr. Ionescu-Nișcov

KÖPECZI BÉLA, *A Rákóczi-szabadságharc és Franciaország* (Războiul de eliberare rákóczian și Franța),

Akadémiai Kiadó, Budapest, 1966, 480 p.

Istoricul din R.P. Ungară Köpeczi Béla se ocupă mai de mult de problema mișcării de eliberare maghiare de la începutul secolului al XVIII-lea condusă de Francisc Rákóczi al II-lea. După un șir de studii, Köpeczi ne oferă în sfîrșit o monografie fundamentală despre mult discutatele relații diplomatice și politice dintre războiul de eliberare rákóczian și Franța. Poate că va părea paradoxală constatarea autorului că, în ciuda multor studii consacrate temei, adevărata față a acestor relații nu era cunoscută, dar aceasta este realitatea. Cercetarea temei se baza pînă acum pe izvoare care erau îndoielnice. Este vorba de rapoartele diplomatului trădător al lui Rákóczi de la Paris, Kökényesdi László, editate de către istoricul aulic I.Fiedler.

www.dacoromanica.ro

Dacă mai adăugăm că multe dintre rapoarte au fost şi falsificate la editare, ne dăm seama pe ce teren puţin solid se construiau pînă acum studiile consacrate temei. În aceste împrejurări, Köpeczi şi-a pus ca obiectiv principal depistarea întregului material diplomatic aflat atît în arhivele din Ungaria, cît şi în cele din Franţa. După cum ne informează, el a parcurs tot ce se referă la temă şi se află la Arhiva Naţională din Budapesta (Magyar Országos Levéltár), cît şi întreg fondul Arhivei Ministerului de Externe al Franţei referitor la Ungaria din perioada dată. Imensul material documentar oferă autorului o bază solidă pentru a face o privire mai largă şi mai profundă asupra relaţiilor diplomatice dintre Franţa şi războiul de eliberare rákóczian, într-un context mai amplu al vieţii politice şi diplomatice europene. El reuşeşte astfel să înlăture mitul despre politica externă a lui Rákóczi creat de istoriografia naţionalistă maghiară din secolul al XIX-lea şi să demonstreze totodată şi netemeinicia afirmaţiilor lui Szekfü Gyula că tradiţia rákóczianâ nu a dat nici un impuls dezvoltării vieţii naţionale maghiare. Răspunsul ideologiei „poporaniste", care considera că eşecul mişcării s-ar fi datorat exclusiv izolării diplomatice complete, iarăşi nu putea fi acceptat de Köpeczi.

Este cunoscut că axa principală a relaţiilor diplomatico-politice a legăturilor externe ale mişcării de eliberare condusă de Rákóczi o constituiau relaţiile cu Franţa, iar tratativele cu Rusia şi contactele cu Anglia, Olanda şi Turcia se aflau în stare de dependenţă faţă de legăturile franco-rákócziene. Astfel, răspunsul adevărat la problema dacă mişcarea lui Rákóczi a fost izolată sau nu pe planul relaţiilor diplomatice europene se putea obţine numai printr-un studiu profund şi detaliat al relaţiilor cu Franţa. Pe parcursul expunerii, autorul lămureşte multe aspecte importante şi interesante, printre care cele referitoare la începuturile relaţiilor mişcării cu Franţa, diplomaţia franceză din Polonia şi începutul mişcării de eliberare, cum privea curtea regală franceză mişcarea, planul unirii oştilor cu armata franco-bavareză, atitudinea lui Rákóczi faţă de un eventual ajutor turcesc obţinut prin mijlocirea Franţei, misiunea generalului Des Alleurs, conceptul primului tratat franco-maghiar, diplomaţia franceză şi tratativele de la Nagyszombat, speranţele într-un ajutor francez şi dieta de la Onod, poziţia Franţei în problema alianţei Rákóczi-Petru I, misiunea lui Kökényesdi, activitatea diplomatică a lui Rákóczi şi pacea de la Utrecht etc. Chiar şi numai această enumerare ne dovedeşte cît de largă este tematica cuprinsă de autor, care prezintă toate acestea într-un larg context european. Deoarece spaţiul unei prezentări succinte nu ne permite să ne oprim la expunerea vreunuia dintre aspectele enunţate mai sus, vom încerca să sintetizăm rezultatele globale, concluziile generale la care a ajuns Köpeczi şi să scoatem în relief ceea ce este nou în monografia lui faţă de cercetările anterioare.

Principalul obiectiv al întregii politici dusă de Francisc Rákóczi al II-lea l-a constituit dobîndirea independenţei Ungariei. Dacă împrejurările nu permiteau acest lucru, trebuia realizat măcar principatul autonom, de sine stătător al Transilvaniei. Autorul conchide că obiectivul a fost dictat de evoluţia evenimentelor şi nu a constituit o politică sugerată de Franţa. Acest lucru îl dovedeşte şi actul de detronare.

În ce priveşte autonomia Transilvaniei, Rákóczi era convins că întărirea Habsburgilor nu este în interesul Franţei, Angliei, Olandei, Prusiei şi Rusiei şi de aceea toate aceste puteri vor consimţi la menţinerea Transilvaniei autonome, care ar face parte din grupul de ţări răsăritene antihabsburgice. Ideea autonomiei Transilvaniei apare — după cum ne-o dovedeşte Köpeczi — încă înainte de sosirea generalului Des Alleurs în Ungaria şi deci este o născocire că ea a fost sugerată de diplomaţia franceză prin Des Alleurs.

Din punct de vedere istoric această revendicare nu era ireală — arată autorul.

Realizarea independenţei Ungariei sau a principatului autonom al Transilvaniei, în condiţiile istorice date, nu putea fi asigurată numai de forţele interne, care erau faţă de Imperiul habsburgic în vădită inferioritate. Din cauza rivalităţii şi a războiului de succesiune, duşmanul principal al Austriei era Franţa şi alianţa cu ea se părea pe plan euro-

www.dacoromanica.ro

pean firească. Din această cauză este de la sine înțeles că Rákóczi căuta să strîngă relațiile cu Ludovic al XIV-lea. Ce s-a realizat din ceea ce aștepta Rákóczi din partea Franței? Köpeczi se pare că oferă un răspuns mai obiectiv decît istoricii de pînă acum. El arată că a existat un ajutor financiar, dar el nu se afla la nivelul așteptărilor și necesităților. În ce privește ajutorul militar, în lupta de eliberare rákócziană au participat circa 1 500 de francezi, dar nu s-a realizat unirea cu oștile francezo-bavareze, nici organizarea unei expediții franceze care prin Adriatica să fi atacat Austria, căci războiul evolua într-o direcție defavorabilă Franței.

În ce privește ajutorul diplomatic, Köpeczi este de părere că acest ajutor a fost real și folositor atîta timp cît se afla în cadrele obișnuite, tradiționale. Rákóczi avea sprijinul diplomației franceze în Polonia, diplomații francezi au încercat să-l cîștige pe regele Suediei, Carol al XII-lea, pentru cauza lui Rákóczi. Diplomația franceză depunea mari eforturi mai ales la Poartă, pentru o expediție otomană împotriva Austriei. Franța a fost hotărît împotriva alianței lui Francisc Rákóczi al II-lea cu țarul Rusiei, Petru cel Mare, considerată de autor singura alianță realistă inițiată de conducătorul mișcării curuților.

Francisc Rákóczi al II-lea dorea să imprime de la început relațiilor sale cu Franța o bază cît mai solidă, era pentru încheierea unui pact de alianță care ar fi asigurat Transilvaniei includerea ei în tratatul de pace care sancționa sfîrșitul războiului de succesiune spaniol. Curtea franceză a promis de mai multe ori că va încheia un tratat de alianță cu Rákóczi în calitate de principe al Transilvaniei, dar pînă la urmă Ludovic al XIV-lea n-a trecut mai departe de promisiuni.

„Acesta a fost ajutorul francez — conchide Köpeczi — și nu era mult, dar alte puteri au făcut și mai puțin... În aceste împrejurări Rákóczi nu putea renunța la ajutorul francez, cît de puțin ar fi fost el".

Köpeczi încearcă să dea un răspuns obiectiv și documentat și la întrebarea de ce Franța nu a sprijinit mai intens pe Rákóczi. El arată că Franța, curtea regală de la Versailles nu [illegible] avea încredere în forța militară a curuților, în posibilitatea lor de a rezista pînă la capăt în fața imperialilor. Apoi, trebuie avut în vedere că în cursul războiului Franța a slăbit și curtea regală franceză nu dorea să se angajeze într-o acțiune la care nu va putea face față. Dacă nu va exista un tratat formal semnat cu Rákóczi va fi mai ușor pentru Franța să abandoneze cauza curuților în caz de inferioritate militară în fața Austriei. Situația militară și economică proastă a Franței explica și faptul pentru care Rákóczi nu a putut beneficia de un ajutor financiar și militar francez mai substanțial. La toate acestea se adaugă — după Köpeczi — caracterul conservator al politicii diplomatice franceze, subliniat în mod deosebit de istoricul J. Droz. Franța orienta relațiile lui Rákóczi spre Spania și Turcia, care nu aveau interes să se angajeze în acțiuni militare împotriva Austriei, și se ridica împotriva alianței cu Rusia.

Această politică era reprezentată de cei trei diplomați francezi care se ocupau în mod direct de relațiile cu mișcarea de eliberare rákócziană: Bonnac, Des Alleurs și Ferriol. cea mai mare influență asupra curții a avut-o însă generalul Des Alleurs, care a fost personal în Ungaria și a trimis rapoarte detaliate curții de la Versailles. Rapoartele lui Des Alleurs, începînd mai ales din 1706, au devenit din ce în ce mai negative, înfățișau situația mișcării lui Rákóczi ca fiind sumbră și influențau în mod negativ curtea regală franceză. Köpecz Béla analizează detaliat ceea ce era real și ceea ce era nedrept, neadevăr despre mișcarea rákócziană în rapoartele lui Des Alleurs. Aceste rapoarte au creat în diplomația franceză o imagine falsă, unilaterală despre mișcare, ceea ce a fost dăunător și din punctul de vedere al intereselor Franței.

În încheierea concluziilor sale, autorul abordează mult discutata problemă dacă Rákóczi a fost într-adevăr amăgit de diplomația franceză și a dus o politică externă naivă, nefondată, nerealistă și răspunde negativ la întrebarea pusă. Slăbiciunea internă și externă a mișcării de eliberare a făcut pe Rákóczi să se folosească pe arena internațională de ceea ce se putea folosi în împrejurările date, dacă aceste împrejurări nu puteau

www.dacoromanica.ro

oferi mai mult aceasta nu se poate imputa conducerii mişcării curuţilor. Cu aceasta se încheie prima şi cea mai mare parte a monografiei interesante a lui Köpeczi Béla.

Foarte interesantă ni se pare şi partea a doua, consacrată reconstituirii imaginii franceze despre mişcarea de eliberare rákóczianâ. Punerea problemei în sine reţine deja atenţia. Köpeczi încearcă să schiţeze opinia publică franceză contemporană despre mişcarea curuţilor. Pentru aceasta trebuia să lămurească cîteva aspecte privitoare la presa şi opinia publică franceză din perioada lui Ludovic al XIV-lea şi la propaganda în străinătate desfăşurată de mişcarea rákóczianâ. Este interesantă în sine problema cum au fost reflectate în presa franceză a timpului principalele evenimente ale luptei antihabsburgice din Ungaria şi Transilvania. Au fost apoi studiate din acelaşi punct de vedere revistele şi pamfletele, precum şi literatura geografică şi istorică franceză a vremii. Un loc aparte ocupă literatura. Pe baza acestui imens material informativ abordează Köpeczi diferitele aspecte ale viziunii franceze, ale opiniei publice franceze despre evenimentele petrecute în centrul Europei. Lucrarea se încheie cu o privire asupra ideilor politice ale vremii şi mişcarea de eliberare a lui Rákóczi.

Köpeczi Béla realizează în felul acesta o nouă interpretare a relaţiilor dintre Franţa şi mişcarea de eliberare rákóczianâ. Nouă este această interpretare nu numai în fond, nu numai în ce priveşte aprecierea mai realistă a evoluţiei şi rolului legăturilor curţii de la Versailles cu Rákóczi, ci şi ca abordare. Autorul nu se limitează la o înţelegere mai redusă a relaţiilor, limitate la legăturile diplomatice, ci lărgeşte mult sfera de cercetare. Include în noţiunea de relaţii vehicularea informaţiei, a ideilor şi formarea opiniei publice. Deocamdată acest aspect este realizat doar din punctul de vedere al evoluţiei opiniei publice franceze despre mişcarea rákóczianâ, care ne interesează cel mai mult, căci el este mai bogat, mai variat şi se poate studia mai bine. Nu ne poate scăpa din vedere că a existat şi latura cealaltă, deocamdată neglijată complet de autor, care era viziunea fruntaşilor mişcării de eliberare asupra Franţei, ce ştia opinia publică din Ungaria şi Transilvania despre ţara de la care se aştepta atît de mult ajutor, în care se puneau atîtea nădejdi. Sîntem conştienţi că izvoarele în această privinţă sînt mai puţine, că nu ne putem aştepta la rezultate atît de spectaculoase şi realmente valoroase pe care ni le pot oferi izvoarele franceze, totuşi problema trebuie să fie abordată, căci constituie parte integrantă a relaţiilor Franţei cu mişcatea rákóczianâ tocmai în viziunea concepută de autor. Nu ne îndoim că obiecţia noastră nu este o noutate pentru autor şi că şi această latură va fi realizată într-o nouă ediţie a frumoasei sale monografii, care merită toată atenţia.

Ludovic Demény

www.dacoromanica.ro

„Revue d'histoire de la deuxième guerre mondiale", an. XVIII, nr. 69 — 72/1968, Paris, P.U.F., 513 p.

Între materialele apărute în cursul anului 1968 în prestigioasa publicație franceză, avem satisfacția de a consemna includerea, pentru prima dată, a unor studii datorate istoricilor români. Este vorba, de fapt, de un întreg număr special, intitulat *Sur la Roumanie en guerre*, alcătuit exclusiv prin colaborarea unor cunoscuți cercetători români în domeniul istoriei contemporane. Alte două numere speciale ale revistei privesc, respectiv, *La Bulgarie pendant la guerre* și *La bataille de l'Atlantique*, în timp ce un altul cuprinde interesante materiale abordînd diverse aspecte legate de istoria ultimului conflict mondial. Tendința revistei, constatată de noi și cu alt prilej[1], de a-și lărgi în permanență aria preocupărilor prin studierea unor probleme noi privind istoria războiului rămîne o constantă și pentru cele patru numere din 1968. În același timp, se impun a fi subliniate — ca elemente de loc neglijabile în stabilirea coordonatelor publicației analizate — spiritul de obiectivitate științifică ce caracterizează materialele incluse și, pe alocuri, originalitatea unora din cercetările întreprinse.

Negreșit, pentru cititorul român, un interes cu totul aparte prezintă numărul despre *România în război*. În acest număr (nr. 70/aprilie 1968) au fost reunite patru studii originale și o dare de seamă asupra istoriografie românești consacrată celui de-al doilea război mondial. Fiind vorba de un spațiu restrîns, ca și de satisfacerea interesului cititorilor străini, natural, au fost supuse analizei numai unele momente semnificative referitoare la situația țării noastre în preajma și în vremea conflictului mondial. În acest cadru se distinge contribuția remarcabilă datorată acad. P. Constantinescu-Iași: *L'Insurrection d'août 1944* (p. 39—55). Pe baza unor materiale în mare parte inedite, provenind din arhivele din țară și străinătate, autorul reconstituie evenimentele care au condus la insurecția națională antifascistă din august 1944, asemănată cu unul din acele „momente cruciale, de cotituri în viața popoarelor, care se gravează în conștiința lor" (p. 39). Autorul relevă rolul de primă importanță jucat în pregătirea insurecției de către P.C.R., care a reprezentat în anii dictaturii militaro-fasciste „principala forță catalitică a mișcării de rezistență" în România (p. 43). În studiul analizat, cititorul întîlnește o cuprinzătoare apreciere asupra evenimentelor petrecute: „Prin esența obiectivelor sale, prin larga coaliție de forțe politice ce au luat parte la organizarea sa și îndeosebi prin participarea unanimă a maselor la realizarea sa, insurecția din august 1944 din România avu un caracter național antifascist. Pregătirea, organizarea

[1] Despre „Revue d'Histoire de la Deuxième Guerre Mondiale", vezi prezentările noastre anterioare în „Studii", nr. 2/1966, p. 403—408, și nr. 3/1968, p. 591—595.

www.dacoromanica.ro

și declanșarea sa avură loc în cel mai mare secret și surprinseră guvernul fascist și comandamentele germane care, la fel de deconcertate ca și șefii hitleriști de la Berlin, nu fură în măsură să riposteze decît după un timp relativ îndelung. Momentul declanșării insurecției fu ales cu cel mai mare discernămînt, ținîndu-se seama, în primul rînd, de condițiile interne ajunse la maturitate și utilizîndu-se cu competență împrejurările externe favorabile" (p. 53—54).

În studiul *Sur la politique extérieure de la Roumanie avant la Deuxième Guerre Mondiale* (p. 1—18), Gh. Zaharia tratează în mod sintetic o interesantă problemă care s-a bucurat și continuă să se bucure de atenția istoricilor români sau străini. Fructificînd rezultatele cercetărilor anterioare și apelînd concomitent la noi informații de arhivă, autorul stabilește liniile generale ale politicii externe a României în perioada imediat premergătoare declanșării războiului. Se insistă asupra diplomației titulesciene și, apoi, asupra eforturilor cercurilor conducătoare de la București pe linia întăririi păcii și securității europene. Din păcate, subliniază autorul, aceste străduințe nu au dat roade, căci ele s-au ciocnit nu o dată de politica concesivă a marilor puteri occidentale, îndeosebi a Angliei, față de statele fasciste și revizioniste (p. 3). În asemenea împrejurări, izbucnirea războiului mondial a fost inevitabilă. Anul 1940 a găsit România complet izolată pe plan extern (p. 15), fapt de care a profitat din plin Reichul hitlerist pentru a subordona țara noastră propriilor interese politice, economice și militare.

Mai puțin tratată pînă în prezent în istoriografia noastră, problema rolului jucat de „coloana a cincea" în aservirea țării noastre Germaniei naziste formează obiectul preocupărilor lui Titu Georgescu (cf. *Sur le cinquième colonne hitlérienne en Roumanie*, p. 19—38). Mărturiile aduse de autor pentru evidențierea activității nefaste a diverselor grupări fasciste din interiorul țării (mai ales „Garda de fier" și diferitele organizații politice ale Grupului etnic german), care au jucat rolul unor oficine în slujba celui de-al III-lea Reich, sînt concludente. Se relevă faptul că toate aceste organizații au fost subvenționate direct de la Berlin. Acțiunea lor s-a intensificat paralel cu întărirea pozițiilor statelor fasciste în Europa înainte de 1939 (p. 21). În 1940 se înregistrează ascensiunea rapidă a „Gărzii de fier" la putere (p. 33—35). În ianuarie 1941 liderii „Gărzii" aveau însă să fie înlăturați în favoarea dictatorului Ion Antonescu, pentru care a optat și Adolf Hitler (p. 37). În curînd, înfrîngerile suferite de Germania în război și întărirea rezistenței antifasciste în țară aveau să marcheze dezagregarea și dispariția „coloanei a cincea" în România, unde activitatea ei a contravenit — de la un capăt la altul — intereselor integrității și independenței noastre naționale, întocmai ca în toate țările europene unde s-a resimțit rolul dăunător al oficinelor hitleriste înainte și în cursul ultimului război mondial (*ibidem*).

În nr. 70 un spațiu însemnat a fost rezervat studiului *La contribution de la Roumanie à la défaite de l'Allemagne*, semnat de colonel Ion Cupșa (p. 57—68). Numărul închinat României se încheie cu o dare de seamă aparținînd lui Vasile G. Ionescu: *L'Historiographie roumaine de la Deuxième Guerre Mondiale* (p. 69—81). Din nefericire, această ultimă contribuție românească este susceptibilă, după părerea noastră, de serioase obiecții. Astfel, autorul nu a avut în vedere *întreaga istoriografie românească a problemei*, importante direcții de cercetare le-a neglijat (de pildă, politica externă a guvernului Antonescu), iar adesea s-a limitat doar la simple rezumate ale unor lucrări mai mari (vezi p. 78—81). Pentru a exemplifica, subliniem că Vasile G. Ionescu nu amintește nimic despre unele lucrări mai vechi, cunoscute, semnate de foști diplomați români. Faptul este de natură să deruteze pe cititorul străin, care nu află nici o mențiune sau apreciere în legătură cu aceste lucrări, trecute în toate bibliografiile internaționale ale războiului mondial din 1939—1945. În altă ordine de idei, autorul restrînge aria publicațiilor românești de specialitate în care apar de regulă materiale interesînd chestiunea tratată doar la cîteva reviste: „Analele Institutului de studii istorice și social-politice", „Studii" și „Revista arhivelor" în vreme ce numeroase reviste mai vechi și de netăgăduit caracter și ținută

www.dacoromanica.ro

științifică (precum seriile de istorie ale universităților din București, Iași și Cluj, „Revue Roumaine d'Histoire", „Anuarele" institutelor de istorie din Cluj și Iași, „Studii și articole de istorie") sînt expediate printr-un simplu „etc.". Cît de nejustificată este această manieră de a proceda reiese din faptul că multe dintre revistele omise au manifestat constant preocupări pentru tipărirea unor studii privind istoria celui de-al doilea război mondial. Din acest punct de vedere este elocvent cazul „Anuarului Institutului de istorie și arheologie «A.D. Xenopol» din Iași, care în 4 numere consecutive a găzduit certe contribuții ale unor cercetători din provincie[2], dar dintre care nici una nu a fost reținută de către Vasile G. Ionescu.

Un alt număr special din „Revue d'Histoire de la Deuxième Guerre Mondiale" este consacrat *Bătăliei Atlanticului* (nr. 69/ianuarie 1968). El reunește patru studii. Philippe Masson, de la Service historique de la Marine, face — pentru început — o prezentare succintă a acțiunilor desfășurate în Oceanul Atlantic în anii războiului (cf. *Les grandes étapes de la bataille de l'Atlantique*, p. 3—28). După cum specifică autorul, dintre toate operațiile celui de-al doilea război mondial, bătălia Atlanticului a fost, dacă nu cea mai înverșunată, în mod cert cea mai lungă — 67 de luni (p. 3). A fost o încleștare de forțe căreia Reichul hitlerist i-a acordat toată însemnătatea și care a necesitat din partea aliaților anglo-americani supreme eforturi pentru a ieși victorioși. Bătălia din Atlantic a condiționat — în bună măsură — sfîrșitul favorabil al războiului pentru coaliția antihitleristă (p. 28). Autorul identifică patru mari etape în desfășurarea ei: I) septembrie 1939 — mai 1940; II) iunie 1940 — decembrie 1941; III) decembrie 1941 — mai 1943; IV) mai 1943 — aprilie 1945. Aliații au trecut prin cea mai dificilă situație în cursul celei de-a treia etape. În 1942—1943 submarinele germane invadaseră apele Atlanticului, amenințînd la un moment dat (martie 1943) să paralizeze legăturile comerciale anglo-americano-sovietice, vitale pentru desfășurarea mai departe a războiului (p. 17—18). La sfîrșitul lunii mai 1943 se produce „cotitura" decisivă în bătălia Atlanticului: din acel moment aliații nu au mai cedat nici o clipă inițiativa pînă la capitularea necondiționată a Germaniei fasciste.

Un aspect al bătăliei Atlanticului este cercetat de P.K. Kemp, în *La protection des convois britanniques* (p. 29—40). Kemp arată însemnătatea vitală pentru Anglia, în vremea războiului, a menținerii legăturilor ei comerciale cu restul lumii. De aici a izvorît și atenția deosebită pe care a acordat-o guvernul britanic organizării unei hotărîte riposte la ofensiva submarinelor lui Doenitz. Autorul semnalează că factorul esențial care a asigurat victoria aliaților în Atlantic l-a constituit vitejia echipajelor, fără de care „bătălia... n-ar fi fost niciînd cîștigată" (p. 40). Cu riposta americană la războiul submarin se ocupă P.K. Lundeberg: *La réplique des États-Unis à la guerre au tonnage* (p. 67—96). Printre factorii de care a depins soarta bătăliei Atlanticului s-a numărat și războiul din eter, căruia îi consacră un studiu special Jürgen Rohwer (*La radiotélégraphie, auxiliaire du Commandement dans la guerre sous-marine*, p. 41—66).

Așa după cum am amintit, un alt număr special al revistei în 1968 este intitulat *La Bulgarie pendant la guerre* (nr. 72/octombrie 1968). Materialele cuprinse în acest număr abordează diverse aspecte: *La politique extérieure* (Gheorghi Ștefanov); *La politique intérieure* (E. Kamenov); *Le pillage de l'économie bulgare par les Allemands* (David B. Cohen) și *Le mouvement de résistance* (M. Ereliiska).

[2] Vezi I. Saizu, D. Șandru și L. Eșanu, *Contribuții la cunoașterea situației materiale a maselor populare din Moldova în perioada 6 septembrie 1940—23 August 1944* (tom. I/1964, p. 9—31); D. Șandru și I. Saizu, *Cu privire la acapararea petrolului românesc de către Germania hitleristă, 1940—1944* (tom. II/1965, p. 5—37); D. Șandru, J. Benditer și I. Saizu, *Contribuții la cunoașterea situației economice a României în perioada dictaturii militaro-fasciste (6 septembrie 1940—23 August 1944)* (tom. III/1966, p. 85—135); D. Șandru și I. Saizu, *Unele aspecte privind consecințele economice ale prezenței trupelor germane în România, 1940—1944* (tom. IV/1967, p. 117—145).

www.dacoromanica.ro

În 1968, aria preocupărilor revistei analizate nu s-a restrîns la cele trei numere speciale. În nr. 71 iulie 1968, cititorul poate întîlni interesante și documentate studii relativ la: captivitatea de război (François Baudot, *Les prisonniers des Kommandos et l'image de la France*, p. 49—76); politica externă a S.U.A. (M. Misse, *Le rôle des États-Unis dans les conférences du Caire et de Téhéran*, p. 13—30) sau cea a Franței reflectată în documentele diplomatice (F. Gadrat et P. Renouvin, *Les documents diplomatiques français. 1932—1939*, p. 1—11); propaganda de război nazistă (Col. J. Defrasne, *L'Organisation et l'emploi de l'arme psychologique dans la Wehrmacht*, p. 31—48).

În fiecare număr din „Revue d'Histoire de la Deuxième Guerre Mondiale" se publică ample recenzii, ca și note bibliografice, pe marginea ultimelor lucrări privind istoria celui de-al doilea război mondial apărute în diferite țări din lume. Printre semnatarii recenziilor se află istorici consacrați (Max Gallo, J.-M. D'Hoop, Pierre Angel). De asemenea, nelipsite sînt *bibliografiile generale* alcătuite de Biblioteca de documentare internațională contemporană din Paris. În unele numere s-au inclus *bibliografii speciale* privind bătălia Atlanticului (nr. 69, p. 113—126) sau Bulgaria în anii celui de-al doilea război mondial (nr. 72, p. 83—93).

În concluzie, materialele publicate în ultimul an în „Revue d'Histoire de la Deuxième Guerre Mondiale" contribuie într-o măsură esențială la elucidarea unor noi aspecte legate de istoria conflictului mondial din 1939—1945. Hotărîrea comitetului de redacție al revistei de a recurge în continuare la alcătuirea cu precădere a unor numere speciale, pe probleme sau țări, prin asigurarea unor colaborări internaționale, trebuie să fie salutată. Nu putem încheia fără a sublinia, încă o dată, aportul substanțial al istoricilor români la întocmirea unui reușit număr special din „Revue d'Histoire de la Deuxième Guerre Mondiale", în linia celei mai bune tradiții, observată cu rigurozitate de către redactorii prețioasei publicații franceze.

Gh. Buzatu

www.dacoromanica.ro

Î N S E M N Ă R I

ISTORIA ROMÂNIEI

*** *Omagiu lui Valeriu Braniște*, îngrijit de Valeria Căliman și Mircea Băltescu, Comitetul județean pentru cultură și artă Brașov, Brașov, 1968, 136 p.

Personalitate remarcabilă, unanim recunoscută, profesor, cărturar, om politic, sociolog, gazetar și mai presus de toate patriot, dr. V. Braniște (1869—1928) și-a împlinit viața luînd parte împreună cu o întreagă generație la Unirea cea mare.

Se cuvenea deci acest „Omagiu", editat de Comitetul județean pentru cultură și artă Brașov, îngrijit cu emoție și căldură de Valeria Căliman și Mircea Băltescu, ca să fixeze definitiv în memoria noastră „o luminoasă personalitate a istoriei patriei" (I. Ghiran, „Cuvînt înainte").

În cadrul volumului, studii substanțiale, prefațate de portretul biografic și spiritual al sărbătoritului creionat de C. Andrei, fundamentate pe un bogat material arhivistic (în primul rînd fondul Braniște), coroborat cu alte date oferite de o documentare minuțioasă, ne fac cunoscute și precizează momente de seamă din viața lui, analizează opera ziaristului și memorialistului, surprind ideile democratice de care a fost animat.

Prof. univ. Miron Constantinescu și cercetătorul științific Al. Porțeanu îl evocă pe *Valeriu Braniște memorialist*, cu cea mai importantă operă inedită pe care a lăsat-o posterității: *Din zbuciumul vieții. Însemnări contemporane și autobiografice.* Cele peste 700 de pagini ale memoriilor scrise în închisoarea de la Seghedin, în perioada martie-iulie 1918, reflectînd „original și semnificativ" epoca de maximă intensitate a luptei românilor din Imperiul bicefal pentru eliberare națională, întregesc patrimoniul extrem de valoros al memorialisticii românești. Putem cunoaște astfel mai bine mediul familial al lui Braniște, anii copilăriei, studiile, debutul și activitatea pe terenul publicisticii, atmosfera Brașovului, care „trăia sufletește în România", epoca Memorandumului, trecerea la „noul activism", ecoul răscoalei din 1907, atitudinea înaintată pe care a luat-o față de revoluțiile burghezo-democrate din Rusia anilor 1905 și 1917, precum și față de Marea Revoluție Socialistă din Octombrie, misiunile politice pe care le-a îndeplinit, figuri de seamă ale P.N.R. etc. Prin valoarea istorică, fiind scrise și cu talent literar, subliniază cu temei autorii menționați, memoriile lui Braniște, cu tot subiectivismul celui care le-a întocmit, au o valoare inestimabilă.

Ion Colan evocă întîiul capitol biografic postuniversitar în studiul *Valeriu Braniște și Brașovul*, adică cei trei ani de profesorat (1891—1892, 1892—1893, 1896—1897).

Înzestrat cu alese aptitudini pedagogice, entuziastul absolvent al Facultății de filozofie din Budapesta, coleg cu V. Goldiș și V. Onițiu, a fost un educator și creator de caractere. Două momente ne reține atenția: „Cazul

www.dacoromanica.ro

prof. Ghiță-Pop-Branișce", respectiv „Cazul Branișteși societatea Solidaritatea".

Pornind de la preocupări de cunoaștere a graiului bănățean, publicînd documente de istorie și cultură locală, sprijinindu-l pe Victor Vlad Delamarina, întocmind biografiile unor fruntași politici, Branișteardeleanul, s-a identificat în cele din urmă cu aspirațiile provinciei în care și-a desfășurat „partea majoră a activității" și de care s-a atașat cu totul. I. D. Suciu, profund cunoscător al trecutului acestui colț de țară românească, și-a intitulat studiul din care am citat *Valeriu Branișteși Banatul.*

Dincolo de relatarea unor episoade biografice mai puțin cunoscute, istoricul probează ideile al căror agitator a fost polarizatorul forțelor intelectuale din Lugoj și Timișoara: dreptatea, solidaritatea și unitatea politică, respectul dintre națiuni. Deosebit de interesante, dar și semnificative pentru un anume moment istoric, ni se par legăturile fondatorului de presă politică cu mișcarea muncitorească, sprijinul acordat celor exploatați. Concluzia lucrării e firească: Branișteapregătit viața românească din Banat pentru momentul cel mare al unității statale.

N. Iorga, socotindu-l între oamenii de seamă ai țării, nota că Branișteși-a exercitat profesiunea de „gazetar, pe un timp cînd în țara lui, roabă, nu era un loc mai expus ca acesta". Îi revine lui M. Băltescu meritul de a dezvălui o parte din gîndul și scrisul lui *Valeriu Branișteziarist* pentru liberarea Ardealului.

Redactorul „Tribunei" (1893), întemeietorul ziarelor: „Dreptatea" (Timișoara, 1894), „Patria" (1897) și „Drapelul" (Lugoj, 1901), reamintind istoria, cultura și tradițiile neamului românesc, a fost unul din cei mai combativi publiciști, ancorat în realitatea deceniilor premergătoare unirii. Cu prețul temniței și al prigonirilor, a apărat prin sute de articole drepturile naționale și sociale ale poporului său asuprit, a cerut democratizarea vieții de stat, a militat pentru apropierea dintre popoare. De aceea, cu toate limitele gîndirii și orientării inconsecvente, Branișteeste considerat un mare ziarist.

Un loc important ocupă în volumul prezentat anexele. Tabelul cronologic, datele necunoscute referitoare la destinul arhivei și bibliotecii V. Branište, menționate de fiica acestuia, Valeria Căliman, bibliografia judicios întocmită, varietatea ilustrațiilor fac să crească prestigiul și utilitatea cărții. Am fi dorit însă o mai riguroasă selecție a materialului prezentat. Oricum, *Omagiu lui Valeriu Branište* desăvîrșește o inițiativă locală cu profundă rezonanță patriotică. Pe cînd rîndul lui Rațiu, Goldiș, Lucaciu, Mîndrescu?

Gr. Ploeșteanu

I. CHIOREANU, TR. DUȘA, GR. PLOEȘTEANU, *Cetatea Tg.-Mureșului*, Tîrgu-Mureș, 1968, 46 p.

Trecutul orașelor din țara noastră e cunoscut într-o măsură mai mică publicului. De aceea orice monografie privitoare la orașe e binevenită. Autorii amintiți mai sus urmăresc în lucrarea lor despre cetatea Tîrgu-Mureș nu numai dezvoltarea cetății propriu-zise, ci și a orașului.

Urme de viață s-au descoperit încă din epoca bronzului, iar în apropierea orașului era o importantă așezare romană. În feudalismul timpuriu Tîrgu-Mureș e amintit în „jurul anului 1300", pentru ca după această dată să apară mereu în documente. Se dezvoltă breslele îndeosebi la sfîrșitul veacului al XV-lea și în veacul al XVI-lea, dintre care cea mai importantă era breasla aurarilor.

Orașul arc intense legături cu Moldova și Țara Românească primind privilegii de la Petru Rareș și mai tîrziu de la Mihai Viteazul. Acesta din urmă și-a făcut chiar un paraclis lîngă biserica reformată, ale cărui picturi se mențineau încă pînă în 1809.

Trupele lui Basta au ars și pustiit orașul. După această devastare, fruntașii au luat hotărîrea să-și construiască o cetate așa cum aveau și brașovenii. Cetatea s-a construit pe ruinele vechii fortificații ce data din secolul al XV-lea. Pentru întărirea cetății, membrii diferitelor bresle au ridicat bastioane.

www.dacoromanica.ro

Un alt monument important e biserica reformată, care are o admirabilă orgă şi numeroase obiecte de cult lucrate în aur şi argint, de mare valoare artistică.

Oraşul se dezvoltă sub principii transilvani Gabriel Bethlen şi Gheorghe Rákóczi al II-lea, care îi acordă privilegii.

Interesante şi demne de relevat sînt însemnările lui Petri Nagy György privitoare la revoluţia lui Horia. În timpul revoluţiei burghezo-democrate din 1848—1849 de aici au pornit Avram Iancu şi Alexandru Papiu-Ilarian, care erau „cancelişti" la „tabla regească" din acest oraş, şi tot de aici poetul Petőfi Sándor pornea pe „ultimul drum".

În prezent lucrările de restaurare a vechii cetăţi continuă sub îndrumarea direcţiei monumentelor istorice.

I.D. Suciu

CAIUS TEODORESCU, *Date privind instituţia plăieşiei în Transilvania în secolele XVII—XVIII*, în „Culegere de studii şi cercetări", Muzeul regional Braşov, 1967, nr. 1, p. 151—167

Recentul studiu publicat de Caius Teodorescu privind instituţia plăieşiei în Transilvania în secolele XVII—XVIII vine să demonstreze în mod îmbucurător, alături de alte studii apărute în ultimii ani[1], interesul pe care cercetătorii de azi îl acordă vechilor instituţii administrative româneşti, insuficient cercetate pînă în prezent. Studierea acestor instituţii, pe baza unei serioase documentări, poate aduce contribuţii deosebit de preţioase şi interesante pentru cunoaşterea istoriei ţării noastre. Studiul asupra instituţiei plăieşiei în Transilvania este cu atît mai important, cu cît atestă existenţa, pînă către începutul secolului al XIX-lea, a unei instituţii vechi, comună în toate cele trei ţări româneşti.

Autorul observă, în mod întemeiat, că, deşi în Transilvania termenii de „plai" şi „plăieşi" apar în documentele scrise mai tîrziu, abia în secolul al XVII-lea, plăieşia este aici o instituţie, probabil, tot atît de veche ca şi în Ţara Românească, unde este menţionată încă din prima jumătate a secolului al XV-lea. În adevăr, în actele scrise care ni s-au păstrat, organele administrative inferioare ca şi dregătorii mărunţi sînt amintiţi întîmplător şi, în general, în ele se atestă existenţa acestora mult mai tîrziu decît data înfiinţării lor.

Reorganizarea plăieşilor în Transilvania, la începutul secolului al XVIII-lea de către austrieci, a făcut posibil să ne parvină materiale interesante privind această instituţie, materiale pe care autorul le-a folosit în mod judicios în acest studiu.

Autorul prezintă pe larg această reorganizare a plăieşiei, bazată pe un regim sever şi rigid de funcţionare, în Ţara Bîrsei, în zona Branului, districtul Făgăraşului şi Sibiului. Ar fi fost însă deosebit de interesant dacă autorul ar fi prezentat şi modalităţea de organizare a pazei plaiurilor Carpaţilor şi în districtele mai nordice, de la frontiera cu Moldova.

Folosind un material bogat, publicat şi nepublicat, ultimul provenit din arhivele din Braşov, Sf. Gheorghe, Sibiu şi Bucureşti, autorul a analizat atribuţiile multiple şi variate ale plăieşilor, printre care: oprirea trecerii fugarilor peste frontieră, prinderea făcătorilor de rele, a dezertorilor, confiscarea mărfurilor de contrabandă, paza sanitară a hotarelor, informarea autorităţilor asupra situaţiei de la

[1] În ultimii zece ani au apărut următoarele studii: C. A. Stoide. *Dregătorii satelor româneşti din Ţara Bîrsei*, în „Studii şi articole de istorie", II, 1957, p. 293—317; N. Stoicescu, *Despre organizarea pazei hotarelor în Ţara Românească în secolele XV—XVII*, în „Studii şi materiale de istorie medie", 1960, vol. IV, p. 191—123; *Rolul curtenilor şi slujitorilor din Ţara Românească şi Moldova ca instrumente de reprimare a luptei ţărăneşti*, în „Studii", 1962 (an. XV), nr. 3, p. 631—648; *Curtenii şi slujitorii. Contribuţii la istoria armatei române*, Edit. militară, 1968, 383 p.

www.dacoromanica.ro

graniță etc. Un paragraf special a fost rezervat criteriilor de angajare a plăieșilor, insistîndu-se mai ales asupra stării sociale și a situației lor juridice.

Din analiza făcută de autor asupra privilegiilor și contribuțiilor plăieșilor se poate constata că avantajele de care se bucurau, în comparație cu obligațiile fiscale și cele către dregătorii superiori, erau tot atît de puține și de neînsemnate ca și cele ale plăieșilor din Țara Românească și Moldova în aceeași perioadă.

În încheiere, autorul subliniază că austriecii nu au reușit să cîștige simpatiile și sprijinul plăieșilor, aceștia participînd, în cea mai mare parte, alături de mișcarea curută dintre anii 1703—1711.

Neîncrederea autorităților centrale în fidelitatea plăieșilor a dus la eliminarea lor treptată din funcția de păzitori ai hotarelor, mai ales după înființarea regimentelor grănicerești.

Informațiile interesante oferite de acest studiu ne sugerează însă și o serie de observații cu caracter general :

1. Paza hotarelor de munte cu plăieși nu era rezervată numai pentru Transilvania și Țara Românească, cum afirmă autorul; ea se efectua la fel și în Moldova. Plăieșii au existat în Moldova aproape în tot lungul Carpaților, din Vrancea pînă în munții Neamțului, în aceeași perioadă și avînd aceleași atribuții ca și cei din Țara Românească și Transilvania (vezi, de exemplu, condica liuzilor din *Uricarul*, vol. VII, p. 241—377, și E. Negruți-Munteanu, *Despre unele trăsături specifice ale administrației Vrancei în primele decenii ale secolului al XIX-lea*, în *Omagiu lui P. Constantinescu-Iași cu prilejul împlinirii a 70 de ani*, București, 1965, p. 375—383). Este semnificativ faptul că paza plaiurilor pe ambele versante ale Carpaților era îndeplinită de organe de strajă cu aceeași denumire în toate cele trei țări române. Dacă linia de frontieră a Moldovei și Țării Românești în epoca feudală era apărată de organe cu nume diferite, cea din Carpați era străjuită de plăieși, atît în Țara Românească și Moldova, cît și în Transilvania. De aceea credem că ar fi fost interesant și util dacă autorul ar fi urmărit organizarea pazei plaiurilor carpatine și la granița de răsărit spre Moldova.

2. Din acest punct de vedere, credem că merita să fie subliniat că plăieșii aveau aceleași atribuții în toate cele trei țări, aceeași organizare în cete, conduse de vătafi în Transilvania și Țara Românească, căpitani în Moldova, aceleași criterii de recrutare dintre țăranii români din satele de la graniță, aceleași beneficii (scutiri de corvezi) și obligații (de exemplu : plata plocoanelor, blana de vulpe etc.).

3. Nu era lipsit de interes dacă autorul evidenția faptul că aproape toți vătafii de plai citați sînt români, cu atît mai mult plăieșii subordonați lor, recrutați din satele românești.

4. Reorganizarea instituției plăieșiei în Transilvania de către austrieci, la începutul secolului al XVIII-lea, este foarte interesantă; ea demonstrează existența unei tradiții îndelungate în ceea ce privește paza plaiurilor de munte și recunoașterea implicit a autorității organelor românești în ceea ce privește această funcție.

De asemenea, s-ar putea ca reorganizarea acestei instituții de către austrieci în jurul anului 1709 să se fi datorat tocmai simpatiei fățișe manifestată de plăieși față de mișcarea curuților.

5. Neîncrederea crescîndă a autorităților centrale față de fidelitatea plăieșilor și numeroasele cazuri de neîndeplinire a obligațiilor ce le reveneau erau și rezultatul faptului că acești plăieși din Transilvania erau țărani români, de același neam și condiție socială ca și oponenții lor de pe celălalt versant muntenesc și moldovenesc al Carpaților.

Aceste cîteva observații sugerate de studiul recenzat nu au ca scop să reducă din valoarea contribuției aduse de autor, ci, dimpotrivă, să evidențieze în mai mare măsură importanța problemei tratate.

Ecaterina Negruți-Munteanu

www.dacoromanica.ro

ISTORIA UNIVERSALĂ

W. HECHT, *Die byzantinische Aussenpolitik zur Zeit der letzen Komnenen Kaiser (1180—1185)*, ed. Ph. Schmidt, Neustadt Aisch, 1967, 97 p., 2 hărți și 2 planșe

Studierea ultimelor două decenii ale secolului al XII-lea din istoria Bizanțului prezintă interes pentru înțelegerea condițiilor în care cea mai mare parte din imperiu a putut fi cucerită cu atîta ușurință de cruciații celei de-a IV-a cruciade. O cercetare mai veche a istoriei interne a acestei perioade aparține italianului Fr. Cognasso. În anul 1944, J. Danstrup s-a ocupat de Andronic I, studiul a apărut însă într-o publicație din Lund (Suedia), greu accesibilă. În ultimii ani, cîțiva istorici din țările socialiste au reluat cercetarea istoriei lui Andronic. Aceștia sînt : polonezul O. Jurewicz, sovieticul M. Ia. Siuzumov și bulgarul P. Tivčev. Principala problemă pusă de aceștia este dacă Andronic I poate fi considerat un reformator prin măsurile luate sau acestea au fost simple manevre demagogice pentru ca să atragă masele în lupta împotriva marii aristocrații.

Despre politica externă a Bizanțului în această perioadă s-a scris destul de puțin, deși există izvoare valoroase, ca Nicetas Choniates și Eustathios din Thessalonic. De aceea, disertația inaugurală pentru doctorat prezentată de W. Hecht, temeinic documentată, remediază în mare parte această lacună.

Autorul nu neglijează însă nici istoria internă, desele implicații în acest sector sînt firești. Totuși cred că acordă o prea mare importanță luptelor pentru putere între diferitele partide aristocratice. Astfel se ocupă de mișcarea organizată de fiica lui Manuil împotriva protosebastului Alexis. Aceasta a avut sprijinul populației și al patriarhului, ceea ce îl face pe autor să creadă în existența unui partid „național". Cu ajutorul numeroșilor latini din capitală, Alexis își înfrînge adversara.

Autorul se ocupă și de condițiile în care Andronic a reușit să ocupe tronul Bizanțului și acordă o mare însemnătate legăturilor sale cu turcii și prezenței a numeroase contingente turcești în armata sa.

O altă acțiune politică care i-a ușurat ocuparea capitalei este progromul antilatin din Constantinopol, căruia după unele izvoare i-au căzut victimă circa 30 000—50 000 de latini.

Accentul în lucrare cade însă pe politica externă a Bizanțului în vremea împăratului minor Alexis al II-lea și a succesorului său Andronic I.

În partea introductivă, autorul manifestă o mare admirație pentru politica lui Manuil, o politică de prestigiu, de afirmare a caracterului de universalitate a imperiului, în dezacord însă cu situația reală și din această cauză menținută cu prețul unor grele sacrificii și cu neglijarea frontierelor răsăritene, unde turcii seldgiucizi devin tot mai amenințători.

Politica externă în vremea regenței este destul de greu de caracterizat. În cele douăzeci de luni de guvernare s-au schițat unele tendințe — elementul esențial este însă strînsa colaborare cu latinii — care au determinat o politică nepopulară, care a contribuit la eșecul protosebastului.

Bizanțul pierde pozițiile de la Marea Adriatică, apărate destul de slab. În Asia Mică, Kilidsch Arslan, violînd tratatul încheiat cu Manuil, înaintează înspre Sozopolis și Kotyain. Turcii ajung pînă în Pamphylia.

Principii latini, atît de docili în vremea lui Manuil, manifestă acum o totală indiferență pentru interesele bizantine.

La periferia imperiului forțe centrifuge fac ca teritorii grupate în jurul cîte unui oraș, guvernat de elemente ale aristocrației locale, să-și manifeste tot mai mult independența față de puterea centrală.

Sebastocratorul a reușit o apropiere de Egiptul lui Saladin și a lichidat îndelungata rivalitate dintre Bizanț și Frederic Barbarossa —misiunea ducelui Leopold de Austria din anul 1182 s-a dovedit rodnică.

În partea a doua a lucrării, autorul se ocupă de politica externă a lui Andronic I. După părerea autorului nu se poate vorbi de o linie unitară, de anumite concepții constante. Andronic a avut în vedere situația din momen-

www.dacoromanica.ro

tul respectiv şi în funcţie de aceasta a luat hotărîrile corespunzătoare. În primul rînd l-a preocupat situaţia internă grav compromisă din cauza slăbiciunii puterii centrale. Din această cauză, autorul crede că Andronic nu poate fi considerat un consecvent duşman al latinilor. Consideraţii de ordin economic şi politic l-au făcut pe Andronic să restabilească legăturile cu Veneţia şi să acorde un privilegiu care confirmînd pe cele anterioare permitea veneţienilor şi să achiziţioneze bunuri imobiliare în Bizanţ. După „Istoria dogilor", Andronic I s-a obligat să continuie plata indemnizaţiilor recunoscute de Manuil şi în anul 1185 Andronic admite să plătească despăgubiri pentru pagubele cauzate veneţienilor la Constantinopol în anul 1171.

Andronic a reluat legăturile şi cu papalitatea, s-au schimbat două ambasade în vremea sa şi o biserică catolică a luat fiinţă în Constantinopol. De asemenea a căutat să menţină bune legături cu Barbarossa.

Autorul se ocupă şi de situaţia din Peninsula Balcanică. Manuil reuşise să împiedice întărirea statului sîrb şi expansiunea ungurilor spre Marea Adriatică. Campaniile lui Bela al III-lea şi Ştefan Nemania, care duc la pierderea Diocleii şi Dalmaţiei ca şi la pierderea Ciprului, formează alte două capitole. De-abia în anul 1185 crede autorul că a intervenit o ameliorare a raporturilor bizantino-ungare.

În răsărit, elementele marii aristocraţii care se răscoală împotriva împăratului sînt susţinute de seldgiucizi, corpul auxiliar turc folosit de Andronic este retras, ceea ce duce în mod evident la o înăsprire a relaţiilor turco-bizantine.

Primejdia unei noi cruciade, care ameninţa deopotrivă Bizanţul şi Egiptul, apropierea lui Barbarossa de seldgiucizi, adversarii ambelor ţări, duce la o înţelegere tot mai mare între Saladin şi Andronic.

Ultimul capitol se ocupă de invazia normanzilor şi de evenimentele tragice care duc la înlăturarea lui Andronic.

E. Frances

J. B. DUROSELLE, *L'Europe de 1815 á nos jours*, Paris, P.U.F., „Nouvelle Clio", 1967, 397 p.

Printre istoricii francezi actuali, specialişti în epoca modernă şi contemporană, J. B. Duroselle, reputatul profesor de la Sorbona, este, fără îndoială, o figură marcantă. Prin studiile sale de o bogată informaţie, prin vederile sale personale, noi şi interesante, Duroselle s-a impus atenţiei specialiştilor şi marelui public. Numeroaselor sale lucrări li se adaugă cea de faţă, ca o concluzie, ca o sinteză a concepţiilor sale privind multitudinea problemelor istoriei moderne şi contemporane. Fără a intra în amănunte, această lucrare îşi propune să scoată în evidenţă ceea ce e esenţial istoriei europene de la 1815 pînă azi. „Istoricul nu e un colecţionar de fapte — spune autorul —, rolul său este... să aleagă : ori a alege este înainte de toate a discerne ceea ce e important". Criteriul de alegere a faptelor esenţiale este „amploarea consecinţelor". Măsurarea acestei amplori însă e foarte relativă şi în funcţie de concepţia autorului asupra istoriei. Neîmpărtăşind concepţia potrivit căreia societatea e guvernată de legi obiective, autorul analizează numai conjuncturа faptelor.

Valoros pentru lucrare e faptul că autorul nu se opreşte numai asupra aspectelor politice ale istoriei, ci şi asupra celor economice, sociale, militare şi religioase. „Istoria e una şi ea e totală". Evoluţia istorică nu poate fi explicată printr-un singur tip de cauze, afirmă pe bună dreptate autorul, ci printr-o pluralitate de factori a căror îmbinare, singură, e în măsură să dea la iveală veridicul.

Istoricul francez insistă şi asupra legăturii care există între progresul tehnic şi viaţa economică şi socială, între progresul tehnic şi curentele de idei ale epocii. „Trecutul a cunoscut fără încetare progresul tehnic. Dar el a fost atît de lent, încît nepoţii trăiau aproape ca bunicii lor. Azi... fiii nu mai trăiesc ca părinţii lor" relevă lucrarea. Revoluţia industrială a creat structuri sociale noi, a influenţat puternic viaţa politică, diplomaţia, a schimbat şi a adîncit conţinutul noţiunilor istorice.

www.dacoromanica.ro

Prima parte a cărții lui J.B. Duroselle cuprinde o bibliografie extrem de bogată și de variată a istoriei europene din veacurile al XIX-lea și al XX-lea. Această bibliografie indică operele esențiale în diferite probleme și permite cercetătorului să ducă mai departe cunoașterea istorică.

A doua parte a lucrării e un expozeu istoric, care pune în evidență marile probleme ale perioadei de la 1815 pînă azi, așa cum le vede autorul.

Napoleon a lăsat în urmă-i o Europă în care se ciocneau tendințele revoluționare cu cele reacționare. Autorul remarcă pe bună dreptate că forțele și ideile revoluționare au fost acelea care au dat tonul epocii. Revoluțiile europene, culminînd cu cele din 1848 (se amintește aici și revoluția românilor, dar numai a celor din Transilvania, omițîndu-se a celor din Principate), au lovit puternic regimul feudal, zdrobind aproape pretutindeni rămășițele regimului seniorial.

Oprindu-se asupra dezvoltării economice de după 1848, „era marii politici economice", Duroselle nu observă că acest avînt economic, prin implicațiile sale sociale și spirituale, a făcut și mai necesară unificarea statelor europene, analizată în capitolul următor, „Naționalitate contra legitimitate".

În cadrul acestui capitol, autorul amintește doar de Unirea Principatelor române. Mai mult, el socotește unirea ca fiind exclusiv opera congresului de pace de la Paris și nu sesizează nici importanța pe plan european a unirii românilor, unire care a dovedit că evoluția conștiinței naționale era evidentă nu numai la popoarele mari ale Europei, ci și la cele mici, nu numai în apusul continentului, ci și în răsăritul lui.

O mare parte a lucrării este consacrată diplomației lui Bismarck, considerat ca principalul om politic al secolului al XIX-lea, în care atribuie o interpretare aparte diplomației cancelarului german. Dacă pînă în 1871, pentru a unifica Germania pe cale monarhică, Bismarck a dus o politică războinică, avînd drept instrument o puternică forță militară, după 1871 Bismarck ar fi practicat o politică de stabilitate și echilibru în Europa : „Aceasta — scrie Duroselle — este măreția sa principală. Căci e rar ca un om politic victorios să știe să scape de beția succesului și să nu-și întindă ambițiile pe măsura victoriilor". Statul german abia constituit avea într-adevăr nevoie de consolidare. Dar legea dezvoltării inegale și în salturi a împins treptat Germania tot mai mult spre o politică expansionistă. Stabilitatea europeană de după 1871 se baza în primul rînd pe forță. Era o stabilitate în sînul căreia contradicțiile dintre marile puteri erau din ce în ce mai profunde și au dus, în cele din urmă, la război.

Pentru autor, complexitatea cauzelor primei conflagrații mondiale e mult simplificată. După el, cauza principală a războiului, aproape unica, o constituie conflictul de interese al marilor puteri în Peninsula Balcanică. Problema coloniilor, a împărțirii pieților de desfacere între marile puteri nu au fost, după autor o cauză a războiului, deoarece, prin înțelegeri bilaterale, această problemă ar fi fost rezolvată.

Analizînd pe scurt și clar desfășurarea războiului, Duroselle amintește într-o frază participarea României la acest război, fără a face vreun comentariu.

Pacea de la Versailles a fost „une paix manquée" datorită contradicțiilor dintre învingători, a revoluției ruse, comparată de autor prin consecințele ei cu revoluția franceză, a refuzului senatului american de a o semna „handicap inițial pentru Societatea Națiunilor și pentru pacea viitoare".

Pentru perioada dintre cele două războaie mondiale, într-un capitol intitulat „Démocraties et totalitarismes", analizînd cele două feluri de democrație — cea liberală burgheză și cea socialistă, avînd ca esență dictatura proletariatului —, Duroselle ajunge la concluzia că între conținutul celor două noțiuni e o totală contradicție". Dar această contradicție e, după el, în favoarea celei burgheze. Duroselle nu înțelege esența democrației proletare, a libertății ca necesitate înțeleasă.

Trăsătura esențială a perioadei de după primul război mondial este, după autor, apariția fascismului, concretizat ca fiind „o tendință, mai mult decît o doctrină, în favoarea unui stat puternic, dictatorial, eficace ; în favoarea

www.dacoromanica.ro

unui naționalism extrem, reabilitînd națiunile de violență și război".

Duroselle consideră fascismul ca un al treilea regim distinct de regimul democrației burgheze și de cel socialist. Numai că, chiar dacă fascismul are trăsături aparte, el e un produs al societății capitaliste și păstrează conținutul de clasă specific acestei orînduiri.

În continuare, lucrarea scoate în evidență unele trăsături esențiale ale istoriei și de după cel de-al doilea război mondial. Procesul de colonizare e definit înainte de toate ca un fenomen de „psihologie colectivă", dar procesul, ca atare, e analizat pe larg.

A treia parte a lucrării, „Probleme, dezbateri, direcții de cercetare", abordează aspecte foarte interesante ale vieții economice și social-politice contemporane, a căror interpretare istorică e contradictorie. Opinia publică, naționalismul și caracterul național, personalitatea omului de stat, revoluțiile, pacea și războiul etc. sînt probleme asupra cărora autorul se oprește și le dă o interpretare adesea originală, rareori apropiată de interpretarea marxistă.

Concepută ca un ghid de voiaj de-a lungul istoriei contemporane, dar un ghid scris de un istoric documentat, cartea lui J.B. Duroselle e o trecere în revistă a principalelor direcții de cercetare, a principalelor opinii și interpretări ale istoriei universale, moderne și contemporane.

Ion Bulei

* * * *Atlas historyczny Poloski* (Atlasul istoric al Poloniei), Państwowe Przedsiębiorstwo Wydawnictw Kartograficznych, Varșovia, 1967, format 31×19, 54 pagini hărți și 51 pagini text

Istoriografia poloneză înregistrează o importantă realizare, care constituie în același timp o noutate, o primă încercare de acest fel în cîmpul cercetării istorice. Este vorba de *Atlasul istoric al Poloniei*, tipărit la Wrocław în atelierul de producție al Întreprinderii de stat de publicații cartografice din Varșovia. Acest atlas a fost elaborat, sub redacția lui Wl. Czapliński și T. Łagodórski, de un colectiv de 13 specialiști, între care Irena Gieysztorowa, B. Kaczmarski și H. Rutkowski. La alcătuirea lui, autorii au fructificat și observațiile unui număr de 11 recenzenți, în frunte cu istoricii T. Manteuffel, St. Herbst și A. Wyczański.

Atlasul este destinat tuturor celor ce se interesează de istoria Poloniei. Principalul lui scop este acela de a ilustra istoria politică a statului polon și dezvoltarea lui teritorială. Pentru a demonstra cît mai bine această dezvoltare, în atlas au fost incluse numeroase hărți pentru diferitele perioade din istoria Poloniei. Tinzîndu-se ca atlasul să constituie un auxiliar pe cît posibil complet pentru cunoașterea acestei istorii, la elaborarea lui a fost luată în considerare, pe lîngă istoria politică, și istoria economică, culturală și chiar cea socială a Poloniei.

Hărțile, reprezentînd modificările de frontieră în diferite perioade istorice, permit cititorului să cunoască evoluția granițelor Poloniei. Ele ilustrează faptul că numai după cel de-al doilea război mondial Polonia s-a întors la frontierele istorice, cele mai favorabile pentru ea, ale statului Piaștilor întemeietori.

În raport cu hărțile istorice de perete tipărite pînă acum, în hărțile atlasului culorile au fost schimbate, păstrîndu-se pe parcursul întregului atlas culoarea o dată acceptată pentru statul respectiv. Semnele și culorile folosite sînt lămurite în legenda ce însoțește fiecare hartă, omițîndu-se totuși elementele ce se repetă în hărțile vecine. În felul acesta s-a evitat mărirea legendelor și așa destul de bogate.

La redarea numelor de locuri s-a admis principiul folosit pînă acum al numelor tradiționale polonizate și al expresiilor existente în perioada dată.

Atlasul istoric al Poloniei cuprinde 122 de hărți tipărite în culori pe 54 de pagini. Hărțile sînt precedate de o listă a lor, cu numele autorului fiecărei hărți și cu pagina pe care este imprimată. Prima hartă ilustrează teritoriile poloneze din epoca mai veche de

www.dacoromanica.ro

piatră, iar ultima schimbările teritoriale ale statului polon după cel de-al doilea război mondial. Afară de hărțile ce reprezintă modificările teritoriale ale Poloniei în diferite epoci istorice, atlasul cuprinde o serie întreagă de reprezentări cartografice ilustrînd cetăți, orașe și sate, planul și aria diferitelor lupte și expediții militare, sisteme de fortificații și apărare, desfășurări de insurecții, emigrații și participări de trupe polone la războaiele europene, colonizări, deplasări și repatrieri de populație, aspecte din viața economică (agricultură, industrie, comerț, transporturi), centre industriale și muncitorești, lupta de clasă, analfabetism etc. Toate acestea conferă atlasului o valoare de necontestat.

Pentru a înlesni folosirea atlasului, autorii au introdus o noutate, și anume au inclus la sfîrșitul lui lămuriri pentru fiecare hartă. Textul acestor note explicative cuprinde 33 de pagini și aparține celor doi redactori ai atlasului. Lămuririle n-au însă sarcina de a înlocui manualul de istorie, ci aceea de a explica și completa conținutul hărților. Ele sînt mai ample în cazul hărților a căror citire prezintă dificultăți mai mari și mai reduse pentru hărțile care se pot descifra mai ușor. La unele hărți explicațiile se reduc la informații mai importante, iar la altele lipsesc cu desăvîrșire.

La sfîrșit s-a adăugat un indice alfabetic al localităților care apar în hărțile atlasului. Acest indice, care pe lîngă numele localității cuprinde numărul arab al paginii și numărul roman al hărții, înlesnește utilizarea atlasului. În același timp, el aduce un real serviciu cititorilor străini, familiarizîndu-i cu forma corectă a topicelor poloneze redate la nominativ.

Dar nu numai prin aceasta *Atlasul istoric al Poloniei* este util cercetării istorice românești. Importanța lui pentru studiul istoriei noastre și pentru cel al istoriei sud-estului european constă în faptul că el ilustrează, o dată cu modificările de frontieră polone, și evoluția fruntariilor statelor vecine. În acest context se înscrie ilustrarea în atlas a apariției în secolul al XIV-lea a statului moldovean la hotarul de sud al Poloniei lui Cazimir cel Mare (p.12—13). Pentru secolul al XV-lea, harta Moldovei este imprimată într-o culoare apropiată celei a hărții Poloniei, aceasta pentru a marca legăturile ei slabe de vasalitate față de regatul polon (p. 16—17).

Pentru sfîrșitul secolului al XV-lea, harta Moldovei nu mai apare în atlas colorată, ceea ce înseamnă că țara se eliberase sub Ștefan cel Mare de suzeranitatea polonă (p.18). Restabilirea temporară a acestei suzeranități în cursul secolului al XVI-lea, concomitent sau în dauna instaurării dominației otomane, nu este ilustrată în hărțile atlasului.

Prin noutatea și valoarea sa științifică, prin forma sa grafică ireproșabilă, *Atlasul istoric al Poloniei* se recomandă ca un prețios auxiliar pentru cercetarea istoriei locale și a celei europene.

Ilie Corfus

C. WARREN HOLLISTER, The Making of England 55 B.C. 1399, Boston, D.C. Heath and Company, 1966, 241 p.

Cartea lui C. Warren Hollister este primul volum dintr-o serie de patru care reprezintă o nouă sinteză a istoriei Angliei. Motivînd periodizarea lucrării sale, autorul arată că tratarea sa s-a oprit în anul 1399, anul depunerii lui Richard al II-lea ultimul rege plantagenet, deoarece anul în chestiune marchează sfîrșitul acelei perioade din istoria Angliei dominată de conceptul succesiunii ereditare la tron. Secolul următor, al XV-lea, se va caracteriza, în cea mai mare parte, prin frecvente lupte pentru domnie între marile familii ale nobilimii engleze, lupte care vor înceta abia în anul 1485 o dată cu ascensiunea dinastiei Tudorilor. După cum vedem, avem de-a face cu un criteriu de periodizare exclusiv politic, deși în ultimul capitol autorul are cîteva scurte paragrafe consacrate dezvoltării social-economice și ideologice din a doua jumătate a veacului al XIV-lea.

Materialul pe care își întemeiază comentariile și observațiile C. Warren Hollister,

www.dacoromanica.ro

căci trebuie spus că lucrarea este în bună măsură o expunere a opiniilor proprii ale autorului, se împarte în 8 capitole: perioada romană şi venirea anglo-saxonilor; trecerea la creştinism şi încercările de unificare ale micilor regate anglo-saxone; perioada dominaţiei daneze şi cucerirea normandă; consolidarea cuceririi normande; domnia lui Henric al II-lea Plantagenetul şi a fiilor săi; instituţia monarhică şi conflictul cu parlamentul; schimbările din prima jumătate a secolului al XIV-lea şi prima parte a războiului de o sută de ani; marile conflicte sociale, politice şi religioase din a doua jumătate a secolului al XIV-lea şi sfîrşitul Angliei medievale.

Din punctele de vedere expuse de autor, în capitolele indicate mai sus, am reţinut cîteva pe care vom încerca să le prezentăm mai jos.

Abordînd problema feudalizării Angliei, autorul se întreabă dacă cucerirea normandă şi măsurile lui Wilhelm Cuceritorul au introdus „o revoluţie feudală" în Anglia şi dacă reţeaua instituţiilor feudale a fost stabilită de nobilimea normandă. El aminteşte că în această privinţă sînt două opinii: prima este a istoricilor din secolul al XIX-lea, după care feudalismul s-a dezvoltat în veacurile XI şi XII, iar cucerirea normandă n-a făcut decît să grăbească procesul; a doua opinie aparţine istoricilor din secolul nostru, care susţin că feudalizarea Angliei a fost o operă aproape exclusiv normandă, fiind introdusă brusc de învingătorii din bătălia de la Hastings. C. Warren Hollister este de părere că procesul feudalizării Angliei nu poate fi înţeles decît numai dacă se face o cercetare aprofundată, bazată şi pe metoda comparativă, a naturii feudalismului. De altfel, într-un paragraf anterior în care se ocupă de dezvoltarea rurală şi urbană din perioada dominaţiei daneze, autorul indică o serie de caracteristici feudale ale perioadei în organizarea rurală, în dependenţele personale etc. În orice caz, referitor la structura politică a Angliei medievale, Warren Hollister arată că principala trăsătură a acesteia, spre deosebire de situaţia de pe continent, era o puternică centralizare statală preluată de la regatele anglo-saxone.

O atitudine oarecum diferită de cea tradiţională este adoptată de autor în legătură cu figura şi personalitatea atît de contestată a lui Ioan fără Ţară. Acesta, spre deosebire de fratele său de un temperament impulsiv şi aventuros, specific cavalerismului medieval, s-a dovedit un bun administrator, preocupat de organizarea structurilor interne ale statului în materie de fiscalitate, justiţie etc.

Magna Charta oferă lui Warren Hollister un nou prilej de comentarii. El respinge atît teoria că documentul din 1215 a fost „izvorul libertăţilor engleze" şi „bastionul monarhiei constituţionale", cît şi teoria că Magna Charta a fost un act reacţionar ce afirma particularismul specific feudal în detrimentul centralizării preconizate de Angevini. După Warren Hollister, înţelegerea încheiată la Runnymede între rege şi baroni a fost un act atît „feudal" cît şi „constituţional", privind şi „înainte" şi „înapoi". Magna Charta a marcat un pas deosebit de important în trecerea de la vechea noţiune germanică a obiceiului consacrat ca lege şi de la ideea feudală a unor „drepturi contractuale" stabilite în mod „mutual", la conceptul modern al „monarhiei limitate" şi al guvernării sub imperiul legii. Sînt observaţii interesante care pot suscita noi analize şi interpretări ale actului atît de controversat, elaborat în 1215.

Civilizaţia engleză în secolul al XIII-lea este un alt paragraf care ne-a reţinut atenţia. Autorul face remarca judicioasă că dezvoltarea economică din secolul al XIII-lea a determinat şi o remarcabilă activitate pe tărîm artistic şi cultural (mari monumente arhitectonice, creaţii literare, înfiinţarea Universităţilor de la Oxford şi Cambridge). Este subliniat rolul lui Robert Grosseteste şi al lui Roger Bacon; al acestuia din urmă mai ales în ce priveşte concepţiile sale asupra valorii experimentului ca principal instrument al cunoaşterii şi al cercetării ştiinţifice.

Marea criză politică din anii 1258—1265 este de asemenea analizată destul de amplu. Autorul subliniază caracterul de compromis al convenţiei încheiate între baronii răsculaţi, sub conducerea lui Simon de Montfort, şi prinţul moştenitor Eduard, reprezentînd monarhia. Prin această convenţie se eliminau

www.dacoromanica.ro

severele îngrădiri impuse regalității de „Proviziunile de la Oxford" (1258); se acceptau însă unele reforme menite să satisfacă interesele „comunității" nobiliare.

Evoluția instituției parlamentare în secolul al XIV-lea are, la rîndul ei, afectat un paragraf special. Părerea autorului este că războiul de o sută de ani a întărit parlamentul. Regele Eduard al III-lea, în expedițiile sale costisitoare pe teritoriul Franței, depindea aproape exclusiv de subsidiile acordate de parlament. Nobilimea care domina această instituție, fiind interesată material în campaniile militare ale regelui, îi acorda acestuia, cu multă largheță, banii ceruți. În acest fel, atributul dobîndit de Camera Comunelor de a acorda subvenții monarhiei a întărit în mod considerabil poziția instituției parlamentare. Ea a dobîndit la finele secolului al XIV-lea două privilegii capitale — aprobarea impozitelor și controlul legislației — care mai tîrziu vor fi izvorul unor mari conflicte.

Ultimul capitol se ocupă, așa cum arătam la începutul expunerii noastre, cu criza din a doua jumătate a secolului al XIV-lea (ciuma neagră și urmările ei pe plan demografic, conflictele sociale și politice, agitația religioasă, răscoala țărănească a lui Wat Tyler). Aceste împrejurări și evenimente majore, care au schimbat în cîteva decenii fața Angliei, sînt expuse foarte sumar — abia 12 pagini. Considerăm că ele ar fi meritat o tratare ceva mai amplă, de care s-au bucurat, într-un același spațiu grafic, unele din paragrafele prezentate mai sus.

S. Columbeanu

www.dacoromanica.ro

www.dacoromanica.ro

NOTE BIBLIOGRAFICE*

INSTRUMENTE DE LUCRU

BERINDEI, DAN, *Tableau chronologique de l'histoire du peuple roumain*, în „Archives diplomatiques et consulaires", XXXIII (1968), 4, p. 342 — 345

Cronologie cuprinzînd principalele date de istorie românească din epoca străveche pînă în zilele noastre.

★

BERINDEI, DAN, *Neuere rumänische Geschichtsschreibung. Probleme und Entwicklung seit dem 19. Jahrhundert*, II, în „Osterreichische Osthefte", X (1968), 6, p. 340 — 352

Studiu bibliografic privind istoriografia română între 1848 și 1878.

★

KRISCHAN, ALEXANDER, *Beiträge zur Banater Bibliographie. Aufsatzreihe „Neuer Weg" 1949 — 1964*, în „Südostdeutsches Archiv", VIII (1965), p. 178 — 190

★

SALIS, JEAN, RUDOLF, *Weltchronik 1939 — 1945*, Zürich, Orell Füssli, 1966, 556 p.

Cronologie a ultimului război mondial, care înregistrează și evenimentele din țara noastră.

★

HILLGRUBER, ANDREAS și HUMMELCHEN, GERHARD, *Chronik des Zweiten Weltkrieges. Militärische und politische Ereignisse auf allen Kriegsschauplätzen. Tag für Tag aufgezeichnet*, Frankfurt a.M., Bernard & Graefe Verlag für Wehrwesen, 1966, 196 p.

---

* Notele bibliografice au fost întocmite de: A. Armbruster, Olga Cicanci, Fl. Constantiniu, L. Demény, Alvina Lazea, E. Lazea, Ș. Papacostea.

www.dacoromanica.ro

ISTORIE MEDIEVALĂ

REYDELLET, MARC, *La diffusion des Origines d'Isidore de Seville au haut Moyen Âge*, în „Mélanges d'archéologie et d'histoire", LXXVIII, 1966, p. 383 — 437

Etimologiile episcopului spaniol Isidor (mort în 636) au stat la baza majorității cunoștințelor despre fosta provincie romană Dacia în evul mediu timpuriu.

★

PREIDEL, HELMUT, *Slawische Altertumskunde des östlichen Mitteleuropas im 9. und 10. Jahrhundert*, Teil III, Gräfeling, Admund Gans, 1966, 196 p.

Manual de arheologie slavă, util și pentru specialiștii români.

★

CSÓKA LUDWIG, OSB, *Hartwik von Hersfeld. Ein Benediktiner-Diplomat im XI. Jh.*, în „Studien und Mitteilungen zur Geschichte des Benediktinerordens", LXXVII, 1967, p. 93 — 101

Autorul îl identifică pe Hartwik, episcop de Hersfeld (după 1072) și arhiepiscop de Magdeburg (1085 — 1088), în persoana lui Hartvicius Arduinus, episcop de Raab, diplomat în slujba regelui Ladislau Cumanul și cunoscut autor al celei de-a treia biografii a Sf. Ștefan, cuprinzînd elemente importante referitoare la primele formațiuni statale românești din Transilvania.

★

CARACI, GIUSEPPE, *La „Vinland Map"*, în „Studi medievali", Serie terza, VII, 1966, p. 509 — 615 + 18 hărți

Amplă analiză a cartografiei istorice europene medievale, cu referiri și la spațiul carpato-dunărean.

★

SKELTON, R.A., MARSTON THOMAS, E., PAINTER, GEORGE, D., *The Vinland Map and the Tartar Relation*, New Haven, London, 1965

Lucrare dedicată cartografiei medievale apusene; cercetătorii vor găsi referiri și la teritoriul țărilor române.

★

EPPSTEIN, SIEGFRIED, *Gründungsmythos deutscher Zisterzienserklöster westlich und östlich der Elbe im hohen Mittelalter und der Bericht des Leubuser Mönches im 14. Jh.*, în „Jahrbuch für Wirtschaftsgeschichte, Teil III, Berlin, Akademie-Verlag, 1967, p. 303 — 335. Indicații utile pentru cercetătorii mănăstirii cisterciene de la Cîrța.

★

CÂNDEA, VIRGIL, *Culture universelle et culture roumaine*, în „Archives diplomatiques et consulaires", XXXIII (1968), 4, p. 350 — 353

Privire de ansamblu asupra contribuției românești la cultura universală.

www.dacoromanica.ro

CZAGÁNY, ISTVÁN, *Müemlékhelyreállitási kérdések a Budavári Palota újjá épitésénél* (Probleme de restaurare a monumentelor de artă cu ocazia reconstruirii cetăţii Buda), în „Művészettörténeti Értesitő, XVI (1967), nr. 3, p. 177 — 221

Amplă şi interesantă dare de seamă, însoţită de multe ilustraţii despre metodele de restaurare a monumentelor de artă în opera de reconstruire a vechii cetăţi a Budei.

★

SPREMIČ, M., *Turci i Balkansko poluostrvo u XIV i XV veku* (Turcii şi Peninsula Balcanică în veacurile XIV — XV), în „Jugoslovenski istoriiski časopis", 1 — 2 (1967), p. 37 — 49

Privire de ansamblu asupra împrejurărilor care au condiţionat expansiunea rapidă a otomanilor în Peninsula Balcanică.

★

RATKOŠ, P., *Predpoklady vzniku Thurzovsko — Fuggerovskej spolocnosti r. 1495* (Premisele construirii societăţii Thurzó—Fugger în anul 1495), în „Ćeskoslovenski Časopis Historični", XIV, 1966, p. 758 — 765

Interesante consideraţii privind asocierea dintre bancherul Fugger şi proprietarul de mine Thurzó, care a exploatat şi o parte din minele transilvane la începutul veacului al XVI-lea.

★

KABRDA, JOSEF, *Contribution à l'étude de la rente féodale dans l'Empire Ottoman*, în „Sbornik praci filosof. fakulty Brnenské University", Seria C. 10 (1963), p. 33 — 53; 12 (1965), p. 103 — 122; 13 (1966), p. 55 — 81

Lucrare bazată pe valorificarea izvoarelor istoriei financiare turceşti din veacurile XV — XVIII, cu referiri în special la teritoriile maghiare şi ale Peninsulei Balcanice (inclusiv Principatele Române). Tipurile de rentă în natură permit concluzii interesante privind economia diferitelor zone geografice.

★

* * * *Les Universités Européennes du XIVe au XVIIIe siècle. Aspects et problèmes. Actes du colloque international à l'occasion du VIe Centenaire de l'Université Jagellonne de Cracovie, 6-8 mai 1964*, Geneva, Libraire Droz, 1967, 193 p.

Culegerea cuprinde şi articole dedicate unor universităţi frecventate de studenţii din Transilvania medievală.

★

SCHRAMM, GOTTFRIED, *Staatseinheit und Regionalismus in Polen-Litauen (15.-17. Jahrhundert)*, în „Forschungen zur osteuropäischen Geschichte", XI (1966), p. 7 — 23

Interesante puncte de vedere privind dinamica vieţii politice interne din Polonia medievală cu sporadice incursiuni şi în domeniul politicii externe a Poloniei (îndeosebi sub Cazimir al IV-lea, Jan Olbracht şi Sigismund al III-lea).

www.dacoromanica.ro

BORSA, GEDEON, *Buchdrucker des 15. und 16. Jh.s in Ungarn*, în „Bibliothek und Wissenschaft", II, 1965, p. 1—33.

Autorul dovedește că între 1528 și 1530 a funcționat într-adevăr o tipografie la Sibiu, aparținînd probabil unui membru al marii dinastii de tipografi Greif din Reutlingen. Articolul este însoțit de o hartă a Europei indicînd locurile unde au existat tipografii în secolele XV — XVI.

★

FELCZAK, WACLAW, *Historia Węgier* (Istoria Ungariei), Wrocław, Warszawa, Kraków, Zakład Narodowy im. Ossolinskich-Wydawnictwo, 1966, 387 p.

Sinteză de istorie a Ungariei scrisă de un istoric polon. Lucrarea acordă un loc de frunte mișcărilor populare, printre care răscoala de la Bobîlna, războiul țărănesc din 1514, răscoala condusă de Francisc Rákóczy al II-lea, răscoala lui Horia, Cloșca și Crișan etc.

★

KLEIN, KARL KURT, *Der Name Honter(us)*, în „Südostdeutsches Archiv", VIII, 1965, p. 57 — 63.

Nouă teorie privind etimologia atît de discutată a numelui umanistului și reformatorului sas J. Honterus. Autorul pornește de la cuvîntul vechi german *huntari*, căre corespunde în limba latină termenului de *centurio* (centurion) și desemnează o veche instituție germană mult discutată și controvesată pînă în zilele noastre. Corespunzător întrucîtva acestei instituții este funcția de *Hann* din orașele cu populație săsească din sudul Transilvaniei, a cărei autoritate se întindea și în mediul rural. Din denumirea funcției a derivat numele de familie, Honter, pe care umanistul sas l-a latinizat conform curentului vremii.

★

DEHMEL, HANS, *Der tiroler Humanist Putschius*, în „Südostdeutsches Archiv", VIII, 1965, p. 191 — 194

Studiu genealogic dedicat prietenului umanistului Honterus — Joh. Putscius —, căruia umanistul brașovean îi dedicase *Chorographia Transilvaniei*.

★

*** *Memoiren des habsburkers Soldners Hauffe (1526 — 1543)*, ed. Peter Ratkoš, Bratislava, 1966, p. 141 — 158 (extras din „Sbornik Filozofickej Fakulty University Komenskeho", 17, Historica)

Memoriile mercenarului Melchior Hauffe au fost scrise după 1564, ceea ce influențează negativ obiectivitatea lor. Cu toate că Hauffe a fost mercenar al lui Ferdinand I, el nu manifestă o simpatie deosebită pentru viitorul împărat. Cea mai mare parte a memoriilor este consacrată luptelor purtate de Ferdinand cu Ioan Zapolya pentru coroana ungară.

★

HERVAY, FERENC, *Die erste kyrillische Buchdruckerei zu Hermannstadt in Siebenbürgen 1544 — 1547*, în „Bibliothek und Wissenschaft", III (1966), p. 145 — 155

Studiu asupra primelor tipărituri chirilice din anii 1544 — 1547 ale oficinei sibiene, printre care *Catehismul* din 1544 și traducerea *Bibliei*, destinate populației române din Transilvania. Se relevă, încă o dată, strînsa corelație dintre Reformă și avîntul activității tipografice.

www.dacoromanica.ro

BOGSCH, WALTER, *Der Marienburger Bergbau seit der zweiten Hälfte des 16. Jahrhunderts*, Köln, Graz, Böhlau — Verlag, 1966, 298 p.

Lucrarea cuprinde şi multe referiri la mineritul din Transilvania începînd cu veacul al XVI-lea şi pînă în secolul al XIX-lea.

★

GRIGORIEV, A.P., FROLOVA O.B., *О достоверности культурно-исторических деталей в „Книге путешествия" Эвлии Челеби*, în „Вестник Ленинградского университета", 1968, вып. 1, nr. 2, p. 151 — 153

Discuţie asupra veridicităţii faptelor istorice şi culturale descrise de Evlia Celebi în *Cartea călătoriei*. În urma datelor expuse, autorii consideră că acest izvor merită încrederea cercetătorilor.

★

BULFERETI, LUIGI şi CONSTANTINI, CLAUDIO, *Industria e commercio in Liguria nell'età del Risorgimento (1700 — 1861)*, Milano, Banca Commerciale Italiana, 1966, 564 p.

Genova a întreţinut în această perioadă relaţii comerciale cu ţările române, unde exporta mai ales ulei de măsline. Statistici semnalează prezenţa flotei comerciale genoveze pe Dunărea de jos şi în Marea Neagră.

★

CAIZZI, BRUNO, *Industria e commercio della Repubblica Veneta nel XVIII secolo*, Milano, Banca Commerciale Italiana, 1965, 287 p.

Istorie a economiei veneţiene în veacul al XVIII-lea. Pentru cititorul român prezintă interes deosebit studiile consacrate comerţului extern.

★

HORN, DAVID BEYNE, *Great Britain and Europe in the Eighteenth Century*, Oxford, Clarendon Press, 1967, XI + 411 p.

Printre capitolele consacrate istoriei relaţiilor economice ale Angliei cu Europa continentală predomină cele care analizează raporturile cu Rusia, Europa sud-estică şi sud-vestică.

★

GEHLING, THEO, *Ein europäischer Diplomat am Kaiserhof zu Wien, François Louis de Pesme, Seigneur de Saint-Saphorin, als englischer Resident am Wiener Hof, 1718 — 1727*, Bonn, L. Röhrscheid-Verlag, 1964, 291 p. (Bonner Historische Forschungen, Bd. 25)

Reprezentantul Regatului britanic la curtea imperială a surprins în rapoartele sale toate aspectele esenţiale ale politicii interne şi externe austriece, inclusiv cea din Oltenia, aflată sub ocupaţia austriacă.

★

M. KISS, PÀL, *Bikfalvi Koréh Zsigmond művészete (1761 — 1793)* (Creaţia artistică a lui Bikfalvi Koréh Zigmond), în „Művészettörténeti Értesitö", XVII (1968), 1 — 2, p. 95 — 99

Scurtă prezentare a vieţii pictorului maghiar din Transilvania secolului al XVIII-lea Bikfalvi Koréh Zsigmond; noi date şi cu privire la portretele din 1787 ale lui Horia şi Cloşca; portretele, păstrate iniţial la Colegiul Bethlen din Aiud, au fost aduse în 1935 la expoziţia organizată de Academia Română.

www.dacoromanica.ro

KRESSE, WALTER, *Materialien zur Entwicklungsgeschichte der Hamburger Handelsflotte, 1765 — 1823*, Hamburg, Museum für Hamburgische Geschichte, 1966, 213 p. (Mitteilungen für Hamburgische Geschichte, Neue Folge, hrsg. von Walter Hävernick, Bd. III).

Lucrarea conține o statistică aproape completă a flotei comerciale din Hamburg între anii 1765 — 1823. Se dau indicații despre tonajul, cursele și personalul vaselor. Se remarcă prezența flotei comerciale hamburgheze pe Dunăre și în Marea Neagră.

★

DASCALAKIS, AP., Ὁ Φούριος, τοῦ Ρήγα καὶ ἄλλα πατριωτικὰ ἄσματα εἰς χειρόγραφον τοῦ 1809 (Cîntecul de luptă al lui Rigas și alte poezii patriotice într-un manuscris din anul 1809), în Δελτίον τῆσ Ἱστορικῆς καὶ Ἐθνολογικῆς Ἑταιρείας τῆς Ἑλλάδος, XVIII, 1967, p. 136 — 160

Sînt publicate textele cîntecului lui Rigas și ale altor poezii patriotice grecești ce se găsesc (împreună cu fragmente din poezii populare românești) în manuscrisul 3 078 din Biblioteca Academiei. Textele sînt însoțite de un comentariu în care autorul face considerații asupra circulației acestor poezii în Grecia, Moldova și Țara Românească și asupra stării de spirit a grecilor din cele două țări românești în anii premergători revoluției din 1821.

★

MELETOPOULOS, I. A., Ἡ Φιλική Ἑταιρεία. Ἀρχείον Παναγιώτου Δημ. Σέκερη (Filiki Eteria. Arhiva lui Panaghiotis D. Sekeris), în Δελτίον τῆς Ἱστορικῆς καὶ Ἐθνολογικῆς Ἑταιρείας τῆς Ἑλλάδος, XVIII, 1967, p. 181 — 352

După o scurtă biografie a lui Panaghiotis D. Sekeris, autorul prezintă inventarul arhivei acestuia, care în prezent aparține Societății istorice și etnologice a Greciei. În prima parte a studiului e prezentată situația bugetară a Eteriei, veniturile și cheltuielile casieriei eteriștilor. În partea a doua sînt publicate textele a 89 de scrisori, corespondența dintre diferiți membri ai Eteriei, ca : Ioanis Farmakis, P. Sekeris, Sp. Papadopoulos, Em. Xanthos, Gh. Leventis, T. Rendis, majoritatea fiind expediate din Constantinopol la București, Iași și Odesa (una, datată 1 iulie 1820, este expediată din București, fiind adresată lui Gh. Leventis). În partea a treia este publicat, în ordine alfabetică, catalogul eteriștilor, care s-au găsit în arhiva Sekeris.

ISTORIE MODERNĂ

CURTISS JOHN, SHELTON, *The Russian Army under Nicholas I, 1825 — 1855*, Durham, N.C. Duke University Press, 1965, X + 386 p.

Autorul tratează și problema intervenției armate ruse în Transilvania în 1849.

★

GROSUL, V. Ia., *Оценка реформ 20-30-х годов XIXв. в Молдавии и Валахии в русской и зарубежной дворянско-буржуазной историографии*, în „Прошлое и настоящее из истории европейских стран народной демократии", Moscova, „Наука", 1967, p. 136 — 162

Autorul analizează istoriografia occidentală, română și rusă burghezo-moșierească referitoare la Regulamentul organic și la situația Principatelor în anii 1820 — 1840.

★

GROSUL, V. Ia., *Два неизвестных проекта молдово-валашской конституции (1828-1829)*, în „Известия Академии наук СССР, Серия общественных наук", 1964, nr. 8, p. 61 — 70

Două proiecte de constituție, necunoscute, pentru Moldova, și Țara Românească, alcătuite la sfîrșitul anului 1828 — începutul anului 1829 de către A. Sturza, boier moldovean aflat

www.dacoromanica.ro

în slujba Rusiei. Autorul consideră că proiectele lui A. Sturza au fost unul din izvoarele de bază ale „Regulamentului organic".

★

PETRI, ANTON PETER, *Die belagerten Festungen Arad und Temeschwar in den Jahren 1848/49*, în „Südostdeutsches Archiv", VIII, 1965, p. 113 — 139

Studiu bazat pe relatări contemporane inedite (însemnări de jurnal din rîndurile asediatorilor și asediaților).

★

GOTTAS, FRIEDRICH, *Die Frage der Protestanten in Ungarn in der Ära des Neoabsolutismus. Das Ungarische Protestantenpatent vom 1. September 1859*, München, Oldenbourg, 1965, 223 p.

Lucrarea expune, în prima parte, situația protestanților în Ungaria și Transilvania, din secolul al XVI-lea pînă în 1848. Partea a doua analizează situația din 1848 pînă la 1849. Ultima parte a lucrării discută geneza patentei din 1 septembrie 1859, conținutul, efectele și anularea ei. Prețioase informații noi despre situația protestanților din Transilvania.

★

RÎNDZIUNSKI, P.G., *Крестьянская промышленность в пореформенной России (60—80-е годы XIX в.)* Moscova, „Hayka", 1966, 220 p.

Prima lucrare de proporții în istoriografia sovietică consacrată problemei, de importanță deosebită, a dezvoltării capitalismului în Rusia.

★

ANDERSON, M.S., *The Eastern Question 1774—1923. A Study in International Relations*, London, Macmillan, 1966, XXI + 436 p.

Studiu de ansamblu asupra problemei orientale și a implicațiilor ei internaționale. În centrul studiului se află perioada 1875—1918. Volumul se încheie cu o excelentă bibliografie.

★

MOȘANU, A.K., *Новые документы о деятельности румынского революционера Штефана Георгиу*, în „Известия Академии наук Молдавской ССР, Серия общественных наук", 1964, nr. 8, p. 71—79.

Pe baza a patru scrisori inedite ale lui Ștefan Gheorghiu (două adresate lui I.C. Frimu și Al. Constantinescu, din martie și iunie 1907, una lui P. Mușoiu, din aprilie 1907, și ultima, din noiembrie 1910, cuprinzînd planul autorului cu privire la crearea în Valea Prahovei a unui cerc de editură, care urma să publice literatură propagandistică pentru muncitori), autorul cercetează unele aspecte necunoscute din activitatea eminentului revoluționar român.

★

VALLIANI, LEO, *Documenti tedeschi ed inglesi sui tentativi di pace fra l'Intesa e l'Austria-Ungheria*, în „Rivista Storica Italiana", LXXX (1968), 3, p. 670—680

Sumară trecere în revistă, în lumina documentației recente și a lucrărilor noi apărute, a proiectelor și negocierilor de pace în cursul anului 1917. Locul României în cadrul încercărilor de reîmpărțire a zonelor de influență în Europa, în primul rînd eforturile Germaniei de a-și asigura, în detrimentul Austro-Ungariei, poziția dominantă în România.

www.dacoromanica.ro

RUMPLER, HELMUT, *Das Völkermanifest Kaiser Karls vom 16. Oktober 1918*, München, Oldenbourg, 1966, 96 p.

Studiu consacrat „ultimei încercări de salvare a Imperiului habsburgic" (este, de altfel, şi subtitlul lucrării), înfăţişînd, între altele, şi situaţia naţionalităţilor din Transilvania.

ISTORIE CONTEMPORANĂ

NOLTE, ERNST, *Die faschistischen Bewegungen. Die Krise des liberalen Systems und die Entwickelung der Faschismen*, München, Deutscher Taschenbuch-Verlag, 1966, 333 p. (dtv. Weltgeschichte des 20. Jh., IV).

Prezentare amplă a fascismului, considerat ca fenomen general european. Partea întîi se ocupă de istoria Europei între 1914 şi 1933. Partea a doua tratează „fascismul" şi „antifascismul" de la preluarea puterii de către Hitler şi pînă la cel de-al doilea război mondial. În această parte a lucrării se analizează diferitele mişcări fasciste din Europa sud-estică, din Europa de răsărit, din ţările baltice şi din celelalte ţări europene.

★

SCHULZ, GERHARD, *Revolutionen und Friedensschlüsse 1917—1920*, München, Deutscher Taschenbuch-Verlag, 1967, 301 p. (dtv. Weltgeschichte des 20. Jh., II).

Privire de ansamblu asupra istoriei europene de la izbucnirea Revoluţiei din Octombrie şi pînă la semnarea tratatelor de pace din anii 1919—1920. Un capitol este consacrat semnării tratatului de pace de către România.

★

* * * *Letters from the Paris Peace Conference. By Charles Seymour*. Edited by Harold B. Whiteman, Jr., New Haven, Yale University Press, 1965, LXXXII + 289 p.

Istoricul american Ch. Seymour a fost consilier pentru problemele spaţiului dunărean al delegaţiei americane la conferinţa de pace de la Paris. Scrisorile sale, cu caracter de jurnal, oferă numeroase şi adesea extrem de interesante detalii privind Cehoslovacia, Iugoslavia şi România în cadrul negocierilor de pace.

★

* * * *A Wilhelmstrasse és Magyarország* (Wilhelmstrasse şi Ungaria), Budapest, Kossuth, 1968, 840 p.

Documente diplomatice referitoare la relaţiile politice dintre Ungaria şi Germania între anii 1933—1944. Între acestea se află şi documentele referitoare la pregătirea şi înfăptuirea dictatului de la Viena din 1940.

www.dacoromanica.ro

REVISTE PUBLICATE ÎN EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

STUDII – REVISTĂ DE ISTORIE
REVUE ROUMAINE D'HISTOIRE
STUDII ŞI CERCETĂRI DE ISTORIE VECHE
DACIA. REVUE D'ARCHÉOLOGIE ET D'HISTOIRE ANCIENNE
REVUE DES ÉTUDES SUD-EST EUROPÉENNES
ANUARUL INSTITUTULUI DE ISTORIE – CLUJ
ANUARUL INSTITUTULUI DE ISTORIE ŞI ARHEOLOGIE – IAŞI
STUDII ŞI CERCETĂRI DE ISTORIA ARTEI
– SERIA ARTĂ PLASTICĂ
– SERIA TEATRU – MUZICĂ – CINEMATOGRAFIE
REVUE ROUMAINE D'HISTOIRE DE L'ART
STUDII CLASICE

www.dacoromanica.ro

„Studii", revistă de istorie, publică în prima parte studii, note și comunicări originale, de nivel științific superior, din domeniile istoriei medii, moderne și contemporane a României și universale. În partea a doua a revistei — de informare științifică — sumarul este completat cu rubricile: Probleme ale istoriografiei contemporane (studii documentare), Viața științifică, Recenzii, Revista revistelor, Însemnări, Note Bibliografice, în care se publică materiale privitoare la manifestări științifice din țară și străinătate și sînt prezentate cele mai recente lucrări și reviste de specialitate apărute în țară și peste hotare.

NOTĂ CĂTRE AUTORI

Autorii sînt rugați să trimită studiile, notele și comunicările, precum și materialele ce se încadrează în celelalte rubrici, dactilografiate la două rînduri, în 4 exemplare, trimiterile infrapaginale fiind numerotate în continuare. De asemenea, documentele vor fi dactilografiate, iar pentru cele în limbi străine se va anexa traducerea. Ilustrațiile vor fi plasate la sfîrșitul textului.

Numele autorilor va fi precedat de inițială. Titlurile revistelor citate în bibliografie vor fi prescurtate conform uzanțelor internaționale.

Autorii au dreptul la un număr de 50 exemplare de extrase gratuit.

Responsabilitatea asupra conținutului materialelor revine în exclusivitate autorilor. Manuscrisele nepublicate nu se restituie.

Corespondența privind manuscrisele, schimbul de publicații etc. se va trimite pe adresa Comitetului de redacție B-dul Aviatorilor, nr. 1, București.

www.dacoromanica.ro

LUCRĂRI APĂRUTE ÎN EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

I. M. OPREA, **Nicolae Titulescu's Diplomatic Activity**, „Bibliotheca Historica Romaniae 22", 1968, 192 p., 7,75 lei.

D. PRODAN, **Iobăgia în Transilvania în sec. al XVI-lea**, vol. I, 1967, 596 p., 37 lei; vol. II, 1968, 862 p., 48 lei; vol. III, **Indice general**, 1968, 136 p., 8,50 lei.

NICOLAE STOICESCU, **Sfatul domnesc și marii dregători din Țara Românească și Moldova (sec. XIV—XVII)**, „Biblioteca istorică XVI", 1968, 316 p., 21 lei.

V. MIHORDEA, **Relațiile agrare din secolul al XVIII-lea în Moldova**, „Biblioteca istorică XIV", 1968, 315 p., 21,50 lei.

GHEORGHE CRONȚ, **Instituții medievale românești. Înfrățirea de moșie. Jurătorii**, „Biblioteca istorică XVIII", 1969, 245 p., 14 lei.

I. D. SUCIU, **Revoluția de la 1848—1849 în Banat**, 1968, 274 p., 16 lei.

* * * **Studii de istorie**, sub redacția lui S. Fuchs, 1968, 171 p., 8,50 lei.

P. CONSTANTINESCU-IAȘI, **Lupta pentru formarea frontului popular în România**, „Bibliotheca Historica Romaniae 21", 1968, 159 p., 6 lei.

* * * **Desăvîrșirea unificării statului național român. Unirea Transilvaniei cu vechea Românie**, sub redacția prof. univ. Miron Constantinescu și prof. univ. Ștefan Pascu, „Bibliotheca Historica Romaniae V", 1968, 520 p., 36 lei.

* * * **Unitate și continuitate în istoria poporului român**, sub redacția prof. univ. D. Berciu, 1968, 461 p., 36 lei.

www.dacoromanica.ro

I.P.I. — c. 3316

Lei 30. —